

Proletarer i alle lande foren jer!

**Friedrich
ENGELS
Anti-Dühring**

Herr Eugen Dührings omvæltning af
videnskaben

SPUTNIK KØBENHAVN / PROGRES MOSKVA

Originaltitel:

Friedrich Engels:

Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft, »Anti-Dühring«

Oversat fra tysk af Henriette Møller

© Dansk oversættelse Progres Moskva 1984

ISBN 87-7334-064-2

INDHOLD

(Tallene i parentes i spalten yderst til højre henviser til den benyttede tyske tekst: Marx/Engels Werke, Dietz Verlag, Berlin 1973, bd. 20)

Forord af Ib Nørlund	7
Forord til de tre oplag	11
I	11 (5)
II	14 (8)
III	22 (14)

INDLEDNING

I. Generelle betragtninger	24 (16)
II. Hvad hr. Dühring lover	36 (26)

FØRSTE DEL

Filosofi

III. Inddeling. Apriorisme	42 (32)
IV. Verdensskematik	49 (38)
V. Naturfilosofi. Tid og rum	55 (43)
VI. Naturfilosofi. Kosmogoni, fysik, kemi ..	65 (52)
VII. Naturfilosofi. Den organiske verden	76 (61)
VIII. Naturfilosofi. Den organiske verden (afslutning)	86 (70)
IX. Moral og ret. Evige sandheder	95 (78)
X. Moral og ret. Lighed	108 (88)
XI. Moral og ret. Frihed og nødvendighed ..	121 (100)
XII. Dialektik. Kvantitet og kvalitet	133 (111)
XIII. Dialektik. Negationens negation	145 (120)
XIV. Afslutning	160 (133)

ANDEN DEL

Politisk økonomi

I. Genstand og metode	163 (136)
II. Voldsteori	176 (147)

III. Voldsteori (fortsættelse)	184	(154)
IV. Voldsteori (afslutning)	193	(162)
V. Værditeori	205	(171)
VI. Simpelt og kompliceret arbejde	217	(182)
VII. Kapital og merværdi	223	(187)
VIII. Kapital og merværdi (afslutning)	233	(195)
IX. Økonomiske naturlove. Jordrenten	243	(204)
X. Fra »Kritische Geschichte«	250	(210)

TREDJE DEL

Socialisme

I. Historisk stof	281	(239)
II. Lidt om teorien	292	(248)
III. Produktion	312	(265)
IV. Fordeling	327	(278)
V. Stat. Familie. Opdragelse	344	(292)
Noter	358	
Personregister	367	

Forord

»Herr Eugen Dührings omvæltning af videnskaben« er et af den klassiske marxismes hovedværker. Der skulle dog gå mere end 100 år fra dets første udgivelse i 1878 til den første fuldstændige oversættelse til dansk, som her foreligger. Noget af værket har imidlertid længe været tilgængeligt også for et dansk publikum. Allerede i 1880 sammefattede Engels nogle afsnit til en brochure med titlen: »Socialismens udvikling fra utopi til videnskab«. Den blev i tiåret derefter oversat til mange europæiske sprog, deriblandt dansk, og vandt enorm udbredelse som »en indførelse i den videnskabelige socialisme« (Marx). Den kom til at spille en vældig rolle for den internationale socialismes udvikling. Brochuren omfattede 1. kapitel af bogens indledning samt 1. og 2. kapitel af dens 3. afsnit i let bearbejdet form og forsynet med forskellige forord fra Engels' hånd (Se: Marx/Engels, Udvalgte skrifter, forlaget Tiden 1976, bd. 2).

Denne bearbejdelse var et led i en popularisering. Den udelod den direkte polemik mod Dührings skrifter, som unægtelig var særdeles tidsbestemte. Men derved blev også meget af Engels' mest dybtgående kritik og klarlægninger forbigået. Bogen – som efterhånden gik under betegnelsen »Anti-Dühring« – har derfor en betydning, som rækker ud over brochuren. Lenin sagde også om »Anti-Dühring«, at den var »en håndbog for enhver klassebevidst arbejder«.

Engels har i sit forord selv beskrevet »Anti-Dühring«s tilblivelseshistorie. Han skrev den ikke ud fra nogen »indre trang«. Det var kampens behov, der tvang ham til »at bide i det sure æble«. Han havde selv hellere givet sig i kast med sine planer om mere systematiske fremstillinger af den videnskabelige socialisme end med den polemik, som flere og flere forlangte af ham. Sådan er det

gået både før og siden marxismens ideologiske kamp. Det er grunden til, at mange af de vigtigste fremstillinger af den videnskabelige socialismes synspunkter er at finde i sådanne polemiske skrifter. Samtidens krav måtte gå før eftertidens. Den opmærksomhed, som måtte vies til lidet levedygtige opponenter, kan nok besværliggøre tilegnelsen for senere generationer, som for længst har glemt de pågældende. På den anden side er polemikkens form ikke den ringeste for netop at udvikle en dialektisk tankegang. Ordet dialektik udspringer af det græske ord for samtale.

Der kan også være grund til at fremhæve, at udarbejdelsen af »Anti-Dühring« indgik i det tætte samarbejde og den arbejdsdeling, som bandt Marx og Engels sammen. De var fælles om at erkende opgavens nødvendighed. De rådslog om udarbejdelsen. Visse afsnit er direkte skrevet af Marx. Så meget mere må bogen regnes som henhørende til marxismens klassikere.

Når forfatterne kastede andre opgaver til side for at få »Anti-Dühring« ud, er det udtryk for, hvor alvorligt de tog på udviklingen og sikringen af det teoretiske grundlag for arbejderbevægelsen. Dette indeholder også signal for eftertiden. Hver gang arbejderbevægelsen ikke bæres frem af medrivende begivenheder, rejser der sig strømninger, som vil søge at bryde den ned, lede den på blindspor og som led heri særlig søger at ramme det idégrundlag, som er betingelsen for arbejderbevægelsens gennemslagskraft. Dette er den ideologiske kamps logik.

En sådan tid gennemlevede den tyske arbejderbevægelse i 1870'erne. Bl.a. begyndte der at optræde såkaldte »kateder-socialister«. En af dem var den docent Eug. Dühring, hvis navn kun huskes af eftertiden i kraft af dem, som havde anti-holdning til ham – ikke i kraft af det, han selv var for.

Herr Dühring optrådte som socialistisk sympatisør med visse »venstreorienterede« holdninger. Han skabte sig et vist ry ved at gå ind for større ligestilling for kvinderne, hvilket endda kostede ham en universitets-lærestol.

Han stillede så sin ånd til rådighed for »retledninger« af den socialistiske bevægelse, som han serverede med megen

arrogance. Han førte sig frem som »fornyere« i forhold til Marx' »snæverhed i opfattelsen... uden varig betydning« osv. (jfr. s. 40) – alt sammen sovset ind i et akademiseret sprogbrug, som skulle dække over manglen på sammenhæng og konsekvens. (I teksten vil man finde prøver på det, men oversætteren har på forhånd fralagt sig ansvaret for de forvrøveltheder, man måtte finde deri.) Alligevel var der dem, der lod sig imponere af den slags fine tilgange til bevægelsen.

I opgøret hermed måtte Engels inddrage klarlæggelsen af de stadig flere spørgsmål, som Dühring meddelte sine uforgribelige meninger om. Det ene drog det andet med sig. Derved førtes Engels til både at fremstille og begrunde den dialektiske og den historiske materialismes opfattelser og dermed også til at videreudvikle dem. Forsvaret for de revolutionære ideer viste sig som alt andet end en forstening. Kampen for den videnskabelige socialismes sammenhængende verdensanskuelse viste sig som alt andet end dogmatik. Begge dele var nødvendige forudsætninger for at føre bevægelsen frem til løsning af de problemer, som stod på dens vej. Det blev bekræftet af det videre forløb.

100 år er lang tid. I de sidste 100 år er meget nyt opstået, ikke mindst på videnskabens område. Det må og skal præge en videnskabelig verdensanskuelse. Netop Engels har andetsteds fremhævet: »Med hver eneste epokegørende opdagelse blot på det naturvidenskabelige område må den dialektiske materialisme forandre sin form« (Marx/Engels, Udvalgte skrifter, bd. 2, s. 371). Derfor er det ikke mærkeligt, at visse af bogens naturvidenskabelige redegørelser, som, da den blev skrevet, udtrykte den mest fremskredne erkendelse, ikke gør det i dag.

Det imponerende er imidlertid, at så meget i »Anti-Dühring« ikke alene har bevaret sin friskhed, men også i mellemtiden har tjent og i vor tid fortsat tjener til at løse afgørende problemer på filosofiens, naturerkendelsens og samfundsvidenskabens område. Først og fremmest er det den videnskabelige socialismes dialektiske metode, der sådan viser sin livskraft.

I den afgørende fase af verdens overgang fra kapitalisme til socialisme, som vi nu gennemlever, er der umådelig brug for at udbygge og afklare det teoretiske grundlag for arbejderklassens kamp. Ellers vil de mange nye problemer, der stiller sig, ikke kunne magtes. Hver tid har sine Dühringer og hvert sogn sine trolde. Ikke mindst i krisetider tændes og slukkes stjernekastere, mens det, der er brug for, er det skarpe og varige lys, som kun den videnskabelige socialisme kan sikre.

Derfor er studiet af »Anti-Dühring« en stadig levende inspiration og vejledning – selv 100 år efter.

Juni 1983

Ib Nørlund

Forord til de tre oplag

I

Det foreliggende arbejde er på ingen måde frugt af nogen »indre trang«. Tværtimod.

For tre år siden tilkastede hr. Dühring, der førte sig frem som socialismens adept og tillige som dens reformator, sit århundrede en handske. I denne anledning opfordrede venner i Tyskland mig gentagne gange til at tage denne nye socialistiske teori under kritisk behandling i det socialdemokratiske partis centralorgan, dengang »Volksstaat«. De anså dette for absolut nødvendigt for at der ikke på ny skulle blive lejlighed til sekterisk splittelse og forvirring i det parti, der endnu var ungt og lige netop forenet. De var bedre end jeg i stand til at bedømme forholdene i Tyskland; jeg var altså forpligtet til at forlade mig på deres vurdering. Desuden viste det sig, at en del af den socialdemokratiske presse bød den nyomvendte velkommen med en varme, der ganske vist kun gjaldt hr. Dührings gode vilje; men denne del af partipressen røbede tillige den gode vilje til netop for den gode Dühringske viljes skyld også at tage den Dühringske doktrin ubeset med i købet. Der fandtes også folk, der allerede belavede sig på at udbrede denne doktrin i populariseret form blandt arbejderne. Og endelig tog hr. Dühring og hans lille sekt alle reklamens og intrigens kunster i brug for at tvinge »Volksstaat« til en tydelig stillingtagen til den nye lære, der fremtrådte med så gevaldige prætentioner.

Alligevel gik der et helt år, før jeg kunne beslutte mig til at tilsidesætte mit øvrige arbejde for at bide i dette sure æble. Det var nemlig et æble, som man måtte fortære helt, når man først havde taget en bid af det. Og æblet var ikke blot meget surt, det var også meget omfangsrigt. Den nye socialistiske teori fremtrådte som den sidste prak-

tiske frugt af et nyt filosofisk system. Det gjaldt altså om at undersøge den i dette systems sammenhæng og dermed selve systemet; det gjaldt om at følge hr. Dühring ind på hint vidtstrakte område, hvor han beskæftiger sig med alle mulige ting og et par stykker til. Således opstod der en række artikler, som siden begyndelsen af 1877 fremkom i det blad, der afløste »Volksstaat«, nemlig »Vorwärts« i Leipzig, og som her foreligger i samlet form.

Det var således genstandens egen beskaffenhed, der tvang kritikken til at udvise en udførlighed, der står i skrigende misforhold til genstandens – altså de dühringske skrifers – videnskabelige indhold. Dog findes der endnu to omstændigheder, der kan undskylde denne udførlighed. På den ene side fik jeg anledning til på de meget forskellige områder, som her måtte berøres, positivt at fremsætte mine opfattelser af problemer, der i dag er af mere almen videnskabelig eller praktisk interesse. Dette er sket i hvert enkelt kapitel, og selv om dette skrift ikke kan have til formål over for hr. Dührings »system« at opstille et andet system, så vil læseren dog forhåbentligt ikke synes at der mangler indre sammenhæng i de opfattelser, jeg fremfører. At mit arbejde i denne henseende ikke har været helt frugtesløst, det har jeg allerede nu tilstrækkelige beviser på.

På den anden side er den »systemskabende« hr. Dühring ikke nogen isoleret foreteelse i den tyske samtid. I Tyskland har det i nogen tid myldret frem med kosmogoniske, i det hele taget naturfilosofiske, med politiske, økonomiske og alle mulige andre systemer i snesevis som svampe efter regn. Den mindste lille dr. phil., ja selv studiosus vil ikke lege med mere, medmindre han kan byde på et komplet »system«. Ligesom det i den moderne stat er forudsat, at enhver statsborger kan fælde en moden dom over alle de spørgsmål, han skal stemme om; ligesom det i økonomien antages, at enhver konsument har et grundigt kendskab til alle de varer, det falder i hans lod at anskaffe til livets opretholdelse – sådan skal det nu også gå til i videnskaben. Videnskabens frihed betyder, at man

skriver om alt, hvad man ikke har lært, og udgiver det for den eneste strengt videnskabelige metode. Men hr. Dühring er en af de allermest typiske repræsentanter for denne højrøstede pseudovidenskab, der nutildags overalt i Tyskland maser sig frem i rampelyset og overdøver alt med sit dundrende – opstyltede vrøvl. Opstyltet vrøvl i poesien, i filosofien, i politikken, i økonomien, i historieskrivningen, opstyltet vrøvl på kateder og talerstol, opstyltet vrøvl overalt, opstyltet vrøvl, der gør krav på at rumme overlegenhed og dybsindighed, til forskel fra andre nationers simple vulgære vrøvl. Opstyltet vrøvl er det mest karakteristiske masseprodukt, den tyske intellektuelle industri producerer, billigt, men dårligt, ligesom andre tyske fabrikater – desværre var det ikke repræsenteret side om side med dem i Philadelphia. (1) [Noter på side 358] Til og med den tyske socialisme har i den senere tid – især siden hr. Dühring er gået foran med et godt eksempel – præsteret klækelige mængder af opstyltet vrøvl og frembragt en og anden, der bryster sig med en »videnskab«, af hvilken han »virkelig ingenting har lært«. (2) Det er en børnesygdom, der markerer den tyske students begyndende omvendelse til socialdemokratiet og er uadskillelig fra den, men den skal nok blive overvundet takket være vore arbejders bemærkelsesværdigt sunde natur.

Det var ikke min skyld, at jeg var tvunget til at følge hr. Dühring på områder, hvor jeg højst kan bevæge mig i egenskab af amatør. I disse tilfælde har jeg for det meste begrænset mig til at stille de rigtige, ubestridte kendsgerninger over for min modstanders falske eller misvisende påstande. Således på juraens område og i visse tilfælde i naturvidenskaben. I andre tilfælde drejer det sig om generelle anskuelser på den teoretiske naturvidenskabs område, altså om et terræn, hvor også naturforskeren af fag må gå uden for sit speciale og ind på naboområder – områder altså, hvor han, som hr. Virchow indrømmer, er lige så »halvstuderet« som alle vi andre. (3) Den samme overbærenhed med små unøjagtigheder og ubehjælpsomheder i udtryksmåden, som man i disse tilfælde viser hinanden, vil man forhåbentligt også vise mig.

Mens jeg er ved at afslutte dette forord, får jeg en boghandlerreklame i hånden, forfattet af hr. Dühring angående et nyt »retningsgivende« værk af hr. Dühring: »Neue Grundgesetze zur rationellen Physik und Chemie« [Nye grundprincipper for en rationel fysik og kemi]. Så meget jeg end erkender manglerne ved mine fysiske og kemiske kundskaber, så mener jeg dog at kende min hr. Dühring og tror derfor også – uden nogen sinde at have set skriftet – at kunne forudsige, at de dér opstillede love for fysik og kemi, hvad angår uforstand og trivialitet, vil være et værdigt sidestykke til de tidligere af hr. Dühring opdagede love for økonomi, verdensskematik osv., som jeg har måttet beskæftige mig med i det foreliggende arbejde, og at det af hr. Dühring konstruerede rhigometer eller instrument til måling af meget lave temperaturer kan tjene som målestok, ikke for temperaturer, de være sig høje eller lave, men ene og alene for hr. Dührings arrogante uvidenhed.

London, 11. juni 1878

II

At det foreliggende skrift skal udkomme i nyt oplag, kom uventet for mig. Det der var kritikkens genstand er i dag allerede så godt som glemt. Mit arbejde forelå i sin tid (1877 og 1878) i artikelform i »Vorwärts« i Leipzig for mange tusinde læsere; det blev også trykt særskilt i samlet form i stort oplag. Hvordan kan det da endnu interessere nogen, hvad jeg for år tilbage har haft at sige om hr. Dühring?

I første række må det vel tilskrives den omstændighed, at dette skrift, som næsten alle mine dengang endnu tilgængelige skrifter, blev forbudt i Det tyske Rige straks efter at Socialistloven var trådt i kraft. (4) Enhver der ikke var stivnet i de bureaukratiske fordomme, der var gængse i den Hellige Alliances lande (5), måtte på forhånd være klar over, hvordan denne forholdsregel ville virke: fordobling eller tredobling af afsætningen af de for-

budte bøger, afsløring af, hvor afmægtige herrerne i Berlin var, der kunne udstede forbud, men ikke gennemføre dem. I virkeligheden indbringer rigsregeringens elskværdighed mig flere nyoplag af mine mindre skrifter end egentlig forsvarligt: jeg har ikke tid til at revidere teksten behørigt og må for det meste simpelt hen lade dem genoptrykke.

Men dertil kommer endnu en omstændighed. Hr. Dührings her kritiserede »system« breder sig over et meget vidtstrakt teoretisk område; jeg var nødt til at følge ham overalt og at sætte mine opfattelser op imod hans. Den negative kritik blev dermed positiv; polemikken slog om i en mere eller mindre sammenhængende fremstilling af den dialektiske metode og den kommunistiske verdensanskuelse, som Marx og jeg repræsenterer, og det på en ret betydelig række områder. Denne vor anskuelsesmåde blev første gang forelagt for offentligheden i Marx' skrift »Misère de la Philosophie« [Filosofiens Elendighed, dansk udg. Rhodos 1974] og »Det kommunistiske Manifest«, siden gennemgik den et inkubationsstadium på godt og vel tyve år, indtil den – efter udgivelsen af »Kapitalen« – med voksende hast greb stadig bredere kredse og nu langt ud over Europas grænser vinder opmærksomhed og tilslutning i alle lande, hvor der på den ene side findes proletarer, på den anden side uforfærdede videnskabelige teoretikere. Det ser altså ud til, at der findes et publikum, hvis interesse for sagen er stor nok til at det for de positive udredningers skyld vil tage den i mange henseender forældede polemik mod de Dühringske teorier med i købet.

I forbigående vil jeg bemærke: da den her fremlagte anskuelsesmåde først og fremmest er grundlagt og udviklet af Marx og kun i mindre grad af mig, så var det for os en selvfølge, at denne min fremstilling ikke skete uden at han havde kendskab til den. Jeg har læst hele manuskriptet op for ham, før det gik i trykken, og det X. kapitel i afsnittet om økonomien (»Fra 'Kritische Geschichte'«) er skrevet af Marx; men desværre måtte jeg – af hensyn til ydre omstændigheder – forkorte det noget. Det

har fra gammel tid altid været skik mellem os, at vi hjalp hinanden i specialfag.

Det her foreliggende nye oplag er, med undtagelse af et enkelt kapitel, et uændret genoptryk af de tidligere. På den ene side mangler jeg den fornødne tid til en gennemgribende revision, hvor meget jeg end kunne ønske at ændre et og andet i fremstillingen. Men det er min pligt at gøre Marx' efterladte manuskripter færdige til udgivelsen, og denne pligt er vigtigere for mig end alt andet. Desuden strider det mod min samvittighed at ændre noget. Dette skrift er et stridsskrift, og jeg mener at skyldes min modstander, at jeg ikke forbedrer noget fra min side, hvor han ikke kan forbedre noget fra sin. Jeg kunne højst gøre krav på at imødegå hr. Dührings svar. Men hvad hr. Dühring har skrevet om mine angreb, har jeg ikke læst, og jeg har ikke i sinde at læse det uden særlig foranledning; på det teoretiske plan er jeg færdig med ham. I øvrigt må jeg så meget mere overholde den litterære kamps anstandsregler over for ham, som der i mellemtiden er overgået ham en skammelig uret fra Berliner universitetets side. Ganske vist har universitetet fået sin fortjente straf. Et universitet, der lader sig bruge til – under de kendte omstændigheder – at fratage hr. Dühring hans undervisningsfrihed, må ikke undre sig, når det under ligeledes kendte omstændigheder får påtvunget hr. Schweningers. (6)

Det eneste sted, hvor jeg har tilladt mig at anbringe uddybende tilføjelser, er II. kapitel i tredje del: »Teoretiske betragtninger«. Her hvor det udelukkende drejer sig om fremstillingen af et kernepunkt i den anskuelse, jeg repræsenterer, vil min modstander ikke kunne beklage sig over, at jeg har forsøgt at udtrykke mig mere populært og sammenhængende. Der forelå tilmed en ydre anledning. Jeg havde for min ven Lafargue bearbejdet tre kapitler af skriftet (I. kapitel fra indledningen og I. og II. kapitel fra tredje del) til udgivelse som selvstændig brochure, der skulle oversættes til fransk; efter den franske udgave havde den tjent som grundlag for en italiensk, en polsk og derefter en tysk udgave under titlen: »Die Entwicklung des

Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft« [Socialismens udvikling fra utopi til videnskab]. (7) I løbet af få måneder havde den oplevet tre oplag og er også udkommet i russisk og dansk oversættelse. I alle disse udgaver var det kun det nævnte kapitel, der havde fået tilføjelser, og det ville være pedanteri, hvis jeg i et nyt oplag af originalværket ville føle mig bundet af den oprindelige ordlyd fremfor dens senere internationalt kendte skikkelse.

Hvad jeg ellers kunne ønske at ændre, angår hovedsagelig to punkter. For det første menneskets urhistorie, hvortil Morgan i 1877 har leveret os nøglen. (8) Men da jeg siden hen har haft lejlighed til at anvende det i mellemtiden fremkomne materiale i mit skrift »Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staates«, Zürich 1884 [Familiens, privatejendommens og statens oprindelse] (9), må det være tilstrækkeligt at henvise til dette senere arbejde.

Men for det andet den del, der handler om den teoretiske naturvidenskab. Her hersker der en stor ubehjælpssomhed i fremstillingen, og meget kunne i dag udtrykkes klarere og mere præcist. Når jeg ikke føler mig berettiget til at forbedre noget her, så er jeg netop derfor forpligtet til i stedet at kritisere mig selv.

Marx og jeg var vel omtrent ene om at redde den bevidste dialektik fra den tyske idealistiske filosofi over i den materialistiske opfattelse af natur og historie. Men til en dialektisk og samtidig materialistisk opfattelse af naturen kræves der kendskab til matematik og naturvidenskab. Marx var en grundig matematiker, men naturvidenskaberne kunne vi kun følge stykkevis, af og til, sporadisk. Derfor gennemgik jeg, efter at jeg havde trukket mig tilbage fra erhvervsvirksomhed (10), var flyttet til London og fik tid til det, en fuldstændig matematisk og naturvidenskabelig »fældningsproces«, som Liebig kalder det (11), og brugte det meste af otte år til det. Jeg stod netop midt i denne »fældningsproces«, da jeg kom i den situation at skulle beskæftige mig med hr. Dührings såkaldte naturfilosofi. Hvis jeg altså undertiden ikke fin-

der det rigtige tekniske udtryk og i det hele taget bevæger mig ret klodset på den teoretiske naturvidenskabs område, så er det kun altfor naturligt. På den anden side havde bevidstheden om min usikkerhed, som endnu ikke var overvundet, gjort mig forsigtig: virkelige forsyndelser mod de dengang kendte fakta og urigtig fremstilling af de dengang anerkendte teorier vil man ikke kunne påvise hos mig. I denne henseende har kun en miskendt stor matematiker beklaget sig i et brev til Marx, ifølge hvilket jeg formasteligt skulle have angrebet $\sqrt{-1}$ [kvadratroden af minus 1] på dens ære (12)

Mit formål med denne rekapitulation af matematikken og naturvidenskaberne var selvfølgelig, at jeg også i enkeltheder ville overbevise mig om – hvad jeg generelt ikke var i tvivl om – at de samme dialektiske bevægelseslove, som i historien behersker begivenhedernes tilsyneladende tilfældighed, også i naturen slår igennem i de tallose forandrings virvar; de samme love, der ligeledes danner den røde tråd i den menneskelige tænknings udviklingshistorie og lidt efter lidt kommer til det tænkende menneskes bevidsthed. Disse love blev først udviklet af Hegel på omfattende måde, men i mystificeret form, og det var en af vore bestræbelser at befri dem af denne mystiske skal og gøre dem tilgængelige for bevidstheden i al deres enkelthed og almengyldighed. Det var klart, at den gamle naturfilosofi – så meget virkelig godt og så mange frugtbare spirer den end indeholdt* – ikke kunne

* Det er betydelig lettere med den tanketomme hob à la Karl Vogt at rakke ned på den gamle naturfilosofi end at vurdere dens historiske betydning. Den indeholder en mængde nonsens og fantasi, men dog ikke mere end de samtidige empiriske naturforskeres ufilosofiske teorier; at den også indeholder megen mening og fornuft, det er man begyndt at indse siden udviklingsteoriens gennembrud. Således har Haeckel anerkendt Treviranus' og Okens fortjenester, og med rette. Oken fremsætter som et postulat sine ideer om urslim og urboble – netop det man siden hen virkelig har opdaget i biologien som protoplasma og celle. Hvad specielt angår Hegel, så står han i mange henseender højt over de samtidige empirikere, der troede at have forklaret alle hidtil uforklarede fænomener, når de bare tilskrev dem en eller anden kraft – tyngdekraft, flydekraft, elektrisk kontaktkraft osv. – eller, hvor det

tilfredsstille os. Som det er nærmere udviklet i dette skrift, tog den, navnlig i sin hegelske form, fejl deri, at den ikke tilskrev naturen nogen udvikling i tiden, intet »efterhinanden«, men kun et »vedsiden-af-hinanden«. Det var begrundet på den ene side i det hegelske system selv – det tilskrev kun »ånden« en fremadskridende historisk udvikling – men på den anden side også i naturvidenskabernes daværende almene stadi. Her stod Hegel langt tilbage for Kant, der i sin nebularhypotese (13) allerede havde proklameret solsystemets tilblivelse og med sin opdagelse af, at Jordens rotation hæmmes af havets tidevandsbevægelse, også dets undergang. Og endelig: det kunne for mig aldrig dreje sig om at konstruere de dialektiske love ind i naturen, men kun om at finde frem til dem i naturen og udvikle dem af naturen.

At gøre det i sammenhæng og på hvert enkelt område er imidlertid et kæmpearbejde. Ikke nok med, at det område, man skal beherske, er næsten ufatteligt stort, men på hele dette område er naturvidenskaben selv grebet af en voldsom omvæltningsproces, således at selv den, der har al sin tid til rådighed til formålet, næppe kan følge med. Min tid er imidlertid siden Karl Marx' død beslag-

var ugørligt, et ukendt stof, lysstof, varmestof, elektricitetsstof osv. De imaginære stoffer er nu stort set forladt, men det ubevislige kraftbegreb spøger lystigt videre, f.eks. i en tale, Helmholtz holdt i Innsbruck i 1869 (Helmholtz, »Populäre Vorlesungen«, II. Heft, 1871, s. 190). Til forskel fra den fra det 18. århundredes franskmænd nedarvede forgudelse af Newton – som England overdængede med rigdom og æresbevisninger – fremholdt Hegel, at Kepler – som Tyskland lod dø af sult – er den egentlige grundlægger af himmellegemernes moderne mekanik, og at Newtons gravitationslov allerede er indeholdt i Keplers tre love, i den tredje endog ganske udtrykkeligt. Hvad Hegel med nogle enkelte ligninger påviser i sin »Naturphilosophie« § 270 og tilføjelser (Hegels Werke, 1842, VII. Band, s. 98 og 113 til 115), genfindes som resultat af den nyeste matematiske mekanik hos Gustav Kirchhoff (»Vorlesungen über mathematische Physik«, 2. oplag, Leipzig 1877, s. 10) og i det væsentlige i samme enkelte matematiske form, der først er udviklet af Hegel. Naturfilosofferne forholder sig til den bevidst-dialektiske videnskab som utopisterne til den moderne kommunisme.

lagt af mere påtrængende pligter og derfor måtte jeg afbryde mit arbejde. Jeg må foreløbig indskrænke mig til de antydninger, der gives i det foreliggende skrift, og afvente, om der senere skulle blive lejlighed til at samle og udgive de opnåede resultater, måske sammen med Marx' efterladte, meget betydningsfulde matematiske manuskripter.

Men måske vil den teoretiske naturvidenskabs fremskridt gøre mit arbejde delvis eller helt overflødigt. Den revolution, som påtvinges den teoretiske naturvidenskab gennem den simple nødvendighed af at ordne de store mængder af nye rent empiriske erfaringer, er af en sådan art, at den mere og mere må bringe selv den mest modstræbende empiriker til bevidsthed om naturprocessernes dialektiske karakter. De gamle stive modsætninger, de skarpe, uoverskridelige grænselinjer forsvinder mere og mere. Siden det er lykkedes at gøre også de sidste »ægte« gasser til væsker, siden det er påvist, at et legeme kan bringes i en tilstand, hvor der ikke kan sondres mellem væske- og gasform, har aggregattilstandene mistet den sidste rest af deres tidligere absolutte karakter. (14) Med den kinetiske gasteoris sætning, at kvadratet på de enkelte gasmolekylers hastighed i ideale gasser ved samme temperatur er omvendt proportional med molekylvægten, indtræder også varmen direkte i rækken af bevægelsesformer, der kan måles umiddelbart som sådanne. Mens den nyopdagede store grundlov for bevægelsen endnu for ti år siden kun blev opfattet som en lov om energiens *bevarelse*, kun som udtryk for, at bevægelse ikke kan tilintetgøres og ikke skabes – altså kun i kvantitativ betydning – så bliver dette snævre negative udtryk mere og mere fortrængt af det positive om energiens *forvandling*, hvori processens kvalitative indhold kommer til sin ret, og hvor den sidste erindring om en overjordisk skaber er udslettet. At summen af bevægelse (den såkaldte energi) ikke ændrer sig, når den forvandles fra kinetisk energi (såkaldt mekanisk kraft) til elektricitet, varme, potentiel beliggenhedsenergi osv., og omvendt, behøver nu ikke længere at blive prædikeret som noget nyt; det tjener som

et allerede erobret grundlag for den meget indholdsrigere undersøgelse af selve forvandlingsprocessen, den store grundproces, i hvis erkendelse hele naturerkendelsen sammenfattes. Og siden biologien drives i lyset fra evolutionsteorien, har klassifikationens stive grænselinjer også på den organiske naturs område opløst sig, den ene efter den anden. Mellemeleddene, der næsten ikke kan klassificeres, bliver flere og flere for hver dag, en nøjere granskning kaster organismer fra den ene klasse over i den anden, og specifikke kendetegn, der næsten var blevet til trosartikler, mister deres ubetingede gyldighed; vi har nu pattedyr, der lægger æg, og – hvis meddelelsen bekræftes – også fulge, der går på fire ben. (15) Når Virchow allerede for år tilbage – måske mere fremskridtsvenligt end egentlig naturvidenskabeligt og dialektisk (16) – som resultat af cellens opdagelse så sig nødsaget til at opløse dyreindividets enhed i en føderation af cellestater, så bliver begrebet: dyrets (altså også menneskets) individualitet endnu mere kompliceret efter opdagelsen af de hvide blodlegemer, der som amøber kryber omkring i de højere dyrs krop. Men det er netop de polære modsætninger, som man har forestillet sig som uforsonlige og uløselige, alle disse med magt fikserede grænselinjer og klasseforskelle, der har givet den moderne teoretiske naturvidenskab dens indskrænketmetafysiske karakter. Den erkendelse, at disse modsætninger og forskelle ganske vist forekommer i naturen, men kun har relativ gyldighed, mens forestillingen om deres stivhed og absolutte gyldighed som sådan først er bragt ind i naturen gennem vor refleksion – denne erkendelse udgør kernen i den dialektiske opfattelse af naturen. Man kan nå frem til denne erkendelse, idet man tvinges til det af de kendsgerninger, der hober sig op i naturvidenskabens; man kan lettere tilegne sig den, hvis man møder disse kendsgerningers dialektiske karakter med bevidstheden om den dialektiske tænknings love. I hvert fald er naturvidenskabens nu nået så langt, at den ikke længere kan komme udenom en dialektisk sammenfatning. Den vil imidlertid gøre denne proces lettere for sig selv, hvis den ikke glemmer, at de resultater, hvori

dens erfaringer samles, er begreber, men at kunsten at operere med begreber ikke er medfødt og heller ikke givet i og med den almene hverdagsbevidsthed, at den derimod kræver virkelig tænkning, en tænkning, som ligeledes har en lang erfaringsmæssig historie bag sig, hverken mere eller mindre end den naturforskning, der bygger på erfaring. Netop idet naturvidenskaben lærer at tilegne sig resultaterne af halvtredje tusind års udvikling i filosofien, vil den på den ene side befri sig for al slags uvedkommende naturfilosofi, der gør krav på at stå uden for og over den, og på den anden side vil den også befri sig for sin egen indskrænkede tænkemåde, som den har arvet fra den engelske empirisme.

London, 23. september 1885

III

Det foreliggende nyoplag er, på nogle få ret ubetydelige stilistiske ændringer nær, et genoptryk af det sidste. Kun i et kapitel, X. kapitel i anden del »Fra 'Kritische Geschichte'« har jeg tilladt mig at foretage væsentlige tilføjelser. Det er sket af følgende årsag:

Som allerede nævnt i forordet til andet oplag, stammer dette kapitel i alt væsentligt fra Marx. I den første udformning, der var tænkt som en række avisartikler, var jeg nødt til at forkorte Marx' manuskript betydeligt, og det ramte netop de afsnit, hvor kritikken af de dühringske påstande træder mere i baggrunden sammenlignet med Marx' egen fremstilling af økonomiens historie. Men netop disse afsnit udgør den del af manuskriptet, der endnu i dag kan påkalde sig en stor og varig interesse. De undersøgelser, hvor Marx tilkender mænd som Petty, North, Locke og Hume den plads, der tilkommer dem i den klassiske økonomis tilblivelse, føler jeg mig forpligtet til at gengive så fuldstændigt og så ordret som muligt, og endnu mere hans udlægning af Quesnays »Tableau économique« [Det økonomiske tableau], denne sfinksgåde, som hele den

moderne økonomi ikke har kunnet tyde. Hvad der derimod kun angår hr. Dührings skrifter, har jeg – såvidt sammenhængen tillod det – udeladt.

I øvrigt kan jeg være godt tilfreds med den udbredelse, som de i dette skrift fremførte synspunkter siden dets sidste oplag har fået i videnskabens og i arbejderklassens almindelige bevidsthed, og det gælder alle civiliserede lande i verden.

London, 23. maj 1894

Fr. Engels

Indledning

I. Generelle betragtninger

Den moderne socialisme er i sit indhold i første række et produkt af iagttagelsen, på den ene side af de klassemod-sætninger mellem besiddende og besiddelsesløse, mellem bourgeois'er og lønarbejdere, der findes i det moderne samfund, og på den anden side af det anarki, der hersker i produktionen. Men i sin teoretiske form fremtræder den i begyndelsen som en videreudvikling, en tilsyneladende konsekvent videreførelse af de grundsætninger, der blev opstillet af de store franske oplysningsmænd i det 18. århundrede.* I begyndelsen måtte den – som enhver ny teori – gå ud fra det tankemateriale, den forefandt, selv om den i virkeligheden havde sin rod i de økonomiske kendsgerninger.

De store mænd, der forud for den kommende revolution i Frankrig skabte klarhed i hovederne, optrådte selv yderst revolutionært. De anerkendte ikke nogen ydre autoritet, af hvad art den end måtte være. Religionen, naturopfattelsen, samfundet, staten – alt blev underkastet en skånselsløs kritik; alt skulle retfærdiggøre sin eksistens for fornuftens domstol eller give afkald på sin eksistens. Den tænkende fornuft blev anlagt som den eneste målestok på alting. Det var en tid, hvor verden – som Hegel siger – blev stillet på hovedet, først i den betydning, at den menneskelige hjerne og de principper, man fandt frem til gen-

* I første udkast til »Indledningen« har dette afsnit følgende udformning: »Den moderne socialisme fremtræder – hvor meget den end ifølge sagens natur er opstået af iagttagelsen af de klassemod-sætninger, der består i det eksisterende samfund mellem besiddende og besiddelsesløse, mellem arbejdere og udbyttede – dog i begyndelsen i sin teoretiske form som en konsekvent udviklet videreførelse af de store franske oplysningsmænd i det 18. århundrede, og dens første repræsentanter, Morelly og Mably, må også henregnes til dem«.

nem tænkning, gjorde krav på at have gyldighed for al menneskelig handling og alt socialt samkvem; men senere hen også i den mere omfattende betydning, at der faktisk blev vendt op og ned på den virkelighed, der var i modstrid med disse principper. Alle hidtidige samfunds- og statsformer, alle gamle overleverede forestillinger blev forvist til pulterkammeret som ufornuftige. Verden havde hidtil ladet sig lede af fordomme; alt fortidigt fortjente kun medlidenhed og foragt. Først nu brød dagslyset frem, fra nu af skulle overtroen, uretten, privilegiet og undertrykkelsen forjages af den evige sandhed, evige retfærdighed, ligheden, der havde sit udspring i naturen, og de umistelige menneskerettigheder.

I dag ved vi, at dette fornuftens rige ikke var andet end bourgeoisiets rige i idealiseret skikkelse; at den evige retfærdighed blev virkeliggjort i det borgerlige justitsapparat; at ligheden blev til borgernes lighed for loven; at den borgerlige ejendomsret blev proklameret som en af de allervigtigste menneskerettigheder og at fornuftsstaten, Rousseaus »samfundspagt« (17), trådte ud i livet og kun kunne træde ud i livet som borgerlig, demokratisk republik. Lige så lidt som alle deres forgængere kunne det 18. århundredes store tænkere nå ud over de skranker, som deres egen epoke havde rejst omkring dem.

Men ved siden af modsætningen mellem feudaladel og borgerskab bestod der også den grundlæggende modsætning mellem udbyttere og de udbyttede, mellem rige lediggængere og fattige slidere. Det var netop denne omstændighed, der tillod bourgeoisiets repræsentanter at optræde som talsmænd for hele den lidende menneskehed og ikke blot for en særskilt klasse. Mere endnu. Bourgeoisiet var lige fra begyndelsen behæftet med sin modsætning; kapitalister kan ikke eksistere uden lønarbejdere, og i samme grad som den middelalderlige laugsmester udviklede sig til moderne bourgeois, udviklede også laugssvend og daglejeren, der stod uden for lauget, sig til proletarer. Og selv om bourgeoisiet i sin kamp mod adelen i det store hele kunne gøre krav på at repræsentere de forskellige arbejdende klassers interesser, så viste der sig i en-

hver stor borgerlig bevægelse også selvstændige bevægelser fra den klasse, der var den mere eller mindre udviklede forløber for det moderne proletariat. Således ser vi under den tyske reformation og bondekrigen Thomas Münzers (18) retning, under den store engelske revolution de såkaldte »levellers« (19) og under den store franske revolution Babeuf. Side om side med disse revolutionære rejsninger fra en endnu ufærdig klasses side fremkom der tilsvarende teoretiske værker; i det 16. og 17. århundrede skrives utopiske skildringer af ideale samfundstilstande (20); i det 18. århundrede møder vi allerede direkte kommunistiske teorier (Morelly og Mably). Kravet om lighed begrænser sig ikke længere til de politiske rettigheder, den skal også gælde de enkelte menneskers vilkår i samfundet; det var ikke blot klasseprivilegierne, der skulle ophæves, men selve klasseforskellene. En asketisk kommunisme, der så sit forbillede i oldtidens Sparta, var den første skikkelse, hvori den nye lære fremtrådte. Derefter fulgte de tre store utopister: Saint-Simon, hos hvem den borgerlige tendens endnu bevarede en vis styrke ved siden af den proletariske; Fourier, og endelig Owen, der – i England, landet med den mest udviklede kapitalistiske produktion og under indtryk af de modsætninger, den havde frembragt – systematisk udviklede sine forslag til afskaffelse af klasseforskellene, idet han direkte tog sit udgangspunkt i den franske materialisme.

Det er fælles for dem alle tre, at de ikke optræder som repræsentanter for proletariatets interesser – det proletariat, som historien i mellemtiden havde frembragt. Ligesom oplysningsmændene ønskede de ikke at befri en bestemt klasse, men hele menneskeheden. Som de ønskede de at indføre fornuftens og den evige retfærdigheds rige; men deres rige adskiller sig himmelvidt fra oplysningsmændenes. Den borgerlige verden, der er indrettet efter disse oplysningsmænds principper, er jo også ufornuftig og uretfærdig, og derfor må den også i den sorte gryde, lige så forkastelig som feudalismen og alle tidligere samfundstilstande. Men at den virkelige fornuft og retfærdighed indtil nu ikke har hersket i verden, det kommer kun

af at man indtil nu ikke har erkendt den. Der manglede netop den geniale ener, som nu er trådt frem og har erkendt sandheden; at han er trådt frem netop nu, at sandheden er blevet erkendt netop nu, det er ikke en nødvendig begivenhed, der nødvendigvis følger af den historiske udvikling og i dens sammenhæng, men er et rent lykke-træf. Han kunne lige så godt være født 500 år tidligere, og ville da have sparet menneskeheden for 500 års vildfarelser, kampe og lidelser.

Denne anskuelse er i det væsentlige fælles for alle engelske og franske og for de første tyske socialister, Weitling indbefattet. Socialismen er udtryk for den absolutte sandhed, fornuft og retfærdighed, og den behøver kun at blive opdaget for at erobre verden ved egen kraft; da den absolutte sandhed er uafhængig af tid, rum og menneskenes historiske udvikling, så er det en ren tilfældighed, hvornår og hvor den bliver opdaget. Men samtidig er denne absolutte sandhed, fornuft og retfærdighed forskellig hos hver enkelt, der indstifter en sådan skole, og hos enhver af dem er den særlige afart absolut sandhed, fornuft og retfærdighed betinget af hans subjektive forstand, hans livsbetingelser, omfanget af hans viden og skolede tænkning. Derfor findes der i denne konflikt mellem lutter absolutte sandheder ingen anden løsning end at de gensidigt afsliber hinanden. Og der kan ikke komme andet ud af det end en slags eklektisk gennemsnitssocialisme, der faktisk indtil nu er fremherskende i hovederne på de fleste socialistiske arbejdere i Frankrig og England, en blanding af mindre særprægede kritiske udgydelser, økonomiske teorier og samfundsmæssige fremtidsvisioner, stammende fra de forskellige sekters stiftere – en blanding, der tillader mange forskellige nuancer og som foregår lettere, når de enkelte bestanddele har fået afslebet de skarpe hjørner i debattens strøm, ligesom de små rullesten i bækken. For at gøre socialismen til en videnskab måtte den først plantes solidt på virkelighedens grund.

Ved siden af og efter det 18. århundredes franske filosofi var der i mellemtiden opstået den nyere tyske filosofi, Og den havde fundet sin afslutning i Hegel. Dens

største fortjeneste var, at den havde genoptaget dialektikken som tænkningens højeste form. De antikke græske filosoffer havde været fødte, naturlige dialektikere, og den mest universelle ånd blandt dem, Aristoteles, havde tilmed allerede analyseret den dialektiske tænkningens vigtigste former.* Den nyere tids filosofi derimod var – selv om den kunne opvise enkelte strålende repræsentanter for dialektikken (f.eks. Descartes og Spinoza) – især under engelsk indflydelse kørt mere og mere fast i den såkaldte metafysiske tænke måde, som også dominerede næsten uden undtagelse blandt det 18. århundredes franskmænd, i det mindste i deres rent filosofiske værker. Uden for den egentlige filosofis område var de dog i stand til at præstere mesterværker af dialektik; f.eks. »Rameaus nevø« af Diderot (21) og Rousseaus »Afhandling om ulighedens opståen blandt menneskene«. (17) Vi vil her kun i kortshed anføre det væsentlige ved de to metoder for tænkning, senere vil der blive anledning til at vende udførligere tilbage til problemet.

Når vi underkaster naturen eller menneskets historie eller vor egen intellektuelle virksomhed en tænkende betragtning, så frembyder sig for vort øje i begyndelsen det brogede billede af en uendelig sammenfletning af sammenhænge og vekselvirkninger: intet forbliver hvad, hvor og hvordan det har været, men alting bevæger sig, forandrer sig, bliver til og går til grunde. Denne oprindelige, naive, men i sit væsen rigtige anskuelse af verden er den antikke græske filosofis anskuelse, og den findes for første gang klart udtrykt hos Heraklit: Alting er og er ikke, thi alting flyder, er i evig forandring, bliver til og går til grunde. Men selv om denne anskuelse opfatter den almene karakter af fænomenernes helhedsbillede rigtigt, er den dog ikke nok til at forklare de enkeltheder, hvoraf hele billedet er sammensat, og så længe vi ikke kan gøre det, er vi heller ikke klar over hele billedet. For at erkende disse

* I første udkast til »Indledningen« lyder denne sætning: »De gamle græske filosoffer havde været fødte naturlige dialektikere, og Aristoteles, den antikke verdens Hegel, havde tilmed allerede analyseret den dialektiske tænkningens vigtigste former«.

enkeltheder, må vi tage dem ud af deres naturlige eller historiske sammenhæng; vi må undersøge dem, hver for sig, med hensyn til deres beskaffenhed, deres særskilte årsager og virkninger osv. Dette er fra begyndelsen naturvidenskabens og historieforskningens opgave; disse forskningsgrene indtog hos den klassiske oldtids grækere kun en underordnet plads, og af gode grunde, fordi der fremfor alt først måtte slæbes materiale sammen. Begyndelsen til en eksakt naturforskning bliver først udviklet af den aleksandrinske periodes grækere (22) og senere, i middelalderen, af araberne. Den egentlige naturvidenskab daterer sig imidlertid først fra anden halvdel af det 15. århundrede, og siden den tid har den gjort stadig hurtigere fremskridt. Opspaltning af naturen i dens enkelte dele, opdeling af de forskellige naturprocesser og naturgenstande i bestemte klasser, undersøgelse af de organiske legemers indre med hensyn til deres mangfoldige anatomiske former – det var grundbetingelserne for de kæmpefremskridt i erkendelsen af naturen, som de sidste 400 år har bragt os. Men denne opspaltning har tillige efterladt den vane at opfatte naturgenstande og naturprocesser isoleret, uden for deres store generelle sammenhæng, og derfor ikke i deres bevægelse, men i deres stilstand, ikke som noget i det væsentlige foranderligt, men som faste objekter, ikke i deres liv, men i deres død. Og fordi denne betragtningsmåde blev overført fra naturvidenskaben til filosofien – sådan som Bacon og Locke gjorde – opstod der den specielle form for indskrænkethed, som er så karakteristisk for de seneste århundreder: den metafysiske tænkemåde.

For metafysikeren er tingene og deres tankebilleder dvs. begreberne, isolerede objekter for undersøgelsen, objekter, der skal betragtes, det ene efter det andet, og uden hensyn til de øvrige; faste, uforanderlige, én gang for alle givne. Metafysikeren tænker i lutter uformidlede modsætninger; hans tale er ja, ja, nej, nej, hvad der er ud over dette, er af det onde. For ham eksisterer en ting, eller den eksisterer ikke, og lige så lidt kan en ting samtidig være sig selv og noget andet. Positiv og negativ udelukker ab-

solut hinanden; på samme måde står årsag og virkning i stivnet modsætning til hinanden. Ved første blik forekommer denne tænke måde at være yderst indlysende, fordi den er typisk for den såkaldte sunde menneskeforstand. Men den sunde menneskeforstand, som kan være en ret så respektabel fyr inden for sine hjemmestrikkede fire vægge, oplever forunderlige eventyr, så snart han vover sig ud i forskningens vide verden, og den metafysiske betragtningsmåde, så berettiget og endog så nødvendig den er på store, ja ifølge genstandens natur meget omfattende områder, støder dog hver gang før eller siden på en skranke, hinsides hvilken den bliver ensidig, indskrænket, abstrakt og hvor den forvilder sig i uløselige modsigelser, fordi den for de enkelte ting glemmer tingenes sammenhæng, for deres væren deres tilblivelse og forfald, for deres hviletilstand deres bevægelse, fordi den ikke ser skoven for bare træer. I dagligdags tilfælde f.eks. véd vi og kan med bestemthed sige, om et dyr eksisterer eller ikke; ved en nøjere undersøgelse finder vi imidlertid ud af, at det undertiden kan være en højst indviklet sag, som de jurister udmærket ved, der forgæves har plaget sig med at fastsætte en rationel grænse, hinsides hvilken det skulle betragtes som mord at dræbe barnet i moders liv; lige så umuligt er det eksakt at fastslå dødsøjeblikket, idet fysiologien påviser, at døden ikke er en øjebliksbegivenhed, der sker på én gang, men en meget langstrakt proces. På samme måde er ethvert organisk væsen i et givet øjeblik sig selv og ikke sig selv; i hvert øjeblik optager det stoffer, der tilføres udefra, og udskiller andre; hvert øjeblik dør der celler i dets krop og dannes nye; efter kortere eller længere tid er kroppens bestanddele fuldstændig fornyet, er blevet erstattet med andre stofatomer, således at hvert organiseret væsen altid er det samme og dog et andet. Ved nøjere betragtning finder vi også, at en modsætnings to poler, den positive og den negative, er uadskillelige, samtidig med at de er modsatte, og at de trods deres modsatte position indbyrdes gennemtrænger hinanden. På samme måde er årsag og virkning forestillinger, der kun har gyldighed, når de anvendes på et enkelt givet tilfælde;

men så snart det enkelte tilfælde betragtes i sin almene sammenhæng med hele den omgivende verden, opløser det sig i betragtningen af den universelle vekselvirkning, hvor årsag og virkning uafbrudt skifter plads, således at det, der i den ene sammenhæng var virkning, i en anden sammenhæng bliver årsag, og omvendt.

Alle disse processer og tænkeметoder kan ikke passes ind i den metafysiske tænknings rammer. For dialektikken derimod, som opfatter tingene og deres begrebsmæssige afbildninger i deres sammenhæng, deres sammenkædning, deres bevægelse, hvori de bliver til og går til grunde – for den er processer som de nævnte lige så mange bekræftelser på dens egen fremgangsmåde. Naturen er det bedste bevis på dialektikken, og om den moderne naturvidenskab må vi sige, at den har leveret et yderst rigt holdigt og for hver dag voksende materiale til dette formål. Dermed har den faktisk bevist, at det – i sidste instans – går dialektisk til i naturen og ikke metafysisk. Men da man hidtil med lethed kan opregne de naturforskere, der har lært at tænke dialektisk, så forklarer netop konflikten mellem de opdagede resultater og den overleverede tænkeметode den grænseløse forvirring, som for tiden hersker i den teoretiske naturvidenskab og driver lærere såvel som elever, skribenter såvel som læsere til fortvivlelse.

En eksakt fremstilling af verden som helhed, dels af dens udvikling og af menneskehedens udvikling, dels af denne udviklings genspejling i menneskenes hjerner, kan altså kun tilvejebringes ved hjælp af dialektikken, gennem iagttagelse af de generelle vekselvirkninger mellem det, der bliver til, og det, der går til grunde, mellem de fremadskridende og de tilbageskridende forandringer. Og den nyere tyske filosofi optrådte også straks i denne retning. Kant åbnede sin løbebane med at han opløste Newtons stabile solsystem og dets evige varighed – forudsat at den første impuls var givet – og opløste det i en historisk proces: solens og alle planeters opståen af en roterende tågemasse. Tillige drog han allerede den slutning, at solsystemets nødvendige undergang ligeledes var givet denne tilblivelse. Et halvt århundrede senere blev

hans opfattelse begrundet matematisk af Laplace, og endnu et halvt århundrede senere påviste spektroskopet, at der eksisterer sådanne glødende gasmasser i forskellige tilstande af fortætning i verdensrummet. (23)

Denne nyere tyske filosofi fandt sin afslutning i det hegelske system, hvori for første gang – og det er Hegels store fortjeneste – hele den naturlige, historiske og åndelige verden blev fremstillet som en proces, dvs. som værende i stadig bevægelse, forandring, omdannelse og udvikling, og det blev forsøgt at påvise den indre sammenhæng i denne bevægelse og udvikling* Ud fra dette synspunkt fremtrådte menneskehedens historie ikke længere som et kaotisk virvar af meningsløse voldshandlinger, der alle er lige forkastelige for den nu modnede filosofiske fornufts domstol og som man helst bør glemme hurtigst muligt, men som selve menneskehedens udviklingsproces, og det blev nu en opgave for tænkningen at følge dens trinvis udvikling gennem alle vildfarelser og at påvise dens indre lovmæssighed gennem alle tilsyneladende tilfældigheder.

At Hegel ikke løste denne opgave, kan her være underordnet. Hans epokegørende fortjeneste ligger i, at han har stillet den. Det er netop en opgave, som ingen enkeltperson nogen sinde vil kunne løse. Skønt Hegel – ved siden af Saint-Simon – var sin samtids mest universelle tænker, var der dog sat grænser for ham, for det første af hans egne kundskabers begrænsede omfang, for det andet af hans epokes viden og erkendelse, der ligeledes var be-

* I første udkast til »Indledningen« karakteriseres den hegelske filosofi således: »Det hegelske system var den sidste, den mest fuldendte form for filosofi, for så vidt man forestiller sig denne som en særskilt videnskab, der er alle andre videnskaber overlegen. Med ham led hele filosofien skibbrud. Men det, der blev tilbage, var den dialektiske tænkemåde og opfattelsen af den naturlige, historiske og intellektuelle verden som en verden, der uafbrudt bevæger sig, omdannes, befinder sig i en stadig tilblivelses- og undergangsproces. Ikke blot til filosofien, men til alle videnskaber blev der nu stillet krav om at påvise bevægelseslovene for denne uafbrudte omdannelsesproces på deres særlige områder. Og det var arven, som den hegelske filosofi efterlod til sine arvtagere«.

grænsede med hensyn til omfang og dybde. Dertil kommer så en tredje ting. Hegel var idealist, dvs. han opfattede ikke sin hjernes tanker som de mere eller mindre abstrakte afbildninger af de virkelige ting og processer; han opfattede tværtimod omvendt tingene og deres udvikling som de virkeliggjorte afbildninger af »ideen«, der allerede eksisterede et eller andet sted forud for verden. Dermed var alting stillet på hovedet, og verdens virkelige sammenhæng fuldstændig vendt om. Og selv om Hegel har opfattet bestemte sammenhænge genialt og rigtigt, så måtte dog meget også i enkelthederne, netop af de nævnte grunde, falde sammenflikket, kunstlet, konstrueret, kort sagt, forkert ud. Det hegelske system som sådant var et kolossalt misfoster – men også det sidste af sin art. Det led nemlig af endnu en uheldelig indre modsigelse: på den ene side havde det som en væsentlig forudsætning den historiske opfattelse, der anskuer menneskets historie som en udviklingsproces, der ifølge sin natur ikke kan finde sin afslutning med opdagelsen af en såkaldt absolut sandhed; men på den anden side hævder dette system netop at være indbegrebet af denne absolutte sandhed. Et altomfattende system for erkendelsen af naturen og historien – et system, der én gang for alle danner afslutningen – er i sig selv i modstrid med den dialektiske tænknings grundlæggende love, hvad der på ingen måde udelukker, men tværtimod forudsætter, at den systematiske erkendelse af hele den ydre verden kan gøre kæmpefremskridt fra generation til generation.

Erkendelsen af, at der er noget totalt forkert ved den hidtidige tyske idealisme, førte nødvendigvis til materialismen, men vel at mærke ikke til det 18. århundredes metafysiske, udelukkende mekaniske materialisme. I modsætning til den naiv-revolutionære, simple forkastelse af al tidligere historie betragter den moderne materialisme historien som menneskehedens udviklingsproces, og den ser det som sin opgave at opdage bevægelseslovene for denne proces. I modsætning til den forestilling om naturen, der hersker såvel hos det 18. århundredes franskmænd som hos Hegel, nemlig at naturen er et uforanderligt hele, der

bevæger sig i snævre kredsløb, med himmellegemer, sådan som Newton havde lært, og med uforanderlige arter af organiske væsner, sådan som Linné havde lært, sammenfatter den nye materialisme naturvidenskabens nyeste fremskridt, der lærer os, at også naturen har en historie i tid, at himmellegemerne lige så vel som de forskellige arter af organismer, der under gunstige omstændigheder bebor dem, opstår og går til grunde, og at kredsløbene, for så vidt det overhovedet er tilladeligt at tale om kredsløb, antager uendelig storslåede dimensioner. I begge tilfælde er den nye materialisme i det væsentlige dialektisk og har ikke længere brug for nogen filosofi, der står over de andre videnskaber. Så snart hver enkelt videnskab stilles over for kravet om selv at nå til klarhed over sin egen stilling i den totale sammenhæng af ting og kundskaber om tingene, er en særskilt videnskab om denne totale sammenhæng overflødig. Hvad der bliver tilbage af den hidtidige filosofi, det er læren om tænkningen og dens love – den formelle logik og dialektikken. Alt andet går op i den positive videnskab om naturen og historien.

Omsvinget i naturopfattelsen kunne kun fuldbyrdes i det omfang, forskningen leverede det tilsvarende positive erkendelsesmateriale; men allerede meget tidligere havde historiske kendsgerninger gjort sig gældende, der medførte en afgørende vending i historieopfattelsen. I 1831 havde den første arbejderopstand fundet sted i Lyon; mellem 1838 og 1842 nåede den første nationale arbejderbevægelse, chartismen i England, sit højdepunkt. I de mest udviklede lande i Europa trådte klassekampen mellem proletariatet og bourgeoisiet i forgrunden i samme takt, som i disse lande på den ene side storindustrien, på den anden side bourgeoisiets nyerobrede politiske herredømme udviklede sig. Den borgerlige økonomis teorier, der gik ud på, at kapitalens og arbejdets interesser er identiske, og at resultatet af den frie konkurrence vil blive almen harmoni

* I første udkast til »Indledningen« hedder det videre: »I Frankrig havde rejsningen i Lyon i 1834 samtidig også proklameret proletariatets kamp mod bourgeoisiet. De engelske og franske socialistiske teorier fik historisk betydning og måtte også i Tyskland fremkalde genklang og

og almen velstand for alle, blev af kendsgerningerne selv stadig mere åbenlyst afsløret som løgne.* Alle disse ting kunne ikke længere afvises, lige så lidt som den franske og den engelske socialisme, der var deres – omend højst ufuldkomne – teoretiske udtryk. Men den gamle idealistiske historieopfattelse, der endnu var den fremherskende, kendte ikke noget til klassekamp, der beror på materielle interesser, den kendte overhovedet ingen materielle interesser; i den forekom produktionen ligesom alle andre økonomiske forhold kun som biting, som underordnede elementer i »kulturhistorien«.

De nye kendsgerninger fremtvang imidlertid en ny undersøgelse af hele den hidtidige historie, og nu viste det sig at al hidtidig historie var en klassekampens historie (24), og at disse klasser, der bekæmpede hinanden i samfundet, altid var produkter af de givne produktions- og samkvemsforhold, kort sagt af epokens økonomiske forhold, at altså den til enhver tid givne økonomiske struktur i samfundet danner det reale grundlag, ud fra hvilket hele overbygningen i sidste instans må forklares – de juridiske og politiske institutioner såvel som de religiøse, filosofiske og andre forestillinger i et givet historisk tidsafsnit. Hermed var idealismen fordrevet fra sit sidste tilflugtssted, fra historieopfattelsen; den materialistiske historieopfattelse var skabt og vejen fundet til en forklaring af menneskenes bevidsthed ud fra deres væren i stedet for som hidtil, hvor man havde forklaret deres væren ud fra deres bevidsthed.

Den hidtidige socialisme var imidlertid lige så uforenelig med denne materialistiske historieopfattelse som den franske materialismes naturopfattelse var uforenelig med dialektikken og den nyere naturvidenskab. Den hidtidige socialisme kritiserede ganske vist den bestående kapitalistiske produktionsmåde og dens følger, men kunne ikke

kritik, skønt produktionen dér først lige var begyndt at vokse fra den lille håndværksbedrift. Den teoretiske socialisme, som den nu udviklede sig, ikke så meget i Tyskland selv, men blandt tyskere, måtte altså importere hele sit materiale.

forklare dem, altså heller ikke overvinde dem, den kunne blot forkaste dem som slette. Men det gjaldt om at udforske denne kapitalistiske produktionsmåde i dens historiske sammenhæng og dens nødvendighed for et bestemt historisk tidsafsnit – altså også nødvendigheden af dens undergang; men på den anden side gjaldt det om at afsløre dens indre karakter, der stadig væk var skjult, fordi den hidtidige kritik mest havde kastet sig over de onde følger i stedet for selve sagens forløb. Det skete med opdagelsen af merværdien. Det blev bevist, at tilegnelsen af ubetalt arbejde er grundformen for den kapitalistiske produktionsmåde og for den dermed forbundne udbytning af arbejderen; at kapitalisten, selv om han køber arbejderens arbejdskraft til den fulde værdi, den har som vare på varemarkedet, alligevel får mere værdi ud af den end han har betalt for den; at denne merværdi netop danner den værdisum, hvorfra den stadig voksende kapitalmasse, der ophober sig i de besiddende klassers eje, stammer. Dermed havde såvel den kapitalistiske produktion som produktionen af kapital fået sin forklaring.

Det er Marx, vi kan takke for disse to store opdagelser: den materialistiske historieopfattelse og afsløringen af hemmeligheden ved den kapitalistiske produktion, nemlig merværdien. Med disse opdagelser blev socialismen en videnskab, og nu gælder det først og fremmest om at udvikle den videre i alle dens enkeltheder og sammenhænge.

Sådan omtrent stod det til på den teoretiske socialismes og den afdøde filosofis område, da hr. Eugen Dühring ikke uden betragteligt rabalder sprang ind på scenen og proklamerede en total, af ham selv fuldbyrdet omvæltning af filosofien, den politiske økonomi og socialismen.

Lad os nu se, hvad hr. Dühring lover og – hvad han holder.

II. Hvad hr. Dühring lover

De skrifter af hr. Dühring, som her især er af interesse for os, er hans »Cursus der Philosophie«, hans »Cursus der National- und Sozialökonomie« og hans »Kritische Geschichte der Nationalökonomie und des Sozialismus«. Til en

begyndelse vil vi fortrinsvis interessere os for det førstnævnte værk.

Straks på første side præsenterer hr. Dühring sig selv som den,

»der gør krav på at repræsentere denne magt« (filosofiens magt) »i sin samtid og hvad angår dens foreløbig overskuelige udfoldelse«.*

Han erklærer altså sig selv for at være den eneste sande filosof i samtiden og i »overskuelig« fremtid. Den, der afviger fra ham, afviger fra sandheden. Mange personer har, også før hr. Dühring, tænkt noget lignende om sig selv, men han er – bortset fra Richard Wagner – vel nok den første, der med sindsro siger det om sig selv. Og oven i købet er den sandhed, der her er på tale

»en endegyldig inappellabel sandhed«.

Hr. Dührings filosofi er

»det naturlige system eller virkelighedsfilosofien... virkeligheden tænkes i dette system på en måde, der udelukker enhver tilbøjelighed til en drømmende eller subjektivistisk indskrænket verdensforestilling«.

Denne filosofi er altså således beskaffen, at den løfter hr. Dühring op over grænserne for den personlig-subjektive indskrænkethed, hvis eksistens han ikke kan benægte. Dette er også højst påkrævet, hvis han skal være i stand til at fastslå endegyldige inappellable sandheder, skønt vi indtil nu ikke kan indse, hvordan miraklet skal fuldbyrdes.

Dette »naturlige system af viden, der i sig selv er værdifuld for ånden«, har, »uden at det går ud over tankens dybde, med sikkerhed fastslået tilværelsens grundformer«. Ud fra sit »virkelig kritiske standpunkt« tilbyder det »elementerne til en virkelig filosofi, som følgelig orienterer sig mod naturens og livets virkelighed, og som ikke tolererer nogen blot tilsyneladende horisont, men i sin magtfuldt omvæltende bevægelse opruller den indre og ydre naturs himmel og jord«; det er en »ny tænke måde« og dets resultater er »i bund og grund ejendommelige resultater og anskuelser... systemskabende tanker... fastslåede sandheder«. Vi har foran os »et arbejde, som må søge sin kraft i det koncentrerede initiativ« – hvad det så skal betyde; en »undersøgelse, der går helt til ro-

* Alle fremhævelser i Dühring-citaterne stammer fra Engels. – Red.

den... en *dybt original* videnskab... en *strengt videnskabelig opfattelse* af ting og mennesker... et *alsidigt gennemtrængende* tankearbejde... et *skabende udkast* til de af tanken beherskede forudsætninger og følger... det *absolut fundamentale*«.

På det økonomisk-politiske område giver han os ikke blot »historisk og systematisk omfattende værker«, af hvilke de historiske oven i købet udmærker sig ved »*min* historietegning i *stor stil*«, og som i økonomien tilvejebringer »skabende omvæltninger«,

men han slutter også af med sin egen, fuldstændigt udarbejdede socialistiske plan for fremtidens samfund, som er

»den praktiske frugt af *en klar teori, der når til de sidste rødder*«,

og som følgelig er lige så ufejlbarlig og ene saliggørende som den dühringske filosofi; thi

»*kun i det* socialistiske samfundsmønster, som *jeg* har skildret i *mit værk 'Cursus der National- und Sozialökonomie'* kan det ægte eje træde i stedet for den blot tilsyneladende eller foreløbige eller endog voldelige ejendom«. Efter hvilket fremtiden haver at rette sig!

Denne udvalgte buket lovprisninger fra hr. Dührings egen mund adresseret til hr. Dühring kunne med lethed tidobles. Hos læseren turde den allerede have vakt nogen tvivl om, hvorvidt han virkelig har at gøre med en filosof eller måske med – men vi må anmode læseren om at vente med at fælde sin dom, til han har stiftet nærmere bekendtskab med omtalte dybe originalitet. Vi præsenterer kun buketten for at vise, at vi ikke har at gøre med en sædvanlig filosof og socialist, der slet og ret fremsætter sine tanker og overlader det til den videre udvikling at afgøre deres værdi, men derimod med en helt usædvanlig person, der påstår at være lige så ufejlbarlig som selve paven og med en ene saliggørende lære, man simpelt hen skal annamme, hvis man ikke vil gøre sig skyldig i det afskyeligste kætteri. Det vi har at gøre med er ingenlunde en af disse bøger, som alle socialistiske litteraturer og på det sidste også den tyske er så rigelig forsynet med; bøger, hvori folk af forskellig kaliber på den oprigtigste måde forsøger at komme til klarhed over spørgsmål, til hvis besvarelse de mere eller mindre mangler viden; bøger, hvor den gode socialistiske vilje altid er rosværdig, uanset

deres videnskabelige eller litterære mangler. Men hr. Dühring byder os tværtimod læresætninger, om hvilke han erklærer at de er endegyldige inappellable sandheder; over for dem må enhver anden mening altså på forhånd være forkert. Og ligesom han ejer den rene sandhed, således ejer han også den eneste strengt videnskabelige undersøgelsesmetode; over for den er alle andre metoder uvidenskabelige. Enten har han ret, og så står vi over for alle tiders største geni, det første overmenneskelige menneske, fordi det er ufejlbarligt. Eller også har han uret, og selv i dette tilfælde, uanset hvordan vor dom måtte falde ud, ville velmenende hensyn til hans muligvis gode vilje stadig væk være en dødelig fornærmelse mod hr. Dühring.

Når man er i besiddelse af den endegyldige inappellable sandhed og den eneste strenge videnskabelighed, så er det selvindlysende, at man må nære temmelig stor foragt for den øvrige vildfarne og uvidenskabelige menneskehed. Det bør altså ikke undre os, at hr. Dühring kun med yderste ringeagt taler om sine forgængere, og at kun få mænd finder nåde for hans dybe originalitet, efter at han selv undtagelsesvis har udnævnt dem til store mænd.

Lad os først høre, hvad han har at sige om filosofferne:

»Leibniz... der er blottet for hæderligt sindelag... denne den bedst mulige blandt filosoferende hofsnoget«.

Kant bliver kun lige netop tålt, men efter ham gik det hele rabundus:

nu kom »de nærmeste epigoners, altså navnlig en *Fichtes* og en *Schellings* forstyrrelse og deres lige så barnagtige som forfløjne tåbeligheder... uhyrlige vrangbilleder af uvidende naturfilosofisteri... de efterkantske uhyrligheder« og »feberfantasier«, indtil »en *Hegel*« sætter kronen på værket. Denne talte i »Hegel-jargon« og udbredte »Hegel-sygen« formedelst sin »oven i købet også i formen uvidenskabelige manér« og sine »kruditeter« [grovheder].

Naturforskerne slipper ikke lettere, dog nævnes kun Darwin ved navn, så vi må nøjes med ham:

»Darwinistisk halvpoesi og metamorfose-behændighed med dens grovsanselige snæverhed i opfattelsen og afstumpede sondrings-evne... Efter vor mening er den specifikke darwinisme, hvorved man naturligvis bør undtage de lamarckske opstillinger, *et stykke brutalitet, rettet mod humaniteten*«.

Allerværst går det dog ud over socialisterne. Måske med undtagelse af Louis Blanc – den ubetydeligste af dem alle – er de syndere til hobe og fattes den berømmelse, som burde tilkomme dem forud for (eller bagefter) hr. Dühring. Og ikke blot med hensyn til sandhed og videnskabelighed, nej, også med hensyn til deres karakter. Med undtagelse af Babeuf og enkelte kommunarder fra 1871 er ingen af dem rigtige mænd. De tre store utopister benævnes »sociale alkymister«. Blandt dem behandles Saint-Simon nogenlunde lemfældigt, for så vidt han kun bebrejdes sin »over-spændthed«, og det medfølelse antydes, at han led af religiøst vanvid. Ved Fourier derimod slipper hr. Dührings tålmodighed op. Thi Fourier

»afslørede alle sindssygens kendetegn... ideer som man snarere forventer at møde på galeanstalter... de skøreste drømme... produkter af sindssyge... Den usigelig naragtige Fourier...«, »denne kyllingehjerne...«, denne »idiot...« er til og med ikke engang socialist; hans phalanstères (25) er aldeles ikke et stykke rationel socialisme, men »et misfoster, der er konstrueret efter det almindelige samkvems skabelon«.

Og endeligt:

»For hvem disse udgydelser« (nemlig Fouriers om Newton) »...ikke er nok til at overbevise sig om, at det i Fouriers navn og i hele fourierismen kun er den første stavelse, der udtrykker en vis sandhed« (fransk fou = forrykt) – »han burde selv rubriceres under en eller anden kategori af idioter«.

Robert Owen endelig

»havde farveløse og fattige ideer... hans tanker angående moralen, der er så primitive... nogle trivialiteter, der udarter til det forskruede... modsigelsesfuld og rå anskuelsesmåde... Owens forestillingsverden er næppe værd, at man underkaster den en alvorlig kritik... hans forfængelighed« osv.

Når altså hr. Dühring yderst åndrigt karakteriserer utopisterne ifølge deres navne således: Saint-Simon – saint (hellig), Fourier – fou (forrykt), Infantin – enfant (barnagtig), så mangler bare, at han tilføjer: Owen – oh ve! og en meget betydelig periode i socialismens historie er simpelt hen fordømt med bare fire ord, og den der tvivler på det, han burde »selv rubriceres under en eller anden kategori af idioter«.

Af de dühringske domme over de senere socialister vil vi for kortheds skyld kun fremdrage dem over Lassalle og Marx:

Lassalle: »Pedantisk-hårkløveriske populariseringsforsøg... vildtvoksende skolastik... et uhyrligt mismask af almen teori og småligt vås... menings- og formløs Hegel-overtro... afskrækkende eksempel... egen indskrænkethed... vigtigmageri med de lige-gyldigste småtterier... vor jødiske helt... pamfletsmører... ordinær... indre holdningsløshed i livs- og verdensanskuelser«.

Marx: »Indskrænkethed i opfattelsen... hans værker og resultater er i og for sig, dvs. rent teoretisk betragtet, uden varig betydning for vort emne« (socialismens kritiske historie) »og i de åndelige strømningers almene historie kan de allerhøjest anføres som symptomer på indvirkning fra en gren af den nyere sektskolastik... afmagt hvad angår koncentrerende og ordnende evner... uformelighed i tanker og stil, sproglige krukkerier uden værdighed... angliseret forfængelighed... dupering... rodede forestillinger, der faktisk kun er bastarder af historisk og logisk fantasi... bedrageriske vendinger... personlig forfængelighed... lumpne småfiduser... storsnudet... intellektualistiske narrestreger... lærdomskineseri... filosofisk og videnskabelig tilbageståenhed...«

Og så videre og så videre – thi også dette er kun en lille overfladisk blomsterbuket fra den dühringske rosenhave. Og læg vel mærke til, foreløbig angår det os endnu slet ikke, om disse elskværdige ukvemsord – der burde afholde hr. Dühring fra at finde noget som helst hos andre lumpent eller storsnudet, hvis han selv havde en lille smule dannelse – også er endegyldige inappellable sandheder. Ligeledes vil vi – endnu da – vogte os for at røbe nogen tvivl angående deres dybe originalitet, da man ellers måske oven i købet vil forbyde os selv at vælge den kategori af idioter, som vi vil rubriceres under. Vi har kun anset det for vor pligt og skyldighed på den ene side at give et eksempel på det, hr. Dühring forstår ved

»velvalgt, hensynsfuld og i ordets sande betydning beskeden udtryksmåde«,

og på den anden side at konstatere, at for hr. Dühring står hans forgængeres forkastelighed lige så urokkelig fast som hans egen ufejlbarlighed. Herefter bøjer vi os i dybeste ærbødighed for dette alle tiders mest overvældende geni – hvis det altså virkelig forholder sig således.

Første del

Filosofi

III. Inddeling. Apriorisme

Filosofi er – ifølge hr. Dühring – udvikling af den højeste form for bevidsthed om verden og livet og omfatter i videre betydning *principperne* for al viden og villen. Hvor der for den menneskelige bevidsthed er tale om en række af erkendelser eller impulser eller en gruppe af eksistensformer, må *principperne* for disse former være genstand for filosofien. Disse principper er de simple eller indtil nu som simple forudsatte bestanddele, af hvilke denne mangfoldige viden og villen kan sammensættes. På lignende måde som legemernes kemiske sammensætning kan føres tilbage til grundformer og grundelementer, kan det også ske med tingenes almene beskaffenhed. Disse endelige bestanddele eller principper har, når først de er fundet, gyldighed, ikke blot for det umiddelbart kendte tilgængelige, men også for den for os ukendte og utilgængelige verden. Følgelig danner de filosofiske principper den endelige komplettering, som videnskaberne behøver for at blive til et enhedssystem, der kan forklare naturen og menneskelivet. Filosofien har – foruden grundformerne for al eksistens – kun to egentlige objekter for sine undersøgelser, nemlig naturen og menneskenes verden. Heraf resulterer *helt tvangfrit* anordningen af vort stof i tre grupper, nemlig den almene verdensskematik, læren om naturprincipperne og endelig læren om mennesket. I denne rækkefølge er der tillige indeholdt en *indre logisk orden*; thi de formelle grundsætninger, der gælder for al væren, kommer først og de genstandsområder, som de skal *anvendes* på, følger trinvis efter ifølge deres underordning.

Så vidt hr. Dühring, og næsten uden undtagelse ordret.

Det drejer sig altså hos ham om *principper*, om formelle grundsætninger, der er afledet af *tænkningen*, ikke af den ydre verden, og skal anvendes på naturen og menneskeriget, hvorefter natur og menneske altså haver sig at rette. Men hvorfra tager tænkningen disse grundsætninger? Fra sig selv? Nej, for hr. Dühring siger jo selv: det rent ideelle område indskrænker sig til logiske skemaer og matematiske former (dette sidste er oven i købet forkert, som vi skal få at se). De logiske skemaer kan kun vedrøre

tænkningsformer; men her drejer det sig om former for væren, for den ydre verden, og disse former kan tænknin- gen aldrig skabe eller aflede fra sig selv, men netop kun fra den ydre verden. Derved bliver imidlertid hele forholdet vendt omkring; principperne er ikke udgangspunkt for undersøgelsen, men dens slutresultat; de anvendes ikke på naturen og menneskets historie, men er abstraheret af dem; det er ikke naturen og menneskeriget, der retter sig efter principperne, men principperne er kun rigtige i det omfang, de stemmer overens med natur og historie. Det er den eneste mulige materialistiske opfattelse af sagen, og hr. Dührings modsatte opfattelse er idealistisk, den stiller hele sagen totalt på hovedet og konstruerer den virkelige verden ud fra tanken, ud fra nogle skemaer, fantomer eller kategorier, der eksisterer fra al evighed et eller andet sted uden for, forud for verden, akkurat som – en Hegel.

Og sandelig, lad os lægge Hegels »Enzyklopädie« med alle dens feberfantasier ved siden af hr. Dührings endegyldige inappellable sandheder. Hos hr. Dühring har vi for det første den almene verdensskematik, der hos Hegel hedder *logikken*. Derefter har vi hos dem begge anvendelsen af disse skemaer, henholdsvis logiske kategorier, på naturen naturfilosofien, og endelig deres anvendelse på menneskeriget, det som Hegel kalder åndens filosofi. Den »indre logiske orden« i den dühringske rækkefølge fører os altså »helt tvangfrit« tilbage til Hegels »Enzyklopädie«, som de er taget fra med en trofasthed, der ville røre professor Michelet i Berlin til tårer – ham der optræder som Den Evige Jøde i den hegelske skole.

Sådan kan det gå, når man ganske naturalistisk tager »bevidstheden«, »tænknin-gen« som noget givet, som noget der på forhånd er modsat væren, naturen. Så må man også finde det højst mærkværdigt, at bevidsthed og natur, tænken og væren, tænknings love og naturlovene stemmer så udmærket overens. Men hvis man går videre og spørger, hvad tanke og bevidsthed egentlig er, og hvorfra de stammer, så finder man, at de er produkter af den menneskelige hjerne, og at mennesket selv er et naturpro-

dukt, der har udviklet sig i og sammen med sine omgivelser; i grunden er det altså en selvfølge, at de produkter af den menneskelige hjerne, der i sidste instans også er naturprodukter, ikke er i modstrid med de øvrige natur-sammenhænge, men svarer dertil.

Men hr. Dühring kan ikke tillade sig en så simpel behandling af sagen. Han tænker ikke kun på menneskehedens vegne – hvad der dog allerede ville være en ganske nydelig præstation – men på alle kloders bevidste og tænkende væsners vegne.

Faktisk ville det betyde »at nedværdige grundformerne for bevidsthed og viden, hvis man ville begrænse dem eller blot rejse tvivl om deres suveræne gyldighed og deres ubetingede krav på sandhed ved at tilføje epitetet [tillægsordet] 'menneskelig'«.

Altså fordi der ikke må opstå den mistanke, at to gange to kunne være lig med fem på en anden klode, tør hr. Dühring ikke betegne tænkningen som menneskelig tænkning, han må skille tænkningen fra det eneste reale grundlag, hvor den viser sig for os, nemlig fra mennesket og naturen, og dermed plumper han uhjælpeligt ned i en ideologi, der får ham til at optræde som en epigon til »epigonen« Hegel. For øvrigt vil vi endnu jævnlige få lejlighed til at møde hr. Dühring på andre kloder.

Det er klart, at man ikke kan opbygge en materialistisk lære på et så ideologisk grundlag. Vi vil senere få at se, at hr. Dühring gentagne gange er nødt til at pådutte naturen en bevidst handlemåde – altså det man i almindeligt sprogbrug kalder Gud.

Vor virkelighedsfilosof havde imidlertid også andre bevæggrunde til at overføre grundlaget for al virkelighed fra den virkelige verden til tankernes verden. Videnskaben om denne almene verdensskematik, om disse formelle grundsætninger for eksistensen, er jo netop grundlaget for hr. Dührings filosofi. Hvis vi ikke opfinder verdensskematikken ud af hovedet, men kun udleder den *ved hjælp* af hovedet af den virkelige verden, altså udleder eksistensens grundsætninger af det der eksisterer, så har vi ikke brug for filosofi, men for positive kundskaber om verden og om det, der foregår i verden. Og hvad der kommer ud af det,

er heller ikke filosofi, men positiv videnskab. Men dermed ville hele hr. Dührings værk ikke være andet end skønne spildte kræfter.

Endvidere: hvis der ikke længere er brug for nogen filosofi som sådan, så er der heller ikke brug for noget system, ikke engang et naturligt system for filosofien. Den indsigt, at der eksisterer en systematisk sammenhæng imellem naturprocesserne i deres helhed, tvinger videnskaben til at påvise denne systematiske sammenhæng overalt, såvel i detaljerne som i helheden. Men en tilsvarende, altomfattende videnskabelig fremstilling af denne sammenhæng, frembringelsen af en eksakt tankeafbildning af det verdenssystem, hvori vi lever, forbliver en umulighed såvel for os som for al fremtid. Hvis der på noget tidspunkt i menneskehedens udvikling skulle blive tilvejebragt et sådant endegyldigt, sluttet system for verdenssammenhænge, såvel de fysiske som de åndelige og historiske, så ville dermed den menneskelige erkendelses rige være afsluttet og den fremtidige historiske udvikling afskåret fra og med det øjeblik, hvor samfundet var indrettet i overensstemmelse med dette system – hvad der ville være en absurditet, en ren meningsløshed. Menneskene står altså her over for en modsigelse: på den ene side at ville erkende verdenssystemet i dets totale sammenhæng, og på den anden side aldrig at kunne løse denne opgave fuldstændigt, såvel ifølge deres egen natur som ifølge verdenssystemets natur. Men denne modsigelse ligger ikke kun i de to faktoreres natur: verden og menneskene, den er også den vigtigste løftestang for ethvert intellektuelt fremskridt og løses uafbrudt og dagligt i menneskehedens uendelige progressive udvikling, ligesom f.eks. visse matematiske opgaver kan finde deres løsning i en uendelig serie eller en kædebrøk. Enhver tankeafbildning af verdenssystemet er og forbliver faktisk begrænset, objektivt af den historiske situation og subjektivt af ophavsmandens legemlige og åndelige tilstand. Men hr. Dühring erklærer på forhånd, at hans tænke måde er af en sådan art, at den udelukker enhver tilbøjelighed til en subjektivistisk indskrænket verdensforestilling. Vi har

tidligere set, at han er allestedsnærværende – på alle tænkelige kloder. Nu ser vi, at han også er alvidende. Han har løst videnskabens yderste opgaver og således én gang for alle sat bom for videnskabens fremtidige udvikling.

Ligesom hr. Dühring opfatter eksistensens grundformer apriorisk, tror han også at kunne frembringe hele den rene matematik ud af sit hoved uden at benytte de erfaringer, som den ydre verden frembyder.

I den rene matematik skal forstanden beskæftige sig »med sine egne frie frembringelser og imaginationer«; tal- og figurbegrebet er »dens selvtilstrækkelige og af den selv frembragte objekt« og følgelig har den en »gyldighed, der er uafhængig af den *specielle* erfaring og det reale verdensindhold«.

At den rene matematik har en gyldighed, der er uafhængig af det enkelte individs *specielle* erfaring er ganske vist rigtigt og det samme gælder for alle kendsgerninger, der er fastslået af videnskaberne, ja, for kendsgerninger overhovedet. De magnetiske poler, vandets sammensætning af brint og ilt, den kendsgerning, at Hegel er død og at hr. Dühring lever, har gyldighed, uafhængig af min eller andre enkeltpersoners erfaring, endog uafhængig af hr. Dührings erfaring, så snart han sover de retfærdiges søvn. Men forstanden beskæftiger sig i den rene matematik ingenlunde blot med sine egne frembringelser og imaginationer. Tal- og figurbegrebet er ikke taget andetsteds fra end fra den virkelige verden. De ti fingre, som menneskene har lært at tælle med, dvs. at foretage den første aritmetiske operation, er alt andet end en fri frembringelse af forstanden. For at tælle har man ikke blot brug for genstande, der skal tælles, men også for evnen til ved betragtning af disse genstande at kunne se bort fra alle deres øvrige egenskaber end netop deres antal – og denne evne er resultat af en lang historisk, erfaringsmæssig udvikling. Ligesom talbegrebet er også figurbegrebet helt og holdent taget fra den ydre verden, det har ikke sit udspring i hovedet og den rene tænkning. Der måtte eksistere ting, der havde form, og hvis form man sammenlignede, før man kunne finde på figurbegrebet. Genstand for den rene matematik er de rumformer og kvantitetsfor-

hold, der hersker i den virkelige verden, altså et meget reelt stof. At dette stof fremtræder i en højst abstrakt form, kan kun overfladisk tilsløre dets oprindelse i den ydre verden. For at kunne undersøge disse former og forhold i ren form, må man imidlertid adskille dem fuldstændigt fra deres indhold, man må se bort fra det som noget ligegyldigt. På den måde får man punkter uden dimensioner, linjer uden tykkelse og bredde, alle disse a og b og x og y , konstanter og variable, og til allersidst når man frem til forstandens egne frie frembringelser og imaginationer, nemlig de imaginære tal. At matematiske størrelser tilsyneladende afledes af hinanden, beviser heller ikke deres aprioriske oprindelse, men kun deres rationelle sammenhæng. Før man nåede frem til den forestilling, at man kan aflede cylinderens *form* af et rektangels drejning om en af dets sider, måtte man have undersøgt et vist antal virkelige rektangler og cylindre, om også i nok så ufuldkommen form. Som alle andre videnskaber er matematikken udsprunget af menneskenes *behov*: måling af jordarealer og karindhold, tidsberegning og mekanik. Men som på alle områder af tænkningen bliver de ud af den virkelige verden abstraherede love på et vist udviklingstrin adskilt fra den virkelige verden, bliver stillet over for den som noget selvstændigt, som love, der kommer udefra, og hvorefter verden sig haver at rette. Således er det gået til i samfund og stat, således og ikke anderledes *anvendes* den rene matematik senere på verden, skønt den netop er afledt af denne verden og kun repræsenterer en del af dens sammenhængsformer – og netop *derfor* kan den overhovedet anvendes.

Men på samme måde som hr. Dühring indbilder sig uden nogen tilsætning af erfaringsmateriale at kunne udlede hele den rene matematik af de matematiske aksiomer, der

»ifølge den rent logiske forestilling hverken kan have eller behøver at have en begrundelse«,

og derefter at kunne anvende den på verden, på samme måde indbilder han sig først af sit hoved at kunne frembringe eksistensens grundformer, de enkle bestanddele for

al viden, filosofiens aksiomer, for siden hen af dem at udlede hele filosofien eller verdensskematikken, og i egen høje person at kunne pånøde naturen og menneskets verden denne sin forfatning. Desværre for ham består naturen slet ikke og menneskets verden kun for en meget ringe dels vedkommende af Manteuffels preussere anno 1850. (26)

De matematiske aksiomer er udtryk for det højst beskedne tankeindhold, som matematikken må låne fra logikken. De kan føres tilbage til to:

1. Et hele er større end delen. Denne sætning er en ren tautologi, da den kvantitativt opfattede forestilling om delen på forhånd forholder sig på en bestemt måde til forestillingen om et hele, nemlig således, at »del« uden videre udtrykker, at et kvantitativt »hele« består af flere kvantitative »dele«. Idet det såkaldte aksiom udtrykkeligt fastslår dette, er vi ikke kommet et skridt videre. Man kan til og med på den måde bevise denne tautologi, idet man siger: et hele er det, der består af flere dele; en del er det, hvoraf flere udgør et hele, følgelig er delen mindre end det hele – hvorved gentagelsens tomhed får indholdets tomhed til at fremtræde endnu stærkere.

2. Når to størrelser er lig med en tredje, er de også lig med hinanden. Som allerede Hegel har påvist, er denne sætning en konklusion, hvis rigtighed garanteres af logikken, som altså er bevist, om end uden for den rene matematik. De øvrige aksiomer om lighed og ulighed er blot logiske udvidelser af denne konklusion.

Disse magre sætninger kan hverken i matematikken eller andetsteds lokke en hund frem fra kakkellovnskrogen. For at komme videre, må vi inddrage reale forhold – proportioner og rumformer, der er taget fra virkelige legemer. Forestillingerne om linjer, flader, vinkler, om polygoner, terninger, kugler osv. er alle hentet fra virkeligheden, og der skal en god portion naiv ideologi til for at tro matematikerne, at den første linje skulle være opstået ved bevægelsen af et punkt i rummet, den første flade ved bevægelsen af en linje, det første legeme ved bevægelsen af en flade osv. Allerede sproget gør oprør mod dette. En

matematisk figur med tre dimensioner hedder et legeme, *corpus solidum*, på latin sågar et håndgribeligt legeme, bærer altså et navn, der ingenlunde stammer fra forstandens frie imagination, men fra den håndfaste virkelighed. Men hvad skal alle disse vidtløftigheder tjene til? Efter at hr. Dühring på side 42 og 43 med begejstring har lovpriist den rene matematiks uafhængighed af erfaringernes verden, dens aprioritet, dens beskæftigelse med forstandens egne frie frembringelser og imaginationer, siger han på side 63:

»Man overser nemlig let, at de matematiske elementer« („tal, størrelse, tid, rum og geometrisk bevægelse« »kun ifølge deres form er ideale... de absolutte størrelser er derfor noget aldeles empirisk, uanset hvilken kategori de tilhører...«, men »de matematiske skemaer evner at give en karakteristik, der er afsondret fra erfaringen og alligevel tilstrækkelig«,

hvilket sidstnævnte gælder mere eller mindre om enhver abstraktion, men ingenlunde beviser, at de ikke er abstraheret ud fra virkeligheden. I verdensskematikken er den rene matematik udsprunget af den rene tænkning – i naturfilosofien er den noget aldeles empirisk, taget fra den ydre verden og derefter af sondret. Hvad skal vi nu tro på?

IV. Verdensskematik

»Den altomfattende væren er det *eneste* eksisterende. I sin selvtilstrækkelighed har den intet ved siden af eller over sig. At tildele den en anden væren ville være at gøre den til noget, den ikke er, nemlig en del eller bestanddel af et mere omfattende hele. Idet vi udspænder vor *enhedstanke* så at sige som ramme, kan intet, der skal indgå i denne *tankeenhed*, i sig bibeholde en dobbelthed. Men intet kan unddrage sig denne tankeenhed... Al tæknings væsen består i forening af bevidsthedens elementer til en enhed... Det er denne sammenfatningens enhedspunkt, hvorved det *udelelige verdensbegreb* er opstået, og universet – som allerede ordet udtrykker – erkendes som noget, hvori alt er forenet til en *enhed*«.

Såvidt hr. Dühring. Den matematiske metode, hvorefter »hvert spørgsmål ved enkle grundformer kan afgøres *aksiomatisk*, som om det drejede sig om enkle matematiske grundsætninger« – denne metode anvendes her for første gang.

»Den altomfattende væren er det eneste eksisterende«. Hvis tautologi betyder en simpel gentagelse i omsagnsleddet af det, der allerede er udtrykt i grundledet – hvis det udgør et aksiom, så har vi her et aksiom af reneste vand. I grundledet fortæller hr. Dühring os, at væren omfatter alt, og i omsagnsleddet påstår han uforfærdet, at der følgelig ikke eksisterer noget foruden den. Hvilken kolossal »systemskabende tanke«!

I sandhed systemskabende. Før vi er kommet seks linjer videre i teksten, har hr. Dühring ved hjælp af vor enhedstanke forvandlet værens egenskab at være det *eneste* eksisterende til dens *enhed*. Da tænkningens væsen består i sammenfatning til en enhed, så er væren, så snart den tænkes, tænkt som en enhed; *verdensbegrebet* er udeleligt, og fordi den *tænkte* væren, *verdensbegrebet*, er tænkt som en enhed, så er den virkelige væren, den virkelige verden, ligeledes en udeleligt enhed. Og følgelig

»findes der ikke længere plads for hinsidigheder, så snart ånden har lært at opfatte væren i dens ensartede universalitet«.

Dette er et felttog, sammenlignet med hvilket Austerlitz og Jena, Königgrätz og Sedan (27) totalt blegner. I nogle få sætninger, næppe en side efter at vi har mobiliseret det første aksiom, har vi allerede afskaffet, fjernet, tilintetgjort alle hinsidigheder, Gud, de himmelske herskare, himmel, helvede og skærsilden medsamst sjælens udødelighed.

Men hvordan kommer vi fra væren som det eneste eksisterende til dens enhed? Idet vi forestiller os det altsammen. Så snart vi udspænder vor enhedstanke som en ramme omkring den, bliver den eneste væren i tankerne en enhedsværen, en tankeenhed; thi *al* tænkningens væsen består i sammenfatning af bevidsthedens elementer til en enhed.

Denne sidste sætning er simpelt hen urigtig. For det første består tænkningen lige så meget i at sønderdele bevidsthedens objekter i deres elementer som den består i at forene sammenhørende elementer til en enhed. Uden ana-

lyse ingen syntese. For det andet kan tænkningen – hvis den da ikke vil begå slemme bommerter – kun sammenfatte de bevidsthedselementer til en enhed, hvori eller i hvis reale forbilleder enheden allerede *i forvejen findes*. En skobørste får ikke mælkekirtler af, at jeg sammenfatter den under enheden, pattedyr. Værens enhed, henholdsvis det berettigede i at opfatte den i tankerne som en enhed, er altså netop det der skulle bevises, og når hr. Dühring forsikrer os, at han tænker sig væren som en enhed og ikke som en dobbelthed, så udtrykker han dermed ikke andet end sin egen ringe mening.

Hvis vi vil fremstille denne tankegang i ren form, så ser den således ud: Jeg begynder med væren. Altså tænker jeg mig væren. Jeg tænker mig væren som en enhed. Imidlertid må tænken og væren stemme overens, de svarer til hinanden, »dækker hinanden«. Følgelig er væren også i virkeligheden en enhed. Følgelig findes der ingen »hinsidigheder«. Men hvis hr. Dühring utilsløret havde talt således i stedet for at servere de ovennævnte orakelord for os, så var ideologien soleklar. At ville bevise et eller andet tankerresultats realitet ud fra identiteten af tænken og væren, det er jo netop en af de vildeste feberfantasier hos – en Hegel.

Og selv om hele hr. Dührings bevisførelse var rigtig, havde han ikke vundet en fodsbred jord fra spiritualisterne. Spiritualisterne svarer ham kort og godt: verden er også for os enkel, spaltningen i dennesides og hinsides eksisterer kun for vort specifikt jordiske, arvesyndige standpunkt; i og for sig, dvs. i Gud, er den totale væren det eneste eksisterende. Og de vil ledsage hr. Dühring til de af ham så yndede andre kloder og vil vise ham en eller flere af dem, hvor der ikke er sket noget syndefald, hvor der altså heller ikke eksisterer nogen modsætning mellem dennesides og hinsides og hvor verdens enhed er troens krav.

Det pudsigste ved sagen er, at hr. Dühring anvender det ontologiske bevis for Guds eksistens til at bevise Guds ikke-eksistens ud fra begrebet væren. Dette bevis lyder:

Når vi forestiller os Gud, så forestiller vi os ham som indbegrebet af alle fuldkommenheder. Til fuldkommenhedernes indbegreb hører imidlertid fremfor alt eksistensen, fordi et ikke-eksisterende væsen nødvendigvis er ufuldkomment. Altså må vi også regne eksistensen med til Guds fuldkommenheder. Altså må Gud eksistere. – Nøjagtig sådant ræsonnerer hr. Dühring: Hvis vi forestiller os væren, så forestiller vi os den som ét begreb. Hvad der sammenfattes i ét begreb, det er en enhed. Væren ville altså ikke svare til sit begreb, hvis den ikke var en enhed. Følgelig må det være en enhed. Følgelig findes der ingen Gud osv.

Hvis vi taler om *væren* og *blot* om væren, så kan enheden kun bestå i, at alle de genstande, det drejer sig om – *er til*, at de eksisterer. I denne værens enhed og ikke i nogen anden er de sammenfattet og den almene påstand, at de alle kan gøre krav på at være til, kan overhovedet ikke give dem andre, fælles eller ikke-fælles egenskaber, men udelukker indtil videre alle sådanne egenskaber fra betragtningen. Så snart vi nemlig fjerner os blot en millimeter fra den simple grundlæggende kendsgerning, at alle disse ting er fælles om at være til, så begynder *forskellene* mellem tingene at træde frem for vort blik. Om disse forskelle nu består i, at nogle er hvide og andre sorte, at nogle er levende og andre livløse, nogle dennesidige og andre måske hinsidige, det kan vi ikke afgøre ud fra den omstændighed, at de alle på samme vis tilskrives den egenskab, at de eksisterer.

Verdens enhed består ikke i dens væren, skønt dens væren er forudsætning for dens enhed, da den dog først må *være til* før den kan være til *som enhed*. Væren er jo overhovedet et åbent spørgsmål, når først vi har passeret den grænse, hvor vor synskreds holder op. Verdens virkelige enhed består i dens materialitet, og denne er bevist – ikke ved hjælp af nogle taskenspillerfraser, men gennem en lang og besværlig udvikling af filosofi og naturvidenskab.

Videre i teksten. Den *væren*, som hr. Dühring underholder os med, er

»ikke hin rene væren, som skal være sig selv lig og savner alle særskilte bestemmelser og som faktisk kun repræsenterer en afbildning af et tanke-*intet* eller fraværelse af tanker«.

Nu vil vi imidlertid meget snart få at se, at hr. Dührings verden ganske vist begynder med den væren, som savner alle indre forskelle, al bevægelse og forandring og som altså faktisk er en afbildning af et tanke-*intet*, dvs. et virkeligt *intet*. Først fra denne *intet-væren* udvikler der sig den nuværende, differentierede, omskiftelige verdenstilstand, der repræsenterer en udvikling, en *tilblivelse*, og først når vi har fattet dette, kommer vi så langt, at vi også under denne evige forvandling kan

»fastholde begrebet om en universel væren, der er sig selv lig«.

Vi har altså nu fået et begreb om væren på et højere trin, hvor den i sig indbefatter såvel stilstand som forandring, såvel væren som tilblivelse. Kommet så langt, finder vi:

»slægt og art, overhovedet det almene og det særskilte er de simpleste midler til at sondre, uden hvilke tingenes forfatning ikke kan begribes«.

Men dette er midler til at sondre efter *kvaliteten*; og så snart de er behandlet, går vi videre:

»over for arterne står størrelsens begreb som det ensartede, hvori der ikke længere findes artsforskelle«;

dvs. fra *kvaliteten* går vi over til *kvantiteten*, og denne er altid »*målelig*«.

Lad os nu sammenligne denne »skarpe sondring af de almene virkningsskemaer« og dens »virkelig kritiske standpunkt« med en Hegels kruditeter, forstyrrethed og feberfantasier. Vi finder, at Hegels logik begynder med *væren* – ligesom hr. Dühring; at væren viser sig at være *intet* – ligesom hos hr. Dühring; at man fra denne *væren-intet* går over til *tilblivelsen*, hvis resultat er eksistensen, dvs. en højere, mere fuldbyrdet form for væren – præcist som hos hr. Dühring. Eksistensen fører til *kvalitet*, *kvaliteten til kvantitet* – præcist som hos hr. Dühring. Og for at et vigtigt stykke ikke skal savnes, fortæller hr. Dühring os ved en anden lejlighed:

„Fra det rige, hvor følelseløshed hersker, indtræder man – på trods af, at alt kvantitativt sker gradvist – i sansningens rige med et *kvalitativt spring*, hvorom vi... kan påstå, at det adskiller sig uendelig meget fra en ren og skær graduering af en og samme egenskab«.

Det er hele den hegelske knudelinje af måleforhold, hvor en blot kvantitativ stigen eller aftagen ved visse kritiske knudepunkter forårsager et *kvalitativt spring*, f.eks. ved vand, der opvarmes eller afkøles, hvor kogepunktet eller frysepunktet er de knudepunkter, hvor – under normalt tryk – springet til en ny aggregattilstand fuldbyrdes, hvor kvantiteten slår om i kvalitet.

Også vi har i vor undersøgelse prøvet at nå frem til rødderne, og som rod til de dybt originale dühringske grundskemaer finder vi – en Hegels »feberfantasier«, kategorierne fra den hegelske »Logik«, første del, læren om væren, i streng gammelhegeliansk »rækkefølge« og næsten uden at der gøres et forsøg på at skjule plagiatet!

Og ikke tilfreds med at have frastjålet sin mest bagtalte forgænger hele hans skematik om væren, kan hr. Dühring – efter at han selv har givet ovennævnte eksempel på omslag i spring fra kvantitet til kvalitet – få sig til med sindsro at sige om Marx:

»Hvor komisk virker dog hans« (Marx') »påberåbelse af de *forvirrede* hegelske *tågetanker*, at *kvantitet slår om i kvalitet*«.

Forvirrede tågetanker! Hvem slår om og hvem virker komisk, hr. Dühring?

Alle disse nydelige småting er altså ingenlunde »aksiomatisk afgjort« efter forskriften, men de er simpelt hen slæbt ind udefra, nemlig fra Hegels »Logik«. Og det er oven i købet gjort på en sådan måde, at der i hele kapitlet ikke viser sig det mindste skær af indre sammenhæng for så vidt den ikke også er lånt fra Hegel, og det hele ender i en tom grubliseren over rum og tid, stilstand og forandring.

Fra væren kommer Hegel til væsen, til dialektikken. Her beskæftiger han sig med refleksionsbestemmelserne, deres indre *modsætninger* og modsigelse, f.eks. positiv og negativ, derefter kommer han til *kausaliteten*, dvs. forholdet

mellem årsag og virkning, og han slutter af med *nødvendigheden*. Hr. Dühring gør heller ikke andet. Hvad Hegel kalder læren om væsen, oversætter hr. Dühring til: værens logiske egenskaber. Men disse består fremfor alt i en »kræfternes antagonisme«, i *modsigelser*. Modsigelsen derimod fornægter hr. Dühring radikalt; vi skal senere vende tilbage til dette emne. Derefter går han over til *kausaliteten* og fra denne til *nødvendigheden*. Når hr. Dühring siger om sig selv:

»Vi, der ikke filosoferer inde fra et bur«

så mener han vel, at han filosoferer inde i buret, nemlig i det bur, der udgøres af den hegelske skematik af kategorier.

V. Naturfilosofi. Tid og rum

Vi kommer nu til naturfilosofien. Her har hr. Dühring atter al mulig grund til at være utilfreds med sine forgængere.

Naturfilosofien »sank så dybt, at den blev til forvirret pseudo-poesi, beroende på uvidenhed« og var »hjemfalden til det prostituerede filosofisteri, som det findes hos en Schelling og lignende karle, der pralede med det absoluttes præstekald og mystificerede publikum«. Træthed har reddet os alle fra disse »vanskabninger«, men hidtil er det kun blevet til »holdningsløshed« i stedet for; »og hvad angår det bredere publikum, så er for dette som bekendt en stor charlatans afgang ofte blot anledning til at en mindre, men mere forretningsvant efterfølger kan gentage sin læremesters produktioner under et nyt reklameskilt«. Naturforskerne selv viser ringe »lyst til en udflugt i de verdensomspændende ideers rige« og gør sig derfor skyldige i lutter »forfamsket hastværk« på det teoretiske område.

Her er hjælp i nøden yderst påkrævet, og heldigvis er hr. Dühring på pletten.

For helt at kunne værdsætte de følgende åbenbaringer om verdens udfoldelse i tiden og dens begrænsning i rummet må vi atter gå tilbage til nogle afsnit i »verdensskematikken«.

Væren tilskrives nu en ny egenskab, ligeledes i overensstemmelse med Hegel („Enzyklopädie«, § 93), nemlig uen-

delighed – det Hegel kalder den *slette* uendelighed – og denne uendelighed undersøges nu nøjere.

»En uendelighed, der kan tænkes *uden modsigelse*, får sin tydeligste skikkelse i den ubegrænsede ophobning af tal i en talrække... Ligesom vi til hvert tal altid kan tilføje endnu en enhed uden nogen sinde at udtømme muligheden for at tælle videre, så følger efter hver af værens tilstande endnu en, og uendeligheden består i den uindskrænkede frembringelse af disse tilstande. Denne *præcist tænkte* uendelighed har følgelig også kun en eneste grundform og en eneste retning. For selv om det er ligegyldigt for vor tænkning, om vi forestiller os en modsat rettet retning for ophobningen af tilstande, så er en uendelighed, der bevæger sig baglæns, netop kun en overilet forestillingsform. Da den nemlig i virkeligheden måtte være forløbet i *omvendt retning*, så ville den i hver af dens tilstande have en uendelig talrække bag sig. Men dermed ville der være begået den utilladelige modsigelse at betegne en talt talrække som uendelig; det fremstår altså som absurd at forudsætte mere end én retning i uendeligheden«.

Den første slutning, der må drages af denne opfattelse af uendeligheden, er, at sammenkædningen af årsag og virkning i verden engang må have haft en begyndelse:

»et uendeligt antal årsager, der allerede er kædet sammen, er utænkeligt alene af den grund, at det forudsætter, at det der ikke kan tælles er talt«.

Altså er en *sidste årsag* påvist.

Den anden slutning er:

»loven om det bestemte antal: ophobningen af identiske enheder, af hvad art de end måtte være, kan kun tænkes i form af et bestemt antal«. Ikke blot må det forhåndenværende antal kloder på hvert tidspunkt være et bestemt tal, men det gælder også det totale antal af alle i verden eksisterende mindste selvstændige dele af materien. Denne nødvendighed er den sande grund til, at ingen sammensætning kan tænkes uden atomer. Al virkelig delthed har altid en endelig bestemtighed og må have den, hvis der ikke skal opstå en modsigelse, nemlig det talte utallige. Af nævnte grund må ikke blot det hidtidige antal af Jordens omløb omkring solen være bestemt – selv om det ikke kan angives – men alle periodiske naturprocesser må have haft en eller anden begyndelse, og alle differentieringer, alle på hinanden følgende mangfoldigheder i naturen må have deres rod i en *med sig selv identisk tilstand*. Denne kan have eksisteret uden modsigelse fra al evighed, men også denne forestilling ville være udelukket, hvis tiden i sig selv bestod af reale dele og ikke tværtimod blev inddelt efter forgodtbe

findende af vor forstand blot ved ideelt at sætte muligheder. Med det reale og i sig selv sondrede tidsindhold forholder det sig anderledes; denne virkelige udfyldelse af tiden med kendsgerninger, der kan sondres, og dette områdes eksistensformer hører netop på grund af deres sondrethed til det, der kan tælles. Hvis vi tænker os en tilstand, der er uden forandringer, og hvis væren identisk med sig selv slet ikke frembyder nogen forskel i rækkefølgen, så forvandles også det mere specielle tidsbegreb til en almen idé om væren. Hvad en ophobning af tom varighed skulle betyde, er ikke til at se.

Så vidt hr. Dühring, og han føler sig ikke så lidt opløftet over betydningen af disse opdagelser. I første omgang håber han, at man »i det mindste ikke vil anse dem for en ubetydelig sandhed«, senere hedder det imidlertid:

»Man vil erindre *de yderst enkle* formuleringer, hvormed vi har givet uendelighedsbegreberne og deres kritik en *hidtil ukendt rækkevidde*... de i kraft af nærværende skærpelse og uddybning så *simpelt* udformede elementer til en universel rum- og tidsopfattelse«.

Vi har givet! *Nærværende* skærpelse og uddybning! Hvem er vi, og hvor nær er det nærværende? Hvem uddyber og skærper?

»Tese. Verden har en begyndelse i tiden og er også indesluttet af grænser i rummet. – Bevis: Hvis man antager, at verden ikke har nogen begyndelse i tiden, så er der i verden indtil hvert givet øjeblik forløbet en evighed, dvs. der er forløbet en uendelig række af efter hinanden følgende tilstande. En rækkes uendelighed består imidlertid netop deri, at den aldrig kan afsluttes gennem successiv syntese. Altså er en uendelig udviklingsrække i fortiden umulig, følgelig er verdens begyndelse en nødvendig forudsætning for dens eksistens, hvilket først skulle bevises. – Angående punkt 2 antager man atter først det modsatte. Verden skulle altså være en uendelig given helhed af samtidig eksisterende ting. Et kvantums størrelse, som ikke er givet inden for grænserne af vor anskuelse, kan vi ikke forestille os på nogen anden måde end gennem en syntese af delene eller totaliteten af et sådant kvantum gennem den fuldendte syntese eller gennem gentagen tilføjelse af en enhed til sig selv. Følgelig måtte vi, for at kunne forestille os verden som et hele, der udfylder alle rum, anse den successive syntese af alle den uendelige verdens dele for afsluttet, dvs. ved sammentællingen af alle samtidigt eksisterende ting måtte en uendelig tid anses for at være forløbet, hvilket er umuligt. Følgelig kan en uendelig ophobning af virkelige ting ikke anses for et givet hele, følgelig heller ikke som *samtidigt* givet. Følgelig er verden

ikke uendelig ifølge udstrækningen i rummet, men begrænset, var det andet« (som skulle bevises).

Disse sætninger er bogstaveligt kopieret fra en velkendt bog, der første gang udkom i 1781 og bærer titlen: »Kritik der reinen Vernunft« [Kritik af den rene fornuft] af Immanuel Kant, hvor alle og enhver kan læse dem i første del, anden afdeling, anden bog, andet hovedstykke, andet afsnit: »Den rene fornufts første antinomi«. Hr. Dühring kan herefter kun gøre krav på æren for at have klistret navnet: loven om det bestemte antal, på en tanke, som Kant har udviklet, og for at have gjort den opdagelse, at der engang har været en tid, hvor der endnu ikke fandtes nogen tid, men derimod en verden. Hvad angår alt det øvrige, der i hr. Dührings redegørelse endnu bevarer en vis mening, så er »vi« Immanuel Kant og det »nærværende« kun 95 år gammelt. Visselig »yderst enkelt«! En mærkværdig »hidtil ukendt rækkevidde«!

Nu opstiller Kant imidlertid på ingen måde ovenstående sætninger som afgjort én gang for alle i kraft af hans bevisførelse. Tværtimod: på den modstående side påstår og beviser han det modsatte, nemlig at verden ikke har nogen begyndelse i tiden og ingen begrænsning i rummet, og netop deri ser han antinomien, den uløselige modsigelse, at det ene kan bevises så vel som det andet. Folk af mindre kaliber ville måske være blevet noget betænkelige ved den kendsgerning, at »en Kant« her var stødt på et uløseligt problem. Men det gælder ikke vor fabrikant af »i bund og grund ejendommelige resultater og anskuelser«. Det han kan bruge af Kants antinomi, kopierer han ufortrødent, og resten smider han væk.

Selve sagen løser sig meget enkelt. Evighed i tiden, uendelighed i rummet består allerede på forhånd og ifølge ordenes simple mening deri, at der ikke er nogen ende til nogen af siderne, hverken fremad eller bagud, opad eller nedad, til højre eller til venstre. Denne uendelighed er noget helt andet end en talrækkes uendelighed, fordi talrækken altid begynder med 1, med et første led. At denne forestilling om rækken ikke kan anvendes på vor gen-

stand, viser sig straks, hvis vi anvender den på rummet. Den uendelige række overført til rummet er en linje, der trækkes ud fra et bestemt punkt i en bestemt retning mod det uendelige. Er rummets uendelighed blot tilnærmelsesvist udtrykt dermed? Tværtimod, der skal seks linjer til, trukket fra dette punkt i tredobbelt diametralt modsatte retninger, alene for at begribe rummets dimension, og vi ville altså få 6 af disse dimensioner. Kant forstod det udmærket, derfor overførte han kun indirekte, ad en omvej, sin talrække til verdens rumkarakter. Hr. Dühring derimod tvinger os til den antagelse, at rummet har 6 dimensioner, og straks derefter kan han ikke finde ord nok til at udtrykke sin vrede over den matematiske mysticisme hos Gauss, der ikke ville nøjes med de sædvanlige tre rumdimensioner.

Anvendt på tiden har den til begge sider uendelige linje eller række af enheder en vis billedlig mening. Men hvis vi forestiller os tiden som en linje, hvor der tælles fra 1, dvs. en linje, som udgår fra et bestemt *punkt*, så siger vi dermed på forhånd, at tiden har en begyndelse. Vi forudsætter det, vi netop skulle bevise. Vi tillægger tidens uendelighed en ensidig, halv karakter; men en ensidig, en halveret uendelighed er også en modsigelse i sig selv, netop det modsatte af »en tænkt uendelighed uden modsigelse«. Vi kan kun komme ud over denne modsigelse, hvis vi antager, at det et-tal, hvormed vi begynder talrækken, er et vilkårligt valgt et-tal i rækken, et vilkårligt valgt punkt på linjen, og at det er ligegyldigt for linjen eller rækken, hvor vi lægger dem.

Men modsigelsen i den »uendelige talrække, der tælles«? Vi vil være i stand til at undersøge det nærmere, så snart hr. Dühring har vist os det kunststykke faktisk at tælle den. Når han har præsteret at tælle fra $-\infty$ [minus uendelig] til nul, så kan han stille igen. Det er jo klart, at lige meget, hvor han begynder at tælle, lader han en uendelig række bag sig og sammen med den den opgave, han skal løse. Han bør vende sin egen uendelige række $1+2+3+4\dots$ om og prøve fra den uendelige ende atter at tælle til 1; det er øjensynligt et forsøg fra en persons side,

der slet ikke fatter, hvad det hele drejer sig om. Mere endnu. Når hr. Dühring påstår, at den forløbne tids uendelige række er talt, så påstår han dermed, at tiden har en begyndelse, for ellers kunne han jo slet ikke begynde »at tælle«. Igen indsmugler han altså som forudsætning netop det, han skal bevise. Forestillingen om den uendelige række, der er talt, med andre ord, den verdensomspændende lov om det bestemte antal er en *contradictio in adjecto*, den indeholder en modsigelse i sig selv, og denne modsigelse er en *absurd* modsigelse.

Så meget er klart: den uendelighed, der har en ende, men ingen begyndelse, er hverken mere eller mindre uendelig end den, der har en begyndelse, men ingen ende. Den mindste dialektiske indsigt måtte have fortalt hr. Dühring, at begyndelse og ende hører lige så nødvendigt sammen som nordpol og sydpol, og hvis man udelader enden, så bliver begyndelsen netop til enden – den ene ende, som rækken har – og omvendt. Hele fejltagelsen ville være utænkelig uden den matematiske skik at operere med uendelige talrækker. Fordi man i matematikken må gå ud fra det bestemte, det endelige, for at komme til det ubestemte, det uendelige, derfor må alle matematiske rækker, positive eller negative, begynde med 1, ellers kan man ikke regne med dem. Men matematikerens ideelle behov er aldeles ikke nogen tvingende lov for den reale verden.

For øvrigt vil det aldrig lykkes for hr. Dühring at forestille sig den virkelige uendelighed uden modsigelse. Uendeligheden er en modsigelse og fuld af modsigelser. Det er allerede en modsigelse at tænke sig en uendelighed sammensat af lutter endelige størrelser, og dog er det tilfældet. Den materielle verdens begrænsethed fører til modsigelser, ikke mindre end dens ubegrænsethed, og ethvert forsøg på at fjerne disse modsigelser fører, som vi har set, til nye og værre modsigelser. Netop fordi uendeligheden er en modsigelse, er den en uendelig proces, der foregår uden ende i tid og rum. Modsigelsens ophævelse ville være uendelighedens ende. Det har allerede Hegel ganske rigtigt indset, og derfor behandler han de herrer,

der grubliserer over denne modsigelse, med velfortjent foragt.

Lad os gå videre. Tiden skal altså have haft en begyndelse. Hvad var der før denne begyndelse? Verden, der befandt sig i en uforanderlig, med sig selv identisk tilstand. Og da der i denne tilstand ikke kan følge forandringer efter hinanden, så forvandler også det mere specielle tidsbegreb sig til en mere almen idé om *væren*. For det første, så kommer det os slet ikke ved, hvilke begreber der forvandler sig til hvad i hr. Dührings hoved. Det drejer sig ikke om tidsbegrebet, men om den virkelige tid, som hr. Dühring ikke så billigt kan slippe af med. For det andet kan tidsbegrebet forvandle sig nok så meget til en mere almen idé om væren, det bringer os ikke et skridt videre. Grundformerne for al væren er rum og tid, og en væren uden for tiden er lige så meget nonsens som en væren uden for rummet. Hegels »tidløst forgangne væren« og den ny-schellingske »uudtænkelige væren« er rationelle forestillinger sammenlignet med denne væren uden for tiden. Derfor går hr. Dühring også ret varsomt til værks: egentlig er der vel en tid, men en sådan, som man i grunden slet ikke kan kalde tid; tiden består jo ikke i sig selv af reale dele og bliver kun af vor forstand inddelt efter forgodtbefindende – kun tid, der er udfyldt med skelnelige kendsgerninger, tilhører det målelige – hvad ophobning af tom varighed skal betyde, er ikke til at se. Hvad denne ophobning skal betyde, kan her være lige meget. Spørgsmålet er, om verden, i den her forudsatte tilstand, har varighed, gennemløber en tid? At der ikke kommer noget ud af at måle en sådan indholdsløs varighed, lige så lidt som ved formålsløst og uden mål at måle ud i det tomme rum – det ved vi for længst, og Hegel kalder jo netop på grund af det kedsommelige ved fremgangsmåden denne uendelighed den slette. Ifølge hr. Dühring eksisterer tiden kun gennem forandringen, og ikke forandringen i og gennem tiden. Netop *fordi* tiden er forskellig fra, uafhængig af forandringen, kan man måle den gennem forandringen, fordi der for at måle er brug for noget, der er forskelligt fra det der skal måles. Og den tid, hvori

der ikke foregår forandringer, som kan iagttages, er langt fra *ingen* tid, det er tværtimod den *rene* tid, upåvirket af fremmede iblandinger, altså den sande tid, tiden *som sådan*. Og sandelig, hvis vi vil fatte tidsbegrebet i hele dets renhed, befriet for alle fremmede og utilbørlige iblandinger, er vi nødt til at se bort fra alle ikke her hjemmehørende begivenheder, der foregår i tiden ved siden af eller efter hinanden – og følgelig forestille os en tid, hvor der ikke foregår noget som helst. Dermed lader vi altså ikke tidsbegrebet gå under i værens almene idé, men vi er tværtimod først nået frem til det rene tidsbegreb.

Alle disse modsigelser og umuligheder er imidlertid endnu den rene barneleg sammenlignet med den forvirring, som hr. Dühring geråder i, når han kommer til verdens begyndelsestilstand, der er identisk med sig selv. Var verden engang i en tilstand, hvor der absolut ikke foregik nogen forandring, hvordan kunne den så fra denne tilstand gå over til forandringen? Det absolut uforanderlige kan, især når det fra al evighed har befundet sig i denne tilstand, umuligt ved egen hjælp komme ud af denne tilstand, gå over i en tilstand med bevægelse og forandring. Den første impuls, der har sat den i bevægelse, må altså være kommet udefra, fra et sted uden for verden. Men den »første impuls« er som bekendt kun et andet udtryk for Gud. Gud og det hinsidige, som hr. Dühring angiveligt så fermt havde afviklet i »verdensskematikken«, genindfører han her selv, skærpet og uddybet, i naturfilosofien.

Videre. Hr. Dühring siger:

»Hvor størrelsen som egenskab tilkommer et af værens varige elementer, vil den i sin bestemthed forblive uforandret. Dette gælder ... om materien og den mekaniske kraft«.

Den første sætning er, apropos, et kosteligt eksempel på hr. Dührings aksiomatisk-tautologiske veltalenhed: Hvor størrelsen ikke forandrer sig, forbliver den den samme. Altså den mængde mekanisk kraft, der nu engang er i verden, forbliver evigt den samme. Vi ser bort fra, at dette – for så vidt det er rigtigt – blev indset og udtalt allerede for næsten tre hundrede år siden af Descartes i filo-

sofien, og at læren om kraftens bevarelse allerede i næsten tyve år har grasseret i naturvidenskaben; og at hr. Dühring, idet han begrænser denne opfattelse til den *mekaniske* kraft, ingenlunde forbedrer den. Men hvor var den mekaniske kraft henne på den tid, da den forandringsløse tilstand herskede? På dette spørgsmål bliver hr. Dühring hårdnakket svar skyldig.

Hvor, hr. Dühring, var dengang den evigt lige mekaniske kraft henne, og hvad foretog den sig? Svar:

»Universets oprindelige tilstand eller nærmere betegnet en forandringsløs væren af materien, der ikke indbefatter tidsmæssige ophobninger af forandringer, er et spørgsmål, som kun den forstand kan afvise, der ser den højeste visdom i en selvlemlæstelse af sin avlekraft.«

Altså: Enten tager I ubeset min forandringsløse urtilstand for gode varer, eller jeg, den avledygtige Eugen Dühring, erklærer jer for at være åndelige eunukker. Dette kan måske nok afskrække nogle. Vi andre, der allerede har nogle eksempler på hr. Dührings avlekraft, kan tillade os indtil videre at lade det elegante skældsord stå ubesvaret, og vi spørger igen: Men, hr. Dühring, hvis det ikke er Dem til ulejlighed, hvordan forholder det sig med den mekaniske kraft?

Straks bliver hr. Dühring forlegen.

Visselig, stammer han, »hin første grænsetilstands absolutte identitet leverer ikke i sig selv noget overgangsprincip. Lad os imidlertid erindre, at det i grunden forholder sig på samme måde med hvert nyt mindste led i den for os velkendte eksistenskæde. Den der altså i det foreliggende tilfælde vil rejse indvendinger, må passe på at han ikke glemmer at gøre det ved mindre iøjnefaldende lejligheder. Desuden står den mulighed åben ved indføjelse af graduerede mellemtilstande ad kontinuitetens bro at nå bagud til et punkt, hvor vekselspillet udslukkes. Rent begrebsmæssigt hjælper denne kontinuitet os ganske vist ikke ud over hovedtanken, men den er grundformen for al lovmæssighed og for enhver ellers kendt overgang, så vi har ret til at benytte den også som formidling mellem hin første ligevægt og dens forstyrrelse. Men hvis vi altså forestillede os denne så at sige (!) ubevægelige ligevægt på samme måde som de begreber, der er tilladt i vor nutidige mekanik, uden at der rejses særlige tvivl (!), så kunne det slet ikke forklares, hvordan materien kunne være nået til dette forandrings-spil«. Foruden massens mekanik fandtes der imidlertid også en

forvandling af massebevægelse til de mindste smådeles bevægelse, men hvordan den foregår, »for dette har vi endnu ikke noget alment princip til rådighed, og vi bør derfor ikke undre os, hvis disse processer munder lidt ud i det dunkle«.

Det er alt, hvad hr. Dühring har at sige. Og virkelig, vi måtte se den højeste visdom ikke blot i avlekraftens selvlemlæstelse, men også i blind kulsviertro, hvis vi lod os spise af med disse i sandhed jammerligt uldne undskyldninger og flovser. Af sig selv, det indrømmer hr. Dühring, kan den absolutte identitet ikke nå til forandring. Der findes ikke noget middel, hvorved den absolutte ligevægt af sig selv formår at gå over i bevægelse. Hvad findes der så? Tre dårlige flovser, og tilmed urigtige.

For det første: Det skulle være lige så svært at påvise overgangen fra hvert mindste led til det næste i den os velkendte eksistenskæde. – Hr. Dühring synes at betragte sine læsere som pattebørn. Påvisningen af de enkelte overgange og sammenhænge mellem de mindste led i eksistenskæden udgør netop naturvidenskabens indhold, og hvis det et eller andet steds kniber med det, så falder det ikke nogen ind – vel ikke engang hr. Dühring – at forklare den fuldbyrdede bevægelse ud fra »intet«, men altid kun ud fra overføringen, forvandlingen eller fortsættelsen af en forudgående bevægelse. Men her drejer det sig – og det indrømmes – om at lade bevægelse opstå af ubevægeligheden, altså af intet.

For det andet har vi »kontinuitetens bro«. Den hjælper os ganske vist rent begrebsmæssigt ikke ud over vanskelighederne, men vi har dog en vis ret til at *benytte* den som formidling mellem ubevægelighed og bevægelse. Desværre består ubevægelighedens kontinuitet netop i, at den *ikke* bevæger sig, og det forbliver mere hemmelighedsfuldt end nogen sinde, hvordan der derved skal frembringes bevægelse. Og hvis hr. Dühring nok så meget opspalter sin overgang fra bevægelsens intet til den universelle bevægelse i uendelig mange smådele og tillægger den nok så lang tidsmæssig varighed, så er vi ikke kommet en tusindedels millimeter ud af flækken. Vi kan nu engang ikke komme fra intet til noget uden skabelsesakt,

selv om dette noget er så lille som en matematisk differentialstørrelse. Kontinuitetens bro er altså ikke engang en æselsbro [Eselsbrucke=genvej], den kan kun passeres af hr. Dühring.

For det tredje. Så længe den nutidige mekanik har gyldighed – og den er ifølge hr. Dühring en af de vigtigste løftestænger for tænkningens udvikling – kan det ikke forklares, hvordan man kommer fra ubevægelighed til bevægelse. Men den mekaniske varmeteorier viser os, at massebevægelse under visse omstændigheder slår om i molekylebevægelse (skønt bevægelsen også her fremgår af en anden bevægelse, aldrig af ubevægelighed) og hr. Dühring antyder undseligt, at dette jo muligvis kunne danne en bro mellem det strengt statiske (ligevægten) og det dynamiske (sig bevægende). Men disse processer løber »lidt ud i det dunkle«. Og det er i det dunkle, at hr. Dühring lader os sidde tilbage.

Med al denne fordybelse og skærpelse er vi altså nået dertil, at vi har fordybet os stadig dybere i stadig skærpet tåbelighed og endelig er havnet der, hvor vi nødvendigvis måtte havne – »i det dunkle«. Men det anfægter ikke hr. Dühring nævneværdigt. Straks på næste side hævder han med oprejst pande, at han har

»kunnet forlene begrebet om den med sig selv identiske forbliven med et reelt indhold, hentet direkte fra materiens og *de mekaniske kræfters* beskaffenhed«.

Og den mand drister sig til at betegne andre folk som »charlataner«!

Til alt held levnes der os i hele denne uhjælpelige forvirring og forvildelse »i det dunkle« en trøst, og den er til gengæld meget opløftende:

»Matematikken hos andre kloders beboere kan ikke bero på andre aksiomer end vor egen!«

VI. Naturfilosofi. Kosmogoni, fysik, kemi

I det videre forløb når vi nu frem til teorierne om, hvordan vor nuværende verden er kommet i stand.

Efter sigende var materiens universelle spredningstilstand en forestilling, som allerede de joniske filosoffer gik ud fra, men især siden Kant siges antagelsen af en urtåge at være kommet til at spille en ny rolle, hvor gravitation og varmeudstråling formidle den gradvise dannelse af de enkelte faste himmellegemer. Vor tids mekaniske varmeteorier tillader at drage langt mere bestemte konklusioner angående tidligere tilstande i universet. Imidlertid kan »den gasformede spredningstilstand kun være udgangspunkt for alvorlige slutninger, hvis man på forhånd er i stand til at karakterisere det deri givne mekaniske system nærmere. Ellers forbliver ikke blot ideen faktisk ret tåget, men den oprindelige tåge bliver også under de fremadskridende konklusioner stadig tættere og mere uigennemtrængelig... indtil videre forbliver alt i det uvisse og formløse, karakteristisk for en ikke nærmere bestemt diffusionsidé« og således har vi »med dette gasformede univers kun en yderst luftig teori«.

Den kantske teori om de eksisterende kloders opståen af roterende tågemasser (13) var det største fremskridt, astronomien har gjort siden Kopernikus. For første gang blev der rokket ved den forestilling, at naturen ikke havde en historie i tid. Indtil da gjaldt den opfattelse, at himmellegemerne fra begyndelsen havde befundet sig i evigt uforanderlige baner og tilstande, og selv om organiske enkeltvæsner på de enkelte kloder uddøde, så ansås slægter og arter for at være uforanderlige. Ganske vist befandt naturen sig øjensynligt i stadig bevægelse, men denne bevægelse syntes at være en uophørlig gentagelse af de samme processer. Kant slog den første breche i denne forestilling, der nøje svarede til den metafysiske tænkemåde, og han gjorde det på en så videnskabelig måde, at de fleste af ham anvendte beviser har gyldighed den dag i dag. Ganske vist er den kantske teori, strengt taget, indtil nu kun en hypotese. Men det samme gælder om det kopernikanske verdenssystem. Og siden det ved hjælp af spektroskopet er påvist, at der eksisterer sådanne glødende gasmasser på stjernehimlen, må enhver modsigelse anses for manet i jorden og den videnskabelige opposition mod Kants teori har forholdt sig tavs. Hr. Dühring kan heller ikke forfærdige sin verdenskonstruktion uden at tage tilflugt til et sådant tågestadium, men han hævner sig, idet han kræver at man skal vise ham det mekaniske system,

der hersker i denne tågetilstand, og idet han – da man ikke kan opfylde hans ønske – i mellemtiden overøser tågetilstanden med alle hænde nedsættende tillægsord. Desværre kan nutidens videnskab endnu ikke karakterisere dette system til hr. Dührings fulde tilfredshed, ligesom den heller ikke kan give svar på mange andre spørgsmål. På spørgsmålet: Hvorfor har tudserne ingen haler? kan man indtil nu kun svare: Fordi de har mistet dem. Men hvis man nu ville forivre sig og sige, at så forbliver jo alt i det uvisse og formløse, karakteristisk for en ikke nærmere bestemt idé angående tab og en yderst luftig teori, så kom vi dog ikke et skridt videre ved sådan at anlægge en moralsk målestok på naturvidenskaben. Sådanne mishagsytringer og fortrydeligheder kan man fremsætte altid og overalt, og netop derfor er det aldrig og intetsteds på sin plads at gøre det. Hvem forhindrer i øvrigt hr. Dühning i selv at finde ud af urtågens mekaniske system?

Til alt held får vi nu at vide, at den kantske tågemasse

»er langt fra at være ensbetydende med en fuldstændig identisk tilstand af verdensmediet eller, udtrykt anderledes, med den med sig selv identiske tilstand af materien«.

En sand lykke for Kant, at han var godt tilfreds med at kunne gå tilbage fra de eksisterende himmellegemer til tågebalden og at han ikke så meget som drømte om materiens med sig selv identiske tilstand! I parentes bemærket, når den kantske tågebald i den nutidige naturvidenskab betegnes som urtåge, så skal det selvfølgelig kun forstås relativt. Den er urtåge, på den ene side som oprindelse til de eksisterende himmellegemer, på den anden side som den tidligste form af materien, vi hidtil har kunnet finde tilbage til. Hvad der aldeles ikke udelukker, men tværtimod betinger, at materien har gennemløbet en uendelig række andre former før urtågen.

Her ser hr. Dühning sit snit. Hvor vi sammen med videnskaben indtil videre må standse op ved den foreløbige urtåge, dér hjælper hans videnskabsvidenskab ham til at nå meget længere tilbage til hin

»tilstand af verdensmediet, der ikke lader sig begribe, hverken som rent statisk i forestillingens nuværende betydning eller som dynamisk«

dvs. at den overhovedet ikke

»lader sig begribe. Den enhed af materie og mekanisk kraft, vi betegner som verdensmediet, er en så at sige logisk-real formel for at karakterisere materiens med sig selv identiske tilstand som forudsætning for alle talbestemte udviklingsstadier«.

Vi er åbenbart endnu langt fra at være sluppet af med materiens med sig selv identiske urtilstand. Her betegnes den som en enhed af materie og mekanisk kraft, og dette som en logisk-real formel osv. Så snart enheden af materie og mekanisk kraft holder op, begynder altså bevægelsen.

Den logisk-reale formel er ikke andet end et bovlamt forsøg, der går ud på at gøre brug af de hegelske kategorier »Ansich« [i sig selv] og »Fürsich« [for sig selv] til gavn for virkelighedsfilosofien. Hos Hegel består i [den tilstand, der kaldes] Ansich den oprindelige identitet af de uudviklede modsætninger, der er skjult i en ting, en proces, et begreb; i [den tilstand, der kaldes] Fürsich indtræder der en sondring og adskillelse af disse skjulte elementer, og kampen mellem dem begynder. Vi skal altså forestille os den ubevægelige urtilstand som enhed af materie og mekanisk kraft og overgangen til bevægelse som adskillelse og modstilling af dem. Hvad vi har vundet ved det, er ikke et bevis på hin fantastiske urtilstands realitet, men blot dens underordning under den hegelske kategori Ansich og dens lige så fantastiske ophør under den hegelske kategori Fürsich. Hegel, forbarm dig!

Materien, siger hr. Dühring, er bærer af alt virkeligt; følgelig kan der ikke findes mekanisk kraft uden for materien. Endvidere er den mekaniske kraft en tilstand af materien. I urtilstanden, hvor der ikke foregik noget, var materien og dens tilstand, den mekaniske kraft, et og det samme. Siden hen, da der begyndte at foregå noget, må tilstanden vel have udskilt sig fra materien. Med sådanne mystiske fraser og med forsikringen om, at den med sig selv identiske tilstand hverken var statisk eller dynamisk, hverken befandt sig i ligevægt eller i bevægelse, skal vi lade os spise af. Vi ved stadig væk ikke, hvor den

mekaniske kraft egentlig var henne i hin urtilstand, og hvordan vi uden impuls udefra, dvs. uden Gud, skal komme fra den absolutte ubevægelighed til bevægelsen.

Før hr. Dühring talte materialisterne om materie og bevægelse. Han reducerer bevægelsen til den mekaniske kraft som dens angivelige grundform; dermed gør han det umuligt for sig selv at forstå den virkelige sammenhæng mellem materie og bevægelse, der for øvrigt også stod noget uklart for alle tidligere materialister. Og dog er sagen simpel nok. *Bevægelsen er materiens eksistensmåde*. Aldrig og intetsteds har der eksisteret eller kan der eksistere materie uden bevægelse. Bevægelse i kosmos, mekanisk bevægelse af mindre masser på de enkelte himmellegemer, molekylesvingninger som varme eller som magnetisk eller elektrisk kraft, kemisk nedbrydelse og forbindelse, organisk liv – hvert enkelt stofatom i verden befinder sig i hvert givet øjeblik i den ene eller anden af disse bevægelsesformer eller i flere af dem samtidigt. Al hvile, al ligevægt er relativ, har kun mening i forhold til denne eller hin bestemte bevægelsesform. Et legeme kan f.eks. på Jorden befinde sig i mekanisk ligevægt, være mekanisk set i hviletilstand; dette forhindrer imidlertid ikke, at det deltager i Jordens bevægelse og i hele solsystemets bevægelse, lige så lidt som det forhindrer dets mindste fysiske småpartikler i at foretage deres af temperaturen betingede svingninger eller dets stofatomer i at gennemgå en kemisk proces. Materie uden bevægelse er lige så utænkelig som bevægelse uden materie. Bevægelsen kan lige så lidt som selve materien skabes eller tilintetgøres. Den ældre filosofi (Descartes) udtrykker det således, at kvantiteten af den i verden eksisterende bevægelse altid er den samme. Bevægelse kan altså ikke skabes, den kan kun overføres. Når bevægelse overføres fra et legeme til et andet, så kan man betragte den bevægelse, der sætter i gang og er aktiv, som årsag til den, der bliver sat i gang og er passiv. Den aktive bevægelse kalder vi *kraft*, den passive *kraftytring*. Herefter er det soleklart, at kraften må være lige så stor som dens ytring, fordi det jo i begge tilfælde er den samme bevægelse, der fuldbyrdes.

En ubevægelig tilstand af materien viser sig altså at være en af de tommeste og mest absurde forestillinger, der kan tænkes, en ren »feberfantasi«. For at nå dertil, må man forestille sig den relative mekaniske ligevægt, hvori et legeme kan befinde sig på denne jord, som absolut hvile og overføre den til hele universet. Det går naturligvis lettere, hvis man reducerer den universelle bevægelse til den rent mekaniske kraft. Desuden har indskrænkningen af bevægelsen til blot mekanisk kraft den fordel, at man kan forestille sig en kraft som hvilende, som bundet, som momentant uvirksom. Hvis nemlig overførsel af bevægelsen er en ret så indviklet proces, der indbefatter forskellige mellemlid – og det er meget ofte tilfældet – så kan man udsætte den endelige overførsel til et tilfældigt valgt øjeblik, idet man udelader kædens sidste led. F.eks. når man lader et gevær og forbeholder sig at vælge det øjeblik, hvor man ved at trykke på aftrækkeren fuldbyrder udladningen, overførslen af den bevægelse, der slippes fri ved afbrændingen af krudtet. Man kan altså forestille sig, at materien i dens ubevægelige med sig selv identiske tilstand var ladet med kraft som et gevær med krudt, og dette synes hr. Dühring at mene med enheden af materie og mekanisk kraft, hvis han overhovedet mener noget med det. Denne forestilling er imidlertid absurd, fordi den på universet overfører en tilstand og opfatter den som absolut, når den dog ifølge sin natur kun er relativ og på et givet tidspunkt kun kan gælde for *en del* af materien. Men selv om vi ser bort herfra, så består fortsat den vanskelighed, for det første, hvordan verden kom til at være ladet, idet geværet jo nu om stunder ikke lader sig selv, og for det andet, hvis finger det var, der trykkede på aftrækkeren? Vi kan vende og dreje os, som vi lyster, under hr. Dührings ledelse kommer vi altid tilbage til – Guds finger.

Fra astronomien går vor virkelighedsfilosof over til mekanikken og fysikken, og han beklager sig over, at den mekaniske varmeteorien i en hel menneskealder siden opdagelsen ikke er kommet ret meget længere end dertil, hvor Robert Mayer lidt efter lidt havde bragt den. Desu-

den siges hele sagen fortsat at være ret så dunkel;

vi må »atter og atter minde om, at der med materiens bevægelsestilstande også er givet statiske forhold, og at disse sidstnævnte ikke kan måles i mekanisk arbejde... når vi tidligere har betegnet moder Natur som en stor arbejderske og nu tager dette udtryk bogstaveligt, så må vi desuden tilføje, at de med sig selv identiske tilstande og hvilende forhold ikke repræsenterer mekanisk arbejde. Vi savner altså atter broen fra det statiske til det dynamiske, og hvis den såkaldte latente varme fortsat fungerer som anstødssten [Anstoss] (28) for teorien, så må vi også her erkende en mangel, der mindst af alt burde fornægtes i de kosmiske udlægninger«.

Hele denne orakelagtige sniksnak er igen ikke andet end et udslag af den onde samvittighed, der meget vel føler, at den er uhjælpeligt kørt fast i sit forsøg på at frembringe bevægelse af den absolutte ubevægelighed og alligevel skammer sig over at appellere til den eneste frelser, nemlig ham, der skabte himlen og jorden. Når man ikke engang i mekanikken, indbefattet varmemekanikken, kan finde broen fra det statiske til det dynamiske, fra ligevægt til bevægelse, hvordan skulle da hr. Dühring være forpligtet til at finde en bro fra sin ubevægelige tilstand til bevægelsen? Og dermed er han da heldigvis ude af den knibe.

I den sædvanlige mekanik er broen fra det statiske til det dynamiske – impulsen udefra. Når en sten, der vejer 50 kg, bliver løftet ti meter op og ophængt frit, så den bliver hængende dér i en med sig selv identisk tilstand og et hvilende forhold, så måtte man henvende sig til et publikum af rene pattebørn, hvis man ville påstå, at dette legemes nuværende position ikke repræsenterer mekanisk arbejde, eller at dets afstand fra den tidligere position ikke kan måles i mekanisk arbejde. Enhver forbigående vil uden videre gøre det begribeligt for hr. Dühring, at stenen ikke af sig selv er kommet op til strikken, og den første den bedste håndbog i mekanik kan fortælle ham, at stenen, hvis man slipper den, i faldet vil præstere lige så meget mekanisk arbejde som det har kostet at løfte den de ti meter op. Selv den simple kendsgerning, at stenen hænger deroppe, repræsenterer mekanisk arbejde,

for når den har hængt længe nok, vil strikken knække, når den som følge af kemisk nedbrydning ikke længere er stærk nok til at bære stenen. Til sådanne enkle grundformer – for nu at tale med hr. Dührings egne ord – kan imidlertid alle mekaniske processer reduceres, og den ingeniør er endnu ikke født, der ikke kan finde broen fra det statiske til det dynamiske, så længe han bare råder over tilstrækkelig impuls.

Det er ganske vist en hård nød og en bitter pille for vor metafysiker, at bevægelsen skal finde sin målestok i sin modsætning, i hvilen. Det er jo en skrigende modsigelse, og enhver *modsigelse* er – ifølge hr. Dühring – en *absurditet*. Ikke desto mindre er det en kendsgerning, at den hængende sten repræsenterer en bestemt mængde mekanisk bevægelse, der kan måles nøjagtigt ved stenens vægt og dens afstand fra jordoverfladen og anvendes på forskellig vis – f.eks. ved direkte fald, ved glidning på et skråplan, ved omdrejning af en aksel – og det gør et ladt gevær ligeledes. For den dialektiske opfattelse frembyder det ingen vanskelighed at bevægelsen kan udtrykkes i sin modsætning, i hvilen. For den er hele modsætningen kun relativ, som vi har set; absolut hvile, ubetinget ligevægt eksisterer ikke. Den enkelte bevægelse stræber mod ligevægt, den totale bevægelse ophæver atter ligevægten. Således er hvile og ligevægt, hvor de optræder, resultat af en begrænset bevægelse, og det er en selvfølge, at denne bevægelse kan måles ved sit resultat, kan udtrykkes i resultatet, og at den i den ene eller anden form atter kan frembringes af resultatet. Men hr. Dühring kan selvfølgelig ikke stille sig tilfreds med en så simpel fremstilling af sagen. Som god metafysiker skaber han først en gabende kløft mellem bevægelse og ligevægt, hvor den i virkeligheden slet ikke eksisterer, og så undrer han sig bagefter, når han ikke kan finde en bro over denne egenhændigt fabrikerede kløft. Han kunne lige så godt bestige sin metafysiske Rosinante og jage efter den kantske »Ding an sich« [tingen i sig selv, det uerkendelige], thi det er denne og ikke andet, der til syvende og sidst gemmer sig bag denne ikke eksisterende bro.

Men hvordan står det til med den mekaniske varmeteorie og den bundne eller latente varme, der fortsat fungerer som anstødssten for teorien?

Når man ved hjælp af varme forvandler et pund is af frysepunktstemperatur og ved normalt lufttryk til et pund vand af samme temperatur, så forsvinder der en varmemængde, der ville være tilstrækkelig til at opvarme det samme pund vand fra 0 til $79^{4/10}$ ° Celsius eller til at opvarme $79^{4/10}$ pund vand til 1 grad. Hvis man opvarmer dette pund vand til kogepunktet, altså til 100° og forvandler det til damp af samme temperatur, så forsvinder der, indtil det sidste vand er forvandlet til damp, en næsten syv gange større varmemængde, nok til at forøge temperaturen af $537^{2/10}$ pund vand med 1 grad (29). Denne forsvundne varme kalder man latent eller *bunden* varme. Hvis man ved afkøling atter forvandler dampen til vand og vandet til is, så bliver den samme varmemængde, der før blev bundet, atter fri, dvs. varmen kan føles og måles. Når varme frigøres ved fortætning af damp og frysning af vand, så er årsagen den, at dampen, når den afkøles til 100°, kun lidt efter lidt bliver til vand, og at en vandmængde på frysepunktstemperatur kun langsomt forvandles til is. Dette er kendsgerninger. Spørgsmålet er nu: Hvad bliver der af varmen, mens den er bunden?

Ifølge den mekaniske varmeteorie består varme i en efter temperatur og aggregattilstand stærkere eller svagere svingning af legemernes mindste fysikalsk virksomme dele (molekyler), en svingning, der efter omstændighederne kan slå om i en hvilken som helst anden form for bevægelse. Denne teori forklarer sagen således, at den forsvundne varme har udført et arbejde, er omsat i udført arbejde. Ved isens smeltning er den snævre, faste indbyrdes sammenhæng mellem de enkelte molekyler blevet ophævet og forvandlet til en løs sammenhobning; ved vandets fordampning på kogepunktet er der indtrådt en tilstand, hvor de enkelte molekyler slet ikke udøver nogen mærkbar indflydelse på hinanden og under påvirkning af varmen flyver de endog fra hinanden i alle retninger. Nu er det klart, at et legemes enkelte molekyler er begavet med en

langt større energi i gasformet tilstand end i flydende, og i flydende mere end i fast tilstand. Den bundne varme er altså ikke forsvundet, den er simpelt hen blevet forvandlet og har antaget form af molekylær spændkraft. Så snart den betingelse ikke længere er til stede, hvorunder de enkelte molekyler kunne bevare denne absolutte eller relative frihed i forhold til hinanden, så snart nemlig temperaturen falder under et minimum af henholdsvis 100° og 0° , bliver denne energi sluppet løs, molekylerne klemmer sig atter sammen med den samme kraft, hvormed de tidligere blev revet fra hinanden. Og denne kraft forsvinder, men blot for igen at optræde som varme, tilmed som nøjagtig den samme kvantitet varme, der førhen var bunden. Denne forklaring er naturligvis en hypotese, ligesom hele den mekaniske varmeteori, for så vidt ingen nogen sinde har set et molekyle, endsige et svingende molekyle. Netop derfor er den antageligvis fuld af mangler, ligesom hele den endnu meget unge teori, men den kan i det mindste forklare processens forløb uden at komme i modstrid med den tese, at bevægelse hverken kan tilintetgøres eller skabes, og den kan oven i købet gøre rede for, hvor varmen bliver af under denne forvandling. Den latente eller bundne varme er derfor ingenlunde en anstødssten for den mekaniske varmeteori. Tværtimod leverer denne teori for første gang en rationel forklaring på processen; det kan allerhøjest blive en anstødssten, at fysikerne fortsætter med at betegne den varme, der er forvandlet til en anden form for molekylær energi, med det forældede og misvisende udtryk »bunden« varme.

Altså repræsenterer de med sig selv identiske tilstande og hvilende forhold, nemlig den faste, den flydende og den gasformede aggregattilstand, netop mekanisk arbejde, for så vidt mekanisk arbejde er varmens målestok. Såvel den faste jordskorpe som oceanernes vand repræsenterer i deres nuværende aggregattilstand en ganske bestemt kvantitet frigjort varme, som selvfølgelig svarer til en lige så bestemt mængde mekanisk kraft. Ved overgangen fra den gaskugle, hvoraf Jorden er opstået, til den flydende og siden hen til en overvejende fast aggregattilstand er et be-

stemt kvantum molekylær energi i form af varme blevet udstrålet i verdensrummet. Den vanskelighed, hr. Dühring så hemmelighedsfuldt ymter om, eksisterer altså slet ikke, og selv ved den kosmiske anvendelse støder vi intetsteds på teoretisk uovervindelige forhindringer, men måske nok på mangler og huller, som skyldes vore ufuldkomne erkendelsesmidler. Broen fra det statiske til det dynamiske er altså også her impulsen udefra – afkøling eller opvarmning, forårsaget af andre legemer, som indvirker på den genstand, der befinder sig i ligevægt. Jo længere vi trænger ind i den dühringske naturfilosofi, desto umuligere forekommer alle hans forsøg på at forklare bevægelsen ud fra ubevægeligheden eller at finde den bro, ad hvilken det rent statiske, hvilende, af sig selv kan komme til det dynamiske, til bevægelsen.

Hermed er vi altså heldigvis for en stund sluppet af med den med sig selv identiske urtilstand. Hr. Dühring går nu over til kemien og afslører ved denne lejlighed tre hidtil af virkelighedsfilosofien udfundne bestandighedslove i naturen for os, nemlig følgende:

1. den almene materies størrelsesomfang, 2. de enkelte (kemiske) elementers ditto og 3. den mekaniske krafts ditto er uforanderlige.

Med andre ord: materien kan ikke skabes og ikke tilintetgøres, det samme gælder for dens enkelte bestanddele, såfremt den har sådanne, og for bevægelsen. Alle disse gamle og særdeles velkendte kendsgerninger, højst utilstrækkeligt formuleret – det er det eneste virkelig positive, hr. Dühring er i stand til at byde os som resultat af sin naturfilosofi for den uorganiske verden. Alt sammen ting, vi længe har vidst. Hvad vi derimod ikke har vidst, det er: at det drejer sig om »love for naturens bestandighed« og som sådanne »skematiske egenskaber ved tingenes system«. Det går os som tidligere i forbindelse med Kant: hr. Dühring tager en eller anden almindelig kendt anekdote, påklitrer en dühringsk etiket og kalder sligt:

»i bund og grund ejendommelige resultater og anskuelser... systemskabende tanker... en dybt original videnskab«.

Men endnu behøver vi ikke at fortvivle. Uanset hvilke mangler den dybt originale videnskab og den bedste samfundsindretning måske kan opvise, så kan hr. Dühring dog hævde én ting med absolut sikkerhed:

»Det i universet forhåndenværende guld må altid have været til stede i samme mængde og kan lige så lidt som den øvrige materie være blevet forøget eller formindsket«.

Men desværre fortæller hr. Dühring os ikke, hvad vi kan købe for dette »forhåndenværende guld«.

VII. Naturfilosofi. Den organiske verden

»Fra tryk og stød i mekanikken til sammenknytningen af sansningen og tænkningen strækker der sig en eneste og ensartet trinrække af mellemlid«.

Med denne forsikring sparer hr. Dühring sig selv den ulejlighed at sige noget videre om livets opståen, selv om man hos en tænker, der har fulgt verdens udvikling helt tilbage til den med sig selv identiske tilstand og føler sig hjemme på andre kloder, måske kunne forvente, at han vidste nøjagtig besked også på dette område. I øvrigt er denne forsikring kun halvvejs rigtig, så længe den ikke suppleres med den allerede nævnte hegelske knudelinje for målelige forhold. I ethvert gradueret forløb er overgangen fra en bevægelsesform til en anden dog altid et spring, en afgørende vending. Det gælder overgangen fra himmellegemernes mekanik til de mindre legemers mekanik på en enkelt klode; ligeså overgangen fra massens mekanik til molekylernes mekanik – omfattende de bevægelser, som vi udforsker i den egentlige fysik: varme, lys, elektricitet, magnetisme; ligeså foregår overgangen fra molekylernes fysik til atomernes fysik – kemien – atter med et afgjort spring, og i endnu højere grad er det tilfældet ved overgangen fra en sædvanlig kemisk proces til æggehvidens kemi, som vi kalder liv. Inden for livets sfære bliver springene sjældnere og mindre mærkbare. – Det er altså atter engang Hegel, der må korrigere hr. Dühring.

Det er hensigtsbegrebet, der for hr. Dühring leverer den

begrebsmæssige overgang til den organiske verden. Dette er igen et lån fra Hegel, som i sin »Logik« – begrebslæren – ved hjælp af teleologien, dvs. hensigtslæren, går over fra kemien til det organiske liv. Hvorhen vi end retter blikket, overalt støder vi hos hr. Dühring på en hegelsk »kruditet«, som han helt ugenert udgiver for sin egen dybt originale videnskab. Det ville føre for vidt, hvis vi her skulle undersøge i hvilken udstrækning forestillinger om hensigt og middel er berettigede og på sin plads med henblik på den organiske verden. Hos folk, der ikke ejer grundig filosofisk skoling, fører anvendelsen af den hegelske »indre hensigt« hele tiden til, at man tankeløst tillægger naturen bevidst og overlagt handlen; hos Hegel er denne »hensigt« ikke indført i naturen af en med overlæg handlende tredjepart, som f.eks. forsynets visdom, men ligger i selve sagens nødvendighed. Men den samme hr. Dühring, der ved den mindste »spiritistiske« tilbøjelighed hos andre opfyldes af umådeholden moralsk harme, forsikrer

»med bestemthed, at driftslivets følelser hovedsagelig er skabt for den tilfredsstillelses skyld, der er forbundet med deres spil«.

Han fortæller os, at den stakkels natur

»altid på ny må holde orden i den materielle verden«, og desforuden har den adskillige andre ærinder at besørge, »som kræver mere subtilitet fra naturens side end man sædvanligvis vil tilkende den«. Men ikke nok med at naturen véd, hvorfor den skaber dette eller hint, den må også pukle som tjenestepige; den har ikke blot subtilitet, hvad der jo er en ret udviklet form for subjektiv bevidst tænkning, men den har også vilje: den bivirkning ved drifterne, at de også opfylder reale naturbetingelser, såsom ernæring, forplantning osv., denne bivirkning »må nemlig ikke anses som direkte, men kun som indirekte *villet*«.

Her er vi altså havnet hos en bevidst tænkende og handlende natur; vi står altså allerede på »broen«, ganske vist ikke fra det statiske til det dynamiske, men dog på broen fra panteisme til deisme. Eller måske behager hr. Dühring til en afveksling at drive en smule »naturfilosofisk pseudopoesi«?

Umuligt. Alt hvad vor virkelighedsfilosof har at sige om

den organiske natur, indskrænker sig til kampen mod denne naturfilosofiske pseudopoesi, mod »charlataneriet med dets letfærdige overfladiskheder og så at sige videnskabelige mystifikationer«, mod darwinismens »poetiserende træk«.

Fremfor alt bebrejdes det Darwin, at han overfører den malthusianske befolkningsteori fra økonomien til naturvidenskaben, at han er hildet i husdyravlerens forestillinger, at han med kampen for tilværelsen driver uvidenskabelig pseudopoesi, og at hele darwinismen, bortset fra det, der er lånt fra Lamarck, er et stykke brutalitet, som er rettet mod humaniteten.

Darwin havde fra sine videnskabelige forskningsrejser hjembragt den opfattelse, at plante- og dyrearter ikke er bestandige, men at de forandrer sig. For at følge denne tanke op i sit hjemland kunne han ikke finde noget bedre grundlag end dyre- og planteavlssarbejdet. Netop på dette område er England det klassiske land, resultaterne i andre lande, f.eks. i Tyskland, kan slet ikke måle sig med det, der i denne henseende er opnået i England. De fleste resultater stammer tilmed fra de sidste hundrede år, derfor volder det ikke større vanskeligheder at kontrollere kendsgerningerne. Darwin fandt nu ud af, at dette avlsarbejde kunstigt havde frembragt store forskelle hos dyr og planter, ofte større forskelle end dem, der forekommer hos arter, der almindeligvis anses for at være forskellige. To ting var altså til en vis grad påvist, på den ene side arternes foranderlighed, på den anden side muligheden for at organismer, der opviser forskellige artsken-detegn, kunne have fælles forfædre. Darwin undersøgte nu, om der muligvis i naturen findes årsager, der – uden avlerens bevidste hensigt – alligevel over længere tidsrum kunne fremkalde lignende forandringer på de levende organismer som det kunstige avlsarbejde. Disse årsager fandt han i det uhyre antal kim, som naturen skaber, og det ringe antal organismer, der faktisk opnår modenhed. Men da hver kim stræber mod at udvikle sig, så opstår der nødvendigvis en kamp for tilværelsen, der ikke blot viser sig direkte i håndgribelig bekæmpelse eller fortæring, men også in-

direkte som en kamp om plads og lys, selv hos planterne. Og det er indlysende, at de individer, der besidder et eller andet individuelt særtræk, det være sig nok så ubetydeligt, som er fordelagtigt i kampen for tilværelsen, har de bedste udsigter til at nå modenhed og til at forplante sig. Disse individuelle særtræk har følgelig en tendens til at gå i arv, og hvis de forekommer hos flere individer af samme art, forstærkes de i samme retning gennem ophobning af arveanlæg, mens de individer, der ikke besidder disse særtræk, lettere bukker under i kampen for tilværelsen og lidt efter lidt forsvinder. På denne måde forandres en art gennem naturlig udvælgelse, fordi det er den bedst egnede, der overlever.

Hr. Dühring indvender nu mod den darwinske teori, at oprindelsen til kampen for tilværelsen – som Darwin angiveligt selv har indrømmet – et en generalisering af den nationaløkonomiske befolkningsteoretiker Malthus' ideer og følgelig behæftet med alle de skavanker, som er karakteristiske for de præstelige malthusianske ideer om befolkningstrængslen. – Nu kunne det ikke falde Darwin ind at sige, at *oprindelsen* til ideen om kampen for tilværelsen skulle søges hos Malthus. Han siger kun, at hans teori om kampen for tilværelsen er Malthus' teori, anvendt på hele dyre- og planteriget. Det er måske en stor bommert, Darwin her har begået, idet han i sin naivitet ubeset har accepteret den malthusianske lære, men enhver kan dog ved første blik se, at man ikke behøver Malthus-briller for at få øje på kampen for tilværelsen i naturen – modsigelsen mellem den utallige mængde kim, naturen så ødselt frembringer, og det ringe antal af dem, der overhovedet kan nå til modenhed, en modsigelse, der for det meste netop løses gennem en kamp for tilværelsen, der visse steder kan være yderst grusom. Og ligesom loven om arbejdslønnen har bevaret sin gyldighed længe efter, at de malthusianske argumenter, Ricardo støttede sig til, er gået i glemme – således kan kampen for tilværelsen finde sted i naturen uden nogen slags malthusiansk fortolkning. I øvrigt har organismerne i naturen også deres populationslove, der hidtil er så godt som uudforskede; en un-

dersøgelse af dem vil få afgørende betydning for teorien om arternes udvikling. Og hvem har givet den afgørende impuls også i denne retning? Ingen anden end Darwin.

Hr. Dühring vogter sig vel for at komme ind på denne positive side af spørgsmålet. I stedet må kampen for tilværelsen atter og atter holde for. Der kan på forhånd slet ikke være tale om nogen kamp for tilværelsen blandt bevidstløse planter og godmodige planteædere;

»i præcist defineret betydning er kampen for tilværelsen kun repræsenteret inden for brutaliteten [dyreriget] for så vidt ernæringen sker formedelst rov og fortæring«.

Og efter at have reduceret begrebet kampen for tilværelsen til disse snævre grænser kan han slippe hele sin forargelse løs over dette begreb, som han selv har indskrænket til »brutaliteten«. Denne moralske forargelse rammer imidlertid kun hr. Dühring selv, fordi han er den eneste ophavsmand til kampen for tilværelsen i denne begrænsede betydning og følgelig den eneste ansvarlige for den. Det er altså ikke Darwin, der

»søger lovene for og forståelsen af alt, hvad der sker i naturen, på bestiernes område« –

Darwin havde netop indbefattet hele den organiske natur i denne kamp – men en fantasibussemand, som hr. Dühring selv har flikket sammen. I øvrigt kan det blotte *navn* »kampen for tilværelsen« gerne prisgives til hr. Dührings yderste moralske vrede. At selve *sagen* også eksisterer blandt planter, det kan hver eng, hver kornmark, hver skov bevise for ham, og det drejer sig ikke om navnet – om man skal kalde det »kampen for tilværelsen« eller »mangel på eksistensbetingelser og mekaniske virkninger« – men det drejer sig om, hvordan denne kendsgerning indvirker på arternes bevarelse eller forandring. Herom bevarer hr. Dühring en hårdnakket og med sig selv identisk tavshed. Det vil altså indtil videre nok blive ved den naturlige udvælgelse.

Men darwinismen »producerer sine forvandlinger og forskelle ud af intet«.

Hvor Darwin taler om den naturlige udvælgelse, ser han

ganske vist bort fra de *årsager*, der har fremkaldt forandringerne hos de enkelte individer, og beskæftiger sig fremfor alt med måden, hvorpå sådanne individuelle afvigelser efterhånden bliver til kendetegn ved en race, variant eller art. For Darwin drejer det sig i første omgang mindre om at finde disse årsager – de er indtil nu til dels helt ukendte, til dels kan de kun angives meget generelt; det gælder for ham snarere om at finde en rationel form, hvori deres virkninger fikseres og får varig betydning. Samtidig har Darwin tillagt sin opdagelse et alt for stort virkefelt, idet han har gjort den til den eneste løftestang for arternes forandring og har forsømt at beskæftige sig med årsagerne til de gentagne individuelle forandringer i forhold til formen for deres generalisering; men det er en fejl, han har tilfælles med de fleste store mænd, der gør et virkelig fremskridt. Desuden, hvis Darwin efter sigende producerer sine individuelle forvandlinger ud af intet og derved udelukkende anvender »husdyr- og planteavlernes visdom«, så måtte avleren følgelig ligeledes producere sine ikke blot tænkte, men virkelige forvandlinger af dyre- og planteformer ud af intet. Men den der har givet impulsen til at undersøge, hvoraf disse forvandlinger egentlig opstår, det er atter ingen anden end Darwin.

I den sidste tid er ideen om den naturlige udvælgelse blevet udvidet, især gennem Haeckel, og artsforandringen opfattes som resultat af en vekselvirkning mellem tilpasning og arvelighed, hvorved tilpasningen fremstilles som den ændrende og arveligheden som den bevarende side af processen. Men heller ikke det passer i hr. Dührings kram.

»Egentlig tilpasning til livsbetingelser, sådan som de bydes eller nægtes af naturen, forudsætter impulser og aktiviteter, der bestemmes af forestillinger. Ellers er tilpasningen kun tilsyneladende og den deraf følgende kausalitet løfter sig ikke op over de lavere trin af det fysiske, kemiske og plantefysiologiske«.

Atter en gang er det navnet, hr. Dühring forarges over. Men uanset hvordan man vil betegne processen, så er spørgsmålet, om der gennem sådanne processer bliver fremkaldt forandringer i organismernes arter eller ej. Og atter kommer der intet svar fra hr. Dühring.

»Når en plante under sin opvækst følger den vej, hvor den får mest lys, så er denne reageren på en irritation ikke andet end en kombination af fysiske kræfter og kemiske agenser, og hvis man her vil tale om tilpasning ikke i billedlig, men i egentlig betydning, så må dette bringe en *spiritistisk* forvirring ind i begreberne«.

Så streng mod andre er den samme mand, der ganske nøje véd, efter hvis vilje naturen gør dette eller hint og taler om naturens subtilitet, ja om dens vilje! Visselig spiritistisk forvirring – men hvor, hos Haeckel eller hos hr. Dühring?

Og ikke kun spiritistisk, men også logisk forvirring. Vi har set, at hr. Dühring med magt insisterer på at forskaffe hensigtsbegrebet gyldighed i naturen:

»Forholdet mellem middel og mål forudsætter ingenlunde bevidst overlæg«.

Men en tilpasning uden bevidst overlæg, uden formidling af forestillingen – den han sådan ivrer imod – hvad er det vel andet end en sådan ubevidst målrettet aktivitet?

Når løvfrøer og løvædende insekter har grønne, ørken- dyr sandgule og polardyr overvejende snehvide farver, så har de nok ikke tilegnet sig disse farver med overlæg eller efter visse forestillinger; tværtimod kan farverne kun forklares ud fra visse fysiske og kemiske agenser. Og dog kan det ikke benægtes, at disse dyr netop gennem disse farver er tilpasset yderst hensigtsmæssigt til de omgivelser, hvori de lever og det på en sådan måde, at de bliver langt mindre synlige for deres fjender. På samme måde er de organer, hvormed visse planter fanger og fortærer insekter, der sætter sig på dem, endog meget hensigtsmæssigt tilpasset. Hvis hr. Dühring nu insisterer på, at tilpasningen må være bevirket af forestillinger, så siger han med andre ord, at den målrettede aktivitet ligeledes må være formidlet af forestillinger, må være sket med overlæg. Hvorved vi atter, som så ofte før i virkelighedsfilosofien, er havnet hos den målbevidste skaber, hos Gud.

»Før i tiden kaldte man en sådan udvej for deisme og havde ingen høj mening om den« (siger hr. Dühring); »men nu synes *man* at have udviklet sig baglæns også i denne henseende«.

Fra tilpasningen kommer vi til arveligheden. Også her

er darwinismen, ifølge hr. Dühring, fuldstændig på vildspor. Darwin påstår – angiveligt – at hele den organiske verden nedstammer fra et urvæsen, så at sige er et eneste væsens afkom. Den selvstændige sideordning af ligeartede naturproduktioner uden formidling gennem nedstamning skulle slet ikke eksistere for Darwin, og derfor måtte han straks komme i bekneb, så snart avlingens eller i det hele taget forplantningens tråd brister for ham. Den påstand, at Darwin skulle aflede alle nulevende organismer fra ét urvæsen er, for at udtrykke det høfligt, en »egen fri skabelse og imagination« af hr. Dühring. Darwin siger udtrykkeligt på næstsidste side af sin »Origin of Species« [Arternes oprindelse], 6. oplag, at han anser »alle væsner ikke som særskilte skabninger, men som efterkommere, i direkte linje, af et fåtal væsner«.

Og Haeckel går betydeligt videre og antager

»en helt selvstændig stamme for planteriget, en anden for dyreriget« og mellem dem »et antal selvstændige stammer af protister, hvoraf hver enkelt har udviklet sig uafhængigt af de andre af sin egen arkigone monere-form« [modercelle] (30) (»Schopfungsschichte« [Skabelseshistorien], s. 397).

Dette urvæsen er opfundet af hr. Dühring kun med det ene formål, at bringe det i vanry som en parallel til urjøden Adam. Herunder er han – altså hr. Dühring – så uheldig ikke at have fået kendskab til, at denne urjøde gennem [George] Smiths assyriske opdagelser har afsløret sig som en ursemit, at hele Bibelens skabelses- og syndflodshistorie har vist sig at være et stykke af den gammelhedenske religiøse sagnkreds, som jøderne har tilfælles med babylonierne, kaldæerne og assyrerne.

Det er sandelig en hård bebrejdelse mod Darwin – en bebrejdelse, der dog ikke helt kan afvises – at han skulle komme i bekneb, så snart nedstamningens tråd brister for ham. Desværre rammer denne bebrejdelse hele vor naturvidenskab. Så snart nedstamningens tråd brister, er den i »bekneb«. Indtil nu har den ikke været i stand til at frembringe organiske væsner uden nedstamning, ja ikke engang at fremstille simpel protoplasma eller andre æggehvidelegemer af de kemiske elementer. Om livets op-

rindelse kan der altså kun siges så meget med bestemthed, at den må være sket ad kemisk vej. Men måske ser virkelighedsfilosofien sig i stand til at træde hjælpende til, idet den jo råder over selvstændige sideordnede naturproduktioner, der ikke er formidlet indbyrdes gennem nedstamning. Hvordan mon de kan være opstået? Ved selvavling? Men hidtil har ikke engang de dristigste repræsentanter for urgenesen hævdet at kunne frembringe andet end bakterier, svampesporer og andre meget primitive organismer ad denne vej – ingen insekter, fisk, fugle eller pattedyr. Hvis nu disse ligeartede naturproduktioner – vel at mærke organiske, her er ikke tale om andet – ikke er forbundet gennem nedstemning, så må de eller den af deres forfædre, hvor »nedstammingsens tråd brister«, være sat i verden ved en aparte skaberakt. Følgelig er vi atter havnet hos skaberen og det man kalder deisme.

Endvidere betegner hr. Dühring det som en stor overfladiskhed hos Darwin

»at han gør den blotte akt af kønslig komposition af egenskaber til det fundamentale princip for disse egenskabers opståen«.

Denne påstand er atter en fri skabelse og imagination af vor dybt originale filosof. Tværtimod erklærer Darwin på det bestemteste: udtrykket naturlig udvælgelse indbefatter kun en bevarelse af forandringer, men ikke deres frembringelse, (s. 63) Dette nye tilfælde, hvor Darwin påduttet ting, han aldrig har sagt, giver imidlertid anledning til følgende dühringske dybsindighed:

»Hvis man i avlingens indre skematisme havde opsøgt et eller andet princip for selvstændig forandring, så ville denne tanke have været ganske rationel; thi det er en naturlig tanke, at den almene genesis' princip sammenfattes til en enhed med den kønslige forplantnings princip, og at den såkaldte urgenese fra et højere synspunkt ikke skal betragtes som en absolut modsætning til reproduktion, men netop som produktion«.

Og den mand, der kan forfatte den slags galimatias, generer sig ikke for at bebrejde Hegel hans »jargon«!

Men det kan være nok med eksempler på det fortrædelige, selvmodsigende surmuleri og kværuleteri, hvormed hr. Dühring lufter sin arrigskab over det kolossale op-

sving, som naturvidenskaben har taget takket være de impulser, den darwinske teori har givet den. Hverken Darwin eller hans tilhængere blandt naturforskerne drømmer om at forklejnede Lamarcks store fortjenester; det er jo netop dem, der atter har bragt ham til ære og værdighed. Men vi kan ikke se bort fra, at videnskaben på Lamarcks tid endnu ikke var i besiddelse af tilstrækkeligt materiale til at kunne besvare spørgsmålet om arternes oprindelse på anden vis end anticiperende, så at sige profetisk. Helt bortset fra det enorme materiale, der har ophobet sig såvel på den samlede som på den anatomiske botaniks og zoologis område, så er der siden Lamarcks tid opstået to helt nye videnskaber, som er af afgørende betydning i denne forbindelse: udforskningen af kimudviklingen i dyre- og planteriget (embryologien) og udforskningen af de organiske rester, der er bevaret i forskellige lag af jordskorpens (palæontologien). Der findes nemlig en ejendommelig overensstemmelse mellem de organiske kims gradvise udvikling til modne organismer på den ene side og på den anden side rækkefølgen af de planter og dyr, der optræder efter hinanden i Jordens historie. Og det er netop denne overensstemmelse, der har givet udviklingshistorien det sikreste grundlag. Men selve udviklingsteorien er endnu meget ung, og derfor er det hævet over enhver tvivl, at den videre forskning vil modificere vore øjeblikkelige forestillinger, også de strengt darwinistiske, om artsudviklingens forløb ganske betydeligt.

Men hvad har virkelighedsfilosofien at fortælle os positivt om udviklingen af det organiske liv?

»Arternes... foranderlighed er en acceptabel forudsætning«. Ved siden af den gælder imidlertid også »den selvstændige sideordning af ligeartede naturproduktioner, uden formidling gennem nedstamning«.

Herefter skulle man mene, at de uligeartede naturproduktioner, dvs. arterne, der ændrer sig, nedstammer fra hinanden, men ikke de ligeartede. Det passer imidlertid heller ikke helt; også ved arter, der ændrer sig, turde

»formidling gennem nedstamning tværtimod være en ret sekundær akt af naturen«.

Altså dog nedstamning, men sekundær. Lad os være glade for at nedstamningen alligevel til sidst bliver sluppet ind ad en bagdør efter, at hr. Dühring har talt så ilde om den. På samme måde går det med den naturlige udvælgelse; efter al den moralske harme over kampen for tilværelsen, ved hvis hjælp den naturlige udvælgelse jo foregår, hedder dét pludselig:

»Den dybere grund til skabningernes beskaffenhed må følgelig søges i livsbetingelserne og de kosmiske forhold, mens den af Darwin fremhævede naturlige udvælgelse først kan komme på tale i anden række«.

Altså dog naturlig udvælgelse, om end sekundær; følgelig med den naturlige udvælgelse også kampen for tilværelsen og dermed også den præstelig malthusianske befolkningstrængsel! Det er det hele, i øvrigt henviser hr. Dühring os til Lamarck.

Sluttelig advarer han os mod misbrug af ordene metamorfose og udvikling. Metamorfose er et uklart begreb og udviklingsbegrebet er kun tilladeligt for så vidt udviklingslovene faktisk kan påvises. I stedet for dem begge skulle vi bruge udtrykket »komposition« og så er alt i orden. Det er igen den gamle historie: tingene bliver ved med at være hvad de er, og hr. Dühring er godt tilfreds, bare vi ændrer navnene. Hvis vi taler om kyllingens udvikling i ægget, så anstifter vi forvirring, fordi vi kun mangelfuldt kan påvise udviklingens love. Men hvis vi taler om kyllingens komposition, så skulle alting være so-leklart. Vi bør altså ikke længere sige: dette barn udvikler sig storartet men derimod: det komponerer sig udmærket, og vi kan lykønske hr. Dühring med, at han indtager en værdig plads ved siden af skaberen af »Nibelungernes Ring«, ikke blot i ædel selvvurdering, men også i sin egenskab af fremtidskomponist. (31)

VIII. Naturfilosofi. Den organiske verden (afslutning)

»Man bør overveje... hvilke positive erkendelser der hører med til vort naturfilosofiske afsnit for at udstyre det med alle videnskabelige forudsætninger. Det bygger først og fremmest på alle grundlæggende resultater i matematikken, dernæst på den eksakte

videns hovedfakta i mekanik, fysik, kemi samt overhovedet de naturvidenskabelige resultater i fysiologi, zoologi og på lignende forskningsfelter«.

Så fortrøstningsfuld og definitivt udtaler hr. Dühring sig om hr. Dührings matematiske og naturvidenskabelige lærdom. Det er ikke til at se på det magre afsnit og langt mindre på dets endnu magrere resultater, hvilken dybt original positiv erkendelse der stikker under. For at kunne stable de dühringske orakelord vedrørende fysik og kemi på benene, behøver man i hvert fald ikke kende andet til fysik end den ligning, der udtrykker varmens mekaniske ækvivalens, og om kemien behøver man kun at vide, at alle legemer kan opdeles i grundstoffer og forbindelser af grundstoffer. Men når hr. Dühring på side 131 kan tale om »graviterende atomer«, så beviser han dermed kun, at han befinder sig totalt »i det dunkle«, hvad angår forskellen mellem atom og molekyle. Som bekendt eksisterer atomer ikke for gravitationen eller for andre mekaniske eller fysiske bevægelsesformer, men kun for den kemiske proces. Og når man tilmed læser kapitlet om den organiske natur, så kan man ved denne tomme, selvmodsigende snakken frem og tilbage, der på det afgørende punkt bliver til meningsløse orakelord, på forhånd ikke afvise den tanke, at hr. Dühring her taler om ting, hvorefter han véd bemærkelsesværdigt lidt. Denne tanke bliver til vished, når man kommer til hans forslag om, at man i læren om de organiske væsner (biologien) fremover bør sige komposition i stedet for udvikling. En mand, der kan foreslå sligt, beviser kun, at han ikke har den svageste anelse om organiske legemers tilblivelse.

Alle organiske legemer, med undtagelse af de allerlaveste, består af celler, små æggehvideklumper med en cellekerne i midten, kun synlige i stærk forstørrelse. Som regel udvikler cellen også en ydre hinde, og indholdet er mere eller mindre flydende. De laveste cellelegemer består af en enkelt celle; det uhyre flertal af organiske væsner har flere celler, består af et samhörørende kompleks af mange celler, der hos de lavere organismer endnu er ensartede,

men hos de højere antager stadig mere forskellige former, grupperinger og aktiviteter. I det menneskelige legeme f.eks. er knogler, muskler, nerver, sener, bånd, brusk, hud, kort sagt alle vævsarter enten sammensat eller dog opstået af celler. Men alle organiske celledannelser, fra amøben, der er en simpel æggehvideklump, for det meste uden hinde, med en cellekerne i midten, til mennesket, og fra den mindste encellede plante (desmidiacea) til den højest udviklede, er fælles om den måde, hvorpå cellerne formerer sig: ved deling. Først indsnævres cellekernen i midten; indsnævringen, der deler kernens to dele, forstærkes, til den til sidst skiller dem, og der dannes to cellekerner. Den samme proces foregår med selve cellen, hver af de to kerner danner midtpunkt i en ophobning af cellemateriale, der hænger sammen med hinanden gennem en stadig smalle indsnævring, indtil de skilles og lever videre som selvstændige celler. Når en befrugtning har fundet sted, udvikler det færdige dyr sig gennem en sådan gentagen celledeling af æggets kimblære lidt efter lidt, og på samme måde foregår erstatningen af opbrugt væv hos det fuldvoksne dyr. At kalde en sådan proces en komposition og at hævde, at det er »pur imagination« at betegne den som udvikling – det kan kun en person finde på, der overhovedet ikke aner noget om denne proces, selv om det måske kan være svært at forestille sig, at en sådan person overhovedet eksisterer nutildags. Her sker jo netop kun en udvikling, og det i ordets bogstaveligste betydning, men aldeles ingen komposition!

Der vil siden hen blive mere at sige om det, hr. Dühring i almindelighed forstår ved liv. Særskilt forestiller han sig ved liv følgende:

»Også den uorganiske verden er et system af sig selv fuldbyrdende rørelser, men først dér, hvor der begynder en egentlig strukturering og formidling af stoffernes cirkulation ad særlige kanaler fra et indre punkt og efter et kimskema, der kan overføres til mindre dannelser, kan man tale om egentligt liv i snævrere og strengere betydning«.

Denne sætning er i snævrere og strengere betydning et system af sig selv fuldbyrdende rørelser (hvad så det kan

være for nogle tingester) af nonsens, helt bortset fra den uhjælpeligt rodede grammatik. Hvis livet først skal begynde dér, hvor den egentlige strukturering begynder, så må vi erklære Haeckels store rige af protister [encellede væsner] og måske meget mere for at være livløs, alt efter, hvordan vi opfatter begrebet strukturering. Hvis livet først skal begynde dér, hvor denne strukturering kan overføres efter et mindre kimschema, så er i det mindste alle organismer op til de encellede og disse indbefattet ikke levende. Hvis formidlingen af stoffernes cirkulation ad særlige kanaler skal være kendetegn på liv, så må vi efter det ovenfor sagte også slette hele klassen af polypper (coelenterata), måske med undtagelse af meduserne – altså samtlige polypper og plantedyr (32) – af de levende væsners række. Men hvis oven i købet stoffernes cirkulation ad særlige kanaler fra et indre punkt skal være livets væsentlige kendetegn, så må vi erklære alle de dyr for livløse, der ikke har noget hjerte og også dem der har flere hjerter. Dertil hører foruden de lige nævnte også alle orme, søstjerner og hjuldyr (annuloida og annulosa, Huxleys inddeling), en del af krebsdyrene (krebs) og endelig endog et hvirveldyr, nemlig lancetfisker (amphioxus). Desuden samtlige planter.

Når hr. Dühring har påtaget sig det hverv at karakterisere det egentlige liv i snævrere og strengere betydning, opregner han fire indbyrdes totalt modsigende kendetegn på liv, og et af dem fordømmer ikke blot hele planteriget, men samtidig omtrent det halve af dyreriget til evig død. Sandelig, ingen kan påstå, at hr. Dühring har narret os, da han lovede os

»i bund og grund ejendommelige resultater og anskuelser«!

Et andet sted hedder det:

»Også i naturen ligger der en simpel type til grund for alle organisationer fra de laveste til de højeste« og denne type »kan man møde helt og fuldt i dens almene væsen allerede i den mest underordnede rørelse hos den mest ufuldkomne plante«.

Denne påstand er atter engang »helt og fuldt« nonsens. Den simpleste type, man kan møde i den organiske natur,

er cellen, og den ligger utvivlsomt til grund for de højeste organisationer. Derimod findes der hos de laveste organismer en mængde, der står endnu langt under cellen – uramøben, en simpel æggehvideklump uden nogen som helst differentiering, en hel række andre monerer og alle rør-alger (siphoneae). De er kun forbundet med de højere organismer ved den kendsgerning, at deres væsentlige bestanddel er æggehvide-stoffer, at de følgelig udfører æggehvidefunktioner, dvs. at de lever og dør.

Endvidere fortæller hr. Dühring os:

»Fysiologisk er sansningen knyttet til tilstedeværelsen af et eller andet om end nok så simpelt nerveapparat. Derfor er det karakteristiske ved alle dyreformer, at de er i stand til at sanse, dvs. at have en subjektiv, bevidst opfattelse af deres tilstand. Den skarpe grænse mellem plante og dyr ligger der, hvor springet til sansning finder sted. Denne grænse kan ikke udviskes gennem de kendte overgangsformer, tværtimod er den netop gennem disse i det ydre ubestemte og ubestemmelige formdannelser blevet særlig nødvendig som logisk behov«.

Og endvidere:

»Derimod er planterne helt og for altid uden mindste spor af sansning og uden ethvert anlæg derfor«.

For det første siger Hegel, »Naturphilosophie« § 351, at »sansningen er dyrets differentia specifica [særlig kendetegn], det der absolut udmærker dyret«.

Altså atter en af Hegels »kruditeter«, som hr. Dühring ved simpel anneksion ophøjer i adelstanden som endegyldig inappellabel sandhed.

For det andet hører vi her for første gang noget om overgangsformer, i det ydre ubestemte og ubestemmelige formdannelser (et nydeligt kaudervælsk!) mellem plante og dyr. At disse mellemformer eksisterer; at der findes organismer, hvorom vi simpelt hen ikke kan sige om de er dyr eller planter; at vi altså overhovedet ikke kan fastsætte en skarp grænse mellem plante og dyr – alt dette gør det netop til et logisk behov for hr. Dühring at opstille en distinktion og i samme åndedrag indrømme, at den ikke er holdbar! Men vi behøver slet ikke at gå tilbage til det usikre område mellem plante og dyr. Er de sensitive planter, der ved den svageste berøring folder deres blade sam-

men eller lukker deres blomster, er de insekttædende planter uden mindste spor af sansning og uden ethvert anlæg derfor? Det kan selv hr. Dühning ikke påstå uden at forfalde til »uvidenskabelig halvpoesi«.

For det tredje er det atter en fri skabelse og imagination af hr. Dühning, når han påstår, at sansningen psykologisk* må være knyttet til et eller andet om end nok så simpelt nerveapparats tilstedeværelse. Ikke blot alle urdyr, men også plantedyrene viser i det mindste i deres store flertal intet spor af et nerveapparat. Et sådant findes først regelmæssigt fra og med ormene, og hr. Dühning er den første, der fremsætter den påstand, at disse dyr ikke skulle være i besiddelse af sansning, fordi de ikke har nerver. Sansningen er ikke nødvendigvis knyttet til nerver, men nok til visse, hidtil ikke nærmere bestemte æggehvidelegemer.

For øvrigt er hr. Dührings biologiske kundskaber karakteriseret tilstrækkeligt ved det spørgsmål, som han ikke generer sig for at stille Darwin:

»Skulle dyret have udviklet sig af planten?«

Sådan kan kun en person spørge, der ikke véd det mindste, hverken om dyr eller om planter.

Om livet i al almindelighed kan hr. Dühning kun fortælle os:

»Stofskiftet, der fuldbyrdes formedelst en plastisk formende skematisering« (hvad i alverden er nu det for tingest?) »forbliver altid et udmærkende kendetegn for den egentlige livsproces«.

Det er alt, hvad vi får at vide om livet, og samtidig vander vi med den »plastisk formende skematisering« atter op til knæene i den reneste Dühning-jargons meningsløse kaudervælsk. Hvis vi vil have at vide, hvad liv er, må vi altså selv se at finde ud af det.

Det er i de sidste 30 år blevet sagt utallige gange af fagfolk i fysiologisk kemi og kemisk fysiologi, at det organiske stofskifte er det mest generelle og mest karakteristiske livsfænomen, og det er bare det, hr. Dühning her har

* Skal åbenbart være fysiologisk. – Red.

oversat til det for ham ejendommelige elegante og klare sprog. Men at definere liv som organisk stofskifte er det samme som at definere liv som – liv; organisk stofskifte eller »stofskifte med plastisk formende skematisering« er netop et udtryk, der selv har behov for en forklaring ved hjælp af livsfænomener, en forklaring ved hjælp af forskellen mellem organisk og uorganisk, dvs. mellem det levende og det ikke-levende. Med denne forklaring rører vi os altså ikke ud af flækken.

Stofskifte som sådan kan finde sted også uden liv. Der findes en hel række kemiske processer, der ved tilstrækkelig tilførsel af råstoffer hele tiden formår at reproducere deres egne betingelser, og det på en sådan måde at et bestemt legeme er bærer af processen. Det sker f.eks. ved fabrikation af svovlsyre gennem forbrænding af svovl. Herved frembringes svovldioxid SO_2 , og når man tilføjer vanddamp og salpetersyre, optager svovldioxidet vanddamp og ilt og forvandles til svovlsyre, H_2SO_4 . Herved afgiver salpetersyren ilt og reduceres til brintoxid; dette brintoxid optager straks på ny ilt fra luften og forvandles til højere brintoxider, men kun for straks igen at afgive denne ilt til svovldioxidet og på ny at gennemgå den samme proces; teoretisk skulle således en uendelig lille mængde salpetersyre være nok til at forvandle en ubegrænset mængde svovldioxid, ilt og vand til svovlsyre. – Stofskifte finder også sted, når væsker gennemtrænger døde organiske eller endog uorganiske membraner, f.eks. ved Traubes kunstige celler. (33) Her viser det sig atter, at vi ikke rører os ud af flækken med stofskiftet alene, fordi det ejendommelige stofskifte, der skal forklare livet, selv har behov for en forklaring ved hjælp af livsprocessen. Vi må altså prøve at gå frem på en anden facon.

Liv er æggehvidelegemernes eksistensmåde, og denne eksistensmåde består i det væsentlige i en uafbrudt selvfornyelse af disse legemers kemiske bestanddele.

Æggehvide er her brugt i den betydning, hvori den moderne kemi bruger udtrykket; under dette navn sammenfattes alle legemer, hvis sammensætning er analog med

sammensætningen af almindeligt æggehvidestof, de er også blevet kaldt proteinsubstanser. Navnet er noget uheldigt valgt, fordi almindelig æggehvide blandt alle beslægtede substanser spiller den mest livløse, mest passive rolle, idet den sammen med æggeblommen blot er nærings-substans for kimen under dens udvikling. Men så længe man endnu véd så lidt om æggehvidelegemernes kemiske sammensætning er dette navn dog bedre end alle andre, fordi det er mest generelt.

Overalt hvor vi finder liv, finder vi det bundet til et æggehvidelegeme, og overalt hvor vi finder et æggehvidelegeme, der ikke befinder sig i opløsning, finder vi også uden undtagelse livsfænomener. Utvivlsomt er også tilstedeværelse af andre kemiske forbindelser nødvendig i et levende legeme for at fremkalde særskilte differentieringer i disse livsfænomener; men de er ikke nødvendige for det nøgne liv, bortset fra at de kan indgå i føden og forvandles til æggehvide. De laveste levende væsner, vi kender, er netop ikke andet end simple små æggehvideklumper, og de kan allerede opvise alle de væsentlige livsfænomener.

Men hvori består disse livsfænomener, der er til stede overalt, hos alle levende væsner? Fremfor alt består de i, at æggehvidelegemet fra sine omgivelser i sig optager andre stoffer, assimilerer dem, mens andre, ældre dele af legemet opløses og udskilles. Andre, ikke levende legemer forandres, opløses eller kombineres også under tingenes naturlige forløb, men herunder ophører de med at være, hvad de var. Klippen, der forvitrer, er ikke mere klippe; metallet, der oxyderer, bliver til rust. Men hvad der hos døde legemer er årsag til deres undergang, er hos æggehvidelegemet grundbetingelse for eksistensen. Fra det Øjeblik, hvor denne uafbrudte omsætning af bestanddele i æggehvidelegemet, denne konstante skiften af ernæring og udskillelse ophører, fra det øjeblik ophører æggehvidelegemet selv, det opløses, dvs. det dør. Livet, æggehvidelegemets eksistensmåde, består altså fremfor alt i, at det i hvert givet øjeblik er sig selv og tillige et andet; og dette ikke ifølge en proces, som det underkastes udefra,

sådan som det også er tilfældet med døde legemer. Tværtimod, livet, stofskiftet, det foregår ved ernæring og udskillelse, er en proces, der fuldbyrdes af sig selv. Denne proces er sin bærer, æggehvidelegemet, inhærent [ibøende], medfødt, uden den kan det ikke eksistere. Og deraf følger, at hvis det nogen sinde skulle lykkes for kemien at fremstille æggehvidestof kunstigt, så må dette æggehvidestof opvise livsfænomener, selv om de er nok så svage. Ganske vist er det et stort spørgsmål, om kemien samtidig kan opdage den rigtige slags føde for dette æggehvidestof.

Af dette stofskifte, som er formidlet gennem ernæring og udskillelse og udgør æggehvidens væsentlige funktion, og af dets særegne plasticitet afledes alle de øvrige simple faktorer, der er det karakteristiske ved liv: modtagelighed for parring – der allerede er indbefattet i vekselvirkningen mellem æggehviden og dens føde; kontraktibilitet [evnen til at trække sig sammen] – der allerede viser sig på et meget lavt trin ved fortæring af føde; mulighed for vækst, der på det laveste trin indbefatter forplantning ved celledeling; indre bevægelse, uden hvilken hverken fortæring eller assimilering af føden er mulig.

Vor definition af liv er naturligvis ret utilstrækkelig, den indbefatter langtfra alle livsfænomener og må tværtimod begrænse sig til de mest generelle og simple. Alle definitioner er af ringe videnskabelig værdi. For virkelig og tilbundsgående at få at vide, hvad liv er, måtte vi gennemgå alle dets fremtrædelsesformer, fra de laveste til de højeste. Sådanne definitioner er imidlertid meget bekvemme til husbehov og sine steder kan de ikke ret godt undværes; de kan heller ikke gøre skade, så længe man ikke glemmer deres uundgåelige mangler.

Men tilbage til hr. Dühring. Er det gået ham nogenlunde ilde på den jordiske biologis område, så forstår han at trøste sig ved at flygte til sin stjernehimmel.

»Det er allerede hele den objektive verden, der er lagt an på at frembringe lyst og smerte, og ikke først det sansende organ som særlig institution. Af denne grund antager vi, at modsætningen mellem lyst og smerte – og det på præcist samme måde, vi

kender – er universel og må være repræsenteret ved i det væsentlige ensartede følelser i universets forskellige verdener... Denne overensstemmelse betyder imidlertid ikke så lidt; thi den er nøglen til følelsernes univers... Følgelig er den subjektive kosmiske verden ikke mere fremmed for os end den objektive. Begge rigers konstitution må man forestille sig efter en overensstemmende type, og hermed har vi begyndelsen til en bevidsthedslære, der har større end blot terrestrisk [jordisk] bærekraft«.

Hvor meget tæller nogle grove bommerter, begået i den jordiske naturvidenskab, for den der bærer nøglen til følelsernes univers i sin lomme? Allons done!

IX. Moral og ret. Evige sandheder

Vi vil afholde os fra at give smagsprøver på det mismask af fladbundethed og orakelvisdom, kort sagt, det simple vås, som hr. Dühring på hele halvtreds sider serverer for sine læsere som dybt original videnskab om bevidsthedens elementer. Vi vil kun citere dette:

»Den der kun formår at tænke ved hjælp af sproget, har endnu aldrig erfaret, hvilken betydning afsondret og egentlig tænkning har«.

Ifølge denne påstand er dyrene de mest afsondrede og egentlige tænkere, fordi deres tænkning aldrig plumres ved sprogets nærgående indblanding. Ganske vist kan man også se på de dühringske tanker og på det sprog, der udtrykker dem, hvor lidt disse tanker er skabt for noget sprog, og hvor lidt det tyske sprog er skabt for disse tanker.

Endelig vinker frelsen, når vi kommer til det fjerde afsnit, der foruden den udflydende ordgrød i det mindste hist og her byder på noget mere håndgribeligt angående moral og ret. Denne gang indbydes vi straks i begyndelsen til en rejse til andre kloder:

moralens elementer »må genfindes på overensstemmende måde... hos alle ikke-menneskelige [aussermenschliche] væsner, hos hvem den virksomme forstand må beskæftige sig med den bevidste ordning af driftsmæssige livsytninger... Dog vil vor interesse for sådanne slutninger fortsat være ringe... Desuden er det dog altid en idé, der velgørende udvider horisonten, hvis vi forestiller os, at

det individuelle liv og fælleslivet på andre kloder må gå ud fra et skema, som... ikke formår at ophæve eller omgå et fornuftigt handlende væsens almene grundforfatning«.

Det har sine gode grunde, når vi her undtagelsesvis har stillet de dühringske sandheders gyldighed for alle andre mulige verdener i spidsen i stedet for i slutningen af det pågældende kapitel. Har man først fastslået de dühringske moral- og retfærdighedsbegrebers gyldighed for alle kloder, så vil det falde meget lettere og som en behagelighed at kunne udvide dem til også at gælde for alle tider. Også her drejer det sig jo om intet ringere end en endegyldig inappellabel sandhed.

Den moralske verden har »så godt som den almene videns verden... sine blivende principper og simple elementer«, de moralske principper står »over historien og over de nuværende forskelle i folkeslagenes beskaffenhed... De særlige sandheder, hvoraf den mere fuldkomne moralske bevidsthed og så at sige samvittigheden i udviklingens løb opstår, kan – for så vidt de er erkendt indtil deres sidste årsager – gøre krav på en lignende gyldighed og rækkevidde som matematikkens erkendelser og anvendelser. *Ægte sandheder kan overhovedet ikke forandres...* således er det overhovedet en tåbelighed at forestille sig, at erkendelsens rigtighed kan angribes af tiden og de reale forandringer«. Derfor tillader den strenge videns sikkerhed og den mere almene erkendelses tilstrækkelighed ved dyber overvejelse os ikke at tvivle på vidensprincippernes absolutte gyldighed. »Den vedvarende tvivl er allerede selv en sygelig svaghedstilstand og ikke andet end udtryk for *vild forvirring*, der undertiden i den systematiske bevidsthed om sin *intethed* prøver at opdrive et skær af holdning. I de moralske spørgsmål klamrer fornægtelsen af almene principper sig til den geografiske og historiske mangfoldighed af sæder og grundsatninger, og indrømmer man først den uundgåelige nødvendighed af det moralsk slette og onde, så tror den at være hævet over anerkendelsen af den alvorlige gyldighed og faktiske virksomhed, der tilkommer overensstemmende moralske drivkræfter. Denne *undergravende skepsis*, der ikke engang er rettet mod enkelte falske læresætninger, men mod selve den menneskelige evne til bevidst moralitet, udmunder endelig i et virkeligt intet, ja egentlig i noget, som er værre end den rene nihilisme... Den smigrer sig ved i sit *forvirrede kaos* af opløste moralske forestillinger at kunne etablere et letkøbt herredømme og ved at kunne åbne dørene efter behag for principløsheden. Men den tager voldsomt fejl: den blotte henvisning til forstandens uundgåelige skæbne i fejltagelse og sandhed er tilstrækkelig til allerede gennem denne eneste analogi

at gøre det begribeligt, hvordan den naturnødvendige fejlbarlighed ikke behøver at udelukke det rigtige fuldbydelse«.

Vi har hidtil roligt fundet os i alle disse pompøse udtalelser fra hr. Dührings side angående endegyldige inappellable sandheder, tænkningens suverænitet, erkendelsens absolutte sikkerhed osv., fordi sagen først kan afgøres ved det punkt, vi nu er nået til. Hidtil var det nok med en undersøgelse af, hvorvidt virkelighedsfilosofiens enkelte påstande havde »suveræn gyldighed« og »ubetinget krav på sandhed«; her står vi nu over for spørgsmålet, om nogle og i så fald hvilke produkter af den menneskelige erkendelse overhovedet kan have suveræn gyldighed og ubetinget krav på sandhed. Når jeg siger: af den *menneskelige* erkendelse, så siger jeg det ingenlunde i fornærmelig hensigt, rettet mod andre kloders beboere, som det ikke er mig forundt at kende, men fordi også dyrene erkender, dog ingenlunde suverænt. Hunden erkender i sin herre sin gud, selv om denne herre kan være den største slyngel.

Er den menneskelige tænkning suveræn? Før vi besvarer spørgsmålet med ja eller nej, må vi først undersøge, hvad den menneskelige tænkning er. Er det et enkelt menneskes tænkning? Nej. Men den eksisterer kun som individuel tænkning hos milliarder af afdøde, nulevende og fremtidige mennesker. Hvis jeg nu siger, at alle disse menneskers tænkning, indbefattet de fremtidige – som jeg sammenfatter i min forestilling – er *suveræn*, er i stand til at erkende den bestående verden, såfremt menneskeheden blot består længe nok og såfremt der blot ikke eksisterer skranker for denne erkendelse i erkendelsesorganerne og i erkendelsesobjekterne, så siger jeg noget temmelig banalt og tillige temmelig ufrugtbart. Det mest værdifulde resultat ville da være det, at vi bliver yderst mistroiske over for vor øjeblikkelige erkendelse, da vi jo efter al sandsynlighed står så nogenlunde ved begyndelsen af menneskehedens historie, og de generationer, der vil berigtige os, turde være langt talrigere end dem, hvis erkendelse vi har lejlighed til at berigtige – tit nok med betydelig ringeagt.

Hr. Dühring erklærer det selv for at være en nødvendig-

hed, at bevidstheden, altså tænkningen og erkendelsen, kun kan fremtræde i en række enkeltvæsner. Tænkningen hos hvert af disse enkeltvæsner kan vi kun tillægge suverænitet, for så vidt vi ikke kender nogen magt, der ville være i stand til med vold at påtvinge dette væsen i sund og vågen tilstand nogen bestemt tanke. Men hvad angår den suveræne gyldighed, som enhver individuel tænkningens erkendelser kan tilkomme, så véd vi alle, at der slet ikke kan være tale om noget sådant, og at de ifølge alle hidtidige erfaringer uden undtagelse altid indeholder langt mere, der kan forbedres, end de indeholder af det, der er absolut rigtigt og ikke kan forbedres.

Med andre ord: Tænkningens suverænitet realiserer sig i en række højest usuverænt tænkende mennesker. Erkendelsen, som gør ubetinget krav på sandhed, realiserer sig i en række relative fejltagelser; hverken den ene eller den anden kan realiseres fuldstændigt på anden måde end gennem hele menneskehedens uendelige levetid.

Her har vi atter den samme modsigelse som allerede tidligere, nemlig mellem den menneskelige tænkningens karakter, der nødvendigvis opfattes som absolut, og dens realitet i lutter begrænset tænkende individer, en modsigelse, der kun kan opløses i den uendelige progres, i en – i det mindste i praksis, for os – endeløs rækkefølge af generationer. I denne forstand er den menneskelige tænkning lige så suveræn som ikke-suveræn og dens erkendelsessevne lige så ubegrænset som begrænset. Suveræn og ubegrænset ifølge sit anlæg, sin mulighed og sit endelige historiske mål; ikke-suveræn og begrænset i sin detailudførelse, i den til enhver tid givne virkelighed.

På samme måde forholder det sig med de evige sandheder. Hvis menneskeheden nogen sinde nåede dertil, at den kun opererede med evige sandheder, med tænkningens resultater, der har suveræn gyldighed og ubetinget krav på sandhed, så ville den være nået til det punkt, hvor den intellektuelle verdens uendelighed var udtømt, såvel i sin virkelighed som i sin mulighed, og dermed ville det meget omtalte mirakel, at tælle det utallige, være fuldbyrdet.

Men der findes vel alligevel sandheder, der er så ende-

gyldigt fastslået, at det ville være ensbetydende med forrykthed at tvivle på dem? At to gange to er fire, at de tre vinkler i en trekant er lig med to rette vinkler, at Paris ligger i Frankrig, at et menneske uden føde vil dø af sult osv.? Altså findes der dog evige sandheder, endegyldige inappellable sandheder?

Det gør der ganske vist. Vi kan på velkendt måde inddele hele erkendelsens område i tre store afsnit. Det første omfatter alle videnskaber, der beskæftiger sig med den livløse natur og er mere eller mindre velegnede til at underkastes matematisk behandling: matematik, astronomi, mekanik, fysik, kemi. Hvis det kan more nogen at anvende vældige ord på meget simple ting, så kan man sige, at visse resultater inden for disse videnskaber er evige sandheder, endegyldige inappellable sandheder; det er netop grunden til, at man har kaldt disse videnskaber de *eksakte*. Men det gælder langt fra for alle deres resultater. Med indførelsen af de variable størrelser og udvidelsen af deres foranderlighed til det uendeligt lille og uendeligt store har den ellers så dydsirede matematik begået syndefaldet: den har spist af erkendelsens æble, som har åbnet vejen til de allerstørste resultater for den, men også til vildfarelser. Den jomfruelige tilstand, hvor alt, hvad der var matematisk, havde absolut gyldighed og gjaldt for uomstødelig bevist, var for altid forbi. Kontroversernes rige stundede til, og vi er nu kommet derhen, at de fleste folk anvender differential- og integralregning, ikke fordi de forstår, hvad de gør, men på grund af ren og skær tro, fordi det hidtil altid har ført til det rigtige resultat. Med astronomien og mekanikken står det endnu værre til, og i fysikken og kemien færdes man blandt hypoteser som i en bisværn. Og det kan heller ikke være anderledes. I fysikken har vi at gøre med molekylernes bevægelse, kemien med molekyler, der dannes af atomer, og hvis lysbølgernes interferens ikke er en myte, så har vi dog absolut ingen udsigt til nogen sinde at se disse interessante tingester med vore egne øjne. Det er bemærkelsesværdigt, at de endegyldige inappellable sandheder bliver så sjældne med tiden.

Endnu ringere er vi stillet i geologien, hvor ikke blot vi selv ikke har været til stede, men overhovedet ikke noget menneske. Følgelig er høsten af endegyldige inappellable sandheder på dette felt forbundet med meget besvær og tilmed yderst mager.

Den anden gruppe af videnskaber er dem, der omfatter udforskningen af levende organismer. På dette område udvikler der sig en uhyre mangfoldighed af vekselvirkninger og årsagssammenhænge. Ethvert besvaret spørgsmål rejser ikke alene et utal af nye spørgsmål, men hvert enkelt spørgsmål kan for det meste kun løses brudstykkevis, gennem en lang række forskningsarbejder, der ofte strækker sig over århundreder. Behovet for en systematisk opfattelse af sammenhængene tvinger forskerne til gang på gang at omgive de endegyldige inappellable sandheder med en vildtvoksende flora af hypoteser. Hvilken lang række mellemtrin fra Galen til Malpighi var nødvendig for at finde ud af den rette sammenhæng i en så simpel sag som blodets cirkulation hos pattedyrene; det er så lidt vi ved om blodlegemernes tilblivelse, og mange mellemled mangler vi endnu den dag i dag, før vi f.eks. kan bringe en sygdoms symptomer i rationel sammenhæng med dens årsager! Og tit nok bliver der gjort opdagelser – som f.eks. opdagelsen af cellen – der tvinger os til at foretage en total revision af alle hidtil fastslåede endegyldige inappellable sandheder på biologiens område og forkaste bunker af dem én gang for alle. Vil man fastslå virkelig ægte, uforanderlige sandheder på dette område, så må man nøjes med banaliteter såsom: alle mennesker må dø, alle hunpattedyr har mælkekirtler osv.; man vil ikke engang kunne sige, at de højere dyrearter fordøjer med maven og tarmkanalen og ikke med hovedet, fordi nervirkningsheden, der er centraliseret i hovedet, er absolut nødvendig for fordøjelsen.

Men endnu værre står det til med de evige sandheder i den tredje gruppe af videnskaber, de historiske, der beskæftiger sig med menneskenes livsbetingelser og deres nuværende resultat, samfundsforholdene, rets- og statsformerne med deres idémæssige overbygning af filosofi,

religion, kunst osv. I den organiske natur har vi i det mindste at gøre med en rækkefølge af processer, der gentager sig temmelig regelmæssigt inden for ret vide grænser, og for så vidt vi umiddelbart kan iagttage dem. Organismernes arter er i det store og hele forblevet uændrede siden Aristoteles. I samfundshistorien derimod er det en undtagelse og ikke reglen, at tilstande gentages, lige så snart vi kommer ud over menneskets urtilstand, den såkaldte stenalder. Og selv hvor sådanne gentagelser finder sted, foregår de aldrig under helt de samme betingelser. Det gælder forekomsten af den oprindelige fællesejendom til jorden hos alle kulturfolk og formerne for dens opløsning. Derfor har vi på den menneskelige histories område endnu mere at indhente end på biologiens. Mere endnu: når den indre sammenhæng i en epokes samfundsmæssige og politiske eksistensformer undtagelsesvis er blevet erkendt, så sker det regelmæssigt på et tidspunkt, hvor disse former allerede halvvejs har overlevet sig selv, er gået i forfald. Erkendelsen er her i det væsentlige relativ, idet den begrænser sig til indsigt i sammenhænge og følgerne af visse samfunds- og statsformer, der har eksisteret en vis tid og hos visse folk og er forgængelige ifølge deres natur. Den der her vil drive jagt på endegyldige inappellable sandheder og ægte fuldstændigt uforanderlige sandheder – han vil ikke få meget med hjem, ikke andet end banaliteter og trivialiteter af værste slags, f.eks. at menneskene i al almindelighed ikke kan eksistere uden arbejde, at de hidtil for det meste har været opdelt i dem, der hersker, og dem, der beherskes, at Napoleon er død den 5. maj 1821 osv.

Imidlertid er det besynderligt, at det netop er på dette område, vi hyppigst møder de angiveligt evige sandheder, de endelige inappellable sandheder osv. Ting som at to gange to er fire, at alle fugle har næb og lignende – sli-ge ting vil man kun erklære for evige sandheder, hvis man har til hensigt ud fra selve den kendsgerning, at evige sandheder eksisterer, at drage den slutning, at der også På den menneskelige histories område må findes evige sandheder, en evig moral, en evig retfærdighed osv., som

kan gøre krav på tilsvarende almengyldighed og rækkevidde som matematikkens erkendelser og anvendelser. Og da kan vi helt bestemt regne med, at den selv samme menneskeven ved først givne lejlighed vil erklære, at alle forudgående fabrikanter af evige sandheder mere eller mindre var æsler og charlataner, at de alle var hildet i vildfarelser, at de har taget grundigt fejl: Men selve eksistensen af *deres* vildfarelser og *deres* fejlbarlighed var bare en naturnødvendighed og beviser netop eksistensen af sandheden og det eneste rette syn *hos ham*, og at han, den endelig fødte profet, bærer den endegyldige inappellable sandhed, den evige moral og den evige retfærdighed fiks og færdig i lommen. Sådan er det allerede gået til hundrede gange og tusinde gange, og man kan blot undre sig over, at der stadig væk findes mennesker, der er lettroende nok til at tro noget sådant, ikke om andre, nej, om sig selv. Men alligevel oplever vi her i det mindste endnu en sådan profet, som da også på ganske sædvanlig vis farer moralsk i flint, når andre folk benægter den mulighed, at nogen enkelt person skulle være i stand til at levere den endegyldige inappellable sandhed. En sådan benægtelse, ja endog den blotte tvivl, er et svaghedstegn, vild forvirring, intethed, undergravende skepsis, værre end den rene nihilisme, forvirret kaos og mere af slige elskværdigheder. Som hos alle profeter gælder det her ikke om at undersøge og vurdere videnskabeligt-kritisk – alt bliver uden videre moralsk fordømt i bund og grund.

Vi kunne også have nævnt de videnskaber, der undersøger den menneskelige tænknings love, altså logik og dialektik. Men her står det ikke bedre til med de evige sandheder. Den egentlige dialektik erklærer hr. Dühring for at være den rene meningsløshed, og de mange bøger, der er skrevet og endnu skrives om logikken, beviser tilstrækkeligt, at de endegyldige inappellable sandheder også her er sået meget tyndere end nogle folk tror.

For øvrigt behøver vi slet ikke at blive forskrækket over, at det erkendelsestrin, vi har nået i dag, er lige så lidt endegyldigt som alle forudgåede. Det omfatter alle-

rede et uhyre materiale af indsigt og erkendelse og kræver en meget stor specialisering af enhver, der ønsker at blive fortrolig med et fag. Men en person, der med en målestok af ægte, uforanderlige, endegyldige inappellable sandheder vil måle de erkendelser, der enten ifølge sagens natur må forblive relative for en lang række af generationer, og kun stykkevis bliver fuldstændiggjort, eller som på grund af det historiske materiales mangelfuldhed altid må forblive ufuldstændige og fulde af huller, som i kosmogoni, geologi, menneskehedens historie – en sådan person beviser dermed kun sin egen uvidenhed og forskruethed, selv om baggrunden ikke er et krav om personlig ufejlbarlighed, sådan som det er tilfældet her. Sandhed og fejltagelse har, som alle andre af tænkningens definitioner, der bevæger sig i polære modsætninger, netop kun absolut gyldighed for et yderst begrænset område; sådan som vi har set det her og som hr. Dühring burde vide, hvis han havde stiftet bekendtskab med dialektikkens elementære begreber, der netop handler om alle polære modsætningers utilstrækkelighed. Så snart vi anvender modsætningen sandhed og fejltagelse uden for det omtalte snævre område, bliver den relativ, og dermed uanvendelig for en præcis videnskabelig udtryksmåde. Men hvis vi prøver at anvende den som absolut gyldig uden for dette område, så går det først for alvor galt for os; modsætningens to poler slår om i deres modsætning, sandhed bliver fejltagelse og fejltagelse sandhed. Lad os f.eks. tage den kendte Boyles lov, ifølge hvilken luftarternes volumen ved uændret temperatur forholder sig omvendt proportionalt med trykket, de er udsat for. Regnault fandt, at denne lov i visse tilfælde ikke havde gyldighed. Havde han været en virkelighedsfilosof, så havde det været hans pligt at sige: Boyles lov er foranderlig, altså ikke nogen ægte sandhed, altså slet ikke nogen sandhed, men en fejltagelse. Men derved ville han have begået en meget større fejltagelse end den, der er indeholdt i Boyles lov; i fejltagelsens store bunke ville hans lille sandskorn af sandhed være forsvundet. Han ville have forarbejdet sit oprindeligt rigtige resultat til en fejltagelse,

sammenlignet med hvilken Boyles lov med den smule fejltagelse, der klæbde ved den, fremtrådte som sandhed. Regnault, som en videnskabens mand, indlod sig imidlertid ikke på den slags barnagtigheder; han forskede videre og fandt, at Boyles lov overhovedet kun er tilnærmelsesvis rigtig, og at den især mister sin gyldighed ved luftarter, der under tryk fortættes til væskeform, og netop når trykket nærmer sig det punkt, hvor den flydende tilstand indtræder. Det viste sig altså, at Boyles lov kun var rigtig inden for bestemte grænser. Men er loven da absolut, endegyldig sandhed inden for disse grænser? Ingen fysiker vil påstå det. Han vil sige, at den har gyldighed inden for visse tryk- og temperaturgrænser og for visse luftarter, og selv inden for disse snævert optrukne grænser vil han ikke udelukke den mulighed, at der kan blive brug for en yderligere begrænsning eller en anden formulering som resultat af fremtidige undersøgelser.* Ja, sådan står det til med de endegyldige inappellable sandheder f.eks. inden for fysikken. Virkelig videnskabelige værker undgår derfor som regel at anvende dogmatisk-moralske udtryk som: fejltagelse og sandhed, mens vi tværtimod kan møde dem overalt i sådanne skrifter som »virkelighedsfilosofien«, hvor tom sniksnak skal påtvinges os som det mest suveræne resultat af en suveræn tænkning.

Men en naiv læser kunne måske spørge, hvor det egentlig er, hr. Dühring udtrykkeligt har sagt, at indholdet i hans virkelighedsfilosofi skulle være endegyldig sandhed,

* Siden jeg skrev dette, synes det allerede at være blevet bekræftet Efter de nyeste undersøgelser, foretaget af Mendelejev og Boguski med mere nøjagtige apparater, viser alle ægte gasser et foranderligt forhold mellem tryk og volumen; udviklingskoefficienten hos brint var positiv ved alle hidtil prøvede trykstyrker (brintens volumen aftog langsommere end trykket steg); ved atmosfærisk luft og de øvrige undersøgte luftarter fandtes der for hver af dem et nulpunkt for trykket, således at koefficienten var positiv ved mindre tryk, derimod negativ ved større. Boyles lov, der indtil nu stadig er praktisk anvendelig, trænger altså til at blive suppleret med en hel række speciallove. (Vi ved nu – i 1885 – at der overhovedet ikke findes »ægte« gasser. Det er lykkedes at fortætte alle luftarter til væske.)

endda inappellabel sandhed? Hvor? Jo, f.eks. i den dityrambe [hyldestsang] til hans eget system (s. 13), som vi delvist har citeret i kapitel II. Eller når han i den ovenfor citerede sætning siger: De moralske sandheder, for så vidt de er erkendt indtil deres sidste årsager, kan gøre krav på en lignende gyldighed som matematikkens erkendelser. Og påstår hr. Dühring måske ikke, at han ud fra sit virkelig kritiske standpunkt og formedelst sine dybt originale undersøgelser er trængt frem til disse sidste årsager, til grundskemaerne, og at hans moralske sandheder følgelig er udstyret med inappellabel endegyldighed? Hvis hr. Dühring derimod ikke rejser et sådant krav, hverken for sit eget vedkommende eller for sin egen tid, hvis han kun siger, at man engang i en fjern og låget fremtid vil kunne fastslå endegyldige inappellable sandheder, hvis han altså siger omtrent det samme som den »undergravende skepsis« og den »vilde forvirring«, bare på en mere forvirret måde – hvis det forholder sig sådan, [må man vel spørge): »Hvortil den larm? Hvad ønsker vel min herre?« [Citat fra Goethes »Faust«, 1. del]

Vi har hidtil ikke rørt os ud af flækken, hvad angår sandhed og fejltagelse, og langt mindre hvad angår godt og ondt. Denne modsætning bevæger sig udelukkende på det moralske område – altså et område, der udelukkende tilhører menneskets historie, og netop her er der langt mellem de endegyldige inappellable sandheder. Fra folk til folk, fra epoke til epoke har forestillingerne om godt og ondt skiftet så grundigt, at de ofte ligefrem modsagde hinanden. Men nogen vil måske indvende, at godt dog ikke er ondt, og ondt ikke godt, og hvis godt og ondt rodes sammen, så ophører al moralitet, og enhver kan gøre og lade som han lyster. – Dette er også hr. Dührings mening, når vi ser bort fra al hans orakelsnak. Men så let er sagen ikke klaret. Hvis det gik så simpelt til, så ville der jo ikke være noget at skændes om angående godt og ondt, så ville alle og enhver jo vide, hvad der er godt, og hvad der er ondt. Men hvordan står det til med det i dag? Hvilken moral prædiker man for os i dag? Der er for det

første den kristelig-feudale moral, overtaget fra ældre, troende tider, der hovedsagelig kan deles i en katolsk og en protestantisk, og her findes der igen underafdelinger, fra den jesuitisk-katolske og den ortodoks-protestantiske til den slapt-oplyste moral. Side om side dermed optræder den moderne borgerlige moral, og ved siden af denne igen den proletariske fremtidsmoral, således at fortid, nutid og fremtid alene i de mest udviklede europæiske lande leverer tre store grupper moralteorier, der har gyldighed samtidig og side om side. Hvilken af dem er nu den sande? Ikke en eneste, i betydning af en absolut endegyldighed; men sikkert vil netop den moral, der i nutiden repræsenterer nutidens omvæltning, altså fremtiden, nemlig den proletariske, eje de fleste elementer, som indebærer løfter om varighed.

Men når vi nu ser, at de tre klasser i det moderne samfund – feudalaristokratiet, bourgeoisiet og proletariatet – hver især har sin egen særskilte moral, så kan vi kun drage den slutning, at menneskene, bevidst eller ubevidst, i sidste instans øser deres moralske anskuelse af de praktiske forhold, der betinger deres klassesituation, af de økonomiske forhold eller relationer, hvorunder de producerer og udveksler.

Men i de nævnte tre moralteorier findes der dog noget, der er fælles for dem alle – er der ikke i det mindste et lille stykke moral, der står fast én gang for alle? – Disse moralteorier repræsenterer tre forskellige trin af den samme historiske udvikling, har altså en fælles historisk baggrund, og allerede af denne grund har de nødvendigvis meget tilfælles. Mere endnu. For ensartede eller tilnærmelsesvis ensartede økonomiske udviklingstrin må moralteorierne nødvendigvis være mere eller mindre overensstemmende. Fra det øjeblik, hvor privateje til rørlig ejendom havde udviklet sig, måtte alle samfund, hvor privatejendom af denne art fandtes, være fælles om dette moralbud: Du skal ikke stjæle. Bliver dette bud derfor til et evigt moralbud? Aldeles ikke. I et samfund, hvor alle motiver for tyveri er fjernet, hvor det på længere sigt allerhøjest vil være sindssyge personer, der stjæler,

vil man grine ad en moralprædikant, som højtideligt forkynder den evige sandhed: Du skal ikke stjæle!

Vi tilbageviser følgelig ethvert forsøg på at påtvinge os en eller anden moralsk dogmatik som en evig, endegyldig, i al fremtid uforanderlig morallov under påskud af, at også den moralske verden skulle have sine varige principper, der står over historien og over folkenes forskelligheder. Derimod hævder vi, at alle hidtidige moralteorier i sidste ende er produkter af den til enhver tid herskende økonomiske samfundssituation. Og ligesom samfundet hidtil har bevæget sig i klasse modsætninger, så var moralen altid en klassemoral; enten retfærdiggjorde den den herskende classes herredømme og interesser, eller den repræsenterede tværtimod – så snart den undertrykte klasse blev stærk nok – oprøret mod dette herredømme og de undertryktes fremtidsinteresser. Herunder er der i det store hele sket et fremskridt i moralen som i andre grene af den menneskelige erkendelse; derom kan der ikke herske tvivl. Men vi er endnu ikke nået ud over klassemoralen. En virkelig menneskelig moral, der står over klasse modsætningerne og erindringen om dem, bliver først mulig på et samfundstrin, som ikke kun har overvundet klasse modsætningen, men også har glemt den i livets praksis. Og nu kan man måske bedømme hr. Dührings selvovervurdering, når han midt i det gamle klassesamfund gør krav på, at han på tærsklen til en social revolution kan påtvinge det fremtidige, klasseløse samfund en evig, af tiden og de reelle forandringer uafhængig moral! Selv forudsat, og det har vi ikke hidtil set noget til, at han forstår dette fremtidige samfunds struktur i det mindste i dets grundtræk.

Endelig endnu en afsløring, »i bund og grund ejendommelig«, men derfor ikke mindre »dybt original«: Hvad angår oprindelsen til det onde

»så står den kendsgerning, at kattens type med dens tilhørende lumskhed eksisterer i en dyreform, på samme trin som den omstændighed, at der også findes et lignende karaktertræk hos mennesket... Det onde er derfor ikke noget hemmelighedsfuldt, medmindre man ønsker også i kattens, eller overhovedet i rovdryrets eksistens at kunne spore noget mystisk«.

Det onde er – katten. Djævelen har ikke horn og hestehov, men kløer og grønne øjne. Og Goethe begik en utilgivelig brøler, da han i »Faust« lod Mefistofeles optræde som sort hund og ikke som ditto kat. Det onde er katten! Det er moral, ikke alene alle kloders, men også – kattens!

X. Moral og ret. Lighed

Vi har allerede gentagne gange stiftet bekendtskab med hr. Dührings metode. Den består i, at han sønderdeler hver gruppe af erkendelsesobjekter i deres angiveligt simpleste elementer, anvender lige så simple, angiveligt selvindlysende aksiomer på disse elementer og derefter opererer videre med de således opnåede resultater. Også et problem fra samfundslivets område

»kan afgøres aksiomatisk ved hjælp af enkelte simple grundformer, ganske som om det drejede sig om simple... grundformer i matematikken«.

Og på denne måde skal anvendelsen af den matematiske metode på historie, moral og ret også her levere os matematisk vished for de opnåede resultatets sandhed, skal kendetegne dem som ægte, uforanderlige sandheder.

Dette er blot en anden version af den gamle, yndede ideologiske metode, som man ellers plejer at kalde apriorisk. En genstands egenskaber skal ikke erkendes ud fra selve genstanden, men afledes deduktivt af genstandens begreb. Først laver man genstanden om til genstandens begreb; så vender man bøtten og måler genstanden ved hjælp af dens afbildning, dvs. begrebet. Det er ikke begrebet, der skal rette sig efter genstanden, men genstanden skal rette sig efter begrebet. Hos hr. Dühring gør de simpleste elementer, de yderste abstraktioner, han kan nå til, tjeneste i stedet for begrebet, men det ændrer ikke noget ved sagen; disse simpleste elementer er i bedste fald af rent begrebsmæssig art. Virkelighedsfilosofien viser sig her at være den rene, skære ideologi; virkeligheden afledes ikke af sig selv, men af forestillingen.

Når en sådan ideolog konstruerer moral og ret, ikke ud fra de virkelige samfundsforhold, hvorunder de mennesker lever, der omgiver ham, men ud fra »samfundets« begreb eller dets såkaldte simpleste elementer, hvilket materiale har han da til rådighed til denne konstruktion? Øjensynligt to ting: for det første den beskedne rest af det virkelige indhold, som muligvis endnu måtte være tilbage i hine abstraktioner, der er lagt til grund; og for det andet et indhold, som vor ideolog bringer ind i dem - med kilde i sin egen bevidsthed. Og hvad forefinder han så i denne sin bevidsthed? Hovedsagelig moralske og retslige anskuelser, som udgør et mere eller mindre dækkende udtryk - positivt eller negativt, bekræftende eller bekæmpende - for de samfundsmæssige og politiske forhold, hvorunder han lever; endvidere måske forestillinger, som han har lånt i den gængse litteratur om emnet; endelig muligvis endog nogle private kæpheste. Vor ideolog kan vende sig og dreje sig som han vil, den historiske virkelighed, han har smidt ud ad døren, kommer igen ind ad vinduet, og mens han tror at have givet udkast til en moral- og retslære for alle kloder og alle tider, fabrikerer han i virkeligheden kun et portræt af de konservative eller revolutionære strømninger i samtiden, men forvrænget, fordi de er løsrevet fra deres virkelige jordbund, stillet på hovedet som i et hulspejl.

Hr. Dühring sønderdeler altså samfundet i dets simpleste elementer og finder ud af, at det simpleste samfund i det mindste består af to mennesker. Med disse to mennesker opereres der nu aksiomatisk. Og nu frembyder der sig ganske tvangfrit det moralske grundaksiom:

»To menneskelige viljer er som sådanne fuldstændig lig hinanden, og den ene kan i første omgang ikke positivt påbyde den anden noget som helst«. Hermed er »grundformen for den moralske retfærdighed kendetegnet«; og ligeledes grundformen for den juridiske retfærdighed, thi »til udviklingen af de principielle retsbegreber har vi kun behov for det helt simple og elementære forhold mellem *to mennesker*«.

At to mennesker eller to menneskelige viljer som sådanne er fuldstændig lig hinanden, er ikke blot ikke noget

aksiom, det er en endog meget stærk overdrivelse. To mennesker kan fra først af, også som sådanne, være forskellige, f.eks. efter køn, og denne simple kendsgerning fører os straks til, at samfundets simpleste elementer – hvis vi et øjeblik vil inkludere os på denne barnagtige forestilling – ikke er to mænd, men en han og en hun, der stifter en familie, den simpleste og første form for samfundsmæssiggørelse [Vergesellschaftung] med henblik på produktionen. Men det passer aldeles ikke hr. Dühring. På den ene side skal de to samfundsstiftere så vidt muligt gøres til ligemænd, og for det andet ville ikke engang hr. Dühring kunne klare den opgave at konstruere mandens og kvindens moralske og retlige ligestilling ud fra urfamilien. Altså én ting af to: enten er det dühringske samfundsmolekyle, der skal opbygge hele samfundet gennem mangfoldiggørelse, på forhånd dømt til undergang, fordi de to mænd sig imellem aldrig kan præstere et barn, eller også må vi forestille os dem som to familieoverhoveder. I dette tilfælde er hele det simple grundskema vendt til sin modsætning: i stedet for menneskenes lighed beviser det allerhøjest familieoverhovedernes indbyrdes lighed og tillige kvindernes underordning, fordi kvinderne slet ikke bliver spurgt.

Her må vi desværre fremkomme med den for læseren ubehagelige meddelelse, at vi fra nu af og i længere tid fremover ikke vil slippe af med disse to famøse mænd. På samfundsforholdenes område spiller de en lignende rolle som andre kloders beboere hidtil har gjort – med dem er vi forhåbentlig nu færdige. Skal et spørgsmål klares, det være sig i økonomi, politik osv., straks opmarcherer de to mænd og afgør sagen i en håndvending »aksiomatisk«. En udmærket, kreativ, systemskabende opdagelse fra vores virkelighedsfilosofs side. Men desværre, hvis vi skal holde os til sandheden, så er det slet ikke ham, der har opdaget de to mænd. De er fælles for hele det 18. århundrede. De optræder allerede 1754 i Rousseaus afhandling om uligheden, hvor de, apropos, aksiomatisk beviser det modsatte af de dühringske påstande. De spiller en vigtig rolle hos de politiske økonomer fra Adam Smith til Ricardo,

men her er de i det mindste indbyrdes forskellige, fordi de hver især har et særskilt erhverv – for det meste som læger og fisker – og udveksler deres produkter med hinanden. For øvrigt, så tjener de igennem hele det 18. århundrede i det væsentlige kun som illustration. Hr. Dührings originalitet består i, at han gør denne metode med anførte eksempler til grundmetoden for al samfundsvidenskab og målestok for historiske strukturer. Lettere kan man simpelt hen ikke slippe om ved den »strengt videnskabelige opfattelse af mennesker og ting«.

For at præstere det grundlæggende aksiom, nemlig at to mennesker og deres viljer er fuldstændig lig hinanden, og at den ene ikke kan påbyde den anden noget som helst – til dette formål kan vi ingenlunde bruge to ganske tilfældige mænd. Det må være to mennesker, der i den grad er løsrevet fra selve virkeligheden, fra alle på Jorden eksisterende nationale, økonomiske, politiske og religiøse forhold, fra alle ejendommeligheder med hensyn til køn og person, at der ikke bliver andet tilbage af dem end det blotte begreb: Menneske, og så er de rigtignok »fuldstændig lig hinanden«. De er altså to komplette spøgelses, fremmanet af den selv samme hr. Dühring, der overalt snuser sig til »spiritistiske« tilbøjeligheder og anklager andre for dem. Disse to spøgelses må naturligvis gøre alt, hvad deres åndemaner forlanger af dem, og netop derfor er alle deres hundekunster totalt ligegyldige for den øvrige verden.

Men lad os forfølge hr. Dührings aksiomatik noget nærmere. De to viljer kan ikke positivt påbyde hinanden noget som helst. Hvis den ene nu gør det alligevel, og hvis han gennemtvinger sit påbud med vold, så opstår der en uretfærdig tilstand, og ved hjælp af dette grundskema forklarer hr. Dühring uretfærdigheden, undertrykkelsen, trældommen – kort sagt, hele den hidtidige forkastelige historie. Nu har imidlertid allerede Rousseau i det ovenfor nævnte skrift netop ved hjælp af de to mænd og lige så aksiomatisk bevist akkurat det modsatte, nemlig at A ikke kan underkue B med vold, men kun derved, at han bringer B en situation, hvor denne ikke kan undvære A ;

for hr. Dühring er det imidlertid allerede en alt for materialistisk opfattelse. Lad os altså gribe den samme sag noget anderledes an. To skibbrudne er alene på en øde ø og danner et samfund. Deres viljer er formelt fuldstændig lige, og dette anerkendes af dem begge. Men materielt består der en stor ulighed imellem dem. *A* er beslutsom og energisk, *B* ubeslutsom, doven og slap; *A* er opvakt, *B* er dum. Hvor længe kan det vare, før *A* regelmæssigt påtvinger *B* sin vilje, først ved overtalelse, senere af vane, men altid i form af frivillighed? Om frivillighedens form bevares eller om der bliver trakteret med spark – trældom er trældom. Frivillig indtræden i trældom kan iagttages gennem hele middelalderen, i Tyskland til efter Trediveårskrigen. Da man i Preussen efter nederlagene i 1806 og 1807 af skaffede bøndernes livegenskab og med det også nådigherrens pligt til at sørge for sine undergivne i tilfælde af nød, sygdom og alder, sendte bønderne en petition til kongen, om man ikke nok ville lade dem forblive i deres trældom, hvem skulle ellers sørge for dem i deres elendighed? Skemaet med de to mænd er altså lige så meget »lagt an« på ulighed og trældom som på lighed og gensidig bistand; og da vi må gå ud fra, at de to er familieoverhoveder – ellers ville samfundet snart uddø – så er også den arvelige trældom allerede forudsat. Men lad alt det ligge en kort stund. Lad os antage, at hr. Dührings aksiomatik havde overbevist os, og at vi sværmede for de to viljers fulde ligeberettigelse, for den »alment menneskelige suverænitet«, for »individets suverænitet« – sande pragtkolosser af ord, sammenlignet med hvilke Stimers »Eneste« med samt hans ejendom (34) er en ren undermåler, selv om også han må kunne gøre krav på en beskeden anpart deri. Nu er vi altså alle fuldstændig lige og uafhængige. Alle? Nej, dog ikke alle.

Der findes også »tilladelige afhængigheder«, men disse skal forklares »ved årsager, der ikke må søges i de to viljer som sådanne, men på et tredje felt, altså f.eks. over for børn, i deres selvbestemmelses utilstrækkelighed«.

Ser man det! Årsagerne til afhængigheden skal ikke søges i udøvelsen af de to viljer som sådanne! Naturligvis

ikke, fordi udøvelsen af den ene vilje jo netop bliver forhindret! Men på et tredje felt! Og hvad er dette tredje felt? Den konkrete bestemthed af den ene persons undertrykte vilje som utilstrækkelig! Vor virkelighedsfilosof har fjernet sig så langt fra virkeligheden, at viljens virkelige indhold står som et »tredje felt« – over for det abstrakte og indholdsløse udtryk: viljen. Men hvordan det end forholder sig, så må vi konstatere at ligeberetigheden har sin undtagelse. Den gælder ikke for en vilje, der er behæftet med selvbestemmelsens utilstrækkelighed.

Tilbagetog nr. 1.

Endvidere:

»Hvor bestie og menneske er blandet i én person, der kan man på en anden, helt menneskelig persons vegne spørge, om deres handlemåde bør være den samme som hvis der over for hinanden står så at sige kun menneskelige personer... derfor er vor forudsætning om to moralsk ulige personer, hvoraf den ene på den ene eller anden måde har del i den egentlige bestiekarakter, den typiske grundform for alle forhold, som ifølge disse forskelle kan forekomme i og mellem menneskegrupperne...«

Og nu kan læserne selv overbevise sig om den jeremiaede, der følger efter disse forlegne udflugter, hvor hr. Dühring vender og drejer sig som en anden jesuit for kasuistisk at konstatere, hvor langt det menneskelige menneske bør skride ind mod det bestialske menneske, hvor vidt det må anvende mistro, krigslist, skrappe, endog terroristiske og bedrageriske metoder over for hint, uden selv at overtræde den uforanderlige moral.

Ligheden hører altså op, når to personer er »morsk ulige«. Men så var det jo slet ikke ulejligheden værd at fremmane de to fuldstændig lige mænd; der findes nemlig slet ikke to personer, der er morsk fuldstændig lige. – Uligheden skulle imidlertid bestå i, at den ene er en menneskelig person og den anden bærer et stykke bestie i sig. Men det ligger allerede i menneskets nedstamning fra dyreriget, at mennesket slipper aldrig helt af med bestiet, således at de altså kun drejer sig om et mere eller mindre, om en gradsforskel i bestialitet resp. menneskelighed. En inddeling af menneskene i to skarpt adskilte

grupper, i menneskelige mennesker og bestiemenes, i gode og onde, i får og bukke, det kender man – foruden i virkelighedsfilosofien – ellers kun i kristendommen, der helt konsekvent også har sin verdensdommer, der foretager adskillelsen. Men hvem skal være verdensdommer i virkelighedsfilosofien? Det må vel her gå til som i den kristne praksis, hvor de fromme små lam selv overtager verdensdommerens embede i forhold til deres verdslige bukkenæste, og med det velkendte resultat. Hvis virkelighedsfilosoffernes sekt nogen sinde bliver til noget, så vil de i så henseende sikkert ikke stå tilbage for de stille i landet. Alt det kan imidlertid være ligegyldigt for os; hvad der interesserer os, er den indrømmelse, at det ifølge menneskenes moralske ulighed atter en gang ikke bliver til noget med ligheden. *Tilbagetog nr. 2.*

Og videre:

»Hvis den ene handler efter sandhed og videnskab, men den anden ifølge en eller anden overtro eller fordom, så... må der i reglen indtræde indbyrdes forstyrrelser... Ved en vis grad af manglende evne, råhed eller onde karaktertilbøjeligheder må der i alle tilfælde indtræffe et sammenstød... Det er ikke kun over for børn og sindssyge, at vold er det sidste middel. Hele naturgrupper eller kulturklasser af mennesker kan være af en sådan væsensart, at det bliver en uundgåelig nødvendighed at *undertvinge* deres i sin forkerthed fjendtlige vilje og føre dem tilbage til de fælles bindinger. Den fremmede vilje bliver her endnu betragtet som *ligeberettiget*; men gennem det forkerte i dens stødende og fjendtlige udøvelse har den udfordret en *udligning*, og når den må lide vold, så høster den kun tilbagevirkningen af sin egen uretfærdighed«.

Altså ikke kun en moralsk, men også en åndelig ulighed er tilstrækkelig til at fjerne de to viljers »fuldstændige lighed« og frembringe en moral, der kan retfærdiggøre alle skændselsgerninger, der udøves af civiliserede røverstater over for tilbagestående folkeslag, helt ned til russernes afskyeligheder i Turkestan. (35) Da general Kaufmann i sommeren 1873 gav ordre til at overfalde jomuderne, en tatarisk stamme, til at brænde deres telte, til at nedslagte deres kvinder og børn »på ægte kaukasiske vis«, som ordren lød, påstod han også, at underkastelsen af jomudernes i sin forkerthed fjendtlige vilje med henblik på deres tilbage-

førelse til de fælles bindinger var blevet en uundgåelig nødvendighed, og at de af ham anvendte midler var de mest hensigtsmæssige; men den, der vil målet, må også ville midlet. Blot var han ikke så grusom, at han oven i købet forhånede jomuderne ved at sige til dem, at han netop ved, at han til udligning nedslagtede dem, agtede deres vilje som ligeberettiget. Og atter er det i denne konflikt de udvalgte, de der angiveligt handler efter sandhed og videnskab, altså i sidste ende virkelighedsfilosofferne, der skal afgøre, hvad der er fordom, overtro, råhed, onde karaktertilbøjeligheder, og hvornår vold og underkuelse er nødvendige til udligning. Ligheden er altså nu blevet til – udligning med vold, og den anden vilje bliver af den første betragtet som ligeberettiget i kraft af dens underkastelse. *Tilbaagetog nr. 3*, der her allerede uddarmer til skammelig flugt.

For øvrigt er den sætning, at den fremmede vilje netop gennem udligning med vold anerkendes som ligeberettiget, blot en forvrængning af den hegelske teori, ifølge hvilken straffen er forbryderens gode ret:

»ved at straffen anses for at indebære hans egen ret, deri æresforbryderen som fornuftvæsen« (Rechtsphilosophie, § 100. Anmerkung).

Her kan vi standse. Det vil være overflødigt at følge hr. Dühring videre i den gradvise sønderlemmelse af hans ak, så aksiomatisk skabte lighed, almen menneskelige suverænitæt osv., at iagttage, hvordan han ganske vist kan præstere et samfund med to mænd, men at han får brug for en tredje for at kunne stable staten på benene, fordi der – for at fatte os i korthed – uden denne tredje ikke kan fattes flertalsbeslutninger, og fordi der uden sådanne, altså uden flertallets herredømme over mindretallet, ikke kan eksistere nogen stat; hvordan han efterhånden drejer ind i et roligere farvand, nemlig konstruktionen af hans socialitære fremtidsstat, hvor vi en skønne dag vil have fornøjelsen af at besøge ham. Vi har i hvert fald set så meget, at de to viljers lighed kun består, så længe de to viljer ikke vil noget; at ligheden hører op, så snart de

hører op med at være menneskelige viljer som sådanne og forvandler sig til virkelige, individuelle viljer. En ulighed, der kan gå så langt som til underkastelse, retfærdiggøres af barnlig alder, sindssyge, den såkaldte bestiekarakter, angivelig overtro, påstået fordom, formodet manglende evne på den ene side og indbildt menneskelighed, indsigt i sandhed og videnskab på den anden side, altså enhver forskel i de to viljers kvalitet og den intelligens, der ledsager viljerne. Hvad mere kan vi forlange, efter at hr. Dühring på en så dybt original og grundig måde har splittet sin egen lighedsbygning ad?

Men selv om vi er færdige med hr. Dührings overfladiske og stymperagtige behandling af lighedsideen, så er vi dog endnu ikke færdig med selve ideen, fordi den – især gennem Rousseau – har spillet en stor teoretisk rolle. Under og siden den store franske revolution har den også spillet en praktisk politisk rolle, og endnu den dag i dag spiller den en betydelig agitatorisk rolle i den socialistiske bevægelse i næsten alle lande. En præcisering af dens videnskabelige indhold vil også bestemme dens værdi for den proletariske agitation.

Selvfølgelig er den forestilling ældgammel, at alle mennesker som mennesker har noget tilfælles og at de, så vidt dette fælles rækker, også er lige. Men det moderne lighedskrav er helt forskelligt fra denne forestilling; det består snarere i, at man af denne fælles egenskab – at være menneske, af menneskenes lighed som mennesker – afleder kravet om lige politisk resp. social værdi, gældende for alle mennesker eller i det mindste for alle borgere i en stat eller for alle mennesker i et samfund. Der måtte gå årtusinder, før der af den oprindelige forestilling om relativ lighed blev draget den slutning, at borgerne måtte være ligeberettigede i stat og samfund, og til dette krav ligefrem kunne synes at være noget naturligt, noget selvfølgeligt. I de ældste, naturgroede samfund kunne der allerhøjest være tale om ligeberettigelse for fællesskabets fuldgyldige medlemmer; kvinder, slaver og fremmede var ifølge sagens natur udelukket. Hos grækerne og romerne havde ulighederne mellem menneskene større gyldighed

end nogen form for lighed. Det ville nødvendigvis have forekommet antikkens folk absurd, at grækere og barbarer, frie og slaver, statsborgere og metøker [fremmede indbyggere, der nød beskyttelse], romerske borgere og romerske undersåtter (for at bruge et omfattende udtryk) skulle have krav på de samme politiske rettigheder. Under det romerske kejserdømme gik alle disse forskelle efterhånden i opløsning, med undtagelse af forskellen mellem frie og slaver. Dermed opstod der, i det mindste for de frie [borgere], den lighed mellem privatpersoner, på hvis grundlag Romerretten udviklede sig, den mest fuldkomne udformning af et retssystem, vi kender, der hviler på privatejendomsprincippet. Men der kunne ikke være tale om retlige konsekvenser af den alment *menneskelige* lighed, så længe modsætningen mellem frie og slaver bestod. Vi har set det samme i nyere tid i slavestaterne i Nordamerikas Forenede Stater.

Kristendommen kendte kun én slags lighed mellem menneskene, nemlig den, at de alle har del i arvesynden – et træk, der passede udmærket til kristendommens karakter som en religion for slaverne og de undertrykte. Derudover kendte kristendommen allerhøjest ligheden mellem de udvalgte, men det var noget, der kun blev fremhævet i begyndelsen. De spor af økonomisk fælleseje [Gütergemeinschaft], der ligeledes kan findes helt i begyndelsesstadiet af den nye religion, må snarere føres tilbage til indbyrdes sammenhold mellem de forfulgte end til virkelige forestillinger om lighed. Den etablerede modsætning mellem præst og læg gjorde meget snart ende også på disse spirer til kristelig lighed. – Da Vesteuropa blev oversvømmet af germanske stammer, afskaffedes alle forestillinger om lighed for århundreder; det skete gennem den gradvise opbygning af en social og politisk rangordning af en så indviklet karakter, som der ikke tidligere havde eksisteret. Men samtidig blev Mellem- og Vesteuropa inddraget i den historiske bevægelse; der blev for første gang skabt et sammenhængende kulturområde. I dette område opstod der for første gang et system af stater af overvejende national karakter, stater, der udøvede ind-

flydelse på hverandre og holdt hverandre i skak. Dermed beredtes den jordbund, hvorpå der i den følgende tid kunne blive tale om menneskelig ligeret, om menneskerettigheder.

Den feudale middelalder udviklede desuden i sit skød den klasse, der i sin videre udvikling var kaldet til at blive bærer af den moderne lighedsfordring: borgerskabet. Borgerskabet, der i begyndelsen selv var en stand i feudalsystemet, havde inden for rammerne af det feudale samfund udviklet den overvejende håndværksmæssige produktion og produktudvekslingen til et relativt højt stade, da de store opdagelser af søvejene ved slutningen af det 15. århundrede åbnede en ny og mere omfattende løbebane for det. Den oversøiske handel, der hidtil kun foregik mellem Italien og Levanten, udstraktes nu helt til Amerika og Indien og overskyggede snart i betydning såvel udvekslingen mellem de enkelte europæiske lande som det indre handelssamkvem i hvert enkelt land. Det amerikanske guld og sølv oversvømmede Europa; som et opløsende element trængte det ind i alle huller, sprækker og porer i det feudale samfund. Håndværksbedriften var ikke længere tilstrækkelig til at dække den voksende efterspørgsel; i de førende industrier i de mest fremskredne lande blev den erstattet af manufakturen.

Denne vældige omvæltning i samfundets økonomiske livsbetingelser blev imidlertid ikke straks efterfulgt af en tilsvarende ændring i samfundets politiske struktur. Den statslige orden forblev feudal, mens samfundet blev mere og mere borgerligt. Handel i stor målestok, altså også international handel og i endnu højere grad verdenshandel, kræver frie varebesiddere, der har deres fulde bevægelsesfrihed og som sådanne er ligeberettigede og kan udveksle deres varer på grundlag af en ret, der er ens for alle, i det mindste på hvert givet sted. Overgangen fra håndværk til manufaktur havde som sin forudsætning eksistensen af et vist antal frie arbejdere – frie på den ene side for laugsbånd og på den anden side for midler til selv at kunne anvende deres arbejdskraft værdiskabende – frie arbejdere, der kan træffe aftaler, kontrahere med

fabrikanten om leje af deres arbejdskraft og altså også står som ligeberettigede kontrahenter over for ham. Og endelig fandt ligheden og den lige gyldighed af alle slags menneskeligt arbejde, fordi og såfremt det er *menneskeligt* arbejde overhovedet [Marx, »Kapitalen«, 1. bog 1, s. 158) sit ubevidste, men stærkeste udtryk i den moderne borgerlige verdens værdilov, ifølge hvilken en vares værdi måles i kraft af den mængde samfundsmæssigt nødvendigt arbejde, den indeholder*. – Men hvor de økonomiske relationer krævede frihed og ligeberettigelse, mødte den politiske orden dem med laugsbånd og særrettigheder for hvert skridt. Lokale særrettigheder, forskellige toldsatser, undtagelseslove af alle mulige slags, ramte på handelsområdet ikke kun den fremmede eller indbyggeren i en koloni, men tit nok også store kategorier af statsborgere i landet selv; laugsprivilegier spærrede overalt og igen og igen vejen for udvikling af manufakturen. Intetsteds var der fri bane og lige chancer for de borgerlige deltagere i væddeløbet, og dog var dette den første og mest påtrængende fordring.

Kravet om frigørelse fra de feudale lænker og etablering af retlig lighed gennem afskaffelse af de feudale uligheder måtte snart antage større dimensioner, når det først var sat på dagsordenen som følge af samfundets økonomiske fremskridt. Når man stillede disse krav i industriens og handelens interesse, så måtte man også kræve den samme ligeberettigelse for den store masse af bønder, der på forskellige trin af trældom, begyndende med det totale livegenskab, gratis måtte give den nådige feudallærke størstedelen af deres arbejdstid og som derudover skulle svare talrige afgifter til ham og til staten. På den anden side kunne man ikke komme udenom at kræve, at de feudale begunstigelser, adelens skattefrihed og enkelte stænders politiske forrettigheder ligeledes blev ophævet. Og da man ikke længere levede i et verdensrige – sådan som romerriget havde været det – men derimod i et sy-

* Denne afledning af de moderne lighedsforestillinger fra det borgerlige samfunds økonomiske betingelser blev for første gang foretaget af Karl Marx i »Kapitalen«.

stem af uafhængige stater på tilnærmelsesvis samme trin af borgerlig udvikling, der omgikkes hverandre på lige fod, så var det en selvfølge, at fordringen antog almen karakter og rakte ud over den enkelte stat, at frihed og lighed blev proklameret som *menneskerettigheder*. Men det var betegnende for disse menneskerettigheders specifikt borgerlige karakter, at den amerikanske forfatning, den første forfatning, der anerkender menneskerettighederne, i samme åndedrag stadfæster det slaveri, der eksisterede for de farvede i Amerika: klasse-mæssige privilegier bliver bandlyst, racemæssige privilegier bliver helligt respekteret.

Fra det øjeblik, hvor bourgeoisiet foretager sit hamskifte fra den feudale borgerstand, hvor den middelalderlige stand bliver til en moderne klasse, er det som bekendt altid og uundgåeligt ledsaget af sin skygge, af proletariatet. Og tilsvarende er de borgerlige lighedskrav ledsaget af proletariske lighedskrav. Fra det øjeblik, hvor det borgerlige krav om afskaffelse af *klasseprivilegierne* rejses, lyder samtidig det proletariske krav om afskaffelse af klasserne selv – først i religiøs form, i efterligning af urkristendommen, senere støttet på de borgerlige lighedsteorier selv. Proletarerne tager bourgeoisiet på ordet: ligheden skal ikke kun gennemføres tilsyneladende, ikke kun på statens område, men den skal også gennemføres i virkeligheden, på det samfundsmæssige, økonomiske område. Og navnlig siden det franske bourgeoisie, begyndende med den store revolution, har stillet den borgerlige lighed i forgrunden, har det franske proletariat slag i slag svaret med kravet om social, økonomisk lighed, og ligheden er blevet specielt det franske proletariats kampparole.

I proletariatets mund har lighedskravet altså en dobbelt betydning. Enten er det – og det er tilfældet især i de første spæde begyndelser, f.eks. i bondekrigene – den naturlige, primitive reaktion mod de skrigende sociale uligheder, mod den iøjnefaldende forskel mellem rige og fattige, herrer og trælle, frådserne og de sultende; som sådant er det simpelt hen udtryk for et revolutionært instinkt og finder sin retfærdiggørelse deri og kun deri. El-

ler det er opstået som en reaktion mod det borgerlige lighedskrav, drager videregående mere eller mindre rigtige slutninger af det, tjener som agitationsmiddel til at opildne arbejderne mod kapitalisterne med kapitalisternes egne påstande, og i dette tilfælde står og falder det med den borgerlige lighed selv. I begge tilfælde er det proletariske lighedskravs virkelige indhold kravet om *afskaffelse af klasserne*. Ethvert lighedskrav, der går ud over dette, ender nødvendigvis i det absurde. Det har vi givet eksempler på, og vi vil kunne finde stadig flere, når vi kommer til hr. Dührings fremtidsfantasier.

Ideen om lighed, såvel i sin borgerlige som i sin proletariske form, er altså selv et historisk produkt; bestemte historiske forhold var nødvendige for at frembringe den, og disse forhold forudsætter selv en lang forhistorie. Den er altså alt andet end en evig sandhed. Og når den i dag – i den ene eller anden betydning – er en selvfølge for det store publikum, når den, som Marx udtrykker det, »allerede har fæstnet sig som en folkefordom« [Marx, »Kapitalen«, 1. bog 1, s. 158] så er det ikke virkningen af dens aksiomatiske sandhed, men en virkning af den almene udbredelse af det 18. århundredes ideer, der fortsat føles tidssvarende. Når hr. Dühring uden videre kan lade sine to berømmelige mænd husere på lighedens grund, så kommer det af, at dette føles ganske naturligt for den folkelige fordom. Og faktisk kalder jo hr. Dühring sin filosofi for den *naturlige*, fordi den går ud fra lutter ting, der forekommer ham selv at være ganske naturlige. Men hvorfor de forekommer ham at være naturlige – det spørger han ganske vist ikke om.

XI. Moral og ret. Frihed og nødvendighed

»Det er de mest *indtrængende fagstudier* der ligger til grund for de i dette kursus udtalte grundsætninger på det politiske og juridiske område. Man må derfor gå ud fra... at det her drejer sig om en konsekvent fremstilling af *resultaterne* på det juridiske og statsvidenskabelige område. Mit oprindelige fagstudium var netop juraen, og jeg har viet den ikke kun de sædvanlige tre års teoretisk universitetsforberedelse, men yderligere under tre års praksis ved

domstolene et fortsat studium, rettet især mod en *uddybning* af dens videnskabelige indhold... Kritikken af de privatretlige forhold og de tilsvarende juridiske utilstrækkeligheder ville sikkert heller ikke kunne optræde med *samme fortrøstning*, hvis den ikke overalt havde været sig bevidst at *kende* såvel fagets svagheder som dets stærke sider«.

En mand, der føler sig berettiget til at tale sådan om sig selv, må jo på forhånd indgyde tillid, ikke mindst i sammenligning med

»hr. Marx' forhenværende og – som han selv indrømmer – for sømte jurastudium«.

Derfor må det undre os, at den kritik af de privatretlige forhold, der optræder med så megen fortrøstning, indskrænker sig til at fortælle, at det

»ikke er meget bevendt med juraens videnskabelighed...«, at den positive borgerlige ret er uret, idet den sanktionerer voldsejendommen, og at *hævnen* er strafferettens »naturgrund«. –

en påstand, hvor det eneste muligvis nye er den mystiske forklædning som »naturgrund«. De statsvidenskabelige resultater indskrænker sig til forhandlinger mellem de velkendte tre mænd, hvoraf den ene på nuværende tidspunkt har voldført de to andre, og her undersøger hr. Dühring i fuld alvor, om det er den anden eller den tredje, der først har indført vold og trældom.

Lad os imidlertid forfølge de mest indtrængende fagstudier og den gennem tre års domstolspraksis uddybede videnskabelighed hos vor tilforladelige jurist noget nærmere.

Om Lassalle fortæller hr. Dühring os, at han

var sat under anklage »på grund af tilskyndelse til forsøg på tyveri af et dokumentskrin...« uden at der dog kunne noteres en domfældelse, idet den *dengang endnu mulige såkaldte frifindelse på grund af bevisets stilling* fandt sted... *denne halve frifindelse*«.

Lassalles proces, der her omtales, fandt sted i sommeren 1848 i Köln, hvor den franske strafferet var gældende, ligesom i næsten hele Rhin-provinsen. Kun for politiske forseelser og forbrydelser havde den preussiske Landret (36) undtagelsesvis været indført en kortere tid, men allerede i april 1848 blev denne undtagelsesbestemmelse at-

ter ophævet af Camphausen. Den franske strafferet kender overhovedet ikke den preussiske Landrets upræcise kategori »tilskyndelse til en forbrydelse«, endelige tilskyndelse til et forsøg på en forbrydelse. Den kender kun ansporing til forbrydelse, og for at være strafbar må denne ske »ved gaver, løfter, trusler, misbrug af anseelse eller magt, snedige planer eller forbudte kunstgreb« (Code pénal, art. 60) (37). Ministeriet, der havde fordybet sig i den preussiske Landret, ønskede at iscenesætte en politisk skueproces mod Lassalle og dumpede grundigt i. Den påstand, at den franske procesordning skulle operere med den preussiske Landrets frifindelse på grund af bevisets stilling, denne halve frifindelse – en sådan påstand kan kun en person driste sig til, der er totalt uvidende på den moderne franske rets område; denne ret kender i en straffesag kun domfældelse eller frifindelse, men ingen mellemting.

Vi er altså kommet i den situation at måtte sige, at hr. Dühring næppe så fortrøstningsfuldt havde begået sin »historietegning i stor stil«, rettet mod Lassalle, hvis han nogen sinde havde haft et eksemplar af Code Napoléon mellem hænderne. Vi må konstatere, at den eneste moderne borgerlige lovbog, der hviler på den store franske revolutions samfundsmæssige resultater og overfører dem på det juridiske område, nemlig den moderne franske ret, er totalt ukendt for hr. Dühring.

Andetsteds – i forbindelse med kritikken af nævningsgedomstolene, der efter fransk mønster er indført på hele kontinentet og afgør sagerne ved stemmeflertal – belæres vi om følgende:

»Ja, man vil *endog* kunne gøre sig fortrolig med den ikke engang historisk helt enestående tanke, at en domfældelse med afvigende stemmer skulle være en umulig institution i et fuldkomment samfund... Imidlertid må denne *alvorlige og dybt åndelige* art at opfatte tingene på – som allerede ovenfor antydet – forekomme upassende for de overleverede samfundstilstande, fordi den er for god til dem...«

Atter engang er det ukendt for hr. Dühring, at nævnningenes enstemmighed, ikke kun ved domfældelse i straffe-

sager, men også ved afgørelser i civile sager, er absolut nødvendig ifølge gældende engelsk ret, dvs. den ikke nedskrevne sædvaneret, som har været i kraft i England i umindelige tider, i hvert fald siden det 14. århundrede. Den alvorlige og dybt åndelige art at opfatte tingene, der ifølge hr. Dühring er for god til verden i dag, har altså haft lovlig gyldighed i England siden den mørkeste middelalder, og fra England er den blevet overført til Irland, til Amerikas Forenede Stater og til alle engelske kolonier, uden at hr. Dührings indgående fagstudier har røbet ham bare den mindste lille stavelse om det! Det område, hvor der kræves enstemmighed af nævningene, er altså ikke blot uendelig stort i sammenligning med det lillebitte område, hvor den preussiske Landret har gyldighed, den er også større end alle de områder, taget under et, hvor sagerne afgøres af nævningene ved stemmeflertal. Altså er det ikke kun det eneste moderne retssystem, nemlig det franske, der er totalt ukendt for hr. Dühring; han er lige så uvidende angående det eneste germanske retssystem, der har videreudviklet sig indtil nutiden, uafhængig af Romerrettens autoritet, og er blevet udbredt til alle verdensdele, nemlig den engelske ret. Og hvorfor? Fordi den engelske form for juridisk tænkning

»dog, stillet ansigt til ansigt med den på tysk jord herskende skoling i de klassiske romerske juristers rene begreber, ikke kunne holde stand«,

siger hr. Dühring, og endvidere siger han:

»hvad er vel den engelsktalende verden med sit barnagtige blandingsprog, sammenlignet med vor naturgroede sprogudvikling?«

Hvortil vi kun kan svare med Spinoza: Ignorantia non est argumentum [Uvidenhed er ikke noget bevis].

Herefter kan vi ikke komme til noget andet slutresultat, end at hr. Dührings mest indtrængende fagstudier har bestået i, at han i tre år har fordybet sig teoretisk i Corpus juris og endvidere i tre år praktisk i den ædle preussiske Landret. Og sligt er jo sikkert ret så prisværdigt og tilstrækkeligt for en ganske respektabel gammelpreussisk

kredsdommer eller advokat. Men hvis man har til hensigt at forfatte en retsfilosofi for alle kloder og alle tider, så burde man dog også vide blot nogenlunde besked med retsforholdene hos andre nationer, såsom franskmænd, englændere og amerikanere, nationer, der har spillet en ganske anderledes rolle i historien end den lille afkrog af Tyskland, hvor den preussiske Landret flourerer. Men lad os se videre.

»Den brogede blanding af lokal-, provins- og landslove, der på meget vilkårlig vis krydser hverandre i de forskellige retninger, snart som sædvaneret, snart som skrevet lov, idet de vigtigste anliggender ofte er ikklædt en forenklet paragrafform – dette mønsterkatalog af uorden og modsigelse, hvor detaljerne får det almene til at forsvinde, mens lejlighedsvis det almene får det særskilte til at forsvinde, er sandelig ikke egnet til at gøre det muligt at udvikle en klar retsbevidsthed hos nogen«.

Men hvor hersker denne forvirrede tilstand? Atter en gang er det især dér, hvor den preussiske Landret har gyldighed, men hvor der ved siden af, over eller under denne Landret også findes provinslove, lokale vedtægter, hist og her også sædvaneret og andet tøjeri af de forskellige relative afskygninger af gyldighed, en tilstand, der hos alle praktiske jurister udløser det nødråb, som hr. Dühring gentager med så megen sympati. Men han behøver slet ikke at forlade sit elskede Preussen, han behøver blot at komme til Rhinlandet. Her kan han overbevise sig om, at der i de sidste 70 år ikke længere har været tale om alt dette – for slet ikke at tale om; andre civiliserede lande, hvor slige forældede tilstande for længst er afskaffet.

Endvidere:

»På en mindre grel måde fremtræder tilsløringen af den naturlige individuelle ansvarlighed gennem de hemmelige og dermed anonyme kollektivdomme og kollektivhandlinger fra kollegiers og andre embedsinstitutioners side, der maskerer hvert medlems personlige andel«.

Og andetsteds:

»I vor nuværende tilstand vil det blive betragtet som et overraskende og yderst strengt krav, når man ikke vil vide af, at den enkeltes ansvarlighed tilsløres og tildækkes af kollegier«.

Måske vil hr. Dühring også betragte det som en overraskende meddelelse, når vi fortæller ham, at overalt hvor den engelske ret gælder, må hvert medlem af et dommerkollegium afgive sin dom enkeltvis i et offentligt tilgængeligt møde og motivere den; administrative kollegier, der ikke er valgte og ikke forhandler og stemmer offentligt, er en fortrinsvis *preussisk* indretning og ukendt i de fleste andre lande; følgelig kan hans krav måske blive anset for at være overraskende og yderst strengt, men netop kun – i *Preussen*.

Også hans klager over, at religiøse instanser skal indblandes ved fødsel, giftermål, død og begravelse rammer af alle større civiliserede lande alene Preussen, og det heller ikke længere, siden civilstandsregistret er indført. (38) Hvad hr. Dühring kun kan præstere formedelst den »socialitære« fremtidstilstand, har selv Bismarck i mellemtiden klaret ved hjælp af en simpel lov. – På tilsvarende måde går det med »klagen over juristernes mangelfulde udrustning til deres gerning«, en klage, der kan udstrækkes til også at gælde »forvaltningens embedsmænd« – også det er en specifik *preussisk* jeremiade. Og også det jødehad, som hr. Dühring overdriver helt ud i det latterlige og ved enhver lejlighed stiller til skue, er en måske ikke speciel *preussisk*, men i hvert fald speciel østebisk egenskab. Den samme virkelighedsfilosof, der suverænt ser ned på al fordom og overtro, stikker selv så dybt i personlige griller, at han kalder den folkelige fordom mod jøderne, sådan som den er nedarvet fra middelalderens fanatisme, en »naturdom«, der hviler på »naturlige årsager«, og han kan få sig selv til at fremkomme med denne fantastiske påstand:

»Socialismen er den eneste magt, der kan få bugt med befolkningstilstande med stærkere jødisk iblanding« (tilstande med jødisk iblanding! hvilket »naturgroet« tysk!)

Nok om det. Storskryderiet med den juridiske lærdom har som baggrund – i bedste tilfælde – de allersimpleste fagkundskaber hos en ganske almindelig gammelpreussisk jurist. Det juridiske og statsvidenskabelige område, hvis

resultater hr. Dühring konsekvent præsenterer os for, »falder sammen« med det område, hvor den preussiske Landret gælder. Ud over Romerretten, som enhver jurist må kende, nu om stunder endog i England, indskrænker hans juridiske kundskaber sig ene og alene til den preussiske Landret, denne lovbog for den oplyste patriarkalske despotisme, der er skrevet på et tysk, som om det var hos den, hr. Dühring havde gået i skole; med sine moralske udgydelser, sin juridiske uklarhed og holdningsløshed, sine stokkeprygl som tortur- og straffemiddel tilhører den endnu helt og holdent den før-revolutionære tid. Hvad der er ud over dette, er af det onde for hr. Dühring – det gælder såvel den borgerlig-moderne franske ret som også den engelske ret med dens ganske særprægede udvikling og dens sikring af personens frihed, som er ukendt på hele kontinentet. Den filosofi, der ikke anerkender »nogen blot *tilsyneladende* horisont, men i sin magtfuld omvæltende bevægelse opruller den indre og ydre naturs himmel og jord« – denne filosofi har som *virkelig* horisont grænserne for de seks gammelpreussiske provinser (39) og dertil kommer allerhøjest nogle andre småstumper af Tyskland, hvor den ædle Landret gælder; hinsides denne horisont åbner den hverken himmel eller jord, hverken den ydre eller den indre natur, men kun et billede af den groveste uvidenhed om alt, hvad der foregår i den øvrige verden. Man kan ikke ret godt beskæftige sig med moral og ret uden at stille spørgsmålet om den såkaldte frie vilje, menneskets tilregnelighed, om forholdet mellem nødvendighed og frihed. Også virkelighedsfilosofien har ikke kun én, men endog hele to løsninger på dette spørgsmål.

»I stedet for alle falske frihedsteorier må man sætte den erfaringsmæssige beskaffenhed af det forhold, hvori den rationelle indsigt på den ene side og de driftsmæssige bestemmelser på den anden side så at sige forener sig i en middelkraft. Grundkendsgeringerne vedrørende denne art dynamik kan udledes af iagttagelsen, og også for forudberegning af endnu ikke indtrådte begivenheder kan de, *så godt det kan lade sig gøre*, anslås i al almindelighed efter art og størrelse. Herved bliver de absurde forestillinger om den indre frihed, som årtusinderne har gnavet og tæret

på, bortryddet grundigt, men også erstattet med noget positivt, der kan anvendes til livets praktiske indretning«.

Ifølge dette består friheden altså i, at den rationelle indsigt drager mennesket til højre, mens de irrationelle drifter drager det til venstre, og i dette kræfternes parallelogram sker den virkelige bevægelse i retning af diagonalen. Friheden skulle altså være gennemsnittet mellem indsigt og drift, fornuft og ufornuft, og dens grad skulle fastslås erfaringsmæssigt i hvert enkelt tilfælde ved hjælp af en »personlig ligning«, for at bruge et astronomisk udtryk. Men nogle sider længere henne hedder det:

»Vi bygger den moralske ansvarlighed på friheden, som dog ikke betyder andet for os end modtageligheden for bevidste bevæggrunde ifølge den naturlige og erhvervede fornuft. Alle sådanne bevæggrunde virker med uundgåelig naturlig lovmæssighed på trods af iagttagelsen af mulige modsætninger i handlingerne, men netop på denne uundgåelige tvang bygger vi, idet vi ansætter moralske løftestænger«.

Denne anden definition af friheden, der ganske ugenert er et slag i ansigtet på den første, er atter en gang blot en overordentlig forfladigelse af den hegelske opfattelse. Hegel var den første, der fremstillede forholdet mellem frihed og nødvendighed rigtigt. Frihed er for ham indsigt i nødvendigheden. »Blind er nødvendigheden kun, såfremt den ikke begribes«. Friheden ligger ikke i en drømt uafhængighed af naturlovene, men i erkendelsen af disse love og i den dermed givne mulighed for at lade dem virke planmæssigt til bestemte formål. Dette gælder såvel med henblik på den ydre naturs love som på dem, der regulerer menneskets egen legemlige og åndelige tilværelse – to klasser af love, som man måske kan adskille i forestillingen, men ikke i virkeligheden. Viljens frihed er derfor ikke andet end evnen til at kunne træffe beslutninger med sagkundskab. Jo *friere* altså et menneskes dom er med henblik på et bestemt spørgsmål, med desto større nødvendighed må denne dom være bestemt; mens den usikkerhed, som skyldes uvidenhed og som tilsyneladende vilkårligt vælger mellem mange forskellige og modsigende muligheder, netop derved beviser sin ufrihed, beviser, at

den er behersket af den genstand, som den netop skulle beherske. Frihed består altså i herredømmet over sig selv og over den ydre natur, et herredømme, der bygger på erkendelsen af naturnødvendighederne; følgelig er det nødvendigvis et produkt af den historiske udvikling. De første mennesker, der udskilte sig fra dyreriget, var i alt væsentligt lige så ufrie som dyrene selv; men hvert fremskridt i kultur var et skridt mod friheden. Ved menneskehistoriens tærskel står opdagelsen af den mekaniske bevægelses forvandling til varme: at kunne frembringe ild ved gnidning; ved afslutningen af den hidtidige udvikling står opdagelsen af varmens forvandling til mekanisk bevægelse: dampmaskinen. – Og på trods af den enorme, befriende omvæltning i samfundet, som dampmaskinen medfører – og denne omvæltning er endnu ikke halvvejs tilendebragt – er det dog hævet over enhver tvivl, at ilden endog overgår den i verdensbefriende virkning. Ilden gav for første gang mennesket herredømme over en naturkraft og skilte det dermed endegyldigt fra dyreriget. Dampmaskinen vil aldrig medføre et så vældigt spring i menneskehedens udvikling, selv om vi betragter den som repræsentant for alle de dertil knyttede enorme produktivkræfter. Med disse produktivkræfters hjælp bliver en samfundstilstand mulig, hvor der ikke længere findes klasseforskelle, ingen bekymringer for de individuelle eksistensmidler; hvor der for første gang kan blive tale om virkelig menneskelig frihed, en eksistens i harmoni med de erkendte naturlove. Men hele menneskehistorien er endnu meget ung, og det ville være latterligt at tilskrive vore nuværende meninger nogen som helst absolut gyldighed; det fremgår af den simple kendsgerning, at hele den hidtidige historie kan betegnes som historien om det tidsrum, der strækker sig fra den praktiske opdagelse af den mekaniske bevægelses forvandling til varme og til opdagelsen af varmens forvandling til mekanisk bevægelse.

Hos hr. Dühring behandles historien ganske vist anderledes. Generelt er den en genstand, der byder virkelighedsfilosofien imod, fordi den er en historie om vildfarelser, uvidenhed og råhed, om voldførelse og undertryk-

kelse. Mere specielt inddeles den i to store afsnit, nemlig 1. fra materiens med sig selv identiske tilstand til den franske revolution og 2. fra den franske revolution til hr. Dühring, og her er det 19. århundrede

»endnu i det væsentlige reaktionært, ja, det er det (!) i åndelig henseende endnu mere end det 18.«, uanset at det bærer socialismen i sit skød og med den »spiren til en endnu vældigere omskabelse, end den blev udtænkt (!) af den franske revolutions forløbere og helte«.

Den virkelighedsfilosofiske foragt for al hidtidig historie motiveres som følger:

»De få årtusinder, for hvilke historiske tilbageblik formidles ved hjælp af originale optegnelser, har med den hidtidige menneskeforfatning *ikke meget at betyde*, når man tænker på rækken af kommende årtusinder... Menneskeslægten er som helhed endnu meget ung, og når engang det videnskabelige tilbageblik må regne med titusinder i stedet for tusinder af år, vil vore institutioners åndeligt umodne barndom have en selvfølgelig forudsætning med ubestridt gyldighed for vor tid, der til den tid vil blive vurderet som grå oldtid«.

Uden at opholde os ved den sidste sætnings faktisk »yderst naturgroede« sproglige udformning, bemærker vi to ting: for det første, at denne »grå oldtid« under alle omstændigheder vil udgøre et historisk afsnit af stor interesse, fordi det danner grundlag for enhver senere og højere udvikling, fordi den som udgangspunkt har menneskets udvikling fra dyreriget og som indhold overvindelsen af vanskeligheder, der aldrig mere vil møde fremtidens associerede menneske. Og for det andet, at afslutningen af denne grå oldtid, over for hvilken de fremtidige historiske perioder, der ikke mere sinkes af vanskeligheder og forhindringer, bebuder langt større videnskabelige, tekniske og samfundsmæssige fremskridt, i hvert fald er et meget ejendommeligt valgt tidspunkt til at ville foreskrive disse kommende årtusinder noget som helst i form af endegyldige inappellable sandheder, uforanderlige sandheder og dybt originale forestillinger, som er opdaget på grundlag af den åndeligt umodne barndom i vort meget »tilbagestående« og »tilbagegående« århundrede. Man må faktisk være en filosofisk Richard Wagner – dog uden

Wagners talent – for at overse, at alle de nedvurderinger, man tildænger den hidtidige historiske udvikling med, også bliver hængende ved dens angiveligt sidste resultat – ved den såkaldte virkelighedsfilosofi.

Et af de mest karakteristiske stykker af den nye dybt originale videnskab er afsnittet om livets individualisering og kvalitetsforøgelse. Her sprudler og strømmer det i et uopholdeligt kildevæld gennem hele tre kapitler med banale orakelord. Vi må desværre nøjes med at give nogle korte prøver.

»Al sansnings og dermed alle subjektive livsformers dybere væsen beror på en *differens* af tilstande... For det *fulde* (!) liv lader det sig imidlertid også uden videre (!) påvise, at det ikke er i kraft af en vedvarende situation, men som følge af overgang fra en livssituation til en anden, hvorved livsfølelsen forøges og afgørende impulser udvikles... Den næsten med sig selv identiske, *så at sige* i inerti og *ligesom* i samme ligevægtsstilling forblivende tilstand har, hvordan den end måtte være beskaffen, ikke meget at betyde for tilværelsens prøvelse... Tilvænnings og *så at sige* indleven gør den endelig til noget indifferent og ligegyldigt, som ikke adskiller sig noget videre fra det at være død. Allerhøjest kommer dertil kedsomhedens plage som en slags negativ livsyttring... I det stagnerende liv udslukkes for den enkelte og for hele nationer al lidenskab og al interesse for tilværelsen. *Men det er ud fra vor differenslov, at alle disse fænomener bliver forklarlige*«.

Man tror ikke sine egne øjne, når man ser, med hvilken fart hr. Dühring frembringer sine i bund og grund ejendommelige resultater. Han har lige netop oversat en velkendt kendsgerning til virkelighedsfilosofiens sprog, nemlig at vedvarende parring af de samme nerver eller vedvarende parring af samme art trætter hver enkelt nerve og ethvert nervesystem, at der altså i normal tilstand må ske en afbrydelse og afveksling i nervens parring – noget man i mange år har kunnet læse i enhver håndbog om fysiologi, og tillige noget som hver bedsteborger véd af egen erfaring; men næppe er denne ældgamle banalitet oversat til den mysteriøse form, at al sansnings dybere væsen beror på en *differens* af tilstande, før den allerede er forvandlet til »vor differenslov«. Og denne differenslov gør en hel række fænomener »fuldt ud forklarlige«, der selv ikke er andet end illustrationer eller eksempler på, at

forandring fryder, noget der ikke trænger til særlig forklaring, selv ikke for den simpleste filisterforstand, og ikke vinder et gran i klarhed ved hjælp af denne angivelige differenslov.

Men endnu er vi langt fra kommet til bunds i den dybe originalitet, der findes i »vor differenslov«:

»Livsaldrenes kæde og menneskets indtræden i de dermed forbundne ændringer i livsforholdene leverer et ret nærliggende eksempel til at anskueliggøre vort differensprincip. Barn, dreng, ungdom og mand erfarer mindre styrken i deres givne livsfølelse gennem de allerede fikserede tilstande, hvori de befinder sig, end gennem overgangsepokerne fra den ene til den anden«,

og ikke nok med det:

»Vor differenslov kan også få en mere fjerntliggende anvendelse, idet man må regne med den kendsgerning, at gentagelsen af det allerede prøvede eller ydede ikke har nogen tiltrækning«.

Op nu kan læseren selv tænke sig til alt det orakelskvalder, som sætninger af den ovenfor anførte dybde og originalitet giver anledning til, og hr. Dühring kan i slutningen af sin bog meget vel triumferende udbryde:

»For værdsættelsen og forøgelsen af livskvaliteten blev differensloven tillige teoretisk og praktisk afgørende«.

Den må ligeledes være afgørende for hr. Dührings vurdering af hans publikums åndelige værdi; han må jo tro, at det består af lutter æsler eller spidsborgere.

I tilgift får vi følgende yderst praktiske levereregler:

»Midlerne til at bevare en total interesse i livet« (en smuk opgave for en spidsborger eller sådanne, der ønsker at blive det!) »består i, at man lader de enkelte, så at sige elementære interesser, af hvilke helheden er sammensat, udvikle sig eller afløse hverandre efter deres naturlige tidsfølge. Også for den samme tilstand vil den trinfølge, hvori de lavere pirringer, der er lettere at tilfredsstille, erstattes med højere, der er varigt virksomme, kunne udnyttes således, at man undgår at der opstår ganske interesseløse mellemrum. Men i øvrigt vil det komme an på at forhindre, at de spændinger, der opstår naturnødvendigt eller i den samfundsmæssige tilværelses normale forløb, på vilkårlig måde ophobes, forceres eller, hvad der er den modsatte forkerthed, tilfredsstilles så snart de opstår, og således forhindrer udvikling af et behov, der forøger nydelsesevnen. Overholdelse af den naturlige rytme er her som andetsteds den første forudsætning for en jævn og behagelig bevægelse. Man må dog heller ikke stille sig den uløselige op-

gave at ville udstrække en hvilken som helst situations pirring ud over den frist, der er tilmålt den af naturen eller forholdene« osv.

Den bedsteborger, der tager disse højtidelige filister-orakler, skabt af et pedanteri, som grubliserer over de ferskeste platheder, til rettesnor for »livets prøvelse« – han får ganske bestemt ikke anledning til at klage over »ganske interesseløse mellemrum«. Han vil få brug for al sin tid til regelret forberedelse og anordning af nydelserne, således at han ikke får et ledigt øjeblik til selve nydelsen.

Vi skal prøve livet, det fulde liv. Hr. Dühring forbyder os kun to ting:

for det første »den urenhed, der er forbundet med at inlade sig med tobak«, og for det andet drikkevarer og næringsmidler, som »har egenskaber, der er modbydeligt ophidsende eller overhovedet er forkastelige for den finere følsomhed«.

Eftersom hr. Dühring i sit kursus om økonomien synger så begejstrede lovsange over brændevinsbrænderiet, er det vel umuligt at han ved disse drikkevarer kan tænke på snapsen; vi er altså nødt til at drage den slutning, at hans forbud kun gælder vin og øl. Hvis han nu også forbyder kød, så har han hævet virkelighedsfilosofien til samme høje niveau, hvor Gustav Struve i sin tid bevægede sig med så megen succes – på højde med den rene skære barnagtighed. (40)

Apropos, så kunne hr. Dühring dog vise sig noget mere liberal med hensyn til de spirituøse drikke. En mand, der indrømmer, at han stadig væk ikke kan finde broen fra det statiske til det dynamiske, har bestemt al mulig grund til at dømme skånsomt, når en eller anden stakkels djævel for en gangs skyld har kigget for dybt i glasset og som følge deraf leder forgæves efter broen fra det dynamiske til det statiske.

XII. Dialektik. Kvantitet og kvalitet

»Den første og vigtigste sætning om værens logiske grundegenskaber angår *modsigelsens udelukkelse*. Det modsigende er en kategori, der kun kan høre til i tankekombinationer, men ikke i nogen virkelighed. I tingene er der ingen modsigelser, eller, med andre ord, den realt konstituerede modsigelse er selv toppunktet

af det meningsløse... Antagonismen mellem kræfter, der måler sig med hverandre i modsat retning, er endog grundformen for alle aktioner i verdens og dens væsners tilværelse. Denne modstrid mellem elementernes og individernes kraftretning falder imidlertid ikke det mindste sammen med tanken om modsigelsens absurditeter... Her kan vi være tilfredse med at have spredt de tåger, der plejer at rejse sig af logikkens formentlige mysterier, med et klart billede af den reale modsigelses virkelige absurditet og at have påvist det nytteløse i den virak, som man nu og da har ødslet på den ret plumpet snittede trædukke, der kaldes modsigelsens dialektik, og som er blevet påduttet den antagonistiske verdensskematik«.

Dette er omtrent alt, hvad der siges om dialektikken i »Kursus der Philosophie«. I »Kritische Geschichte« derimod bliver modsigelsens dialektik og sammen med den navnlige Hegel taget ganske anderledes under behandling.

»Det modsigende findes nemlig ifølge den hegelske logik eller rettere sagt logoslære ikke i tænkningen, som man ifølge dens natur slet ikke kan forestille sig anderledes end subjektiv og bevidst, men objektivt i tingene og processerne selv og er så at sige håndgribeligt til stede, således at meningsløsheden [Widersinn] ikke er en umulig kombination af tanken, men bliver en virkelig magt. Det absurdes virkelighed er den første trosartikel i den hegelske enhed af logik og ulogik... Jo mere modsigende, desto sandere, eller med andre ord: jo mere absurd, desto mere troværdigt; denne ikke engang nyopfundne maksime, der er lånt fra åbenbaringsteologien og mystikken, er det nøgne udtryk for det såkaldte dialektiske princip«.

Tankeindholdet i de to citerede passager kan sammenfattes i den sætning, at modsigelse = meningsløshed, og følgelig kan den ikke forekomme i den virkelige verden. Denne sætning kan for folk med ellers ret sund fornuft have den samme selvfølgelig gyldighed som den, at krum ikke kan være lige og lige ikke krum. Men uanset alle protester fra den sunde fornufts side beviser differentialregningen alligevel, at der under visse omstændigheder kan sættes lighedstegn mellem krum og lige, og den opnår derved resultater, som den sunde fornuft aldrig kan opnå, så længe den klamrer sig til, at identiteten af krum og lige er en meningsløshed. Og efter den betydelige rolle, som den såkaldte modsigelsesdialektik har spillet i filosofien fra de ældste græske filosoffer og til vore dage, ville selv

en stærkere modstander end hr. Dühring være forpligtet til at imødegå den med andre argumenter end en enkelt påstand og mange skældsord.

Så længe vi betragter tingene som hvilende og livløse, hver for sig, ved siden af hinanden og efter hinanden, støder vi ganske vist ikke på modsigelser ved dem. Vi finder visse egenskaber, dels fælles, dels forskellige, ja endog indbyrdes modstridende; men i dette tilfælde er de fordelt på forskellige ting og indeholder altså ikke en modsigelse i sig selv. Så langt dette område for betragtningen rækker, kan vi klare os med den sædvanlige, metafysiske tænkemåde. Men helt anderledes bliver det, så snart vi betragter tingene i deres bevægelse, deres forandring, deres liv, deres vekselvirkning på hinanden. Så havner vi straks i modsigelser. Bevægelsen selv er en modsigelse; det gælder allerede den simple, mekaniske bevægelse fra sted til sted; den kan kun fuldbyrdes ved at et givet legeme i et og samme øjeblik er på et sted og tillige på et andet sted, at det er og alligevel ikke er på et og samme sted. Og den uafbrudte konstituering [Setzung] og samtidige løsning af denne modsigelse er netop bevægelsen.

Her har vi altså en modsigelse, der »findes objektivt i tingene og processerne selv og er så at sige håndgribeligt til stede«. Og hvad siger hr. Dühring til dette? Han påstår:

at der overhovedet indtil nu »i den rationelle mekanik ikke findes nogen bro mellem det strengt statiske og det dynamiske«.

Læseren mærker nu endelig, hvad der stikker bag denne hr. Dührings yndlingsfrase; nemlig ikke andet end dette: den metafysiske tænkende forstand kan absolut ikke komme fra tanken om hvile til tanken om bevægelse, fordi den førnævnte modsigelse spærrer vejen for den. For denne forstand er bevægelsen rent ud sagt ubegribelig, fordi den er en modsigelse. Og idet den hævder bevægelsens ubegribelighed, indrømmer den selv ufrivilligt eksistensen af denne modsigelse, indrømmer altså at der findes en modsigelse, der eksisterer objektivt i tingene og

processerne selv, en modsigelse, som tilmed er en virkelig magt.

Men når allerede den simple mekaniske bevægelse fra sted til sted indeholder en modsigelse i sig selv, så gælder det i langt højere grad materiens højere bevægelsesformer og ganske særligt det organiske liv og dets udvikling. Vi har tidligere set, at livet netop og fremfor alt består i, at et væsen i et givet øjeblik er det samme og dog et andet. Livet er altså ligeledes en modsigelse, der findes i tingene og processerne selv, en modsigelse, som uafbrudt konstituerer sig og finder sin løsning, og så snart modsigelsen ophører, ophører også livet, døden indtræder. Vi har også set, hvordan vi heller ikke på tænkningens område kan slippe for modsigelserne, og hvordan f.eks. modsigelsen mellem den ifølge sit væsen ubegrænsede menneskelige erkendelsesevne og dens virkelige eksistens i lutter i det ydre begrænsede og begrænset tænkende mennesker finder sin løsning i den for os i det mindste i praksis endeløse række af generationer, i den uendelige progression.

Vi har allerede nævnt, at den højere matematik som et hovedgrundlag har den modsigelse, at krum og lige under visse omstændigheder kan være det samme. Den præsterer også en anden modsigelse, nemlig at linjer, der skærer hinanden for vore øjne, allerede fem eller seks centimeter fra deres skæringspunkt skal gælde som parallelle, som linjer, der ikke kan skære hinanden selv ved en uendelig forlængelse. Og alligevel frembringer den med disse og med langt værre modsigelser ikke blot rigtige resultater, men endog resultater, der er helt uopnåelige for den almindelige regnekunst.

Men også i den sidstnævnte vrimler det allerede med modsigelser; f.eks. er det en modsigelse, at en rod af A kan være en potens af A , og alligevel er $A^{\frac{1}{2}} = \sqrt{A}$. Det er en modsigelse, at en negativ størrelse skal være kvadrat af noget, fordi enhver negativ størrelse, ganget med sig selv, giver et positivt kvadrattal. Kvadratroden af minus 1 er derfor ikke kun en modsigelse, men endog en absurd modsigelse, en virkelig meningsløshed. Og alligevel

er roden af minus 1 i mange tilfælde et nødvendigt resultat af rigtige matematiske operationer, ja mere endnu, hvor ville matematikken være herne, såvel den højere som den almindelige regnekunst, hvis den var afskåret fra at operere med $\sqrt{1}$?

Med anvendelsen af de variable størrelser betræder matematikken selv dialektikkens område, og betegnende nok er det en dialektisk filosof, nemlig Descartes, der har indført dette fremskridt i matematikken. Og sådan som de variable størrelsers matematik forholder sig til de konstante størrelsers matematik, sådan forholder den dialektiske tænkning sig overhovedet til den metafysiske tænkning. Det forhindrer aldeles ikke, at det store flertal af matematikere nøjes med at acceptere dialektikken på det matematiske område, og at der blandt dem findes ganske mange, der med de metoder, de har opnået ad dialektikkens vej, opererer helt og holdent videre på den gamle, indskrænkede, metafysiske måde.

At komme nærmere ind på det, hr. Dühring kalder »kræfternes antagonisme«, og på hans antagonistiske verdensskematik, ville kun være muligt, hvis han havde givet os noget mere om dette emne end – den blotte frase. Efter at han først har omtalt den, bliver denne antagonisme ikke en eneste gang præsenteret for os i virksomhed, hverken i verdensskematikken eller i naturfilosofien – den bedste indrømmelse af, at hr. Dühring absolut ikke forstår at stille noget positivt op med denne »grundform for alle aktioner i verdens og dens væsners tilværelse«. Og når man faktisk har bragt Hegels »Lære om Væsen« ned på det platte niveau, at det her drejer sig om kræfter, der bevæger sig i modsat retning, men ikke i modsigelser, så gør man bestemt klogt i at gå af vejen for enhver mulig anvendelse af denne banalitet.

Det næste holdepunkt for hr. Dühring, der giver ham lejlighed til at lufte sin antidialektiske vrede, er Marx' »Kapital«.

»Mangel på naturlig og forståelig logik, hvorved de dialektisk-sværklede slyngninger og forestillings-arabesker udmærker sig... allerede på den foreliggende del må man anvende det princip, at

man i en vis henseende og også overhovedet (!) ifølge en kendt filosofisk fordom må søge alt i ethvert og ethvert i alt, og at ifølge disse miskmask- og misforståelser i sidste ende alt er et og det samme«.

Denne hans indsigt i den kendte filosofiske fordom sætter også hr. Dühring i stand til med sikkerhed at forudsige, hvad der vil blive »enden« på den marx'ske økonomiske filosofien, altså indholdet af de efterfølgende bind af »Kapitalen«, nøjagtig syv linjer efter at han har erklæret :

»dog er det virkelig ikke til at overskue, hvad der egentlig, for at sige det menneskeligt og på godt tysk, skal følge i de to« (sidste) »bind«.

Imidlertid er det ikke første gang, hr. Dührings skrifter viser sig for os som hørende til de »ting«, hvori »det modsigende findes objektivt og er så at sige håndgribeligt til stede«. Hvad der aldeles ikke forhindrer ham i triumferende at fortsætte:

»Dog kan det forudses, at den sunde logik vil sejre over sin karikatur... Snobberiet og det dialektiske hemmelighedskræmmeri vil ikke anspore nogen, der endnu har en lille smule sund dømmekraft i behold, til at indlade sig... med tankens og stilens uformeligheder... Når den sidste rest af de dialektiske tåbeligheder er uddød, vil dette middel til at dupere folk... miste sin bedrageriske indflydelse og ingen vil mere tro på, at han bør plage sig for at finde ud af en dyb sandhed, hvor den rensede kerne af de snørklede ting i bedste tilfælde viser træk af gængse teorier, eller endog af banaliteter... Det er ganske umuligt at gengive disse« (nemlig Marx') »slyngninger ifølge logoslæren uden at prostituere den sunde logik«. Marx' metode består i »at tilvirke dialektiske mirakler for sine adepter«, og så fremdeles.

Vi skal på dette sted endnu ikke beskæftige os med spørgsmålet, om de økonomiske resultater af Marx' undersøgelser er rigtige eller ej, men kun med den dialektiske metode, som Marx anvender. Så meget er imidlertid sikkert: de fleste læsere af »Kapitalen« har først nu af hr. Dühring fået at vide, hvad de egentlig har læst. Og blandt dem er også hr. Dühring selv, der i 1867 (»Ergänzungsblätter III«, Heft 3) endnu var i stand til at give et referat af indholdet i bogen, der må siges at være forholdsvis ra-

tionelt for en tænker af hans format, uden at han følte sig nødsaget til først at oversætte Marx' udredninger til det dühringske sprog, sådan som han nu erklærer det for at være absolut nødvendigt. Selv om han allerede dengang begik den bommert at identificere Marx' dialektik med Hegels dialektik, så havde han dog ikke helt mistet evnen til at skelne mellem metoden og de resultater, der opnås ved hjælp af den, og han var også i stand til at begribe, at man ikke ved at nedgøre metoden i al almindelighed modbeviser resultaterne i særdeleshed.

Hr. Dührings mest overraskende meddelelse er i hvert fald den, at »alt i sidste ende er et og det samme« for Marx' standpunkt, at f.eks. også kapitalister og lønarbejdere, feudal, kapitalistisk og socialistisk produktionsmåde er »et og det samme« for Marx, til slut er måske endog Marx og hr. Dühring »et og det samme«. For at forklare, hvordan en så simpel naragtighed overhovedet er mulig, må man henholde sig til den antagelse, at det blotte ord dialektik hensætter hr. Dühring i en tilstand af utilregnelighed, hvor ifølge en vis mis- og miskmaskforestilling i sidste ende »alt er et og det samme« for ham, lige meget hvad han siger og gør.

Vi har her en prøve på det, hr. Dühring kalder

»*min* historietegning i stor stil« eller også »den summariske fremgangsmåde, som afregner med arten og typen og slet ikke nedlader sig til at bære det, som en Hume kaldte den lærde pøbel, med en afsløring af alle mikrologiske enkeltheder; det er alene denne fremgangsmåde i en højere og ædlere stil, som er forenelig med den fulde sandheds interesse og med pligten over for det uafhængige publikum«.

Historietegningen i stor stil og den summariske afregning med arten og typen er i virkeligheden meget bekvem for hr. Dühring, fordi han derved kan se bort fra alle bestemte kendsgerninger som mikrologiske, kan sætte dem lig nul, og i stedet for at fremføre beviser behøver han kun at slå om sig med almindelige talemåder, at påstå noget eller simpelt hen at nedrakke modstanderen. Samtidig har denne metode også den fordel, at den ikke byder modstanderen virkelige holdepunkter. Der findes alt-

så næsten ingen mulighed for at svare ham, bortset fra den lige så storstilet og summarisk at udslynge påstande, vælte sig i almindelige talemåder og endelig at nedrakke hr. Dühring, kort sagt betale tilbage med samme mønt, som man siger, en fremgangsmåde der jo ikke falder i hvermands smag. Vi må derfor være hr. Dühring taknemmelig for at han undtagelsesvis forlader den højere og ædlere stil for i det mindste at give os to eksempler på Marx' forkastelige logoslære:

»Hvor komisk tager sig dog f.eks. påberåbelsen af den forvirrede hegelske tågetanke ud, at kvantiteten skulle slå om i kvalitet, og at derfor et udlæg, så snart det når en vis grænse, blot gennem denne kvantitative forøgelse skulle blive til kapital«.

Det tager sig faktisk ret så kuriøst ud i denne af hr. Dühring »rensede« fremstilling. Lad os hellere se på, hvordan det tager sig ud i originalen, hos Marx. På side 313 (2. oplag af »Kapitalen«) drager Marx af den forudgående undersøgelse vedrørende konstant og variabel kapital og merværdi den slutning, at »ikke enhver vilkårlig penge eller værdisum kan forvandles til kapital; til denne forvandling forudsættes tværtimod et bestemt minimum af penge eller bytteværdi i den enkelte penge- eller varebesidders hånd«. [Marx, »Kapitalen«, 1. bog 2, s. 462] Han antager nu som eksempel, at arbejderen i en eller anden arbejdsgren dagligt arbejder otte timer for sig selv, dvs. for at frembringe værdien af sin egen arbejds løn, og de følgende fire timer for kapitalisten, for at frembringe merværdien, der i første omgang går i kapitalistens lomme. Da må en eller anden allerede råde over en værdisum, der gør det muligt for ham at forsyne to arbejdere med råstof, arbejdsmidler og arbejds løn, for at han hver dag i merværdi kan stikke så meget i sin lomme, at han af det kan leve mindst lige så godt som enhver af hans arbejdere. Og da den kapitalistiske produktion som sit formål ikke har opretholdelsen af livet slet og ret, men forøgelse af rigdommen, så ville vor mand med sine to arbejdere stadig væk ikke være nogen kapitalist. For at han kan leve dobbelt så godt som en sædvanlig arbejder og forvandle halvdelen af den producerede merværdi tilbage til kapital,

måtte han kunne beskæftige otte arbejdere, altså allerede være i besiddelse af det firedobbelte af den ovenfor modsatte værdisum. Og først efter at Marx har forklaret alt dette og midt i videre udredninger til belysning og begrundelse af den kendsgerning, at ikke en hvilken som helst lille værdisum er tilstrækkelig til at forvandle sig til kapital, men at tværtimod hver udviklingsperiode og hver industrigren har deres bestemte minimalgrænse, først da bemærker han: »Her, som i naturvidenskaben, *bekræftes* rigtigheden af den lov, som Hegel opdagede (i sin »Logik«), at rent kvantitative forandringer på et vist punkt slår om i kvalitative forskelle«. [Marx, »Kapitalen«, 1. bog 2, s. 463. – Fremhævelsen af Engels – *Red.*)]

Og nu bør man beundre den ophøjede og ædle stil, med hvis hjælp hr. Dühring pådutter Marx det modsatte af det, han i virkeligheden har sagt. Marx siger: Den kendsgerning, at en værdisum først kan forvandles til kapital, når den har nået en vis minimumstørrelse, der er forskellig alt efter omstændighederne, men bestemt i hvert enkelt tilfælde – denne kendsgerning er et bevis for rigtigheden af den hegelske lov. Hr. Dühring lader ham sige: *Fordi* ifølge den hegelske lov kvantiteten slår om i kvalitet, »*derfor*« bliver »et udlæg, når det har nået en vis grænse... til kapital«. Altså det stik modsatte.

Hr. Dührings sædvane med at citere falsk – »i den fulde sandheds interesse« og dikteret af »pligten over for det uafhængige publikum« – har vi allerede stiftet bekendtskab med i forbindelse med hans behandling af Darwins teorier. Denne sædvane viser sig nu mere og mere at være en indre nødvendighed for virkelighedsfilosofien, og den er ganske rigtigt en meget »summerisk fremgangsmåde«. For slet ikke at tale om, at hr. Dühring også pådutter Marx, at han taler om et hvilket som helst »udlæg«, mens det dog udelukkende drejer sig om et udlæg, der investeres i form af råmateriale, arbejdsmidler og arbejds-løn; med denne metode lykkes det hr. Dühring at lade Marx udtale det reneste nonsens. Og herefter har han den frækhed at finde det af ham selv fabrikerede nonsens *komisk*. Ligesom han fabrikere sin egen fantasi-Darwin for

at kunne måle sine kræfter med ham, så fabrikere han her også sin egen fantasi-Marx. Så sandelig, »historietegning i stor stil«!

Vi har allerede tidligere, nemlig i forbindelse med verdensskematikken, set, hvordan der var sket det lille uheld for hr. Dühring, at han i et svagt øjeblik selv havde anerkendt og anvendt den hegelske knudelinje af måleforhold, hvor der ved visse punkter med den kvantitative forandring pludselig Indtræder et kvalitativt omsving. Vi anførte dengang et af de kendteste eksempler – forandringen af vandets aggregattilstand, som ved normalt lufttryk og 0° Celsius forvandles fra flydende til fast og ved 100° Celsius fra flydende til luftformig tilstand, hvor altså den blotte kvantitative forandring af temperaturen ved begge disse vendepunkter medfører en kvalitativ forandring af vandets tilstand.

Vi kunne have anført i hundredvis af sådanne kendsgerninger fra såvel naturen som det menneskelige samfund til bevis for denne lov. I Marx' »Kapital« f.eks. handler hele det fjerde afsnit: Produktion af den relative merværdi, om utallige tilfælde på forskellige områder, såsom Kooperation, arbejdsdeling og manufaktur, maskiner og storindustri, hvor kvantitativ forandring ændrer kvaliteten, og andre, hvor kvalitativ forandring ændrer kvantiteten af de ting, der er tale om, hvor altså – for at anvende det af hr. Dühring så forhadte udtryk – kvantitet slår om i kvalitet og omvendt. F.eks. den kendsgerning, at Kooperation mellem mange arbejdere, sammensmeltning af mange kræfter, frembringer en totalkraft eller – for at tale med Marx – frembringer en »ny kraft« [neue Kraftpotenz], der er væsentlig forskellig fra summen af deres individuelle kræfter. [Marx, »Kapitalen«, 1. bog 2, s. 487]

Til al overflod havde Marx forsynet den passage, som hr. Dühring i den fulde sandheds interesse har fordrejet til det modsatte, med denne anmærkning: »Molekylærteorien i den moderne kemi, der først blev videnskabeligt udviklet af Laurent og Gerhardt, hviler ikke på nogen anden lov«. [Marx, »Kapitalen«, 1. bog 2, s. 463, note 205a] Men hvad rager det hr. Dühring? Han vidste jo:

»De eminent moderne dannelseselementer for den naturvidenskabelige tænke måde mangler netop dér, hvor – sådan som hos hr. Marx og hans rival Lassalle – pseudovidenskabelighed og en lille smule filosofien udgør det nødtørftigste udstyr for den sprænglærde udstaffering« –

mens alt hos hr. Dühring bygger på »den eksakte videns hovedresultater i mekanik, fysik, kemi osv.« – hvordan, det har vi set. Men for at også andre kan tage stilling, vil vi se nærmere på det eksempel, der er anført i Marx' note. Her er der nemlig tale om de homologe [ensartede] rækker af kulstofforbindelser, af hvilke man allerede kender en mængde, og hver af dem har sin egen algebraiske sammensætningsformel. Hvis vi f.eks., som det er skik i kemien, betegner et kulstofatom med C, et brintatom med H, et iltatom med O, og antallet af de kulstofatomer, der er indeholdt i en given forbindelse, med n, så kan vi opstille molekylærformlerne for nogle af disse rækker således:

C_nH_{2n+2} – rækken af normale paraffiner
 $C_nH_{2n+2}O$ – rækken af primære alkoholer
 $C_nH_{2n}O_2$ – rækken af enbasiske fedtsyrer

Lad os som eksempel tage den sidste af disse rækker, og lad os efter hinanden sætte $n = 1$, $n = 2$, $n = 3$ osv., så får vi følgende resultater, (idet vi udelader isomererne):

CH_2O_2	– myresyre	kogepunkt	100°	smeltepunkt	1°
$C_2H_4O_2$	– eddikesyre	«	118°	«	17°
$C_3H_6O_2$	– propionsyre	«	140°	«	–
$C_4H_8O_2$	– smørsyre	«	162°	«	–
$C_5H_{10}O_2$	– valeriansyre	«	175°	«	–

og så videre, indtil $C_{30}H_{60}O_2$, melissinsyre, der først smelter ved 80° og ikke har noget kogepunkt, fordi den overhovedet ikke fordampes uden spaltning.

Her ser vi altså en række af kvalitativt forskellige stoffer, der er dannet ved simpel kvantitativ ophobning af deres elementer, og altid i samme forhold. I reneste form fremtræder det dér, hvor alle elementer i forbindelsen ændrer deres kvantitet i samme proportion, sådan som det sker ved de normale paraffiner: C_nH_{2n+2} . Den laveste er metan, CH_4 , en gas; den højeste kendte, hekdedan, $C_{16}H_{34}$, er et stof, der danner faste farveløse krystaller, smelter

ved 21° og først har kogepunktet ved 278°. I begge rækker dannes hvert nyt led ved at der tilsættes CH₂, et kulstofatom og to brintatomer, til det forudgående leds molekylærformel, og denne kvantitative forandring af molekylærformlen frembringer hver gang et kvalitativt forskelligt stof.

Imidlertid er disse rækker kun et særlig håndgribeligt eksempel; næsten overalt i kemien, allerede ved kvælstoffets forskellige oxider, ved fosforets eller svovlets oxalsyre, kan man se, hvordan »kvantitet slår om i kvalitet«, og denne angiveligt forvirrede hegelske tågetanke møder man så at sige håndgribeligt i tingene og processerne, og der er ingen, der bliver forvirret og omtåget, undtagen hr. Dühring. Marx er den første, der har gjort opmærksom på dette fænomen, og hr. Dühring har læst denne bemærkning uden at forstå det mindste af den (ellers ville han sikkert ikke lade denne uhørte misgerning gå upåtalte hen). Uden at man behøver at gå tilbage til den berømmelige dühringske naturfilosofi, er det klart, hvem det er, der mangler de »eminent moderne dannelseselementer for den naturvidenskabelige tænke måde« respektive kendskab til »kemiens hovedresultater«, Marx eller hr. Dühring.

Til slut vil vi anføre endnu et vidne for kvantitetens omslag i kvalitet, nemlig Napoleon I. Han beskriver træfninger mellem det dårligt ridende, men disciplinerede franske kavalleri og mamelukkerne (41), der i individuel kamp, mand mod mand, ubetinget var datidens bedste rytteri, men en udisciplineret styrke. Han gør det på følgende måde:

»To mamelukker var tre franskmænd ubetinget overlegne; 100 mamelukker stod lige med 100 franskmænd; 300 franskmænd var sædvanligvis 300 mamelukker overlegne, men 1000 franskmænd kunne hver gang slå 1500 mamelukker«.

Hos Marx var en bestemt, om end foranderlig minimumsstørrelse af bytteværdisummen nødvendig for at gøre overgangen til kapital mulig; på nøjagtig samme måde er det hos Napoleon en bestemt minimumsstørrelse af rytterafdelingen, der er nødvendig for at disciplinens kraft,

der ligger i sluttet orden og planmæssig anvendelse, bliver synlig og til overlegenhed selv over større mængder irregulært kavalleri, der har bedre heste, rider og fægter bedre og er mindst lige så tappert. Men hvad beviser dette over for hr. Dühring? Bukkede Napoleon måske ikke ynkeligt under i kampen mod det samlede Europa? Led han ikke nederlag på nederlag? Og hvorfor? Ene og alene fordi han indførte den forvirrede hegelske tågetanke i kavalleri taktikken!

XIII. Dialektik. Negationens negation

»Denne historiske skitse« (skildringen af den såkaldte oprindelige kapitalakkumulations genesis i England) »er nok forholdsvis det bedste i Marx' bog, og den ville være endnu bedre, hvis den ikke også havde betjent sig af den dialektiske krykke, foruden den lærde. I mangel af bedre og klarere midler forretter det hegelske begreb negationens negation her den jordemodertjeneste, hvorved fremtiden skal fødes af fortidens skød. Den første negation er ophævelsen af den individuelle ejendom, der siden det 16. århundrede er blevet fuldbyrdet på den antydede måde. På den første vil der følge en anden, der kaldes negationens negation og følgelig karakteriseres som genoprettelse af den 'individuelle ejendom', men i en højere form, byggende på fællesje til jorden og til arbejdsmidlerne. Når denne nye 'individuelle ejendom' hos hr. Marx tillige også er blevet kaldt 'samfundsmæssig ejendom', så viser der sig jo deri den hegelske højere enhed, hvori modsigelsen skal være ophævet, nemlig ifølge ordspillet såvel overvundet som opbevaret [tysk: aufgehoben betyder begge dele – *O.a.*]... Ekspropriationen af ekspropriatorerne er herefter det ligesom automatiske resultat af den historiske virkelighed i dens materielle ydre forhold... Men troen på de hegelske floskler – og negationens negation er en af dem – vil næppe overbevise nogen tænksom mand om nødvendigheden af jord- og kapitalfællesskab... den tågede tvetydighed i Marx' forestillinger vil dog ikke overraske nogen der véd, hvad der kan rimes sammen med den hegelske dialektik som videnskabeligt grundlag, eller rettere sagt, hvilke urimeligheder der må komme ud af det. For den der ikke kender noget til disse kunster må det udtrykkeligt bemærkes, at den første negation hos Hegel er det katekismus-begreb, der svarer til syndefaldet; den anden negation er den højere enhed, der fører til frelse. På denne analogi-spøg, der er lånt fra religionen, kan man vel næppe begrunde kendsgerningernes logik... Men hr. Marx forbliver veltilfreds i sin tågeverden med den individuelle og tillige samfunds-

mæssige ejendom og overlader det til sine adepter selv at finde løsningen på den dybsindige dialektiske gåde«.

Så vidt hr. Dühring.

Altså Marx kan ikke bevise, at den sociale revolution er nødvendig, han kan ikke bevise, at det er nødvendigt at skabe fælleseje til jorden og til de af arbejdet frembragte produktionsmidler – på anden vis end ved at påberåbe sig den hegelske negationens negation; og idet han opbygger sin socialistiske teori på denne analogi-spøg, der er lånt fra religionen, kommer han til det resultat, at der i det fremtidige samfund skal herske en form for ejendom, der er individuel og tillige samfundsmæssig som Hegels højere enhed af den ophævede modsigelse.

Lad os i første omgang stille negationens negation i bero og lad os betragte denne »ejendom, der er individuel og tillige samfundsmæssig«. Dette betegnes af hr. Dühring som en »tågeverden«, og besynderlig nok har han virkelig ret. Desværre for ham er det dog ikke Marx, der befinder sig i denne tågeverden, men atter engang hr. Dühring selv. Allerede tidligere kunne han – ved hjælp af sin specielle færdighed i den hegelske metode, som han kalder »at delirere« [tale i vildelse] – uden besvær fastslå, hvad de endnu ufuldendte bind af »Kapitalen« må indeholde; på samme måde kan han også nu uden større besvær rette Marx ved hjælp af Hegel, idet han pådutter ham en højere enhed af ejendom, hvorom Marx ikke har målet et ord.

Hos Marx hedder det: »Det er negationens negation. Denne reetablerer den individuelle ejendom, men her på grundlag af den kapitalistiske æras landvindinger, kooperationen af frie arbejdere og fællesejet til jorden og de gennem selve arbejdet producerede produktionsmidler. Forvandlingen af individernes opsplittede privatejendom, der hviler på deres eget arbejde, til kapitalistisk privatejendom, er naturligvis en proces, der uden sammenligning er mere langvarig, hård og vanskelig end forvandlingen af den kapitalistiske privatejendom, der i realiteten allerede hviler på samfundsmæssig produktionsdrift, til samfundsejendom«. [Marx, »Kapitalen«, 1. bog 4, s. 791] (42) Det

er det hele. Den tilstand, der opstår ved ekspropriatorernes ekspropriation, betegnes altså som reetableringen af den individuelle ejendom, men *på grundlag* af samfundseje til jorden og de gennem selve arbejdet producerede produktionsmidler. For enhver der forstår sproget betyder det, at samfundsejendommen omfatter jorden og de øvrige produktionsmidler og den individuelle ejendom, produkterne, altså forbrugsgenstande. Og for at sagen kan blive forståelig selv for et seksårs barn, forudsætter Marx på side 56 en »sammenslutning af frie mennesker, der arbejder med fælles produktionsmidler og anvender deres mange individuelle arbejds kræfter som én samfundsmæssig arbejdskraft«, altså en socialistisk organiseret sammenslutning, og han siger: »Sammenslutningens totalprodukt er et samfundsmæssigt produkt. En del af dette produkt tjener igen som produktionsmiddel. Det forbliver samfundsmæssigt. Men en anden del konsumeres af sammenslutningens medlemmer som livsfornødenheder. Denne del må fordeles imellem dem«. [Marx, »Kapitalen«, 1. bog I, s. 179] Og dette turde være tilstrækkelig klart, selv for hr. Dührings af Hegel omtågede hjerne.

Ejendommen, der er individuel og tillige samfundsmæssig, denne tvetydighed, denne urimelighed, der må blive resultatet af den hegelske dialektik, denne tågeverden, denne dybsindige dialektiske gåde, hvis løsning Marx overlader til sine adepter – det er atter engang en fri skabelse og imagination fra hr. Dührings side. Marx er som angivelig hegelianer forpligtet til at levere en rigtig højere enhed som resultat af negationens negation; desværre gør han det ikke efter hr. Dührings smag, og så må denne atter ty til den højere og ædlere stil; i den fulde sandheds interesse må han pådutte Marx ting, der er hr. Dührings eget fabrikat. En mand, der er så fuldstændig ude af stand til blot undtagelsesvis at citere korrekt, kan måske geråde i moralsk harme over de »sprænglærde kineserier« hos andre folk, der uden undtagelse citerer korrekt, men netop derved »kun dårligt skjuler deres mangel på indsigt i den givne skribents helheds sideer«. Hr. Dühring har ret. Længe leve historietegningen i den store stil!

Vi er hidtil gået ud fra den forudsætning, at hr. Dührings forstokkede vane med at citere falsk i det mindste skyldtes god tro. At den enten beroede på den for ham karakteristiske totalt manglende evne til forståelse eller på den dårlige vane at citere efter hukommelsen, der måske er ejendommelig for historietegning i den store stil; ellers plejer man vel at betegne sligt som sløseri. Men vi synes her at være nået til et punkt, hvor kvantiteten slår om i kvalitet også for hr. Dühring. For det første er de pågældende sætninger hos Marx fuldstændig klare i sig selv og de suppleres tilmed af et andet afsnit i samme bog, der simpelt hen ikke tillader nogen som helst misforståelse; for det andet har hr. Dühring ikke opdaget dette misfoster af en »ejendom, der er individuel og tillige samfundsmæssig«, hverken i den tidligere anførte kritik af »Kapitalen« i »Ergänzungsblätter« eller i første oplag af »Kritische Geschichte«, men først i det andet oplag, altså ved tredje læsning. Det er først i dette andet, socialistisk bearbejdede oplag, hr. Dühring følte behov for at pådutte Marx det værst mulige vås vedrørende samfundets fremtidige organisation for heroverfor at kunne gøre netop det han gør – nemlig i triumf at fremføre den »økonomiske kommune, som jeg har skitseret økonomisk og juridisk i mit 'Cursus'«. Hvis vi tager alt dette i betragtning, må vi nødvendigvis komme til den slutning, at hr. Dühring næsten påtvinger os den antagelse, at han med fuldt overlæg »velgørende har udvidet« den marx'ske tanke – velgørende for hr. Dühring.

Hvilken rolle spiller da negationens negation hos Marx? På side 791 ff. sammenfatter han slutresultaterne af den økonomiske og historiske undersøgelse, han har gennemført på de forudgående 50 sider angående kapitalens såkaldte oprindelige akkumulation. [Marx, »Kapitalen«, 1. bog 4, s. 1058-1061] Forud for den kapitalistiske æra fandtes der, i hvert fald i England, småbedrifter, der hvilede på arbejderens privateje af sine egne produktionsmidler. Kapitalens såkaldt oprindelige akkumulation bestod her i ekspropriation af disse umiddelbare producenter, dvs. i opløsning af den privateje, der hviler på eget arbejde. Det

blev muligt, fordi disse småbedrifter kun kan forlignes med snævre naturgroede skrænker for produktion og samfund. På et vist niveau frembringer de derfor de materielle midler til deres egen tilintetgørelse. Denne tilintetgørelse, forvandlingen af de individuelle og opsplittede produktionsmidler, danner kapitalens forhistorie. Den yderligere samfundsmæssiggørelse [Vergesellschaftung] af arbejdet og den yderligere forvandling af jorden og de øvrige produktionsmidler og dermed den yderligere ekspropriation af privatejendomsbesidderne antager en ny form, når arbejderne er forvandlet til proletarer og deres arbejdsbetingelser til kapital, når den kapitalistiske produktionsmåde kan stå på egne ben. »Hvad der nu skal eksproprieres, er ikke længere arbejderen, der selv driver sin bedrift, men kapitalisten, der udbytter mange arbejdere. Denne ekspropriation sker gennem den kapitalistiske produktions egne immanente (iboende) loves spil, gennem kapitalernes centralisation. En kapitalist slår altid mange ihjel. Hånd i hånd med denne centralisation, dvs. med nogle få kapitalisters ekspropriation af mange, udvikler arbejdsprocessens kooperative form sig i en stadig voksende målestok, den bevidste tekniske anvendelse af videnskaben, den planmæssige udnyttelse af jorden, arbejdsmidlernes forvandling til arbejdsmidler, der kun kan anvendes i fællesskab, økonomiseringen med alle produktionsmidler ved at de anvendes som produktionsmidler i kombineret, samfundsmæssigt arbejde... Med det stadig faldende antal kapitalmagnater, der tilraner sig og monopoliserer alle fordele ved denne transformationsproces, vokser mængden af elendighed, undertrykkelse, trældom, degeneration, udbytning, men også vreden hos arbejderklassen, der er i stadig og rivende vækst og som gennem selve den kapitalistiske produktionsproces' mekanisme er blevet skolet, forenet og organiseret. Kapitalen bliver til lænker for den produktionsmåde, der er blomstret op sammen med og under dens herredømme. Produktionsmidlernes centralisation og arbejdets stigende samfundsmæssige karakter når et punkt, hvor de bliver uforenelige med deres kapitalistiske hylster. Det bliver sprængt. Den kapitalistiske privatejendoms time

slår. Ekspropriatorerne eksproprieres«. [Marx, »Kapitalen«, 1. bog 4, s. 1060-1061]

Og nu spørger jeg læseren: Hvor er de dialektisk-sværkede slyngninger og forestillings-arabesker, hvor de miskmask- og misforståelser, ifølge hvilke alt i sidste ende er et og det samme, hvor er de dialektiske mirakler for de troende, hvor det dialektiske hemmelighedskræmmeri og slyngningerne ifølge den hegelske logoslære, uden hvilke Marx – efter hr. Dührings ord – ikke kan stille sin bevisførelse på benene? Marx påviser simpelt hen historisk og sammenfatter i korthed, hvordan den kapitalistiske produktionsmåde nu selv har frembragt de materielle betingelser, der bevirker at den må gå til grunde. På samme måde havde i sin tid den lille bedrift gennem sin egen udvikling med nødvendighed frembragt betingelserne for sin egen tilintetgørelse, dvs. de små ejendomsbesidderes ekspropriation. Processen er en historisk proces, og hvis den tillige er en dialektisk proces, så ligger skylden ikke hos Marx, hvor pinligt det end måtte føles for hr. Dühring.

Først efter at Marx er færdig med sin historisk-økonomiske bevisførelse, fortsætter han: »Den kapitalistiske produktions- og tilegnelsesmåde – og dermed den kapitalistiske privatejendom – er den første negation af den individuelle, på eget arbejde begrundede privatejendom. Negationen af den kapitalistiske produktion produceres af den selv med en naturproces' nødvendighed. Det er negationens negation« osv. [Marx, »Kapitalen«, 1. bog 4, s. 1061]

Marx betegner denne proces som negationens negation, men det falder ham ikke ind dermed at ville bevise dens historiske nødvendighed. Tværtimod: efter at han historisk har bevist, at processen faktisk har fundet sted og fortsat må finde sted, betegner han den desuden som en proces, der fuldbyrdes efter en bestemt dialektisk lov. Det er det hele. Det er altså atter en ren tilsnigelse fra hr. Dührings side, når denne påstår, at negationens negation her må forrette den jordemodertjencste, hvorved fremtiden skal fødes af fortidens skød, eller at Marx angiveligt kræver, at man blot af hensyn til negationens negation skulle lade sig overbevise om nødvendigheden af jord- og kapital-

fællesskab [„Kommunität«] (som selv er en af de håndgribelige dühringske modsigelser).

Det vidner allerede om en total mangel på indsigt i dialektikkens væsen, når hr. Dühring kun anser den for at være et instrument til bevisførelse; således kan man måske på en vis indskrænket måde opfatte den formelle logik eller den elementære matematik. Men selv den formelle logik er fremfor alt en metode til at finde frem til nye resultater, til fra det kendte at gå videre til det ukendte, og det samme er dialektikken, blot i en langt dybere forstand. Den indeholder spiren til en mere omfattende verdensbetragtning, fordi den gennembryder den formelle logiks snævre horisont. Det samme forhold gør sig gældende i matematikken. Den elementære matematik, der handler om konstante størrelser, bevæger sig inden for den formelle logiks skranker, i hvert fald i det store og hele. De variable størrelses matematik, hvis betydeligste del udgøres af infinitesimalregningen, er i sit væsen ikke andet end en anvendelse af dialektikken på matematiske forhold. Den blotte bevisførelse træder her afgjort i baggrunden, sammenlignet med den mangfoldige anvendelse af metoden på nye undersøgelsesområder. I den højere matematik er næsten alle beviser, lige fra de allerførste i differentialregningen, strengt taget falske ud fra den elementære matematiks standpunkt. Det kan heller ikke være anderledes, når man – som det sker her – ved hjælp af den formelle logik vil bevise resultater, der er vundet på dialektikkens område. At ville bevise noget som helst over for en indædt metafysiker som hr. Dühring ved hjælp af dialektik slet og ret ville være spildt ulejlighed. Sådan gik det for Leibniz og hans elever, da de ville bevise infinitesimalregningens sætninger for de daværende matematikere. Differentialet gav dem kramper på samme måde som hr. Dühring får krampe af negationens negation, hvor differentialet for øvrigt også spiller en vis rolle, som vi snart skal få at se. Til sidst gav disse herrer knurrende efter, for så vidt de da ikke var døde i mellemtiden – ikke fordi de var blevet overbeviste, men fordi det havde vist sig at resultaterne altid var rigtige. Hr. Dühring er,

efter hvad han selv siger, kun i 40'rne, og hvis han opnår den høje alder, vi ønsker ham, så kan han også komme til at opleve det samme.

Men hvad er da denne forskrækkelige negationens negation, der gør livet så surt for hr. Dühring og for ham spiller den samme rolle af utilgivelig forbrydelse som i kristendommen synden mod den Helligånd? – Det er en meget simpel procedure, som foregår overalt og dagligt, og som hvert barn kan forstå, så snart man afklæder den alt det hemmelighedskræmmeri, som den gamle idealistiske filosofi har indhyllet den i. Kun uhelbredelige metafysikere af hr. Dührings slags kan have interesse i, at den fortsat indhylles deri. Lad os tage et bygkorn. Billioner af sådanne bygkorn bliver formalet, kogt eller brugt til ølbrygning og derefter fortæret. Men hvis et sådant bygkorn finder de betingelser, der er normale for det, hvis det falder i god jord, så sker der under indflydelse af varme og fugtighed en forandring med dette bygkorn, det spirer. Kornet som sådant går til grunde, det bliver negeret; i dets sted træder planten, der er opstået af kornet, kornets negation. Men hvordan er denne plantes normale livsforløb? Den gror, blomstrer, befrugtes og producerer sluttelig igen bygkorn, og så snart disse er modnet, dør strået bort, bliver i sin tur igen negeret. Som resultat af denne negationens negation har vi atter bygkornet fra begyndelsen, dog ikke et enkelt bygkorn, men derimod bygkorn i et antal af ti, tyve, tredive. Kornsorter forandrer sig yderst langsomt, og derfor ligner byg i dag nogenlunde byg for hundrede år siden. Men hvis vi tager en let foranderlig prydblante, f.eks. en dahlia eller orkidé, hvis vi behandler frøet og planten, der er opstået af frøet, efter alle gartnerkunstens regler, så får vi som resultat af denne negationens negation ikke alene flere frø, men også kvalitativt forbedrede frø, der frembringer smukkere blomster. Hver gentagelse af denne proces, hver ny negation af negationen, frembringer større fuldkommenhed. Hos de fleste Insekter, f.eks. sommerfuglene, foregår denne proces på lignende måde som med bygkornet. De opstår af ægget gennem æggets negation, gennemgår deres forvandlinger til

kønsmodenhed, parrer sig og negeres atter, idet de dør, så snart parringsakten er fuldbyrdet og hunnen har lagt sine talrige æg. At processen ikke forløber lige så enkelt hos andre planter og dyr, at de ikke kun producerer frø, æg eller unger en enkelt gang, men flere gange, inden de dør, det angår os foreløbig ikke her; her vil vi kun påvise, at negationens negation forekommer i begge den organiske verdens riger. Endvidere er hele geologien en række af negerede negationer, en række på hinanden følgende sønderdelinger af gamle og aflejring af nye mineralske formationer. Først sønderdeles den oprindelige jordskorpe, der er opstået ved afkøling af den flydende masse gennem oceaniske, meteorologiske og atmosfærisk-kemiske påvirkninger, og disse sønderdelte masser aflejres på havbunden. Stedvis hæver havbunden sig op over havoverfladen, og dele af denne første aflejring udsættes på ny for påvirkning af regn, af årstidernes skiftende temperaturer, af ilt og kulsyre fra atmosfæren; de samme påvirkninger gør sig gældende for de smeltede og senere afkølede stenmasser, der bryder frem fra jordens indre og gennembryder aflejringerne. Gennem millioner af århundreder bliver der dannet stadig nye lag, den største del af dem bliver atter ødelagt og leverer igen stof til dannelse af nye lag. Men resultatet er meget positivt: der fremkommer en jordbund, der er sammensat af de mest forskelligartede kemiske elementer i en tilstand af mekanisk sønderdeling, der tillader plantevækst i stor mængde og af forskellig art.

Ligeså i matematikken. Lad os tage en hvilken som helst algebraisk størrelse, altså a . Hvis vi negerer den, så har vi $-a$ (minus a). Negerer vi denne negation, idet vi multiplicerer $-a$ med $-a$, så får vi $+a^2$, dvs. den oprindelige positive størrelse, men på et højere trin, nemlig i anden potens. Og i dette tilfælde gør det ikke noget, at vi kunne have fået det samme a^2 ved at multiplicere det positive a med sig selv og derved også fået a^2 . Den negerede negation sidder så fast i a^2 , at den under alle omstændigheder har to kvadratrødder, nemlig a og $-a$. Og den kendsgerning, at det er umuligt at slippe af med den negerede negation, den i kvadratet indeholdte negative kvadratrod,

får en meget håndfast betydning allerede i andengradsligninger. Negationens negation fremtræder endnu mere slående i den højere analyse, i hine »summationer af uendelig små størrelser«, som hr. Dühring selv erklærer for at være de højeste operationer i matematikken, og som man i vanlig sprogbrug kalder differential- og integralregning. Hvordan fungerer disse regningsarter? Jeg har f.eks. i en given opgave to variable størrelser, x og y , hvoraf den ene ikke kan forandres uden at også den anden forandres i et forhold, der er bestemt af opgavens betingelser. Jeg differentierer x og y , dvs. jeg antager at både x og y er så uendeligt små, at de forsvinder, sammenholdt med en nok så lille størrelse, således at der af x og y ikke er andet tilbage end deres indbyrdes forhold, men så at sige uden noget materielt grundlag, et kvantitativt forhold uden kvantitet. $\frac{dy}{dx}$, forholdet mellem de to differentiale af x og y er altså $\frac{0}{0}$, men $\frac{0}{0}$ sat som udtryk for $\frac{y}{x}$. At dette forhold mellem to forsvundne størrelser, det fikserede moment for deres forsvinden, er en modsigelse, nævner jeg kun i forbigående; det kan lige så lidt forstyrre os, som det har forstyrret matematikken overhovedet i næsten 200 år. Hvad andet har jeg altså gjort, end at jeg har negeret x og y , negeret ikke på den måde, som metafysikken negerer på, dvs. at jeg ikke længere bekymrer mig om dem, men på en måde, der svarer til betingelserne. I stedet for x og y har jeg altså deres negation, dx og dy , i de formler og ligninger, jeg har foran mig. Jeg regner nu videre med disse formler, behandler dx og dy som virkelige størrelser, om end størrelser, der er underkastet visse undtagelseslove; ved et bestemt punkt – *negerer jeg negationen*, dvs. jeg integrerer differentialformlen og får i stedet for dx og dy atter de virkelige størrelser x og y , men dermed er jeg ingenlunde kommet tilbage til begyndelsen. Jeg har tværtimod løst opgaven, som den almindelige geometri og algebra måske forgæves ville have knækket tænderne på.

Og i historien går det til på en lignende måde. Alle kulturfolk begynder med fælleseje af jorden, Hos alle folk,

der er nået ud over et vist primitivt stade, bliver dette fælleseje af jorden under agerbrugets fortsatte udvikling til en lænke for produktionen. Den bliver ophævet, negeret, og efter kortere eller længere mellemstadier forvandelt til privatejendom. Men på et højere trin af landbrugets udvikling, som netop privatejendommen til jorden har fremkaldt, bliver privatejendommen atter en lænke for produktionen – sådan som det er tilfældet i dag, og det gælder både det store og det lille landbrug. Kravet om atter at negere, om atter at forvandle jorden til fælleseje, fremtræder som en nødvendighed. Dette krav betyder imidlertid ikke, at den oprindelige form for fælleseje genoprettes, men at der skabes en langt højere, mere udviklet form for fælleseje, som – langtfra at blive en skranke for produktionen – tværtimod først vil befri produktionen for alle lænker og tillade den fulde udnyttelse af de moderne kemiske opdagelser og mekaniske opfindelser.

Eller et andet eksempel: Den antikke filosofi var oprindelig, naturgroet materialisme. Som sådan var den ikke i stand til at komme på det rene med forholdet mellem tænkningen og materien. Men nødvendigheden af at komme til klarhed over dette problem førte til læren om en sjæl, adskilt fra legemet, senere til påstanden om denne sjæls udødelighed, endelig til monoteismen. Den gamle materialisme blev altså negeret gennem idealismen. Men under filosofiens fortsatte udvikling blev idealismen uholdbar, og den blev negeret af den moderne materialisme. Denne, negationens negation, er ikke en simpel reetablering af den gamle materialisme, men føjer til dens varige grundlag desuden hele tankeindholdet af to årtusinders udvikling i filosofi og naturvidenskab foruden selve disse to årtusinders historie. Den er overhovedet ikke længere en filosofi, men simpelt hen en verdensanskuelse, der skal stå sin prøve og vise sig i gerning, ikke i en særskilt videnskabsvidenskab, men i de virkelige videnskaber. Filosofien er altså her »ophævet« [aufgehoben], hvilket betyder »såvel overvundet som bevaret«, overvundet ifølge sin form, bevaret ifølge sit virkelige indhold. Hvor hr. Dühring kun

ser en »leg med ord«, findes der altså, når man ser nøjere efter, et virkeligt indhold.

Endelig: End ikke Rousseaus lighedslære, hvoraf den dühringske kun er en mat, forfalsket efterligning, kommer i stand uden at den hegelske negationens negation må forrette jordemodertjeneste, og det oven i købet næsten 20 år før Hegels fødsel. Langtfra at skamme sig over den, bærer den i sin første fremstilling næsten pralende præget af denne sin dialektiske afstamning til skue. I den vilde naturtilstand var menneskene lige; og da Rousseau allerede betragter sproget som en forfalskning af naturtilstanden, så har han fuldstændig ret, når han også, så vidt den rækker, udstrækker den lighed, der hersker mellem dyrene inden for en art, til disse dyremennesker, som Haeckel for nylig hypotetisk har klassificeret som alali, de umælende (43). Men disse dyremennesker, der var indbyrdes lige, havde en egenskab forud for de øvrige dyr: perfektibiliteten, evnen til at udvikle sig videre; og denne blev årsag til uligheden. Rousseau ser altså et fremskridt i ulighedens opståen. Men dette fremskridt var antagonistisk, det var tillige et tilbageskridt.

»Alle videre fremskridt« (ud over urtilstanden) »var lige så mange skridt, tilsyneladende til at gøre det enkelte menneske mere fuldkomment, men i virkeligheden til artens forfald... Metalforarbejdning og agerbrug var de nye færdigheder, hvis opfindelse fremkaldte den store revolution« (urskovens forvandling til opdyrket land, men også opståen af elendighed og trældom, takket være ejendommen). »For digteren er det guld og sølv, for filosofen er det jern og korn, der har civiliseret *menneskene* og ruineret *menneskeslægten*«.

Hvert nyt fremskridt i civilisation er tillige et nyt fremskridt i ulighed. Alle indretninger, som findes i det samfund, der er opstået med civilisationen, slår om i det modsatte af deres oprindelige formål.

»Det er ubestrideligt og grundlag for al statsret, at folkene har valgt sig fyrster for at beskytte deres frihed, ikke for at tilintetgøre den«.

Og alligevel bliver disse fyrster nødvendigvis til folkenes undertrykkere, og de skærper denne undertrykkel-

se indtil det punkt, hvor uligheden, drevet til det yderste, atter slår om i sin modsætning, bliver årsag til lighed: over for despoten er alle lige, nemlig lig nul.

»Her er den højeste grad af ulighed, slutpunktet, der lukker cirklen og berører det punkt, som vi gik ud fra; her bliver alle privatpersoner lige, netop fordi de ingenting er og fordi undersåtterne ikke længere har nogen anden lov end herrens vilje«. Men despoten er kun herre så længe han anvender vold, og derfor kan han ikke beklage sig »over anvendelse af vold, når man fordriver ham... Med vold har han holdt sig ved magten, magten kaster ham omkuld, alt går sin rette, naturlige gang«.

Og således slår uligheden igen om i lighed, men ikke i den gamle naturgroede lighed, der findes hos de umælen- de urmennesker, derimod i samfundskontraktens højere lighed. Undertrykkerne bliver undertrykt. Det er negationens negation.

Vi har altså allerede her hos Rousseau en tankegang, der ikke alene fuldstændig ligner den, Marx følger i »Kapitalen«, men også i enkelthederne en hel række af de samme dialektiske vendinger, Marx benytter: processer, der ifølge deres natur er antagonistiske, dvs. indeholder en modsigelse i sig selv, omslag fra et ekstrem til dets modsætning, endelig, som kerne i hele sagen, negationens negation. Ganske vist kunne Rousseau i 1754 endnu ikke tale i Hegel-jargon, dog er han – 16 år før Hegels fødsel – allerede stærkt befængt med Hegel-sygen, med modsigelsesdialektik, logoslære, teologik osv. Men når hr. Dühring i sin forfladigelse af Rousseaus lighedsteori opererer med sine sejrriige to mænd, så er han allerede ude på skrånplanet, hvor han glider uhjælpeligt nedad og havner i armene på negationens negation. Den tilstand, hvor ligheden mellem de to mænd flourer og som vel også bliver fremstillet som idealtilstand, betegnes på side 271 i »Philosophie« som »urtilstand«. Men denne urtilstand ophæves ifølge side 279 nødvendigvis af »rovsystemet« – første negation. Imidlertid er vi nu, takket være virkelighedsfilosofien, nået dertil, at vi afskaffer rovsystemet og i stedet for indfører den af hr. Dühring opfundne, på lighed hvilende erhvervskommune – negationens negation, lighed på

et højere trin. Hvordan hr. Dühring i egen høje person begår denne kapitalforbrydelse, negationens negation, er et opbyggeligt skuespil, der velgørende udvider horisonten!

Hvad er altså negationens negation? En ganske almen og netop derfor yderst omfattende og vigtig udviklingslov i natur, historie og tænkning; en lov, der – som vi allerede har set – gør sig gældende i dyre- og planteriget, i geologien, i matematikken, i historien, i filosofien, og som selv hr. Dühring på sin vis må følge, på trods af sin stritten imod og uden at vide det. Det er indlysende, at jeg ikke siger noget som helst om den *særlige* udviklingsproces, som f.eks. bygkornet gennemløber fra spiringen til den frugt bærende plantes død, når jeg siger om den, at den er negationens negation. Integralregningen er ligeledes negationens negation, og med den modsatte påstand ville jeg altså hævde det rene nonsens, nemlig at livsprocessen i et bygkorn er integralregning eller for den sags skyld også socialisme. Men det er netop denne meningsløshed, metafysikerne hele tiden prøver at skyde dialektikken i skoene. Når jeg om alle disse processer siger, at de er negationens negation, så sammenfatter jeg dem alle under denne ene bevægelseslov og ser netop derfor bort fra særegenhederne ved hver enkelt specifik proces. Dialektikken er netop ikke andet end videnskaben om de almene bevægelses- og udviklingslove for naturen, det menneskelige samfund og tænkningen.

Nu kan man imidlertid indvende: den her fuldbyrdede negation er slet ingen rigtig negation; jeg negerer også bygkornet, når jeg formaler det; jeg negerer et insekt, når jeg maser det med foden; jeg negerer den positive størrelse a , når jeg streger den ud. Eller jeg negerer sætningen: rosen er en rose, når jeg siger: rosen er ingen rose. Og hvad kommer der ud af det, når jeg igen negerer denne negation og siger: men rosen er dog en rose? Disse indvendinger er i virkeligheden metafysikernes hovedargument mod dialektikken, og de er denne indskrænkede tænkemåde værdige. At negere er i dialektikken ikke simpelt hen at sige nej, eller at erklære en ting for ikke eksisterende, eller at ødelægge den på en eller anden vilkårlig måde. Al-

lerede Spinoza siger: *Omnis determinatio est negatio*, enhver begrænsning eller bestemmelse er tillige en negation. Og endvidere er negationens art bestemt, for det første af processens generelle og for det andet af dens specifikke natur. Jeg skal ikke kun negere, men atter ophæve negationen. Jeg må altså indrette den første negation således, at den anden er eller bliver mulig. Hvordan? Hvis jeg formaler et bygkorn eller maser et insekt, så har jeg ganske vist fuldbyrdet den første akt, men samtidig gjort den anden umulig. Enhver slags ting har altså sin karakteristiske måde at blive negeret på, så at der kommer en udvikling ud af det, og ligeledes enhver slags forestillinger og begreber. I infinitesimalregningen negerer man anderledes, end når man danner positive potenser af negative rødder. Det skal læres ligesom alt andet. Med den blotte viden om at bygstrået og infinitesimalregningen falder ind under negationens negation, kan jeg hverken dyrke byg eller differentiere og integrere, lige så lidt som jeg uden videre kan spille violin, fordi jeg ved, efter hvilke love tonerne bestemmes af strengenes dimensioner. Det er klart, at en negationsnegering, der består i den barnagtige beskæftigelse skiftevis at sætte og slette a eller skiftevis at påstå om en rose, at den er en rose, og at den ikke er en rose – en sådan fremgangsmåde afslører ikke andet end tåbeligheden hos den person, der foretager disse kedsommelige procedurer. Og dog vil metafysikerne bilde os ind, at når vi endelig skal fuldbyrde negationens negation, så er det den eneste rigtige måde at gøre det på.

Atter en gang er det altså ingen anden end hr. Dühring selv, der mystificerer os, når han påstår, at negationens negation skulle være en analogi-spøg, opfundet af Hegel, lånt fra religionen, opbygget på historien om syndefald og frelse. Menneskene har tænkt dialektisk, længe før de vidste, hvad dialektik er, ligesom de allerede talte i prosa, længe før begrebet prosa fandtes. Den lov om negationens negation, som ubevidst fuldbyrdes i natur og historie og også i vore hoveder, indtil den bliver erkendt, har kun fået sin første skarpe formulering af Hegel. Og hr. Dühring kan jo bare finde på et bedre navn, hvis han selv foretræk-

ker at bedrive sagen i stilhed og blot ikke kan fordrage navnet. Men hvis han vil forjage sagen fra tænkningen, så må han først være så venlig at forjage den fra naturen og historien og opfinde en matematik hvor $-a$ gange $-a$ ikke er $+a^2$, og hvor det ved straf er forbudt at differentiere og integrere.

XIV. Afslutning!

Vi er nået til vejs ende med filosofien; de fremtidsfantasier, der ellers måtte være at finde i hr. Dührings »Cursus«, skal beskæftige os i forbindelse med den dühringske omvæltning af socialismen. Hvad har hr. Dühring lovet os? Alt. Og hvad har han holdt? Slet ingenting. »Elementerne til en virkelig filosofi, der følgelig er rettet mod naturens og livets virkelighed«, den »strengt videnskabelige verdensanskuelse«, de »systemskabende tanker« og alle de øvrige dühringske kraftpræstationer, udbasuneret af hr. Dühring selv med højtravende talemåder, har vist sig som den rene svindel, overalt hvor vi tog fat på dem. Verdensskematikken, der »uden at ofre tankens dybde med sikkerhed har fastslået eksistensens grundformer«, viste sig at være en uendelig forfladiget efterligning af den hegelske »Logik« og har tilfælles med denne kun den overtro, at disse »grundformer« eller logiske kategorier fører en hemmelighedsfuld tilværelse et eller andet sted forud for og uden for den verden, på hvilken de skal »anvendes«. Naturfilosofien serverede for os en kosmogni, hvis udgangspunkt er »materiens med sig selv identiske tilstand« – en tilstand, man kun kan forestille sig formedelst en håbløs forvirring af sammenhængen mellem materie og bevægelse og når man antager, at der uden for verden eksisterer en personlig Gud, som alene kan hjælpe denne tilstand med at komme i bevægelse. Da det drejede sig om den organiske natur, måtte virkelighedsfilosofien, efter den havde forkastet den darwinske kamp for tilværelsen og det naturlige parringsvalg som »et stykke brutalitet, rettet mod humaniteten«, igen slippe dem begge ind ad bagdøren som faktorer, der

er virksomme i naturen, om end i anden række. Også på biologiens område demonstrerede virkelighedsfilosofien en uvidenhed, som man må lede med lys og lygte efter, selv hos døtre fra de dannede kredse, nu da populærvidenskabelige foredrag ikke længere er til at komme udenom. På moralens og rettens område havde virkelighedsfilosofien med sin forfladigelse af Rousseau ikke mere held med sig end med sin forfladigelse af Hegel, og også med henblik på retsvidenskaben beviste den – trods påstanden om det modsatte – en uvidenhed, som det turde være sjældent at møde endog blandt de simpleste gammelpreussiske jurister. Den filosofi, »der ikke tillader nogen blot tilsyneladende horisont«, nøjes i virkeligheden med en horisont, der falder sammen med det område, hvor den preussiske Landret gælder. Den »ydre og indre naturs himmel og jord«, som denne filosofi i sin magtfuld omvæltende bevægelse lovede at oprulle for os, for slet ikke at tale om den »endegyldige inappellable sandhed« og »det absolut fundamentale« venter vi fortsat forgæves på. Den filosof, hvis tænkemåde »udelukker enhver tilbøjelighed til en subjektivistisk-indskrænket verdensforestilling«, viser sig ikke blot at være subjektivistisk indskrænket, fordi han – som påvist – har yderst mangelfulde kundskaber, en indskrænket metafysisk tænkemåde og lider af grotesk selvovervurdering, men også fordi han er fuld af barnagtige, personlige griller. Han kan ikke stable sin virkelighedsfilosofi på benene uden at lufte sin modvilje mod tobak, katte og jøder og påtvinge hele den øvrige menneskehed, indbefattet jøderne, denne sin modvilje som almengyldig lov. Hans »virkelig kritiske standpunkt« over for andre personer består i, at han påståeligt pådutter dem ting, som de aldrig har sagt, og som er hr. Dührings eget fabrikat. Hans brede udgydelser om spidsborgerlige emner, såsom livskvaliteten og den bedste måde at nyde den på, er af en filistrøs karakter, der forklarer hans vrede mod Goethes »Faust«. Det var i sandhed utilgiveligt af Goethe, at han gjorde den umoralske Faust til helten i værket og ikke den alvorlige virkelighedsfilosof Wagner. – Kort sagt, virkelighedsfilosofien i sin helhed viser sig – for at

tale hegelsk – som »det tyndeste opvaskevand efter det tyske oplysningsgilde« [der seichteste Abklärlicht des deutschen Aufklärlicht], en gang opvaskevand, hvis magre og gennemsigtige banalitet bliver jævnet og gjort lidt mindre gennemsigtig ved hjælp af de gådefulde orakelord, der svømmer som boller i det. Og når vi er kommet igennem bogen, er vi lige så kloge som før og tvunget til at indrømme, at den »nye tænkemåde«, »de i bund og grund ejendommelige resultater og anskuelser« og de »systemskabende tanker« ganske vist har præsenteret forskellige nye slags nonsens for os, men ikke en eneste linje, hvoraf vi kunne have lært noget. Og denne person, der opreklamerer sine kunster og sine varer med trommer og trompeter værre end den værste markedsudråber, og bag hvis store ord der ingenting, slet ingenting findes – denne person drister sig til at betegne andre mænd som charlataner, mænd som Fichte, Schelling og Hegel, mænd, hvoraf selv den mindste er en kæmpe i sammenligning med ham. Charlatan, så sandelig – men hvem?

Politisk økonomi

I. Genstand og metode

Den politiske økonomi – i videste forstand – er videnskaben om de love, der behersker produktion og udveksling af materielle livsforbrøndeheder i det menneskelige samfund. Produktion og udveksling er to forskellige funktioner. Produktion kan finde sted uden udveksling; udveksling derimod kan ikke finde sted uden produktion – netop fordi den er udveksling af produkter. Hver af disse to samfundsmæssige funktioner foregår under indflydelse af ydre påvirkninger – for en stor del specifikke påvirkninger og har derfor for en del deres egne specifikke love. Men på den anden side betinger de hinanden i hvert givet øjeblik, og de indvirker på hinanden i en sådan grad, at man kunne betegne dem som den økonomiske kurves abs-
cisse og ordinat.

De betingelser, hvorunder menneskene producerer og udveksler, skifter fra land til land, og i hvert enkelt land skifter de fra generation til generation. Følgelig kan den politiske økonomi ikke være ens for alle lande og alle historiske epoker. Der er en uhyre afstand fra bue og pil, fra stenøksen og den vildes lejlighedsvis tuskhandel til dampmaskinen med tusinder af hestekræfter, den mekaniske vævestol, jernbanerne og Bank of England. Ildlænderne har ikke bragt det til masseproduktion og verdenshandel og heller ikke til vekselrytteri og børskrak. Hvis nogen prøvede at bringe ildlandets politiske økonomi ind under de samme love, som gør sig gældende i England i nutiden, ville vedkommende øjensynligt ikke kunne diske op med andet end almindeligheder af den mest banale slags. Den politiske økonomi er i selve sit væsen en historisk videnskab. Den behandler et historisk stof, det vil sige et stof, der forandrer sig uafbrudt. Til at begynde med undersøger den de specifikke love, der gælder for

produktion og udveksling på hvert givet udviklingstrin, og først når denne undersøgelse er tilendebragt, vil den være i stand til at opstille nogle få generelle love, der har gyldighed for al produktion og udveksling overhovedet. Imidlertid er det indlysende, at de love, der har gyldighed for bestemte produktionsmåder og udvekslingsformer, også må have gyldighed for alle historiske perioder, der har tilsvarende produktionsmåder og udvekslingsformer. F.eks. er der en række love, der træder i funktion med indførelsen af metalpenge, og de beholder deres gyldighed for alle de lande og historiske perioder, hvor det er metalpenge, der formidler udvekslingen.

Med produktions- og udvekslingsmåden i et bestemt historisk samfund og med de historiske forudsætninger for dette samfund er det allerede givet, på hvilken måde produktionernes fordeling vil foregå. En ret jævn fordeling er det naturlige i stamme- eller landsbyfællesskaber, hvor der hersker fælleseje til jorden. Alle kulturfolk er trådt ind i historien med dette fælleseje, eller i hvert fald med betydelige rester af det. Så snart der viser sig en større uensartethed i fordelingen mellem medlemmerne, er denne ulighed allerede et tegn på at fællesskabet er begyndt at gå i opløsning. Både det store og det lille landbrug kan være ledsaget af meget forskellige fordelingsformer, alt efter de historiske betingelser, hvorunder det har udviklet sig. Men det er indlysende, at storbruget altid vil give en helt anden fordeling end småbruget; storbruget forudsætter eller frembringer en klassemodsætning – mellem slaveejere og slaver, mellem herremænd og fæstebønder, mellem kapitalister og lønarbejdere. For småbruget derimod er det ingen betingelse, at der eksisterer en klasseforskel mellem de forskellige individer, der deltager i landbrugsproduktionen; tværtimod, eksistensen af en sådan forskel bebuder allerede småbrugets begyndende forfald. – I et land, hvor der hidtil – udelukkende eller overvejende – har hersket naturaløkonomi, er indførelse og udbredelse af metalpenge altid forbundet med en omvæltning i den hidtidige fordelingsmåde. Det kan ske langsommere eller hurtigere, men det vil altid ske på en sådan måde, at ulig-

heden i fordelingen mellem de enkelte individer, altså modsætningen mellem rige og fattige, bliver større og større. – Middelalderens lokale laugshåndværk gjorde det umuligt at der kunne opstå en klasse af store kapitalister og en anden af livsvarige lønarbejdere; disse klasser skabes derimod med nødvendighed af den moderne storindustri, det herskende kreditsystem og den dertil svarende udvekslingsform, nemlig den frie konkurrence.

Sammen med forskellene i fordelingen optræder *klasseforskellene*. Samfundet deler sig i begunstigede og forfordelte, i udbyttende og udbyttede, i herskende og undertrykte klasser. Staten, som de oprindelige grupper af småsamfund med fælles afstamning havde sluttet sig sammen til, i begyndelsen kun med det formål at varetage fælles interesser (i Orienten f.eks. overrisling) og sikre forsvaret udadtil, får fra nu af nok så meget et andet formål: med magt at opretholde betingelserne for den herskende classes liv og herredømme.

Fordelingen er imidlertid ikke blot et passivt resultat af produktion og udveksling; den virker lige så meget tilbage på dem begge. I begyndelsen hæmmes hver ny produktionsmåde eller udvekslingsform, ikke alene af de gamle former og de dertil svarende politiske indretninger, men også af den gamle fordelingsmåde. Den nye produktionsmåde må først tilkæmpe sig en fordeling, der svarer til dens væsen, og det tager tid. Men jo mere bevægelig, jo mere velegnet til videre udformning og udvikling en given produktions- og fordelingsmåde er, des hurtigere når også fordelingen op på det trin, hvor den vokser sit moderlige ophav over hovedet, hvor den kommer i modstrid med den hidtidige produktions- og fordelingsmåde. Det gamle, naturligt opståede landsbyfællesskab, som vi allerede har omtalt, har kunnet bestå i årtusinder – sådan som det består endnu den dag i dag hos inderne og nogle slaviske folk – indtil berøringen med den omgivende verden også i dets indre frembringer de formueskel, der får det til at gå i opløsning. Den moderne kapitalistiske produktion derimod er næppe tre hundrede år gammel, og først med indførelsen af storindustrien, altså for ca. et

hundrede år siden er den blevet den herskende. Men på denne korte tid har den frembragt de forskelle i fordelingen – nemlig på den ene side kapitalernes koncentration på få hænder og på den anden side koncentrationen af store besiddelsesløse masser i de store byer – der nødvendigvis vil få den til at gå til grunde.

Sammenhængen mellem den eksisterende fordeling og de tilsvarende materielle eksistensbetingelser i et givet samfund ligger så meget i selve sagens natur, at den regelmæssigt genspejles i folkets instinkt. Så længe en produktionsmåde er for opadgående, tiljubles den selv af de mennesker, der kommer til kort ved den gældende fordelingsmåde. Det gælder f.eks. de engelske arbejdere ved storindustriens opkomst. Så længe en produktionsmåde forbliver den for samfundet normale, hersker der også i det store og hele tilfredshed med fordelingen; hvis der rejses protester, kommer de fra den herskende klasses egne rækker (Saint-Simon, Fourier, Owen) og finder til at begynde med slet ikke genklang i de udbyttede masser. Først når den pågældende produktionsmåde i nogen tid har været for nedadgående, når den halvvejs har overlevet sig selv, når betingelserne for dens eksistens for en stor del er forsvundet og dens efterfølger allerede banker på porten – først da forekommer den stadig mere ulige fordeling folk i al almindelighed at være uretfærdig, først da føles tilstandene som forældede og der appelleres til den evige retfærdighed. Denne appel til moralen og retten hjælper os ikke en tomme videre i videnskabelig henseende. Den økonomiske videnskab kan ikke se et bevis, men kun et symptom i den moralske harme – den være sig nok så berettiget. Det er videnskabens opgave at påvise, at de samfundsmæssige misforhold, der fremtræder som noget nyt, er nødvendige følger af den eksisterende produktionsmåde, men at de samtidigt er tegn på den tilstundende opløsning. I den økonomiske bevægelsesform, der befinder sig i opløsning, skal videnskaben afdække elementerne for den fremtidige nye form for produktion og udveksling, der er i stand til at fjerne disse misforhold. Den vrede, der skaber digteren, er helt på sin plads ved skildringen af dis-

se misforhold, eller også ved angreb på de »tilbedere af harmonien«, der i den herskende klasses tjeneste benægter eller besmykker dem. Men allerede den omstændighed, at man i *enhver* epoke i hele den hittidige historie kan finde rigeligt stof til vrede, viser hvor lidt *beviskraft* vreden som sådan har i et givet tilfælde.

Den politiske økonomi som den videnskab, der beskæftiger sig med de betingelser og former, hvorunder menneskene i forskellige samfundsformationer har produceret og udvekslet og tilsvarende fordelt produkterne – den politiske økonomi i denne omfattende betydning er en videnskab, der først skal skabes. Hvad vi indtil nu råder over af økonomisk videnskab, begrænser sig næsten udelukkende til den kapitalistiske produktionsmådes opståen og udvikling. Den begynder med en kritik af resterne af de feudale produktions- og udvekslingsformer og påviser nødvendigheden af at erstatte dem med kapitalistiske former. Derefter udvikler den lovene for den kapitalistiske produktionsmåde og de dertil svarende udvekslingsformer under et positivt aspekt, dvs. et aspekt, ifølge hvilket de er til gavn for samfundet som helhed. Den slutter med en socialistisk kritik af den kapitalistiske produktionsmåde, dvs. med en fremstilling af dens love under et negativt aspekt, idet den påviser, at denne produktionsmåde i kraft af sine egne udviklingslove drives mod et punkt, hvor den gør sig selv umulig. Denne kritik påviser, hvordan de kapitalistiske produktions- og udvekslingsformer mere og mere bliver til en uudholdelig lænke for produktionen selv; den påviser, at det fordelingsystem, som nødvendigvis er betinget af disse former, har skabt en klassesituation, der for hver dag bliver mere og mere uudholdelig, nemlig den for hver dag skarpere modsætning mellem stadig færre, men stadig rigere kapitalister og stadig flere og i det store og hele stadig ringere stillede besiddelsesløse lønarbejdere. Endelig påviser den, at de enorme produktivkræfter, som er frembragt inden for den kapitalistiske produktionsmådes rammer, men som den ikke længere formår at tæmme, kun venter på at blive taget i brug af et samfund, der er organiseret til planmæssigt samarbejde for at sikre alle

samfundets medlemmer midlerne til deres eksistens og den frie udvikling af alle deres evner, og som vil gøre det i stadig større udstrækning.

For at føre denne kritik af den borgerlige økonomi helt til bunds var det ikke nok at have kendskab til den kapitalistiske form for produktion, udveksling og fordeling. De former, der gik forud for den eller i mindre udviklede lande fortsat består side om side med den, måtte ligeledes undersøges – i det mindste i deres hovedtræk – og inddrages i sammenligningen. En sådan undersøgelse og sammenligning er hidtil stort set kun foretaget af Marx, og det er næsten udelukkende hans forskninger, vi kan takke for det, der hidtil er fremkommet om den førborgerlige teoretiske økonomi.

Den politiske økonomi var allerede i slutningen af det 17. århundrede dukket op i enkelte geniale hoveder, men i egentlig forstand, i den positive formulering, som den fik hos fysiokraterne og Adam Smith, er den i det væsentlige et barn af det 18. århundrede og den slutter sig til samtidens store franske filosoffer og deres tankegang, med alle de fortrin og mangler, der er karakteristiske for denne epoke. Hvad vi har sagt om disse oplysningsfilosoffer andetsteds, gælder også for den tids økonomer. For dem var den nye videnskab ikke udtryk for deres egen epokes forhold og behov, men udtryk for den evige fornuft; de love for produktion og udveksling, som videnskaben opdagede, var for dem ikke love, der havde gyldighed for en vis, historisk bestemt form af disse aktiviteter, men evige naturlove; man kunne udlede dem af selve menneskets natur. Men dette menneske var, ret beset, den daværende middelborger, som var i færd med at udvikle sig til bourgeois, og hans natur bestod i, at han under de daværende, historisk givne forhold fabrikerede varer og drev handel med dem.

Vi har allerede i forbindelse med filosofien stiftet rigeligt bekendtskab med vor »kritiske grundlægger« hr. Dühring og hans metode; herefter vil vi uden besvær kunne forudsige, hvordan han vil opfatte den politiske økonomi. I filosofien var hans betragtningsmåde – dér, hvor han

ikke simpelt hen vrøvlede (som i sin naturfilosofi) – en forvrængning af det 18. århundredes anskuelse. Der var ikke tale om historiske udviklingslove, men om naturlove, evige sandheder. Samfundsmæssige fænomener, såsom moral og ret blev afgjort, ikke på grundlag af de til enhver tid historisk givne betingelser, men af de famøse to mænd, hvoraf den ene enten undertrykker den anden, eller også lader han være; desværre er det sidstnævnte tilfælde indtil nu aldrig indtrådt. Vi tager altså næppe fejl, når vi drager den slutning, at hr. Dühring vil føre også økonomien tilbage til endegyldige, inappellable sandheder, evige naturlove, tautologiske aksiomer af den mest indholdsløse tomhed, samtidig med at han ad en lille bagdør indsmugler hele økonomiens positive indhold, for så vidt han kender noget til det. Han vil ikke forklare fordelingen som en samfundsmæssig foreteelse, et resultat af produktion og udveksling, men overlade den til sine berømmelige to mænd til endelig afgørelse. Og da alt dette for os er gammelkendte kunstgreb, så kan vi des mere fatte os i korthed. Faktisk forklarer hr. Dühring os allerede på side 2, at

hans økonomi henholder sig til det, han har »fastslået« i sin »Philosophie«, og at den »på nogle væsentlige punkter støtter sig på de sandheder, der er af overordnet natur og allerede klarlagt på et højere forskningsområde«.

Overalt den samme påtrængende selvros. Overalt jubler hr. Dühring over det, hr. Dühring har fastslået og klarlagt. Klarlagt, så sandelig, det har vi allerede set til overmål – omtrent så klart som en osende tælleprås.

Straks efter kommer vi til

»de mest almene naturlove for al økonomi«,

altså havde vi gættet rigtigt.

Disse naturlove tillader imidlertid kun en rigtig forståelse af den allerede stedfundne historie, hvis man »undersøger dem i hin nærmere bestemmelse, som deres resultater har undergået i kraft af de politiske underkastelses- og grupperingsformer. Sådanne indretninger som slaveri og lønafhængighed, hvortil voldsejendommen slutter sig som et tvillingefoster, må betragtes som socialøkonomiske forfatningsformer af ægte politisk natur, og de danner i

den hidtidige verden den ramme, inden for hvilken virkningerne af de økonomiske naturlove alene kunne vise sig«.

Denne sætning er den fanfare, der – som ledemotivet i en opera af Wagner – forkynder, at de to famøse mænd er i anmarch. Men den er mere endnu – den udgør grundtemaet i hele den dühringske bog. Da der var tale om ret, formåede hr. Dühring ikke at byde os andet end en dårlig oversættelse af den rousseauske lighedsteori til socialistisk sprogbrug – noget som man i årevis har kunnet høre i langt bedre udgaver på et hvilket som helst arbejderværsthus i Paris. Her serverer han for os en lige så dårlig socialistisk oversættelse af økonomernes jammer, når de klager over, at økonomiens evige naturlove og deres virkninger forfalskes gennem indblanding fra statens, fra voldsmagtens side. Med denne opfattelse står han helt alene blandt socialister, og med rette. Enhver socialistisk arbejder, uanset hans nationalitet, forstår så udmærket, at voldsmagten kun beskytter udbytningen, men ikke forårsager den; at grunden til at han bliver udbyttet er forholdet mellem kapital og lønarbejde, og at dette forhold er opstået ad rent økonomisk og ingenlunde ad voldelig vej.

Endvidere får vi at vide, at man

i alle økonomiske spørgsmål »vil kunne skelne mellem to processer, produktionsprocessen og fordelingsprocessen«. Desuden har den noksom bekendte overfladiske J. B. Say tilføjet endnu en tredje proces, forbruget, konsumtionen, men havde ikke noget fornuftigt at sige om den, lige så lidt som hans efterfølgere. Udvekslingen eller cirkulationen er dog – ifølge hr. Dühring – kun en underafdeling af produktionen, der omfatter alt som skal til for at produkterne kan nå frem til den sidste og egentlige konsument.

Hr. Dühring sammenblander de to væsensforskellige, om end gensidigt betingede processer, nemlig produktion og cirkulation, og han påstår ganske ugenert, at der kun kan »opstå forvirring«, hvis man afholder sig fra denne forvirring; dermed beviser han blot, at han ikke kender eller ikke forstår hele den kolossale udvikling, som netop cirkulationen har undergået i de sidste 50 år. Hans bog bekræfter dette indtryk. Men ikke nok med det. Efter at han således har slået produktion og udveksling sammen under navn af produktion slet og ret, opstiller han *ved siden af*

produktionen fordelingen som et andet, helt udvendigt forløb, der slet ikke har noget at gøre med det første. Vi har imidlertid set, at fordelingen i sine afgørende træk er det nødvendige resultat af produktions- og udvekslingsrelationerne i et givet samfund samt af de historiske forudsætninger for dette samfund. Når vi kender disse faktorer, kan vi med sikkerhed slutte os til den i samfundet herskende fordelingsmåde. Men vi ser tillige, at hr. Dühring må fornægte denne elementære økonomiske kendsgerning, hvis han da ikke vil svigte de grundsætninger, han selv har »fastslået« i sin moral-, ret- og historieopfattelse. Især er han nødt til at gøre det, når det gælder om at indsmugle hans uundværlige to mænd i økonomien. Og efter at han med held har befriet fordelingen fra en hvilken som helst sammenhæng med produktion og udveksling, kan denne store begivenhed finde sted.

Lad os dog først huske på, hvordan sagen udviklede sig, da der var tale om moral og ret. Her begyndte hr. Dühring oprindeligt med kun én mand; han sagde:

»Så snart man forestiller sig et menneske som det eneste eller – hvad der er det samme – uden nogen som helst sammenhæng med andre, så kan dette menneske ikke kende til *pligter*. For ham eksisterer ikke noget *du skal*, men kun et jeg vil«.

Men dette menneske uden pligter, tænkt som det eneste, hvem er det vel andet end den fatale »urjøde Adam« i paradiset, hvor han er uden synd, netop fordi han slet ikke kan begå en sådan? – Men også denne virkelighedsfilosofiske Adam har et syndefald i vente. Ved siden af denne Adam optræder der pludselig – ganske vist ikke en Eva med flagrende lokker, men dog en anden Adam. Og straks får Adam pligter og – svigter dem. I stedet for at tage sin broder i favn som ligestillet, påtvinger han ham sit herredømme, trælbander ham – og indtil den dag i dag lider hele verdenshistorien under følgerne af hin allerførste synd, undertrykkelsens arvesynd, og derfor vil hr. Dühring ikke give fem flade ører for denne verdenshistorie.

Når altså hr. Dühring – dette sagt i forbigående – troede i tilstrækkelig grad at have prisgivet negationens negation til læserens foragt, idet han betegnede den som en

dårlig efterligning af den gamle historie om syndefald og frelse – hvad skal vi så sige til *hans* nyeste udgave af den samme gamle historie? (for også frelsen skal vi med tiden »tage op til nærmere overvejelse« – for nu at anvende et udtryk, som »krybdyrene« (44) ynder). Vi må vel have lov at sige, at vi foretrækker det gamle semitiske stammesagn, hvor det i det mindste var umagen værd for hannen og hunnen at forlade uskyldighedstilstanden, hvorimod ingen konkurrent vil berøve hr. Dühring æren for at have konstrueret syndefaldet med to mænd.

Lad os nu lytte til, hvordan syndefaldet oversættes til økonomiens sprog:

»For produktionens tanke kan i al fald kun forestillingen om en Robinson, der står isoleret over for naturen, kun med sine egne kræfter, og ikke skal dele noget med nogen, afgive et passende tankeskema... Tankeskemaet med to personer, hvis økonomiske kræfter kombineres og som åbenbart skal komme til en eller anden indbyrdes ordning med hensyn til deres andele, er lige så hensigtsmæssigt for anskueliggørelsen af det væsentlige i fordelings-tanken. Mere end denne simple dualisme behøves faktisk ikke for med al stringens at fremstille nogle af de vigtigste fordelingsrelationer og studere deres love embryonisk i deres logiske nødvendighed... Et samarbejde på lige fod er lige så vel tænkeligt som kræfternes kombination gennem total undertrykkelse af den ene part, der herefter bliver presset til økonomisk tjeneste som slave eller slet og ret som redskab, og følgelig også bliver underholdt slet og ret som redskab... Mellem lighedens tilstand og en tilstand med nullitet [intethed] på den ene side og omnipotens [almagt] og al aktiv virksomhed på den anden side, findes der en lang række mellemtrin, og verdenshistoriens fænomener har i broget mangfoldighed sørget for eksempler på dem alle. Et universelt blik for historiens forskellige *rets- og urets-institutioner* er her den væsentligste forudsætning...«

og til slut forvandler hele fordelingen sig til en

»økonomisk fordelingsret«.

Endelig har hr. Dühring atter fast grund under fødderne. Arm i arm med sine to mænd står han vel rustet til at byde sit århundrede trods. Men bag dette trekløver står der endnu én, en hidtil unævnt.

»Kapitalen har ikke opfundet merarbejdet. Overalt, hvor én del af samfundet har monopolet på produktionsmidler-

ne, må arbejderen, fri eller ikke fri, føje en overskydende arbejdstid, der er nødvendig til hans eget underhold, for at producere subsistensmidler til ejeren af produktionsmidlerne, hvad enten denne ejermand nu er atheniensisk kalos kagathos« (aristokrat), »etruskisk teokrat, civis romanus« (romersk borger), »normannisk baron, amerikansk slaveejer, valakkisk bojar, moderne godsejer eller kapitalist.« [Marx, »Kapitalen«, 1. bog 2, s. 372]

Efter at hr. Dühring således havde fået kendskab til, hvad der er udbytningens grundform, som er fælles for alle hidtidige produktionsformer – for så vidt de bevæger sig i klasseudsættninger – gjaldt det nu kun om at gøre brug af de to mænd til formålet, og det dybt originale grundlag for virkelighedsøkonomien var færdigt. Han tøvede ikke et øjeblik med at bringe denne »systemskabende tanke« til udførelse. Arbejde uden modydelse, ud over den tid, der er nødvendig for arbejderens eget underhold, det er det springende punkt. Adam, der her hedder Robinson, lader altså den anden Adam, nemlig Fredag, pukke på livet løs. Men hvorfor pukler Fredag mere end han behøver til sit eget underhold? Også dette spørgsmål findes delvist besvaret hos Marx. Men det er alt for vidtløftigt for de to mænd. Sagen afgøres i en håndvending: Robinson »undertrykker« Fredag, presser ham »som slave eller redskab til økonomisk tjeneste« og underholder ham »slet og ret som redskab«. Med denne nyeste »skabende vending« slår hr. Dühring to fluer med ét smæk. For det første sparer han sig selv for besværet med at skulle forklare de forskellige hidtidige fordelingsformer, deres forskelle og deres årsager; de duer simpelt hen ikke, alle som én, fordi de berører på undertrykkelse, på voldsmagt. Herom skal der tales senere. Men for det andet overflytter han dermed hele fordelingsteorien fra økonomiens til moralens og rettens område, dvs. fra et område, hvor der råder urokkelige materielle kendsgerninger, til de mere eller mindre svævende meningers og følelsers område. Han behøver altså ikke længere at undersøge eller at bevise, men kan nøjes med højtravende deklamationer og krav om, at fordelingen af arbejdets produkter bør rette sig, ikke efter deres virkeli-

ge årsager, men efter hvad der forekommer ham selv, hr. Dühring, at være moralsk og retfærdigt. Men hvad der forekommer hr. Dühring at være retfærdigt er ingenlunde uforanderligt, altså langt fra at være en ægte sandhed. For en sådan er jo, ifølge hr. Dührings egne ord, »overhovedet uforanderlig«. I 1868 hævdede hr. Dühring (i bogen »Die Schicksale meiner sozialen Denkschrift etc.«), at

det ligger »i enhver højere civilisations tendens at *udpræge ejendommen stadig skarpere*, og heri, ikke i en sammenblanding af retligheder og herskabssfærer, ligger den moderne udviklings væsen og fremtid«.

Og endvidere kunne han simpelt hen ikke indse

»hvordan lønarbejdets forvandling til en anden art erhverv nogen sinde skulle være forenelig med de love, der gælder for den menneskelige natur og samfundslegemets naturnødvendige strukturering«.

Altså 1868: privatejendom og lønarbejde er naturnødvendige og følgelig retfærdige; 1876: begge er udslag af vold og »røveri«, altså uretfærdige. Vi kan umuligt vide på forhånd, hvad der måske om nogle år kan forekomme et så vældigt fremstormende geni at være moralsk og retfærdigt, og derfor er det nok bedst, hvis vi, når vi betragter rigdommens fordeling, henholder os til de virkelige, objektive, økonomiske love, og ikke til hr. Dührings momentane, foranderlige, subjektive forestillinger om ret og uret.

Vi ville være ilde stedt og kunne få lov at vente længe, hvis vi ikke havde nogen anden og bedre garanti for en forestående omvæltning i den nuværende måde at fordele arbejdsprodukterne på – med dens skrigende modsætninger mellem elendighed og overflod, hungersnød og frådseri – end bevidstheden om, at denne fordelingsmåde er uretfærdig, og at retfærdigheden dog må sejre til sidst. Allerede middelalderens mystikere, der drømte om det tilstundende tusindårsrige, havde en forestilling om klassemodsatningernes uretfærdighed. På tærskelen til den nyere historie, for 350 år siden, råber Thomas Münzer det højlydt ud over verden. Under den engelske og den franske borgerlige revolution lyder det samme råb – og dør hen.

Og når det samme råb om afskaffelse af klasse modsætningerne og klasseforskellene, der indtil 1830 ikke gjorde indtryk på de arbejdende og lidende klasser, nu finder genklang hos millioner, griber land efter land, og vel at mærke i samme rækkefølge og med samme intensitet som storindustrien udvikler sig i de enkelte lande, når det i løbet af en menneskealder er blevet til en magt, der trodser alle de magter, der forener sig imod det, og kan være sikker på sejren i nær fremtid – hvoraf kommer så alt dette? Det kommer af, at den moderne storindustri på den ene side har skabt et proletariat, en klasse, der for første gang i historien kan rejse kravet om afskaffelse, ikke af en eller anden særlig klasseorganisation, ikke af et eller andet særligt klasseprivilegium – men om afskaffelse af klasserne overhovedet; en klasse, som er i den situation, at den må gennemføre dette krav, hvis den da ikke vil trykkes ned på en kinesisk kulis stude. På den anden side har den samme storindustri skabt en klasse – bourgeoisie – som har monopol på alle produktionsredskaber og livsfor nødenheder, men som i hver spekulationsperiode med efterfølgende krak leverer det håndgribelige bevis for, at den ikke længere er i stand til at beherske de produktivkræfter, der er vokset den over hovedet; en klasse, under hvis førerskab samfundet iler frem mod sin undergang som et lokomotiv, når føreren er for svag til at åbne den fastklemte sikkerhedsventil. Med andre ord: det kommer af, at såvel de produktivkræfter, den moderne kapitalistiske produktionsmåde har frembragt, som det system for fordeling af goderne, den har skabt, er kommet i skarp modstrid med selve denne produktionsmåde, og det i en sådan grad, at der må ske en omvæltning i produktions- og fordelingsmåden, en omvæltning, der fjerner alle klasseforskelle, hvis ikke hele det moderne samfund skal gå til grunde. På denne materielle, håndgribelige kendsgerning, der med uimodståelig nødvendighed, i mere eller mindre klar form, trænger ind i de udbyttede proletarers hjerner, og ikke på en eller anden skrivebordsfilosofs forestillinger om ret og uret, bygger den moderne socialisme sin sikre forvisning om sejren.

II. Voldsteori

»I mit system er den almene politiks forhold til den økonomiske rets dannelser bestemt på en så præcis og tillige så *ejendommelig* måde, at en særlig henvisning ikke turde være overflødig for at lette studiet. Udformningen af de *politiske* relationer er det *historisk fundamentale*, og de *økonomiske* afhængigheder er kun en *virkning* eller et specialtilfælde og følgelig altid *andenrangs kendsgerninger*. Nogle af de nyere socialistiske systemer gør det iøjnefaldende ydre skin, dvs. et fuldstændig omvendt forhold, til det ledende princip, idet de så at sige lader de politiske underordninger vokse ud af de økonomiske tilstande. Ganske vist er disse andenrangs virkninger som sådanne til stede og for nærværende ganske følelige; men det *oprindelige må søges i den umiddelbare politiske vold* og ikke først i en indirekte økonomisk magt«.

Tilsvarende andetsteds, hvor hr. Dühring

»går ud fra den tese, at de politiske tilstande er den afgørende årsag til den økonomiske situation, og at den omvendte relation kun repræsenterer en andenrangs tilbagevirken... Så længe man ikke tager den politiske gruppering for dens egen skyld til udgangspunkt, men behandler den udelukkende *som et middel til at komme til fodertruget*, så længe vil man huse et stykke skjult reaktion i sig, uanset hvor radikalt socialistisk og revolutionær man end kan synes at være«.

Det er hr. Dührings teori. Den bliver – her og mange andre steder – simpelt hen fremsat, så at sige dekreteret. Intetsteds i de tre tykke bind er der tale om det mindste forsøg på at bevise teorien eller gendrive modsatte anskuelser. Ja, om så beviser var billige som brombær – hr. Dühring ville ikke give os beviser. Sagen er jo allerede bevist ved hjælp af det berømte syndefald, hvor Robinson gjorde Fredag til træ. Det var en voldsakt, altså en politisk handling. Denne undertrykkelse danner udgangspunktet og grundlaget for hele den hidtidige historie og har besmittet den med uretfærdighedens arvesynd – således at den i senere perioder blot er mildnet og »forvandlet til de mere indirekte økonomiske afhængighedsformer«; den indtil nu gældende »voldsejendom« beror ligeledes på denne oprindelige undertrykkelse. Følgelig er det klart, at alle økonomiske foreteelser skal forklares ud fra politiske årsager, nemlig voldsmagten. Og er man ikke tilfreds med det, så er man i det skjulte en reaktionær.

Lad os først sige, at man må være lige så selvglad som hr. Dühring for at betragte denne opfattelse som noget særlig »ejendommeligt« – hvad den ingenlunde er. Den forestilling, at det er de mest iøjnefaldende ydre politiske begivenheder [Haupt- und Staatsaktion], der er det afgørende i historien, er lige så gammel som historieskrivningen selv. Den er hovedårsagen til, at der kun er bevaret så lidt om folkenes udvikling, der fuldbyrdes i al stilfærdighed som baggrund for disse larmende optrin og er den egentlige drivkraft i historien. Den førnævnte forestilling behersker hele den tidligere historieopfattelse; den har for første gang fået et stød gennem restaurationsperiodens (45) borgerlige franske historikere, og det eneste »ejendommelige« ved sagen er, at hr. Dühring endnu en gang ikke aner noget som helst om alt dette.

Videre: Lad os blot et øjeblik antage, at hr. Dühring har ret, og at al hidtidig historie kan føres tilbage til menneskets undertrykkelse af mennesket, så er vi dog ikke på langt nær kommet til bunds i sagen. For de første er der jo spørgsmålet: hvordan fandt Robinson på at gøre Fredag til træl? Blot for fornøjelsens skyld? Aldeles ikke. Tværtimod, vi ser at Fredag »som slave eller slet og ret som redskab bliver presset til *økonomisk* tjeneste« og også »bliver underholdt slet og ret som redskab«. Robinson har gjort Fredag til træl, fordi Fredag skal arbejde og gøre gavn for Robinson. Og hvordan kan Robinson få gavn af Fredags arbejde? Kun derved at Fredag ved sit arbejde frembringer flere livsfornødenheder end Robinson behøver at give ham for at holde ham i arbejdsduelig stand. I strid med hr. Dührings udtrykkelige påbud har Robinson altså ikke taget den med Fredags undertrykkelse etablerede »politiske gruppering for dens egen skyld« til udgangspunkt, men har udelukkende behandlet den »som et middel til at komme til fodertruget«, og nu er det op til ham selv, hvordan han kan klare sig mod sin herre og mester, hr. Dühring.

Det barnagtige eksempel, som hr. Dühring har opfundet specielt for at påvise at voldsmagten er det »historisk fundamentale«, beviser altså tværtimod, at volden kun er

midlet – målet derimod er den økonomiske fordel. Og eftersom målet er en hel del mere »fundamentalt« end det middel, der anvendes for at nå målet, så er den økonomiske side af relationerne ligeledes mere fundamental i historien end den politiske. Eksemplet beviser altså netop det modsatte af hvad det skulle bevise. Og tilsvarende som med Robinson og Fredag forholder det sig med alle hidtidige tilfælde af herredømme og trældom. For at benytte hr. Dührings elegante udtryksmåde, så har underkuelsen altid været »et middel til at komme til fodertruget« (fodertruget taget i videste forstand), men aldrig og intetsteds har den været en politisk gruppering, indført »for dens egen skyld«. Man må være en hr. Dühring for at kunne indbilde sig, at skatterne kun er »andenrangs virkninger« i staten, eller at den nuværende politiske gruppering med det herskende bourgeoisie og det undertrykte proletariat eksisterer »for dens egen skyld« og ikke for at det herskende bourgeoisie »kan komme til fodertruget«, nemlig for at sikre profitmagen og kapitalophobning.

Lad os imidlertid vende tilbage til vore to mænd. Robinson gør, »med kården i hånd«, Fredag til sin slave. Men for at klare det har Robinson brug for noget andet og mere end kården. Ikke alle og enhver har gavn af en slave. For at kunne anvende en slave, må man råde over to ting: for det første over redskaber og råmateriale til slavens arbejde, og for det andet over midler til hans nødtørftigste underhold. Før slaveriet i det hele taget bliver muligt, må der allerede være opnået et vist udviklingstrin i produktionen og opstået en vis grad af ulighed i fordelingen. Og der kræves en ganske betydelig forøgelse af produktion, handel og ophobning af rigdom, før slavearbejdet kan blive den fremherskende produktionsmåde i hele samfundet. I de gamle naturgroede landsbyfællesskaber med deres fælleseje til jorden findes slaveri enten slet ikke, eller det spiller en meget underordnet rolle. Det samme gælder den oprindelige bondeby Rom; men da Rom blev »verdensby« og jordbesiddelsen i Italien mere og mere koncentreret i hænderne på en fåtallig klasse af kolossalt rige godsejere, blev bondebefolkningen fortrængt! af en befolkning af sla-

ver. På perserkrigens tid var antallet af slaver i Grækenland steget til 460.000 i Korinth, til 470.000 i Aegina, og på hver fri mand i befolkningen gik der ti slaver. Der skulle en hel del mere til det end slet og ret »vold«, nemlig en højt udviklet kunst- og håndværksindustri og en udbredt handel. Slaveriet i Amerikas Forenede Stater beroede mindre på vold end på den engelske bomuldsindustri; i de områder, hvor der ikke kunne gro bomuld eller hvor man ikke, som i grænsestaterne, drev slaveavl til bomuldsstaterne, der uddøde slaveriet af sig selv, uden anvendelse af vold, simpelt hen fordi det ikke kunne betale sig.

Når hr. Dühring kalder den nuværende ejendom »volds-ejendom« og betegner den som

»den form for herredømme, der *som grundlag* ikke blot har menneskets udelukkelse fra anvendelsen af naturmidlerne til eksistens, men også – hvad der betyder langt mere – menneskets underkuelse til trælljetjeneste«, –

så stiller han hele dette forhold på hovedet. Menneskets underkuelse til trælljetjeneste forudsætter i alle sine former allerede, at undertrykkeren råder over de arbejdsmidler, uden hvilke han ikke kan anvende den underkuede, desuden – hvor der er tale om egentligt slaveri – at han råder over de livsfornødenheder, uden hvilke slaven ikke kan holdes i live. I alle tilfælde er der altså allerede forudsat besiddelse af en vis formue, der ligger over gennemsnittet. Hvordan er den opstået? Det er indlysende, at den meget vel kan være røvet og altså bero på vold, men det behøver ikke at være tilfældet. Den kan være tilvejebragt ved arbejde, ved tyveri, ved handel, ved svindel. Faktisk må den oprindelig være frembragt ved arbejde, før det overhovedet er muligt at røve den.

Privatejendommen som sådan optræder i historien overhovedet ikke som resultat af røveri og vold. Tværtimod. Den eksisterer allerede, skønt begrænset til visse genstande, i det ældgamle, naturgroede landsbyfællesskab, der findes hos alle kulturfolk. Allerede inden for dette fællesskabs rammer udvikler den sig i form af vare, i begyndelsen dog kun i udveksling med fremmede. Jo mere fællesskabets produkter antager vareform, dvs. jo mindre af

dem der bliver produceret til producenternes eget forbrug, og i jo højere grad de produceres direkte til udvekslingsformål, jo mere udvekslingen fortrænger den oprindelige naturgivne arbejdsdeling også inden for fællesskabet, desto mere uensartet bliver formuefordelingen blandt fællesskabets medlemmer, desto dybere undergraves det gamle fælleseje til jorden, desto hurtigere nærmer fællesskabet sig sin opløsning, forvandles til en landsby med selvejerbønder. Igennem årtusinder kunne den orientalske despotisme og erobrende nomadefolks skiftende herredømme ikke rokke ved det gamle landsbyfællesskab; men storindustrien ødelægger lidt efter lidt den naturgroede landlige hjemmeindustri gennem den konkurrence, den påfører den i kraft af sine produkter, og får fællesskabet til at gå mere og mere i opløsning. Her er der ikke tale om vold, lige så lidt som når den fælles agerjord bliver opdelt i de såkaldte »Gehöferschaften« ved Mosel og i Hochwald, – en proces, der stadig står på [i dele af Tyskland]. Bønderne finder simpelt hen ud af, at det er til deres egen fordel, når privatejendom til jorden sættes i stedet for fællesejet. Selv et indfødt aristokratis opståen, sådan som det foregik hos kelterne, germanerne og i det indiske femflodsland på grundlag af fællesejet til jorden, beror i første omgang slet ikke på vold, men på frivillighed og sædvane. Overalt hvor privatejendommen udvikler sig, sker det som følge af ændrede produktions- og udvekslingsrelationer, for at øge produktionen og fremme samhandelen – altså af økonomiske årsager. Vold spiller i den forbindelse ingen rolle. Det er jo indlysende, at privatejendommen som institution allerede må eksistere, før en røver kan *tilegne* sig fremmed gods, dvs. at vold kan ændre besiddelsen, men den kan ikke frembringe privatejendommen som sådan.

Men volden eller voldsejendommen kan heller ikke bruges for at forklare »menneskets underkuelse til trællejernen« i dens mest moderne form, i form af lønarbejde. Vi har allerede nævnt, hvilken rolle arbejdsprodukternes forvandling til varer – deres fremstilling direkte til udveksling, ikke til eget forbrug – spiller for opløsningen af det gamle landsbyfællesskab, altså ved direkte eller indirekte

at gøre privatejendommen til den fremherskende form for ejendom. Nu har Marx i »Kapitalen« imidlertid soleklart påvist – og hr. Dühring vogter sig vel for blot med en stavelse at komme ind på dette – at vareproduktionen på et vist trin forvandles til kapitalistisk produktion og at – på dette trin – »den lov for tilegnelse eller lov for privatejendom, der beror på vareproduktion og vareomsætning, slår om i sin direkte modsætning gennem sin egen indre, ubønhørlige dialektik. Den udveksling af ækvivalenter, der fremtrådte som den oprindelige operation, har drejet sig således, at der kun tilsyneladende finder en udveksling sted, idet, for det første, den del af kapitalen, der udveksles mod arbejdskraft, selv kun er en del af det fremmede arbejdsprodukt, der er tilegnet uden ækvivalent, og, for det andet, må den ikke blot erstattes af den som har fremstillet denne del, nemlig af arbejderen, men må erstattes med et nyt merprodukt. Oprindeligt fremtrådte ejendomsretten for os som begrundet i eget arbejde... Ejendom fremtræder nu« (siges der i slutningen af Marx' udredning) »for kapitalistens vedkommende som retten til at tilegne sig fremmed, ubetalt arbejde eller dets produkt og for arbejderens vedkommende som det umulige i at tilegne sig sit eget produkt. Adskillelsen af ejendom og arbejde bliver til den nødvendige følge af en lov, der tilsyneladende udgik fra deres identitet«. (Marx, »Kapitalen«, 1. bog 4, s. 825-826)

Med andre ord: Selv om vi udelukker alle muligheder for røveri, voldshandlinger og snyderi, selv om vi antager, at al privatejendom oprindelig beror på ejerens eget arbejde og at der i hele det videre forløb kun udveksles lige værdier, så kommer vi alligevel ved produktionens og udvekslingens fortsatte udvikling nødvendigvis frem til den nuværende kapitalistiske produktionsmåde, hvor produktions- og subsistensmidlerne monopoliseres i hænderne på en fåtallig klasse, og hvor de øvrige klasser, der danner det uhyre flertal, trykkes ned til besiddelsesløse proletarer hvor svindelproduktion og handelskriser skifter periodisk, og hvor der hersker hele det nuværende anarki i produktionen. Hele forløbet finder sin forklaring i rent øko-

nomiske årsager, uden at vi en eneste gang behøver at tage tilflugt til røveri, vold, staten eller nogen slags politisk indblanding. »Voldsejendommen« viser sig også her kun at være en brovtende frase, som skal dække over manglende forståelse for tingenes virkelige forløb.

Dette forløb er, udtrykt historisk, bourgeoisiets udviklingshistorie. Hvis de »politiske tilstande er den afgørende årsag til den økonomiske situation«, så skulle det moderne bourgeoisie ikke have udviklet sig i kamp mod feudalismen, men måtte være dens frivilligt fremelskede skødebarn. Alle og enhver véd, at det modsatte er tilfældet. Fra oprindeligt at være en undertrykt stand, afgiftspligtig under den herskende feudaladel, rekrutteret fra ufrie og liv egne af alle slags, har borgerskabet i uafbrudt kamp med adelen erobret den ene magtposition efter den anden. Slutelig tog det i de mest udviklede lande selv magten i adelens sted: i Frankrig, idet det direkte styrtede adelen, i England, idet det borgerliggjorde adelen og inkorporerede den i sig som sit eget pyntelige top lag. Og hvordan afstedkom borgerskabet alt dette? Udelukkende gennem en forandring af den »økonomiske situation«, der før eller siden, frivilligt eller efter kamp, blev efterfulgt af en forandring i de politiske tilstande. Bourgeoisiets kamp mod feudaldelen, det er byens kamp mod landet, industriens kamp mod jordbesiddelsen, pengeøkonomiens kamp mod naturaløkonomien. Borgernes afgørende våben i denne kamp var deres *økonomiske* magtmidler, der blev forøget uafbrudt gennem industriens udvikling fra et i begyndelsen håndværksmæssigt stadium og senere til manufaktur, og gennem handelens udbredelse. Under hele denne kamp stod den politiske magt på adelens side, med undtagelse af en vis periode, hvor kongemagten benyttede borgerskabet mod adelen for ved hjælp af den ene stand at holde den anden i skak. Men fra det øjeblik, hvor borgerskabet, der politisk stadig væk var magtesløst, begyndte at blive farligt i kraft af sin voksende økonomiske styrke, sluttede kongedømmet atter forbund med adelen og udløste derved borgerskabets revolution, først i England, senere i Frankrig. De »politiske tilstande« i Frankrig havde holdt sig uforandre-

de, mens den »økonomiske situation« var løbet fra dem. Ifølge den politiske orden var adelen alt, borgeren intet; ifølge sin sociale stilling var borgeren blevet den vigtigste klasse i staten, mens adelen havde mistet alle sine sociale funktioner, idet den dog fortsat indkasserede betalingen for disse forsvundne funktioner. Ikke nok med det: borgerskabet med samt hele produktionen var stadig væk indestængt i middelalderens feudale politiske former, som denne produktion – ikke alene manufakturen, men selv håndværket – for længst var vokset fra; indestængt i tusindvis af laugsprivilegier, af lokale og provinsielle toldskranker, der var blevet til rene chikanerier og lænker for produktionen. Borgerskabets revolution gjorde ende på alt dette. Men ikke idet den – ifølge hr. Dührings principper – tilpassede den økonomiske situation til de politiske tilstande; netop dette havde adel og kongemagt i årevis forsøgt at gøre, men forgæves. Den gjorde det tværtimod ved at rydde alt det gamle, rådne politiske skrammel af vejen og skabe nye politiske tilstande, under hvilke den nye »økonomiske situation« kunne bestå og udvikle sig. Og den har udviklet sig glimrende i denne gunstige politiske og juridiske atmosfære, så glimrende, at bourgeoisiet for nærværende ikke befinder sig langt fra den stilling, som adelen indtog i 1789. Bourgeoisiet bliver mere og mere socialt overflødigt, og ikke blot det: det bliver en social hæmsko. Det fjerner sig mere og mere fra den aktive produktionsvirksomhed og bliver som i sin tid adelen mere og mere en klasse, der blot stryger gevinsten. Bourgeoisiet har selv tilvejebragt denne omvæltning i sin egen stilling og skabt en ny klasse, proletariatet. Det har gjort det uden nogen slags voldshokuspokus, ad rent økonomisk vej. Mere endnu. Bourgeoisiet har aldeles ikke selv ønsket dette resultat af sin egen gøren og laden – tværtimod, dette resultat er fremkommet med uimodståelig styrke og mod dets yilje og hensigter. Dets egne produktivkræfter er vokset så meget, at de ikke længere lader sig styre og driver som med naturnødvendighed hele det borgerlige samfund mod undergang eller omvæltning. Og når bourgeois'erne nu appellerer til voldsmagten for at forhindre den vaklen-

de »økonomiske situation« i at bryde sammen, så beviser de dermed kun, at de er hildede i de samme vrangforestillinger som hr. Dtiring; at de tror, at »de politiske tilstande er den afgørende årsag til den økonomiske situation«; at de ligesom hr. Dühring indbilder sig, at de ved hjælp af »det oprindelige«, »den umiddelbare politiske volds-magt« kan omskabe disse »andenrangs kendsgerninger«, nemlig den økonomiske situation og dens ubønhørlige udvikling; at de tror, at de ved hjælp af Krupp-kanoner og Mauser-geværer kan skyde dampmaskinens virkninger ud af verden og med dem virkningen af hele det moderne maskineri, verdenshandelen og den moderne bank- og kredit-udvikling, som dampmaskinen har frembragt.

III. Voldsteori (fortsættelse)

Lad os imens undersøge hr. Dührings almægtige »volds-magt« noget nærmere. Robinson træl binder Fredag »med kården i hånd«. Hvor har han fået kården fra? Selv på robinsonadernes fantasiøer har man endnu ikke set, at der gror kårder på træerne. På dette spørgsmål bliver hr. Dühring os svar skyldig. Når Robinson kunne skaffe sig en kårde, så er vi i vor gode ret til at antage, at Fredag en skønne dag triner frem med en ladet revolver i hånden, og straks har vi hele »volds«-relationen i omvendt orden: Fredag kommanderer og Robinson må pukle. Vi må gøre læseren en undskyldning, fordi vi hele tiden vender tilbage til denne historie om Robinson og Fredag, der egentlig hører hjemme i barnekammeret og ikke i videnskaben, men kan vi gøre for det? Vi er nødt til at anvende hr. Dührings aksiomatiske metode og gøre det samvittighedsfuldt, og så er det jo ikke vores skyld, når vi hele tiden havner i de rene barnagtigheder. Revolveren besejrer altså kården, og herefter turde det vel være begribeligt for selv den naive aksiomatiker, at vold ikke er en ren viljesakt, men kræver yderst reale forudsætninger for at kunne udfolde sig, nemlig *redskaber*, hvor det mere fuldkomne redskab sejrer over det mindre fuldkomne. Endvidere må disse redskaber være producerede, og dermed er det tillige sagt,

at producenten af mere fuldkomne voldsredskaber, vulgo [i almindelig tale kaldet] våben, besejrer producenten af mindre fuldkomne; kort sagt, at voldsmagtens sejr beror på produktion af våben. Denne beror atter på produktionen i det hele taget, altså – på den »økonomiske magt«, på den »økonomiske situation«, på de *materielle* midler, som voldsmagten har til rådighed.

Voldsmagten, det er i dag hæren og flåden, og vi véd alle – til skade for os selv – at begge dele koster »en gyselig hoben penge«. Men voldsmagten kan ikke lave penge, den kan allerhøjest tage penge, der allerede er lavet, og det nytter heller ikke ret meget – også det har vi erfaret til skade for os selv, i forbindelse med de franske milliarder (46). I sidste ende må pengene alligevel leveres ved hjælp af den økonomiske produktion; voldsmagten er altså atter betinget af den økonomiske situation, der leverer midlerne til udrustning og underhold af dens redskaber. Men ikke nok med det. Hær og flåde er mere end noget andet afhængige af de økonomiske forudsætninger. Bevæbning, sammensætning, organisation, taktik og strategi afhænger fremfor alt af det til enhver tid givne produktionstrin og af kommunikationsmidlerne. Det er ikke de »frie imaginationer« af geniale feltherrers forstand, der har bevirket omvæltningerne på dette område, men opfindelsen af bedre våben og forandringer i menneskematerialet. De geniale feltherrers indflydelse begrænser sig i bedste fald til at udvikle kampmetoderne i overensstemmelse med de nye våben og soldater.««

I begyndelsen af det 14. århundrede kom krudtet fra araberne til Vesteuropa, og hvert skolebarn véd, at dette medførte en omvæltning i krigskunsten. Indførelsen af krudt og ildvåben var imidlertid aldeles ingen voldshandling, men et industrielt, altså økonomisk fremskridt. In-

* I stedet for de følgende afsnit indeholdt manuskriptet oprindeligt en mere udførlig variant, der allerede af Engels selv blev udtaget af manuskriptet og opbevaret som særskilt afhandling under overskriften »Infanteritaktikken, afledet af materielle årsager. 1700-1870«. Den findes i Marx/Engels Werke, Dietz Verlag, Berlin 1973 bd. 20, s. 597-603. – Red.

dustri er og bliver industri, uanset om den har frembringelse eller ødelæggelse af genstande som mål. Indførelsen af ildvåben betød en omvæltning, ikke alene i selve krigsførelsen, men også i de politiske relationer mellem de herskende og de undertrykte. For at skaffe sig krudt og ildvåben har man brug for industri og penge, og byernes borgere var i besiddelse af begge dele. Derfor er de nye våben fra begyndelsen byernes våben og tillige den opadstræbende kongemagts våben, da den søgte støtte hos byerne mod feudaldelen. For borgernes kanoner faldt adelsslottens førhen uindtagelige stenmure, de borgerlige håndbøssers kugler gennemboede ridderrustningerne. Med adelens harniskklædte rytteri brød også adelens herredømme sammen. Under borgerskabets udvikling blev de afgørende våbenarter fodfolk og artilleri; tvunget af kanonerne, måtte krigshåndværket anskaffe sig en ny, ren industriel underafdeling: ingeniørtropperne.

Ildvåbenenes udvikling foregik meget langsomt; kanonerne var fortsat uhåndterlige, håndvåbnene primitive, trods mange enkeltopfindelser. Det varede over 300 år, før man fik et gevær, der kunne bruges til at bevæbne hele infanteriet med. Først i begyndelsen af det 18. århundrede fortrængte flintlåsgeværet med bajonet endeligt spydet fra fodfolkets bevæbning. Datidens infanteri bestod af stramt eksercerende fyrstelige lejesoldater, der var ganske upålidelige og kun blev holdt sammen ved hjælp af pryglestokken; de udgjordes af samfundets mest forsumpede elementer og ofte endog af tvangsrekrutterede fjendtlige krigsfanger. Den eneste kampform, hvortil disse soldater kunne anvende det nye gevær, var linjetaktikken, der nåede sin største fuldkommenhed under Friedrich II af Preussen. En armés samlede infanteri blev opstillet i en dybde af tre geledder i en meget lang åben firkant; tropperne bevægede sig i slagorden som et hele, allerhøjest var det tilladt en af flojene at rykke lidt frem eller holde lidt tilbage. Denne ubehjælpssomme masse kunne kun bevæge sig i slagorden på fuldstændig jævnt terræn og i et meget langsomt tempo (75 skridt i minuttet); en ændring i opstillingen under selve kampen var umulig, og når infanteriet først var kom-

met i ilden, blev sejr eller nederlag afgjort på ganske kort tid og med ét enkelt slag.

I den amerikanske uafhængighedskrig optrådte der svagt organiserede skarer af rebeller mod disse ubehjælpsomme linjer; de havde ganske vist ikke lært at eksercere, men til gengæld var de meget dygtige til at skyde med deres gode rifler; de kæmpede for deres egne interesser og deserterede følgelig ikke, sådan som de hvervede tropper. De gjorde heller ikke englænderne den tjeneste at møde dem i linjeformation og på åben mark, men opererede i spredte, hurtige skyttesværme og i dækning af skovene. Linjen var her magtesløs og bukkede under for den usynlige modstander, der ikke var til at få fat i. Blænkertaktikken var genopfundet – en ny kampmetode som følge af et andet soldatermateriale.

Også på det militære område fuldbyrdede den franske revolution, hvad den amerikanske havde begyndt. Over for koalitionen (47) veltrænede lejetropper havde den ikke andet at stille op end dårligt trænede, men talrige masser, et opbud af hele nationen. Men med disse masser gjaldt det om at beskytte Paris, altså at dække et bestemt område, og det kunne ikke lade sig gøre uden at vinde sejr i et åbent masseslag. Skyttetræfninger alene var ikke nok, man måtte finde en anvendelse også for masserne, og den blev fundet i kolonnen. Kolonneopstillingen tillod også mindre øvede tropper at bevæge sig i nogenlunde god orden og med større marchhastighed (100 skridt eller mere i minuttet); den gjorde det muligt at bryde igennem den gamle linjeopstillings stive former, at kæmpe i al slags terræn, også i det for linjen ugunstigste, at gruppere tropperne på mange forskellige måder og, i forbindelse med spredte skytteformationer, at sinke, beskæftige og udmatte de fjendtlige linjetropper indtil det øjeblik, hvor man kunne foretage et gennembrud i stillingens afgørende punkt med de masser, der var holdt i reserve. Denne nye kampmetode, der byggede på en forbindelse af blænkere og kolonner og på hærens inddeling i selvstændige divisioner eller armékorps, sammensat af alle våbenarter, blev af Napoleon I videreudviklet til fuldkommenhed såvel i

taktisk som i strategisk henseende; den var blevet nødvendig fremfor alt på grund af den franske revolutions forandrede soldatermateriale. Men den havde derudover to vigtige tekniske forudsætninger: for det første feltkanonerne lettere lavetkonstruktion, der var opfundet af Gribeauval; den alene gjorde det muligt at flytte kanonerne hurtigere, sådan som det nu krævedes. For det andet bøssekolbens svajede facon – lånt fra jagtgeværet og indført i Frankrig i 1777, hvor kolben hidtil havde dannet en direkte forlængelse af løbet; denne forbedring gjorde det muligt at sigte direkte på en bestemt mand uden nødvendigvis at skyde forbi. Uden dette fremskridt kunne man ikke have anvendt blænkertaktikken uden samtidig at indføre et nyt gevær.

Det revolutionære system, hvor hele folket er bevæbnet, blev snart begrænset til en tvangsudskrivning (med et stedfortrædersystem, hvor de mere velhavende kunne købe sig fri); i denne form blev det overtaget af de fleste store stater på kontinentet. Kun Preussen forsøgte med sit landeværnssystem (48) at inddrage folkets militære styrke i større omfang. Preussen var også den første stat, der forsynede hele infanteriet med det nyeste våben, det riflede bagladegevær, efter at det til krigsbrug forbedrede riflede forladegevær, udviklet mellem 1830 og 1860, havde spillet en kortvarig rolle. Det var disse to ting, Preussen kunne takke for sine resultater i krigen 1866.

I den tysk-franske krig stod for første gang to hære, der begge havde riflede bagladegeværer, over for hinanden, og begge brugte i det væsentlige de samme taktiske formationer som på de gamle, glatløbende flintlåsbøssers tid. Kun preusserne havde, med indførelsen af kompagnikolonnen – gjort et forsøg på at finde frem til en kampform, der var bedre tilpasset til den nye bevæbning. Men da den preussiske garde den 18. august ved St. Privat for alvor prøvede at anvende kompagnikolonnen, mistede de stærkest implicerede fem regimente i løbet af højst to timer en tredjedel af deres mandskabsstyrke (176 officerer og 5114 mand), og fra da af var også kompagnikolonnen dødsdømt som kampform, lige så vel som bataljonskolo-

nen og linjen. Ethvert videre forsøg på at udsætte sluttede formationer for fjendtlig geværild blev opgivet, og på tysk side blev kampen fra nu af ført med netop sådanne tætte skyttesværme, i hvilke kolonnen under kugleregningen alligevel helt af sig selv havde opløst sig – noget man oppefra havde bekæmpet som værende i modstrid med militær orden; ligeledes blev løb den eneste anvendte bevægelsesmåde under fjendtlig geværild. Atter engang havde soldaten været klogere end officeren; den eneste kampform, der hidtil har stået sin prøve i bagladegeværrets ild, havde han med sikkert instinkt fundet frem til og anvendt på trods af den militære ledelses stritten imod.

Med den tysk-franske krig er der indtrådt et vendepunkt af en helt anden rækkevidde end alle tidligere. For det første er våbnene nu så perfekte, at et ny fremskridt af omvæltende betydning ikke længere er muligt. Når man har kanoner, hvormed man kan ramme en bataljon, så snart øjet kan skelne den, og geværer, som kan præstere det samme med en enkelt mand som mål, og hvor det tager mindre tid at lade end at sigte, så er alle videre fremskridt mere eller mindre ligegyldige for krig i åben mark. Udviklingen i denne retning er altså i det væsentlige en afsluttet æra. Men for det andet har denne krig tvunget alle stormagter på kontinentet til selv at indføre det skærpede preussiske landeværnssystem og dermed påtage sig en militær byrde, der i løbet af få år vil ruinere dem. Hæren er statens hovedformål, den er blevet et mål i sig selv; folket er kun til for at levere soldater og ernære dem. Militarismen behersker og opsluger Europa. Men denne militarisme bærer i sig kimen til sin egen undergang. De enkelte staters indbyrdes konkurrence tvinger dem på den ene side til år for år at anvende flere penge til hær, flåde, kanoner osv.; på den anden side til at gøre mere og mere alvor af den almindelige værnepligt og således til sidst gøre hele folket fortroligt med våbenbrug, altså sætte det i stand til i et givet øjeblik at gennemtvinge sin vilje over for den kommanderende militære storherlighed. Og dette Øjeblik indtræffer, så snart folkets masse – arbejderne i byerne og på landet samt bønderne – *har* en vilje. Ved

dette punkt slår fyrstehæren om i en folkehær; maskinen nægter at fungere, militarismen går til grunde under sin egen udviklings dialektik. Hvad det borgerlige demokrati af 1848 ikke kunne fuldbyrde, netop fordi det var *borgerligt* og ikke proletarisk, nemlig at indgive de proletariske masser en vilje, der svarer til deres klassesituation – det vil socialismen uvægerligt bevirke. Og det betyder sprængning *indefra* af selve militarismen og dermed alle stående hære.

Det er den ene morale af vor historie om det moderne infanteri. Den anden morale – der igen fører os tilbage til hr. Dühring – er den, at hærenes organisation og kampmetode og dermed sejr og nederlag viser sig at være afhængig af materielle, dvs. økonomiske betingelser: det givne menneske- og våbenmateriale, altså af befolkningens kvalitet og kvantitet, af teknikken. Kun et folk af jægere som amerikanerne kunne genopfinde blænker taktikken – og de var jægere af rent økonomiske årsager, netop som de samme yankee'er i de gamle stater nu af rent økonomiske årsager har forvandlet sig til bønder, industrimænd, søfolk og købmænd, der ikke længere jager i urskoven, men med desto større færdighed på spekulationens mark, hvor de også har bragt det vidt i udnyttelse af masserne. – Kun en revolution som den franske, der økonomisk frigjorde borgeren og især bonden, kunne finde på massehærene og tillige de frie bevægelsesformer, der knuste de gamle, stive linjer – militære genspejlinger af det enevælde, de forsvarede. Og hvordan fremskridt i teknikken, så snart de var militært anvendelige og blev anvendt, straks og næsten med magt fremtvang ændringer, ja omvæltninger i kampmetoden, ofte meget imod den militære ledelses vilje, det har vi fået at se i hvert enkelt tilfælde. I dag kan selv en stræbsom underofficer oplyse hr. Dühring om, hvor meget krigsførelsen afhænger af produktion og transportmidler såvel i baglandet som på krigsskuepladsen. Kort sagt, overalt og altid er det økonomiske betingelser og magtmidler, der hjælper »volden« til sejr, og uden dem ville den ophøre med at være vold. Og hvis nogen ud fra det modsatte synspunkt ville reformere krigs-

væsnet ifølge de dühringske principper, ville han ikke høste andet end prygl.*

Begiver vi os nu fra landjorden ud på vandet, så kan vi alene i de sidste tyve år iagttage en helt anderledes gennemgribende omvæltning. Krimkrigens (49) slagskibe var to- og tredæks træskibe med 60–100 kanoner, fortrinsvis drevet af sejl og kun udstyret med en svag dampmaskine til hjælp i nødstilfælde. De førte hovedsagelig 32-pundige stykker med en rørvægt på 2500 kg og desuden et fåtal 68-pundige på 4750 kg. Henimod slutningen af krigen viste der sig jernpansrede svømmende batterier, klodsede, næsten ubevægelige uhyrer, men for de daværende kanoner virkede de næsten usårlige. Snart blev jernpansringen også anvendt til slagskibe; i begyndelsen endnu tynd, en 4 tommers jernplade blev allerede anset for at være et meget stærkt panser. Men fremskridt i artilleriet overhalede snart pansringen. Til hver panserplade, der én efter én kom i brug, blev der opfundet nye og sværere kanoner, der med lethed gennemslog pansringen. Således er vi allerede nået frem til 10, 12, 14, 24 tommers panserstyrke på den ene side (Italien har planer om at bygge et skib med et 3 fod tykt panser), og på den anden side har vi kanoner med riflet løb og en rørvægt på 25, 35, 80 og endog 100 tons, som kan sende projektiler på 300, 400, 1700, 2000 pund over hidtil uhørte afstande. Slagskibet er i dag en kæmpestor, pansret, skruedrevet damper med en tonnage på 8000 til 9000 tons og 6000 til 8000 hestekræfter, med drejetårne og fire, højst seks meget svære kanoner og med en forstavn, der under vandlinjen er trukket ud i en spids til vædring af fjendtlige skibe. Det er en eneste kolossal maskine, hvor dampen ikke alene anvendes til hurtig bevægelse, men også til styring, til ankerspillet, til at dreje tårnene, til at rette og lade kanonerne, udpumpe vandet, hejse og sænke bådene – som til dels selv drives

* I den preussiske generalstab forstår man det udmærket. »Grund-laget for krigsvæsnet er i første række nationernes økonomiske livsudfoldelse i det hele taget«, sagde hr. Max Jähns, kaptajn i generalstaben, i et videnskabeligt foredrag. (Kölner Zeitung 20. april 1878)

af dampkraft – osv. Men kapløbet mellem pansringen og kanonerne er ikke afsluttet. Nu om stunder kan et skib næsten aldrig svare til de stillede krav. det er allerede forældet, før det er søsat. Det moderne slagskib er ikke blot et produkt af, men tillige et prøveeksemplar af den moderne storindustri, en svømmende fabrik – ganske vist især til spild af penge. Det land, hvor storindustrien er mest udviklet, har næsten monopol på bygning af sådanne skibe. Alle tyrkiske, næsten alle russiske og de fleste tyske panserskibe er bygget i England; anvendelige panserplader bliver næsten udelukkende fremstillet i Sheffield. Af de tre jernværker i Europa, der er i stand til at levere de sværeste kanoner, ligger de to (Woolwich og Elswick) i England og det tredje (Krupp) i Tyskland. Her viser det sig på den mest håndgribelige måde, hvordan den »umiddelbare politiske voldsmagt«, der ifølge hr. Dühring er den »afgørende årsag til den økonomiske situation«, tværtimod er fuldstændig underlagt den økonomiske situation; hvordan ikke blot fremstillingen, men også anvendelsen af voldsredskabet til søs, nemlig slagskibet, selv er blevet en del af den moderne storindustri. Og der er ingen, der har større grund til at være misfornøjet med at det er gået således, end netop voldsmagten selv, staten, der nu skal betale lige så meget for et enkelt skib som tidligere for en hel lille flåde, og som må stå og se på, at disse dyre skibe er forældede, dvs. har mistet deres værdi, allerede før de er søsat. »Voldsmagten« føler sikkert lige så megen ærgrelse som hr. Dühring, fordi den »økonomiske situations« mand, nemlig ingeniøren, er blevet en meget vigtigere person om bord end den »umiddelbare volds« mand, nemlig kaptajnen. Vi derimod har aldeles ingen grund til at ærgre os, når vi ser, hvordan kapløbet mellem panser og kanon har udviklet slagskibet til et sådant overmål af kunstfærdighed, der bevirker at det dels bliver urimelig dyrt, dels uanvendeligt i en krig* og hvordan dette kapløb også på søkrigens område åbenbarer de samme indre dia-

* Det kunne se ud til, at udviklingen af det seneste industriprodukt, beregnet på søkrig, nemlig torpedoen, der kan bevæge sig ved egen kraft, fuldbyrder denne proces; den mindste torpedobåd vil være det

lektiske bevægelseslove, ifølge hvilke militarismen som ethvert andet historisk fænomen vil gå til grunde i kraft af konsekvenserne af sin egen udvikling.

Her ser vi altså soleklart, at det aldeles ikke passer, at »det oprindelige må søges i den umiddelbare politiske vold og ikke først i en indirekte økonomisk magt«. Tværtimod. Hvad er det, der netop viser sig som »det oprindelige« ved selve voldsmagten? Den økonomiske magt, rådigheden over storindustriens magtmidler. Den politiske vold til søs, der beror på de moderne slagskibe, viser sig slet ikke at være »umiddelbar«, men tværtimod *formidlet* gennem den økonomiske magt, gennem metallurgiens høje udvikling, gennem rådighed over dygtige teknikere og rige kulminer.

Men hvad skal alt dette tjene til? Lad os give hr. Dühring overkommandoen i den næste søkrig, og han vil tilintetgøre alle de af den økonomiske situation trælbundne panserflåder, vil gøre det uden torpedoer og andre kunststykker, simpelt hen ved hjælp af sin »umiddelbare vold«.

IV. Voldsteori (afslutning)

»En meget væsentlig omstændighed ligger i, at beherskelsen af *naturen* faktisk overhovedet først er gået for sig« (en beherskelse er gået for sig!) »i kraft af beherskelsen af *mennesket*. Dyrkning af jordejendom over større arealer er aldrig og intetsteds blevet fuldbyrdet uden forudgående undertrykkelse af mennesket til en eller anden slags slaveri- eller hoveritjeneste. Oprettelsen af det økonomiske herredømme over tingene har haft menneskets politiske, sociale og økonomiske herredømme over mennesket til forudsætning. Hvordan kan man forestille sig en storgodsejer uden at hans herrevælde over slaver, livegne eller indirekte ufrie arbejdere tillige er indbefattet i denne tanke? Hvad har den enkeltes kraft, der allerhøjest fandt sig udstyret med familiehjælpens kræfter, betydet eller kunnet betyde for et omfattende agerbrug? Udnyttelse af jorden eller udvidelse af det økonomiske herredømme over den i et omfang, der overstiger den enkeltes naturlige kræfter, har i den hidtidige historie kun været mulig ved, at en til-

mægtigste panserskib overlegen. (Man må for øvrigt huske på, at det ovenfor anførte er skrevet i 1878). [Anmærkningen i parentes er tilføjet af Engels til 3. udgave – *Red.*]

svarende underkuelse af mennesket er blevet gennemført forud for eller samtidig med oprettelsen af herredømmet over jorden. I de senere udviklingsperioder er denne underkuelse blevet mildnet... dens nuværende skikkelse i de højere civiliserede stater er lønarbejdet, mere eller mindre styret af politimagten. På dette lønarbejde beror den art af den nuværende rigdom, der præsenterer sig i form af et omfattende herredømme over jorden og (!) i den større jordbesiddelse. Selvfølgelig finder alle andre arter af fordelingsrigdommen deres historiske forklaring på en lignende måde, og menneskets direkte afhængighed af mennesket, der for nærværende danner et grundtræk ved de økonomisk mest udviklede tilstande, kan ikke forstås eller forklares ud fra sig selv, men kun som en noget forvandlet arv fra en tidligere direkte underkuelse og ekspropriering«.

Så vidt hr. Dühring.

Tese: (Menneskets) beherskelse af naturen forudsætter (menneskets) beherskelse af mennesket.

Bevis: Dyrkning af *jordejendom over større arealer* er aldrig og intetsteds sket på anden vis end ved hjælp af undergivne.

Bevis for beviset: Hvordan kan der eksistere storgodsejere uden undergivne, eftersom storgodsejeren sammen med sin familie, men uden undergivne, jo blot kunne dyrke en ringe del af sin besiddelse?

Med andre ord: For at bevise, at mennesket for at underlægge sig naturen først må undertrykke mennesket, forvandler hr. Dühring ganske uden videre »naturen« til »jordejendom over større arealer« og denne jordejendom – uklart hvis ejendom? – forvandles straks til en storgodsejers ejendom, en storgodsejer, der naturligvis ikke kan dyrke sit land uden undergivne.

For det første er »beherskelse af naturen« og »dyrkning af jordejendom« ingenlunde et og det samme. Beherskelse af naturen foregår i industrien i en ganske anderledes kolossal målestok end i landbruget, der den dag i dag er behersket af vejret i stedet for at beherske vejret.

For det andet: Hvis vi holder os til dyrkning af jordejendom over større arealer, så kommer det jo an på, hvem denne jordejendom tilhører. Og her finder vi i alle kulturfolks historie i begyndelsen ikke den »storgodsejer«, som hr. Dühring vil pådutte os ved hjælp af sine sædvanlige

taskenspillerkunster – som han kalder »naturlig dialektik«. Derimod finder vi stamme- og landsbyfællesskaber med fælleseje til jorden. Fra Indien til Irland er dyrkning af jordejendom over større arealer oprindeligt foregået i sådanne stamme- og landsbykommuner. Nogle steder dyrkede man agerlandet i fællesskab for kommunens regning; andre steder fik de enkelte familier overladt jordlodderne for en bestemt tid, men skove og græsgange blev udnyttet i fællesskab. Det er atter typisk for hr. Dührings »mest indgående fagstudier« på det »politiske og juridiske område«, at han ikke kender noget som helst til alle disse ting. Alle hans værker røber et totalt ukendskab til Maurers epokegørende skrifter om den gamle tyske agerforfatning [Markverfassung], der danner grundlag for den tyske ret, og han kender heller ikke noget til hele den stadig voksende litteratur, der er inspireret af Maurer og beskæftiger sig dels med at påvise, at det oprindelige fælleseje til jorden kan findes hos alle europæiske og asiatiske kulturfolk, og dels med at skildre de forskellige former for dets eksistens og opløsning. Ligesom hr. Dühring på den franske og den engelske rets område »selv havde erhvervet sig« hele sin uvidenhed, så stor den var, så gælder det samme på den tyske rets område, hvor den er betydelig større. Den samme mand, der forarges så voldsomt over universitetsprofessorernes indskrænkede horisont, han er – hvad angår den tyske ret – endnu i dag ikke kommet længere end professorerne var for 20 år siden.

Det er ren og skær »fri skabelse og imagination« fra hr. Dührings side, når han påstår, at storgodsejere og deres undergivne altid har været nødvendige til dyrkning af jordejendom på større arealer. I hele Orienten, hvor det er landsbyfællesskabet eller staten, der ejer jorden, har man i de lokale sprog ikke engang et ord for godsejer. Herom kan hr. Dühring indhente oplysninger hos de engelske jurister, der i Indien forgæves plagede sig med spørgsmålet: hvem er jordejer? – ligesom i sin tid fyrst Heinrich LXXII af Reuss-Greiz-Schleiz-Lobenstein-Eberswalde plagede sig med spørgsmålet: hvem er natvægter? I

Orienten var det først tyrkerne, der indførte en slags gods-ejerfeudalisme i de lande, de havde erobret. Grækenland træder – allerede i heroernes tidsalder – ind i historien med en opdeling i stænder, der øjensynlig selv er resultatet af en lang ukendt forhistorie; men også her dyrkes jorden fortrinsvis af selvstændige bønder. De adeliges og stammefyrsternes større jordbesiddelse danner en undtagelse og forsvinder alligevel snart. Italien er hovedsagelig blevet opdyrket af bønder. I republikkens sidste tid fortrængte storgodserne, latifundierne, de selvstændige bønder og erstattede dem med slaver; samtidig erstattede de agerbrug med kvægavl og ruinerede dermed Italien – noget som allerede Plinius vidste (latifundia Italiam perdidere). (50) I middelalderen er bondekulturen fremherskende i hele Europa (især hvor der blev taget ny jord under plov); for det spørgsmål, vi her beskæftiger os med, er det i denne forbindelse af underordnet betydning, om og i hvilket omfang bønderne skulle betale afgifter til en eller anden feudalherr. De frisiske, nedersaksiske, flamske og nederhinske kolonister, der slog sig ned øst for Elben i lande, der var erobret fra slaviske folk, gjorde det som frie bønder og under meget gunstige skattebetingelser, og aldeles ikke som »en eller anden art hoveritjeneste«. – I Nordamerika er langt den største del af landet bragt under kultur ved frie bønders arbejde, mens de store godsejere i sydstatene med deres slaver og deres rovdrift har udpint jorden, så den til sidst ikke kunne bære andet end nåletræer og bomulds-kulturen måtte flytte længere og længere mod vest. I Australien og New Zealand er alle den engelske regerings forsøg på ad kunstig vej at skabe et jordaristokrati slået fejl. Kort sagt, når vi ser bort fra de tropiske og subtropiske kolonier, hvor klimaet gør det umuligt for europæere at udføre landbrugsarbejde, så viser det sig, at storgodsejeren, der opdyrker jorden ved hjælp af sine slaver og trælle, er et rent fantasifoster. Tværtimod. Hvor han optræder i oldtiden, som f.eks. i Italien, opdyrker han ikke ødemarken, men forvandler den jord, der er opdyrket af bønder, til græsgange, affolker og ruinerer hele lande. Først i nyere tid, hvor den større befolk-

ningstæthed har fået jordværdien til at stige, og navnlig siden agronomien har gjort det muligt at anvende også ringere jord – først da er den store jordbesiddelse i større målestok begyndt at deltage i opdyrkningen af ødemarken og græsgange, og det er fortrinsvis sket ved tyveri af fællesjorden fra bønderne, såvel i England som i Tyskland. Og heller ikke det er sket uden modgående tendenser. For hver tønde land, som de store godsejere har til-egnet sig af fællesjorden og opdyrket i England, har de i Skotland forvandlet i det mindste tre tønder opdyrket jord til græsgange for deres får eller slet og ret til jagtrevir for deres vildt.

Her har vi kun at gøre med hr. Dührings påstand, gående ud på, at opdyrkning af større arealer, altså vel af alt land under kultur, »aldrig og intetsteds« er foretaget på anden vis end af store godsejere og deres undergivne – en påstand, der »som sin forudsætning« – det fik vi at se – har et i sandhed ganske uhørt ukendskab til historien. Vi skal på dette sted ikke beskæftige os med problemet, hvorvidt allerede opdyrkede store arealer på forskellige tidspunkter i historien er blevet dyrket af slaver (f.eks. i Grækenlands blomstringstid) eller af fæstebønder (som f.eks. fæstegårdene siden middelalderen), og heller ikke med problemet, hvilke samfundsmæssige funktioner stor-godsejerne har haft til forskellige tider.

Efter at hr. Dühring har præsenteret os for dette mesterlige fantasibillede – hvor man ikke véd, hvad man skal beundre mest, deduktionens taskenspillerkunst eller historieforfalskningen – udråber han triumferende:

»Selvfølgelig finder alle andre arter af fordelingsrigdommen deres historiske forklaring på en lignende måde!«

Og dermed sparer han naturligvis sig selv for ulejligheden med at spilde bare et eneste lille ord på f.eks. kapitalens opståen.

Hvis hr. Dühring med sin påstand, at menneskets beherskelse af mennesket er en forudsætning for menneskets beherskelse af naturen, kun vil sige i al almindelighed, at hele vor nuværende tilstand, det udviklingstrin, der

i dag er opnået i landbrug og industri, er resultat af en samfundshistorie, som foregår i klasse modsætninger, i relationer, hvor der findes herrer og trælle, så siger han dermed noget, som siden »Det kommunistiske Manifest« for længst er blevet almeneje. Men det gælder netop om at forklare, hvordan klasserne og herredømmerelationerne er opstået, og når hr. Dühring hele tiden kun kan bruge det ene ord »vold«, så er vi ikke nået længere end hvor vi stod ved begyndelsen. Den simple kendsgerning, at de undertrykte og udbyttede til alle tider har været langt talrigere end herskerne og udbytterne, at den virkelige magt altså lå hos de førstnævnte, er i sig selv tilstrækkelig til at gøre det klart, at hele voldsteorien er en tåbelighed. Det gælder altså stadig væk om at forklare relationer mellem de herskende og de undertrykte.

De er opstået ad to veje.

Sådan som menneskene oprindelig træder ud af dyrriget i snævrere forstand, således træder de ind i historien: endnu halvvejs dyr, primitive, magtesløse over for naturkræfterne, endnu uvidende om deres egne kræfter; følgelig fattige som dyrene og næppe mere produktive end disse. Der hersker en vis indbyrdes lighed i levevilkårene, og for familieoverhovedernes vedkommende også en vis lighed i social stilling – i det mindste fravær af egentlige samfundsklasser, og dette fortsætter i de naturgroede agerdyrkende landsbyfællesskaber hos de senere kulturfolk. I ethvert sådan fællesskab findes der fra begyndelsen visse fælles interesser af en sådan art, at man må overdrage det til enkelte personer at varetage dem, om end under almenhedens kontrol: afgørelse af stridigheder, afstraffelse af overgreb fra enkeltindividets side ud over det tilladelige, overvågning af vandreserverne, især i de varme lande, og endelig, disse meget primitive tilstande taget i betragtning, religiøse funktioner. Der findes sådanne embedsfunktioner i de oprindelige kommuner til alle tider, således i de ældste landsbyfællesskaber (Markgenossenschaft) i Tyskland og endnu i dag i Indien. De er naturligvis udstyret med en vis myndighed og udgør den første begyndelse til en statsmagt. Gradvis øges produk-

tivkræfterne; den større befolkningstæthed skaber visse steder fælles, andre steder modstridende interesser mellem de enkelte kommuner. Deres gruppering til større enheder frembringer igen en ny arbejdsdeling: der opstår organer til varetagelse af fælles interesser, til forsvar mod fjendtlige interesser. Disse organer indtager allerede som repræsentanter for hele gruppens fælles interesser en særlig stilling i forhold til den enkelte lille kommune, en stilling, der under visse omstændigheder kan bringe dem i modsætning til den. Snart gør de sig endnu mere selvstændige, dels fordi det næsten er en selvfølge, at embederne går i arv i en verden, hvor alt foregår under naturgivne betingelser, dels fordi de bliver stadig mere uundværlige i takt med at der opstår flere konflikter med andre grupper. Hvordan denne den samfundsmæssige funktions selvstændighed i forhold til samfundet med tiden kunne udvikle sig til et herredømme over samfundet, hvordan den oprindelige tjener – når lejligheden var gunstig – gradvis forvandlede sig til herre, hvordan denne herre, alt efter omstændighederne, fremtrådte som orientalsk despot eller satrap, som græsk stammefyrste, som keltisk klanhøvding osv., i hvilken grad han under denne forvandling i sidste instans også gør brug af vold og hvordan endelig de enkelte herskende personer forener sig til en herskende klasse – alt dette behøver vi ikke at komme nærmere ind på. Her gælder det blot om at fastslå, at der overalt lå en samfundsmæssig embedsfunktion til grund for det politiske herredømme. Det politiske herredømme har kun kunnet eksistere i længden, når det udøvede denne sin samfundsmæssige embedsfunktion. Alle de mange despotier, der er opstået og forsvundet i Persien og Indien, vidste udmærket, at de først og fremmest havde den funktion på samfundets vegne at sørge for den overrisling af floddalene, der var en nødvendighed for at kunne drive agerbrug. Det var forbeholdt de oplyste englændere at ignorere dette totalt, da de kom til Indien; de lod overrislingskanaler og sluseanlæg forfalde og opdager først nu, gennem de regelmæssig tilbagevendende hungerkatastrofer, at de har forsømt den eneste virksomhed,

der kunne gøre deres herredømme i Indien i det mindste lige så legitimt som deres forgængeres.

Side om side med denne klassedannelse foregik der imidlertid også en anden. På et vist trin af velstand tillod den naturgivne arbejdsdeling i den agerdyrkende familie, at der blev indlemmet en eller flere fremmede arbejds kræfter. Det var især tilfældet i de lande, hvor det gamle fællesje til jorden allerede var gået i opløsning, eller hvor i det mindste dyrkelse i fællesskab var afløst af den enkelte families private bearbejdelse af sin egen jordlod. Produktionen var nu så udviklet, at den menneskelige arbejdskraft kunne frembringe mere end nødvendigt for at opretholde livet slet og ret; midlerne til at underholde flere arbejds kræfter var til stede, midlerne til at beskæftige dem ligeledes; arbejdskraften fik værdi. Men ens eget lille samfund og det større forbund, det tilhørte, kunne ikke levere disponible overskydende arbejds kræfter. Krig derimod kunne levere dem, og krigen var så gammel som den samtidige eksistens af flere sådanne forbund side om side. Hidtil havde man ikke vidst, hvad man skulle stille op med krigsfangerne, altså slog man dem simpelt hen ihjel; endnu tidligere havde man fortæret dem. Men på det trin af den »økonomiske situation«, der nu var nået, fik de værdi; man lod dem altså beholde livet og fik gavn af deres arbejde. Således blev volds magten, i stedet for at beherske den økonomiske situation, tværtimod tvunget til at tjene den økonomiske situation. Slaveriet var opfundet. Snart blev slaveriet den herskende produktionsform hos alle folkeslag, der var ved at udvikle sig bort fra det gamle landsbyfællesskab, i sidste instans var det også en af hovedårsagerne til deres forfald. Det var slaveriet, der muliggjorde arbejdsdelingen mellem landbrug og industri i større målestok, og dermed den antikke verdens opblomstring, den græske kultur. Uden slaveri ingen græsk stat, ingen græsk kunst og videnskab; uden slaveri heller ikke noget romersk verdensrige. Men det antikke Grækenland og Romerriget danner grundlag for det moderne Europa, som ikke kan tænkes uden dem. Vi burde aldrig glemme, at hele vor økonomiske, politiske og intellektuel-

le udvikling som forudsætning har en tilstand, hvor slaveriet var lige så nødvendigt som det var almindelig anerkendt. I denne forstand har vi ret til at sige: uden slaveri i oldtiden ingen moderne socialisme.

Det er et billigt nummer at udtale sig hånligt om slaveri og deslige i almindelige talemåder og udøse sin ophøjede moralske harme over slige skændigheder. Desværre udtrykker man dermed ikke andet end hvad alle er klar over i forvejen, nemlig at antikkens institutioner ikke længere svarer til vore nuværende tilstande og til de følelser, der er bestemt af disse tilstande. Men vi får ikke et ord at vide om, hvordan disse institutioner er opstået, hvorfor de har eksisteret og hvilken rolle de har spillet i historien. Hvis vi går nærmere ind på det, må vi nemlig sige, selv om det måske kan lyde selvmodsigende og kættersk, at slaveriets indførelse under de givne omstændigheder var et stort fremskridt. Det er nu en gang en kendsgerning, at menneskeheden er udgået fra dyreriget og derfor havde brug for barbariske, næsten dyriske midler for at arbejde sig ud af barbariet. Hvor de gamle landsbyfællesskaber fortsat eksisterer, har de gennem årtusinder dannet grundlag for den mest barbariske statsform, det orientalske despoti, fra Indien til Rusland. Hvor de gik i opløsning, er folkene gået videre frem, og deres næste økonomiske fremskridt bestod i forøgelse og videreudvikling af produktionen ved hjælp af slavearbejdet. Det er klart: så længe det menneskelige arbejde endnu var så lidt produktivt, at det kun leverede et meget lille overskud ud over de mest nødvendige livsfornødenheder, var en forøgelse af produktivkræfterne, en udvidelse af samhandelen, af kunst og videnskab kun mulig gennem en forøget arbejdsdeling, og denne havde som grundlag den store arbejdsdeling mellem masserne, der besørgede det simple manuelle arbejde, og de få privilegerede, der varetog ledelsen af arbejdet, handelen og statsagerne og siden hen beskæftigede sig med kunst og videnskab. Den simpleste, mest naturgroede form for denne arbejdsdeling er netop slaveriet. De historiske forudsætninger i den antikke verden, specielt i Grækenland, taget i betragtning, kunne fremskridt i et samfund,

der var bygget op på klasse modsætninger, kun fuldbyrdes i form af slaveri. Selv for slaven var det et fremskridt: krigsfangerne, der udgjorde det store flertal af slaverne, beholdt herefter i det mindste livet, i stedet for som tidligere at blive hugget ned eller endnu tidligere at blive stegt.

Lad os ved denne lejlighed tilføje, at alle hidtidige historiske modsætninger mellem udbytende og udbyttede, mellem herskende og undertrykte klasser har deres forklaring i det menneskelige arbejdes forholdsvis ringe udviklede produktivitet. Så længe det nødvendige arbejde lægger så meget beslag på den virkelig arbejdende befolkning, at den ikke har tid til overs til også at tage sig af samfundets fælles anliggender – ledelse af arbejdet, af statsager, retsvæsen, kunst og videnskab osv. – så længe måtte der altid eksistere en særskilt klasse, der var befriet for det virkelige arbejde og tog sig af disse anliggender, hvilket dog aldrig har afholdt dem fra til egen fordel at belæse de arbejdende masser med større og større arbejdsbyrder. Først den uhyre mangedobling af produktivkræfterne, som storindustrien har medført, gør det muligt at fordele arbejdet på alle samfundsmedlemmer uden undtagelse og dermed begrænse den enkeltes arbejdstid så meget, at der bliver tilstrækkelig fritid for alle til at deltage i samfundets almene anliggender, såvel teoretiske som praktiske. Først nu er en herskende og udbytende klasse, uanset af hvilken art, blevet totalt overflødig, ja, den er blevet en hindring for samfundsudviklingen, og først nu vil den ubønhørligt blive fjernet, uanset om den nok så meget er i besiddelse af den »umiddelbare vold«.

Når hr. Dühring rynker på næsen ad det gamle Grækenland, fordi det var bygget på slaveri, så kan han med samme ret bebrejde grækerne, at de ikke havde dampmaskiner og trådløs telegrafi. Og når han påstår, at vort moderne lønslaveri kun kan forklares som en arv fra slaveriet, ganske vist i nogen grad ændret og mildnet, og ikke ud fra sig selv (dvs. ud fra det moderne samfunds økonomiske love), så betyder det enten blot at både lønarbejde og slaveri er former for trældom og klasseherredøm-

me – og det véd jo hvert barn – eller også er det en falsk påstand. Med samme ret kunne man sige, at lønarbejdet kun kan forklares som en mildnet form for menneskeæden – den oprindelige måde at anvende de besejrede fjender på, noget man har kunnet konstatere er foregået overalt i verden.

Herefter skulle det stå klart, hvilken rolle voldsmagten har spillet i historien i forhold til den økonomiske udvikling. For det første beror al politisk magt oprindelig på en økonomisk, samfundsmæssig funktion; den forøges i samme grad som opløsningen af det oprindelige fællesskab forvandler samfundets medlemmer til private producenter, samtidig med at de bliver mere og mere fremmedgjort i forhold til forvalterne af de fælles-samfundsmæssige funktioner. For det andet: efter at den politiske magt har gjort sig selvstændig i forhold til samfundet, er forandret fra en tjenende til en herskende magt, kan den virke i to forskellige retninger. Enten virker den i samme retning som den lovmæssige økonomiske udvikling. I så fald hersker der ingen modstrid mellem dem, den økonomiske udvikling fremskyndes. Eller den virker modsat, og så må den, med få undtagelser, regelmæssigt bukke under for den økonomiske udvikling. Disse få undtagelser er enkelte tilfælde, hvor et primitivt erobrerfolk udryddede den bosatte befolkning i et land eller fordrev den og ødelagde de produktivkræfter, som de ikke forstod at stille noget op med, eller simpelt hen lod dem gå til grunde. Det gjorde de kristne i det mauriske Spanien, hvor de forsømte størsteparten af de overrislingsanlæg, der dannede grundlag for maurernes højtudviklede ager- og havebrug. Enhver erobring, gennemført af et mere primitivt folk, forstyrrer selvfølgelig den økonomiske udvikling og ødelægger talrige produktivkræfter. Men i det uhyre flertal af tilfælde, hvor det drejer sig om en varig erobring, måtte de primitive erobrerfolk tilpasse sig den højere »økonomiske situation«, sådan som den forelå ved erobringen. De blev assimilerede af de erobrede og måtte i mange tilfælde også antage deres sprog. Hvor det ikke drejer sig om erobring, men hvor et lands egen indre statsmagt kommer i modstrid med dets

økonomiske udvikling, sådan som det hidtil er sket for næsten enhver politisk magt på et vist trin af udviklingen, der er kampen hidtil næsten altid endt med omstyrtelse af den politiske magt. Nådesløst og uden undtagelse har den økonomiske udvikling banet sig vej – det sidste slående eksempel har vi allerede nævnt, den store franske revolution. Hvis ifølge hr. Dührings lære et givet lands økonomiske situation og dermed dets økonomiske forfatning kun afhæng af den politiske magt, så kan man slet ikke begribe, hvorfor det efter 1848 ikke – trods hans »prægtige krigshær« – ville lykkes for Friedrich Wilhelm IV [af Preussen] at pøde de middelalderlige laug og andre romantiske griller på landets jernbaner, dampmaskiner og storindustri, der netop var i færd med at udvikle sig, eller hvorfor kejseren af Rusland, der dog er en så meget mægtigere herre, ikke blot er ude af stand til at betale sin gæld, men ikke engang kan holde sammen på sin »voldsmagt« uden at han hele tiden skal låne sig frem hos den »økonomiske situation« i Vesteuropa.

For hr. Dühring er vold det absolutte onde; for ham er den første voldshandling ensbetydende med syndefaldet, hans fremstilling er helt igennem en jeremiade over at hele historien er smittet med arvesyndens sot og at alle natur- og samfundslove er syndigt fordærvede af denne djævelske magt, volden. Men at volden også kan spille en anden rolle i historien, en revolutionær rolle, at den, ifølge Marx' ord, er fødselshjælper for ethvert gammelt samfund, der går svanger med et nyt [Marx, »Kapitalen«, 1. bog 4, s. 1046], at den er et redskab, som den samfundsmæssige bevægelse bruger for at slå igennem og bryde udlevede og stivnede politiske former – herom ikke et ord hos hr. Dühring. Kun med suk og støn indrømmer han den mulighed, at det måske kan blive nødvendigt at bruge vold for at omstyrte udbyttersamfundet – desværre! thi enhver voldsanvendelse demoraliserer den, der anvender den. Og det påstår han ansigt til ansigt med det høje moralske og åndelige opsving, der altid har været resultat af enhver sejrrig revolution! Og det siger han netop i Tyskland, hvor et voldeligt sammenstød, der kan blive

folket påtvunget, i det mindste ville have den fordel, at det kunne udrydde den lakajmentalitet, som siden Tredivearskrigens ydmygelser har bredt sig i den nationale bevidsthed. Er det virkelig denne sløve, saft- og kraftløse prædikanttankegang, der gør krav på at mave sig ind i det mest revolutionære parti, historien kender?

V. Værditeori

Det er nu omtrent hundrede år siden, at der i Leipzig udkom en bog, der indtil dette århundredes begyndelse har oplevet nogle og tredive oplag, og som i by og på land af myndigheder, præster og menneskevenner af alle slags er blevet udbredt, uddelt og overalt i folkeskolerne anvist som læsebog. Denne bog hed: Rochows Kinderfreund [Rochows Børneven], og det var dens formål at belære bøndernes og håndværkernes ungdommelige afkom angående deres livskald og deres pligter i forhold til deres samfundsmæssige og statslige overmænd samt tillige at bibringe dem en gavnlig tilfredshed med deres jordiske lod, med grovbrød og kartofler, hoveritjeneste, lave lønninger, faderlige stokkeprygl og andre behageligheder af samme skuffe, og alt dette formedelst den i hin tid gængse oplysning. Til dette formål blev det foreholdt ungdommen i by og på land, hvor viseligt naturen har indrettet det, at mennesket må erhverve sit levebrød og sine nydelser gennem arbejdet, og hvor lykkelig dog bonden og håndværkeren må føle sig, fordi det er forundt ham at krydre sit måltid med surt slid i stedet for – som den rige frådser – at døje med dårlig mave, galdebesvær eller forstoppelse og kun med lede kunne klemme de mest udsøgte lækkerier ned. De samme banaliteter som gamle Rochow anså for at være passende for de kursaksiske bønderdrenge på hans tid, serverer hr. Dühring for os på side 14 og de følgende sider i sit »Cursus« som det »absolut fundamentale« ved den nyeste politiske økonomi.

»De menneskelige behov har som sådanne deres naturlige lov-mæssighed og er med henblik på deres forøgelse indesluttet i græn-

ser, som kun gennem unatur kan overskrides en vis tid, før der følger lede, livstræthed, udlevethed, social forkrøbling og endelig helbredende tilintetgørelse. En leg, der kun består af forlystelser uden alvorligt formål, fører til blaserthed eller, hvad der er det samme, til tab af hele sansningsevnen. Virkeligt arbejde i en eller anden form er altså en social naturlov for sunde typer... Hvis drifter og behov var uden modvægt, så ville de knapt nok føre til en barnlig tilværelse, endsiige en historisk ophøjet livsudfoldelse. Ved fuldstændig ubesværet tilfredsstillelse ville livet snart være udtømt og efterlade en tom tilværelse i skikkelse af besværlige intervaller, der blot gentager sig... I alle henseender er det altså en heldig grundlov for den ydre naturs indretning og menneskets indre beskaffenhed, at tilfredsstillelsen af drifter og lidenskaber er afhængig af overvindelsen af økonomiske hindringer...« osv., osv.

Man ser, hos hr. Dühring fejrer den ærværdige Rochows platteste platheder 100 års jubilæum og tjener oven i købet som det »dybere grundlag« for det eneste i sandhed kritiske og videnskabelige »socialitære system«.

Efter at grunden er lagt, kan hr. Dühring bygge videre. Idet han anvender den matematiske metode, giver han først efter gode gamle Euklids eksempel en række definitioner. Det er ret så bekvemt for ham, fordi han samtidig kan indrette sine definitioner på en sådan måde, at det, der skal bevises ved deres hjælp, allerede delvis er indeholdt i dem. Således får vi først at vide, at

det førende begreb i den hidtidige økonomi kaldes rigdom, og rigdom, sådan som den virkelig hidtil verdenshistorisk er blevet opfattet og har udviklet sit rige, er »den økonomiske magt over mennesker og ting«.

Dette er urigtigt, og på to måder. For det første var de gamle stamme- og landsbyfællesskabers rigdom på ingen måde et herredømme over mennesker. Og for det andet: også i de samfund, der bevæger sig i klassemodsætninger, er rigdom, for så vidt den indbefatter herredømme over mennesker, overvejende, ja næsten udelukkende et herredømme over mennesker *i kraft af og gennem* et herredømme over ting. Fra det meget tidlige tidspunkt, hvor slavefangst og udbytning af slavearbejde blev adskilte forretningsgrene, måtte de, der udbyttede slavearbejdet, købe slaverne; herredømmet over menneskene måtte først er-

hverves gennem herredømme over ting, dvs. købsprisen og slavens subsistens- og arbejdsmidler. I hele middelalderen er den store jordbesiddelse forudsætningen for at feudaladelen får råderet over afgifts- og hoveripligtige bønder. Og i dag kan selv et seksårs barn se, at rigdommen er menneskebeherskende udelukkende i kraft af de ting, som den har rådighed over.

Men hvorfor måtte hr. Dühring fabrikere denne falske definition af rigdom, hvorfor sprænge den faktiske sammenhæng, som den har gjort sig gældende i alle hidtidige klassesamfund? For at kunne trække rigdommen fra det økonomiske over på det moralske gebet. Herredømme over ting kan være meget godt, men herredømme over mennesker er af det onde. Og siden hr. Dühring har forbudt sig selv at forklare herredømmet over menneskene ud fra herredømmet over tingene, så må han endnu en gang med et rask snuptag forklare begge dele med den yndede volds- magt. Rigdom som menneskebeherskende er »rov«, og så er vi atter havnet ved en ringere udgave af den gamle proudhonske sætning »Ejendom er tyveri!« (51)

Og dermed har vi haft held til at få anbragt rigdommen under de to væsentlige aspekter, produktionen og fordelingen: rigdom som herredømme over ting: produktionsrigdom, den gode side; rigdom som herredømme over mennesker: den hidtidige fordelingsrigdom, den dårlige side, væk med den! Anvendt på nutidens forhold lyder det således: den kapitalistiske produktionsmåde kan være god nok og kan få lov at blive, men den kapitalistiske fordelingsmåde duer ikke og må afskaffes. Til den slags nonsens fører det, når man skriver om økonomi uden så meget som at have fattet sammenhængen mellem produktion og fordeling.

Efter rigdommen defineres værdien som følger:

»Værdien er den gyldighed, som økonomiske ting og ydelser har i samkvemmet«. Denne gyldighed svarer »til prisen eller et andet ækvivalentnavn af en eller anden art, f.eks. lønnen«.

Med andre ord: værdien er prisen. Eller rettere sagt, for ikke at gøre hr. Dühring uret og for så vidt muligt at gen-

give det meningsløse i hans definition med hans egne ord: værdien er priserne. På side 19 siger han nemlig:

»værdien og de priser, der udtrykker den i penge«,

han siger altså selv, at den samme værdi har meget forskellige priser og dermed også lige så mange forskellige værdier. Hvis Hegel ikke for længst var død, ville han gå hen og hænge sig. Denne værdi, der har så mange forskellige værdier som den har priser, kunne han ikke have præsteret med hele sin teologik. Man må være i besiddelse af den samme frejdighed som hr. Dühring for at begynde på en ny og dybere grundlæggelse af økonomien med den erklæring, at man ikke kender nogen anden forskel mellem pris og værdi end at den ene er udtrykt i penge, den anden ikke.

Men vi ved stadig væk ikke, hvad værdien er og endnu mindre hvorved den bestemmes. Hr. Dühring må altså komme frem med flere oplysninger:

»Grundloven for sammenligning og vurdering, på hvilken værdien og de priser, der udtrykker den i penge, beror, ligger i almindelighed i første instans på den rene produktions område, helt bortset fra fordelingen, som dernæst bringer et andet element ind i værdibegrebet. De større eller mindre hindringer, som naturforholdenes forskellighed rejser for de bestræbelser, der er nødvendige til fremskaffelse af tingene, og hvormed de tvinger til større eller mindre anvendelse af økonomiske kræfter, bestemmer også... den større eller mindre værdi« og denne vurderes efter »den modstand, som natur og forhold rejser mod fremskaffelsen... Den umiddelbart afgørende årsag til eksistensen af værdi overhovedet og dens særlige størrelse er, i hvilket omfang vi lægger vor egen kraft ind i dem« (tingene).

For så vidt der overhovedet er en mening med alt dette, betyder det: Et arbejdsprodukts værdi bestemmes af den arbejdstid, der er nødvendig til dets fremstilling, og det har vi vidst længe, også uden hr. Dühring. I stedet for simpelt hen at meddele denne kendsgerning, må han fordreje den ved hjælp af dunkle orakelord. Og det er simpelt hen falsk, at den umiddelbart afgørende årsag til værdi og værdistørrelse er, i hvilket omfang nogen lægger sin kraft i en eller anden ting. For det første kommer det

an på, i hvilke ting kraften bliver lagt, og for det andet, hvordan den bliver lagt i tingene. Hvis nogen forfærdiger en ting, der ikke har brugsværdi for andre, så frembringer alle hans kræfter ikke en tøddel værdi, og hvis han insisterer på at fremstille en ting i hånden, som en maskine kan fremstille tyve gange billigere, så frembringer de nitten tyvendedele af den kraft, han har lagt i tingen, ingen værdi overhovedet og heller ingen særskilt værdistørrelse.

Desuden fordrejer man sagen totalt, når man forvandler det produktive arbejde, der skaber positive resultater, til blot negativ overvindelse af en modstand. Vi skulle altså bære os omtrent sådan ad for at komme til en skjorte: Først overvinder vi bomuldsfrøets modstand mod at blive sået, derefter den modne bomulds modstand mod at blive plukket, pakket og transporteret, senere mod at blive pakket ud, blive kartet og spundet, så garnets modstand mod at blive vævet, tøjets modstand mod at blive bleget og syet og endelig den færdige skjortes modstand mod at blive taget på.

Hvad skal al denne barnagtige fordrejning og forvrængning gøre godt for? Jo, i kraft af denne »modstand« kommer man fra »produktionsværdien«, den sande, men hidtil blot ideale værdi, til den »fordelingsværdi«, som indtil nu har hersket i historien og som er forfalsket af voldsmagten:

»Foruden den modstand, som naturen yder... findes der også en anden, rent social hindring... Mellem mennesket og naturen træder en hindrende magt, og denne magt er atter mennesket. Det enkeltstående og isoleret tænkte individ står frit over for naturen... Men situationen former sig anderledes, så snart vi tænker os et andet individ, der med kården i hånd holder adgangen til naturen og dens hjulpekilder besat og kræver en pris i en eller anden form for at lade nogen komme ind... Dette andet individ beskatter så at sige det første og er således årsag til, at værdien af det tilstræbte bliver højere end det ville være tilfældet uden denne politiske og samfundsmæssige hindring for fremskaffelsen eller produktionen... Højest mangfoldige er de særlige udformninger, som tingenes kunstigt forhøjede gyldighed har fået, og de har naturligvis deres modstykke i en tilsvarende sænkning af arbejdets gyldighed... Derfor er det en illusion på forhånd at ville betragte vær-

dien som et ækvivalent i ordets egentlige forstand, dvs. som noget, der har samme gyldighed eller som et udvekslingsforhold, der er kommet i stand efter princippet om ydelse og modydelse... Tværtimod, det vil være kendetegnet for en rigtig værditeori, at den generelle vurderingsårsag, den teoretisk opstiller, ikke falder sammen med den særskilte udformning af gyldigheden, der beror på fordelingsværdien. Denne skifter med den sociale orden, mens den egentlige økonomiske værdi kun kan være den over for naturen udmålte produktionsværdi, der kun kan ændre sig med de rene produktionshindringer af naturlig eller teknisk art«.

En tings praktisk gældende værdi består altså ifølge hr. Dühring af to dele: for det første af det arbejde, den indeholder, og for det andet af det beskatningstillæg, der er påtvunget »med kården i hånd«. Med andre ord, den i dag gældende værdi er en monopolpris. Når nu – ifølge denne værditeori – alle varer har en sådan monopolpris, så er der kun to muligheder. Enten mister hvert individ som køber, hvad det har vundet som sælger; priserne har ganske vist ændret sig af navn, men er i virkeligheden uændrede i deres indbyrdes forhold. Alt bliver ved det gamle, og den højtberømmede fordelings værdi er en illusion. – Eller også repræsenterer det angivelige beskatningstillæg en virkelig værdisum, nemlig den værdisum, der produceres af den arbejdende, værdifrembringende klasse, men tilegnes af monopolistklassen, og så består denne værdisum simpelt hen af ubetalt arbejde. I dette tilfælde havner vi atter ved Marx' teori om *meroværdien*, på trods af manden med kården i hånd, på trods af det angivelige beskatningstillæg og den påståede fordelingsværdi.

Vi vil nu se os om efter nogle eksempler på den højtberømmede »fordelingsværdi«. På side 135 og de følgende sider hedder det:

»Prisudformningen må også i kraft af den individuelle konkurrence betragtes som en form for økonomisk fordeling og gensidig tributpålægelse... man kunne tænke sig, at forrådet af en eller anden nødvendig vare pludselig blev betydeligt forringet, der opstår da på sælgerens side en uforholdsvis stor magt til udbytning... Hvor kolossal stigningen kan være, viser især de unormale situationer, hvor tilførslen af nødvendige varer er afbrudt i længere tid« osv. Desuden findes der også under tingenes normale forløb faktiske monopoler, der tillader en vilkårlig prisforøgelse, f.eks. jernbaner, selskaber til byernes forsyning med vand og gas osv.

Det er almindelig kendt, at sådanne lejligheder til monopolistisk udbytning forekommer. Men at de monopolpriser, de skaber, bliver opstillet som klassiske eksempler for den i dag gyldige værdifastsættelse og ikke som undtagelser – det er noget nyt. Hvordan bestemmes prisen på fødevarer? Gå til en belejret by og forhør jer dér! svarer hr. Dühring. Hvordan virker konkurrencen på fastsættelsen af markedspriserne? Spørg monopolet, det vil give jer svar!

Med hensyn til disse monopoler er det i øvrigt heller ikke let at få øje på manden med kården, der skulle stå bag dem. Tværtimod: i belejrede byer plejer manden med kården, altså kommandanten – i hvert fald hvis han gør sin pligt – meget hurtigt at gøre ende på monopolet og beslaglægge eventuelle monopolforråd til ligelig fordeling. Og i øvrigt har kårdens mænd aldrig høstet andet end dårlige forretninger og pengetab, når de prøvede at fabrikere en »fordelingsværdi«. Hollænderne har med deres monopolisering af den ostindiske handel ødelagt deres monopol og deres handel. De to stærkeste regeringer, der nogen sinde har eksisteret, den nordamerikanske revolutionsregering og det franske nationalkonvent, var så formastelige, at de ville fastsætte maksimalpriser, og de led ynkeligt skibbrud. Den russiske regering har nu i årevis prøvet at hæve kursen på de russiske papirpenge; kursen trykkes gennem uafbrudt udstedelse af uindløselige pengesedler i Rusland og forsøges hævet gennem uafbrudt opkøb af vekslere på Rusland i London. På denne fornøjelse har regeringen i løbet af få år ofret ca. tres millioner rubler, og rublen står nu under to i stedet for som tidligere over tre mark. Hvis kården havde den økonomiske tryllekraft, som hr. Dühring tillægger den, hvorfor har da ingen regering i længere tid været i stand til at påtvinge dårlige penge »fordelingsværdien« af gode eller assignater (52) »fordelingsværdien« af guld? Og hvor er den kårde henne, der fører kommandoen på verdensmarkedet?

Der findes endnu en hovedform, hvorigennem fordelingsværdien formidler tilegnelsen af fremmede ydelser uden modydelse: ejendomsrenten, dvs. jordrenten og kapitalgevinsten. Vi registrerer blot dette for at kunne sige,

at det er alt, hvad vi har fået at vide om den berømte »fordelingsværdi«. – Alt? Nej, ikke helt. Hør nu her:

»Uagtet det dobbelte aspekt, der fremtræder i erkendelsen af en produktions- og en fordelingsværdi, forbliver der dog altid noget fælles og grundlæggende som den genstand, hvoraf alle værdier består, og hvormed de også måles. Det umiddelbare, naturlige mål er kraftopbuddet og den simpleste enhed menneskekraften i ordets mest primitive betydning. Sidstnævnte kan føres tilbage til eksistenstiden, hvor *selv*opholdelsen igen betyder overvindelse af en vis sum ernærings- og levevanskeligheder. Fordelings- eller tilegnelsesværdien er i ren form udelukkende til stede, hvor rådigheden over uproducerede ting eller, simplere sagt, disse ting selv udveksles mod ydelser eller ting af virkelig produktionsværdi. Det ligeartede, som findes påvist og repræsenteret i hvert værdiudtryk og følgelig også i de værdibestanddele, der gennem fordelingen tilegnes uden modydelse, består i opbud af menneskekraft, som findes legemliggjort... i enhver vare«.

Hvad skal man nu sige til alt dette? Når alle vareværdier måles ved det opbud af menneskekraft, der er legemliggjort i varerne, hvor bliver da fordelingsværdien, pristillæget, beskatningen af? Hr. Dühring fortæller os ganske vist, at også uproducerede ting, der egentlig ikke kan have nogen egentlig værdi, får en fordelingsværdi og kan udveksles mod producerede ting, der har en værdi. Men han siger samtidig, at *alle værdier*, altså også de rene og udelukkende fordelingsværdier, består af det kraftopbud, der er legemliggjort i dem. Desværre får vi ikke at vide, hvordan et kraftopbud kan være legemliggjort i en ikke-produceret ting. Så meget synes i hvert fald at fremgå klart af hele dette roderi af værdier, at det stadig ikke rigtig bliver til noget med fordelingsværdien, med pristillæget til varerne, fremtvunget af den sociale position, med beskatningen i kraft af kården; vareværdierne bestemmes udelukkende ved det opbud af menneskekraft, vulgo [ifølge almindelig sprogbrug] arbejde, der findes legemliggjort i dem? Hr. Dühring siger altså, – når man ser bort fra jordrenten og nogle monopolpriser – det samme, bare mere sjusket og forvirret, som den Ricardo-Marx'ske værditeori, som han nys har nedrakket, for længst har sagt betydelig mere klart og bestemt?

Han siger det, og i samme åndedrag siger han det mod-

satte. Marx siger, idet han går ud fra Ricardos undersøgelser: Vareværdien bestemmes af det i varerne legemliggjorte eller materialiserede samfundsmæssigt nødvendige almenmenneskelige arbejde, som atter måles ved sin varighed. Arbejdet er målet for alle værdier, men arbejdet selv har ingen værdi. Efter at hr. Dühring på sin forvrøvlede facon ligeledes har betegnet arbejdet som værdimål, fortsætter han:

det »føres tilbage til eksistenstiden, hvor selvopholdelsen igen betyder overvindelse af en vis sum af ernærings- og livsvanskeligheder«.

Lad os se bort fra forvekslingen af arbejdstiden, som det her alene kommer an på, med eksistenstiden, der endnu aldrig har skabt eller målt værdier – forvekslingen skyldes udelukkende hr. Dührings higen efter at være original. Lad os også se bort fra det falske »socialitære« skin, som *selvopholdelsen* af denne eksistenstid skal bringe ind i sagen. Så længe verden har bestået og vil bestå, må enhver underholde sig selv i den forstand, at han *selv* fortærer sine subsistensmidler. Hvis vi antager, at hr. Dühring har udtrykt sig økonomisk og præcist, så betyder ovennævnte sætning enten slet ingenting eller den siger så meget som: En vares værdi bestemmes af den i varen materialiserede arbejdstid og værdien af denne arbejdstid bestemmes af de subsistensmidler, der er nødvendige til arbejderens underhold i denne tid. Og det betyder i det nuværende samfund: en vares værdi er bestemt af den *arbejdsløn*, der er indeholdt i den.

Her er vi endelig havnet ved det, hr. Dühring egentlig vil sige. En vares værdi bestemmes, efter vulgærøkonomisk sprogbud, af fremstillingsomkostningerne,

hvorimod Carey »fremhævede den sandhed, at ikke produktionsomkostningerne, men reproduktionsomkostningerne bestemmer værdien«. („Kritische Geschichte«, s. 401)

Hvad det har på sig med disse fremstillings- eller fremstillingsomkostninger, herom senere. Her kun så meget, at de som bekendt består af arbejdsløn og kapitalprofit. Arbejdslønnen repræsenterer det i varen legemliggjorte »kraftopbud«, produktionsværdien. Profitten repræsenterer

terer det af kapitalisten i kraft af hans monopol, kården i hans hånd, fremtvungne told- eller pristillæg, fordelingsværdien. Og så opløses hele den modsigelsesfyldte forvirring i hr. Dührings værditeori sluttelig i den skønneste harmoniske klarhed.

Bestemmelsen af vareværdien ved arbejdslønnen, der hos Adam Smith endnu hyppigt blandes sammen med værdiens bestemmelse ved arbejdstiden, er siden Ricardo forvist fra den videnskabelige økonomi; nu om stunder driver den kun sit uvæsen i vulgærøkonomien. Det er netop den bestående kapitalistiske samfundsordens allerplatteste sykofanter [spytlikkere), der prædiker værdibestemmelse ved arbejdslønnen, idet de samtidig udgiver kapitalistens profit for at være en slags finere arbejds løn, en belønning for afsavn (fordi kapitalisten ikke har formøbet sin kapital), en risikopræmie, en driftsherreløn. Hr. Dühring adskiller sig kun fra dem ved at kalde profitten for røveri. Med andre ord, hr. Dühring bygger direkte sin socialisme på de værste vulgærøkonomiske teorier. Hans socialisme er lige så meget bevendt som denne vulgærøkonomi. Begge står og falder de med hinanden.

Det er dog indlysende: hvad en arbejder yder og hvad han koster, det er to lige så forskellige ting som hvad en maskine yder og hvad den koster. Den værdi, som en arbejder skaber i løbet af en 12 timers arbejdsdag, har ikke noget at gøre med værdien af de subsistensmidler, som han fortærer i løbet af denne arbejdsdag og den tilhørende hvilepause. I disse subsistensmidler kan der være materialiseret en arbejdstid på tre, på fire, på syv timer, alt efter hvor meget arbejdets produktivitet er udviklet. Lad os antage, at syv arbejdstimer har været nødvendige for subsistensmidlernes fremstilling, så siger den af hr. Dühring accepterede vulgærøkonomiske værditeori, at produktet af tolv arbejdstimer har værdien af produktet af syv arbejdstimer, at tolv arbejdstimer er lig med syv arbejdstimer eller $12=7$. Eller for at sige det endnu tydeligere: en arbejder på landet producerer, under samfundsforhold af en given art, en kornmængde på, lad os sige, tyve hektoliter hvede om året. I løbet af denne tid forbruger han en sum

af værdier, der kan udtrykkes i en hvedemængde på femten, hektoliter. Så skal de tyve hektoliter have samme værdi som de femten, og det på det samme marked og under de samme omstændigheder, med andre ord, 20 er det samme som 15. Og det skal være økonomi!

Udviklingen af det menneskelige samfund ud over det dyriske stadium begynder med den dag, hvor familiens arbejde frembragte flere produkter end det var nødvendigt til dens underhold, den dag, hvor en del af arbejdet kunne anvendes til frembringelse ikke blot af næringsmidler, men af produktionsmidler. Et overskydende arbejdsprodukt ud over arbejdets leveomkostninger og dermed dannelse og forøgelse af en samfundsmæssig produktions- og reservefond af dette overskud var og er grundlaget for al samfundsmæssig, politisk og intellektuel videreudvikling. I den hidtidige historie har denne fond været en privilegeret klasses ejendom, en klasse, som gennem denne ejendom også kom i besiddelse af det politiske herredømme og den åndelige førerstilling. Den forestående sociale omvæltning vil gøre denne samfundsmæssige produktions- og reservefond, det vil sige totalmængden af råstoffer, produktionsinstrumenter og subsistensmidler, til en virkelig samfundsmæssig fond, idet den tager den fra den privilegerede klasse og overfører den til hele samfundets fælles eje.

Et af to: Enten bestemmes varernes værdi af den sum, underholdet af det arbejde koster, der er nødvendigt til deres fremstilling, dvs. i det nuværende samfund arbejdslønnen. Så modtager hver arbejder i sin udbetalte løn værdien af sit eget arbejdsprodukt, og kapitalistklassens udbytning af lønarbejdernes klasse er en umulighed. Lad os sige, at en arbejders underhold i det givne samfund er udtrykt i en sum af tre mark. Så har en arbejders dagsprodukt ifølge den førnævnte vulgærøkonomiske teori en værdi af tre mark. Lad os nu antage, at kapitalisten, der beskæftiger denne arbejder, lægger en profit på dette produkt, en beskatning på en mark og sælger det for fire mark. Det samme gør alle andre kapitalister. Herefter kan arbejderen ikke længere bestride sit daglige underhold

med de tre mark, men behøver fire mark. Da alle andre omstændigheder forudsættes som uændrede, må arbejds-lønnen, udtrykt i subsistensmidler, forblive uændret, men arbejds-lønnen, udtrykt i penge, må stige, nemlig fra tre til fire mark daglig. Hvad kapitalisterne tager fra arbejder-klassen i form af profit, må de give arbejderklassen til-bage i form af løn. Vi er ikke kommet længere end vi var ved begyndelsen: hvis arbejds-lønnen bestemmer værdien, er kapitalistens udbytning af arbejderens en umulighed. Men der kan heller ikke opstå et produktionsoverskud, for-di arbejderne ifølge denne teori fortærer lige så meget værdi som de frembringer. Og da kapitalisterne ikke selv frembringer værdi, så er det ikke engang til at begribe, hvad de skal leve af. Men når der nu alligevel eksisterer et sådant produktionsoverskud ud over konsumtionen, en sådan produktions- og reservefond – og det i kapitalistens eje – så er der kun én forklaring mulig, nemlig at arbej-derne til deres eget underhold kun fortærer varernes vær-di, men overlader varerne selv til kapitalisterne til vide-re anvendelse.

Eller også: når denne produktions- og reservefond fak-tisk eksisterer i kapitalisternes eje, når den faktisk er op-stået ved ophobning af profit (jordrenten lader vi forelø-bigt ude af betragtning), så består den nødvendigvis af det ophobede overskud af arbejdsproduktet, som arbejder-klassen har leveret kapitalistklassen ud over den sum, som kapitalistklassen har udbetalt i arbejds-løn til arbejderklas-sen. I dette tilfælde bestemmes værdien ikke ved arbejds-lønnen, men ved arbejdsmængden; arbejderklassen leve-rer i arbejdsprodukt en større værdimængde til kapita-listklassen end den får udbetalt i arbejds-løn, og så kan kapitalprofiten, som alle andre former for tilegnelse af fremmed, ubetalt arbejdsprodukt, forklares slet og ret som en bestanddel af hin af Marx opdagede merværdi.

Apropos. Om den store opdagelse, hvormed Ricardo ind-leder sit hovedværk, nemlig at

»en vares værdi... afhænger af den relative arbejdsmængde, der er nødvendig til dens produktion, og ikke af den større eller mindre godtgørelse, som betales for dette arbejde« [David Ricardo,

»Principper for den politiske økonomi og beskatningen«, dansk udg. Rhodos 1978, s.45] –

om denne epokegørende opdagelse tales der intetsteds i hele hr. Dührings »Cursus« om økonomi. I »Kritische Geschichte« affejes den med disse orakelord:

»Det tages ikke i betragtning« (af Ricardo) »at det større eller ringere forhold, hvori lønnen kan være en anvisning på livsfornødenheder (!) også må medføre en forskelligartet udformning af værdiforholdene!«

Et orakelord, ved hvilket læseren kan forestille sig hvad han lyster, og hvor han vil være helt på den sikre side, hvis han slet ikke forestiller sig noget.

Og nu kan læseren få lov til selv at udvælge den, han synes bedst om, af de fem forskellige slags værdi, som hr. Dühring serverer for os: produktionsværdien, der stammer fra naturen; eller fordelingsværdien, som menneskenes ondsindethed har skabt og som udmærker sig ved at den måles ved det kraftopbud, der ikke er indeholdt i den; eller for det tredje den værdi, der måles ved arbejdstiden; eller for det fjerde den værdi, der måles ved reproduktionsomkostningerne; eller sluttelig den værdi, der måles ved arbejds lønnen. Udvalget er stort, forvirringen total, og vi har kun tilbage sammen med hr. Dühring at udråbe:

»Læren om værdien er prøvestenen for de økonomiske systemers gedigenhed!«

VI. Simpelt og kompliceret arbejde

En grov økonomisk brøler, en gymnasiast værdig, der tillige indbefatter et almenfarligt socialistisk kætteri, har hr. Dühring opdaget hos Marx.

Den marx'ske værditeori er »ikke andet end den sædvanlige... lære om, at arbejdet er alle værdiers årsag og arbejdstiden deres mål. I fuldstændig uklarhed forbliver spørgsmålet, hvordan man skal forestille sig de forskellige værdier af det såkaldte kvalificerede arbejde... Ganske vist kan man også ifølge vor teori, der bygger på den anvendte arbejdstid, kun måle de naturlige omkostninger og altså de økonomiske tings absolutte værdi; men herved vil enhver persons arbejdstid fra først af blive vurderet fuldstændig ens, og man må se på, hvor der ved kvalificerede ydelser foru-

den den enkeltes individuelle arbejdstid også kræves medvirken af andre personers arbejdstid... f.eks. i form af det anvendte værktøj. Det er altså ikke, som hr. Marx fåget forestiller sig, sådan at en persons arbejdstid i sig selv er mere værd end en anden persons arbejdstid, fordi den gennemsnitlige arbejdstid skulle være ligesom mere fortættet i den; men al arbejdstid er uden undtagelse og principielt, altså uden at man først behøver at tage et gennemsnit, fuldstændig ligeværdig, og man behøver – såvel ved hver enkelt persons ydelser som ved hvert færdigt produkt – kun at se på, hvor meget af andre personers arbejdsprodukt der kan være skjult i opbuddet af tilsyneladende egen arbejdstid. Om det er håndens produktionsredskab eller selve hånden, ja selve hjernen, der ikke uden andre personers arbejdstid kunne få sine særskilte egenskaber og sin ydeevne, det angår ikke det mindste teoriens strenge gyldighed. Men hr. Marx slipper i sine udgydelser om værdien ikke af med den kvalificerede arbejdstids spøgelse, der rumsterer i baggrunden. At være konsekvent i denne retning, det forhindrer de lærde klassers overleverede tænkemåde ham i, for hvilken det må fremstå som en uhyrlighed, at trillebørskubberens og arkitektens arbejdstid skal anerkendes som økonomisk ligeværdige.

Den passage hos Marx, der har fremkaldt hr. Dührings »vældige vrede«, er meget kort. Marx undersøger, hvad det er, der bestemmer varernes værdi, og han svarer: Varernes værdi bestemmes gennem det menneskelige arbejde, de indeholder. Dette arbejde, fortsætter han, »er forbrug af simpel arbejdskraft, som ethvert almindeligt menneske uden særlig uddannelse i gennemsnit besidder i sin fysiske organisme... Kompliceret arbejde gælder kun som potenseret eller snarere multipliceret simpelt arbejde, således at et mindre kvantum kompliceret arbejde er lig med et større kvantum simpelt arbejde. At denne reduktion foregår til stadighed viser erfaringen. En vare kan være produkt af det mest komplicerede arbejde, dens værdi sætter den lig med produktet af simpelt arbejde og repræsenterer derfor selv kun et bestemt kvantum simpelt arbejde. De forskellige proportioner, i hvilke forskellige slags arbejder reduceres til simpelt arbejde som måleenhed for dem, fastsættes gennem en samfundsmæssig proces bag ryggen af producenterne og forekommer dem derfor at være givet ved sædvane«. (Marx, »Kapitalen«, 1. bog 1, s. 139-140]

Det drejer sig hos Marx på dette sted kun om at bestemme værdien af varer, altså af genstande, der i et samfund, der består af private producenter, produceres og udveksles af disse private producenter for deres egen private regning. Det drejer sig altså ingenlunde om den »absolutte værdi«, hvor denne end måtte rumstere, men om den værdi, der har gyldighed i en bestemt samfundsformation. Denne værdi, i denne bestemte historiske form, viser sig at være skabt og målt gennem det menneskelige arbejde, der er materialiseret i de enkelte varer, og dette menneskelige arbejde viser sig at være forbrug af simpel arbejdskraft. Nu er imidlertid ikke ethvert arbejde forbrug af simpel menneskelig arbejdskraft; mange slags arbejde indbefatter anvendelse af færdigheder og kundskaber, der skal erhverves med mere eller mindre besvær samt forbrug af tid og penge. Frembringer disse arter kompliceret arbejde i lige store tidsrum samme vareværdi som simpelt arbejde, forbrug af simpel arbejdskraft? Øjensynlig ikke. Produktet af en times kompliceret arbejde er en vare af højere, af dobbelt eller tredobbelt værdi, sammenlignet med produktet af en times simpelt arbejde. Værdien af produkter af kompliceret arbejde udtrykkes gennem sammenligning med bestemte mængder simpelt arbejde, men denne reduktion fuldbyrdes gennem en samfundsmæssig proces, bag ryggen af producenterne, gennem et forløb, som man her, ved udforskningen af værditeorien, kun kan fastslå, men endnu ikke forklare.

Det er denne simple kendsgerning, Marx fastslår på dette sted, en kendsgerning, som vi i nutidens kapitalistiske samfund dagligt kan se for vore øjne. Denne kendsgerning er så ubestridelig, at selv hr. Dühring ikke vover at bestride den, hverken i sit »Cursus« eller i økonomiens historie. Og Marx' fremstilling er så enkel og gennemsigtig, at næppe nogen anden end hr. Dühring »forbliver i fuldstændig uklarhed«. I kraft af denne sin fuldstændige uklarhed opfatter han fejlagtigt vareværdien – som Marx udelukkende beskæftiger sig med på dette sted – som »de naturlige omkostninger«, hvad der gør uklarheden endnu mere total, eller endog som den »absolutte værdi«, der os

bekendt hidtil intetsteds i økonomien er noteret til kursværdi. Men uanset, hvad hr. Dühring forstår ved de naturlige omkostninger, og hvilken af hans fem slags værdier der skal nyde æren af at repræsentere den absolutte værdi – så meget er sikkert, hos Marx er der ikke tale om alle disse ting, men blot om vareværdien, og i hele afsnittet om værdien i »Kapitalen« findes der ikke den mindste antydning af, om eller i hvilken udstrækning Marx anser denne teori om vareværdien for at være anvendelig også på andre samfundsformationer.

Det er altså ikke, fortsætter hr. Dühring, »det er altså ikke, som hr. Marx tåget forestiller sig, sådan at en persons arbejdstid i sig selv er mere værd end en anden persons arbejdstid, fordi den gennemsnitlige arbejdstid skulle være ligesom mere fortættet i den; men al arbejdstid er uden undtagelse og principielt, altså uden at man først behøver at tage et gennemsnit, fuldstændig ligeværdig«.

Det er et held for hr. Dühring, at skæbnen ikke har gjort ham til fabrikant og således har reddet ham fra at fastsætte sine varers værdi ifølge denne nye regel og dermed uhjælpeligt gå fallit. Men hvad! Befinder vi os her stadig væk i fabrikanternes samfund? Ingenlunde. Med de naturlige omkostninger og den absolutte værdi har hr. Dühring givet os mulighed for at foretage et spring, en sand saltomortale fra nutidens slette udbytterverden ind i hans fremtidige erhvervskommune, i lighedens og retfærdighedens rene himmelluft, og vi må altså til at se lidt nærmere på denne nye verden, om end det kan forekomme at være en smule tidligt.

Ganske vist kan også i erhvervskommunen – ifølge hr. Dührings teori – alene det anvendte arbejde måle de økonomiske tings værdi, men til det formål vil hver enkelt persons arbejdstid på forhånd være at regne for fuldstændig ligeværdig med enhver anden persons; al arbejdstid uden undtagelse og principielt som ligeværdig og uden at man først behøver at tage et gennemsnit. Og nu kan man sammenligne denne radikale lighedssocialisme med Marx' tågede forestilling om, at den ene persons arbejdstid er mere værd end en anden persons arbejdstid,

fordi den gennemsnitlige arbejdstid skulle være ligesom fortættet i den, en forestilling, der holder ham fangen i de lærde klassers tænke måde, for hvilken det må fremstå som en uhyrlighed, at trillebørskubberens og arkitektens arbejdstid skulle anerkendes som økonomisk ligeværdige! Desværre gør Marx i den ovenfor citerede passage i »Kapitalen« denne lille anmærkning: »Læseren må bemærke, at der her ikke er tale om den løn eller værdi, som arbejderne får, f.eks. for en arbejdsdag, men om den vareværdi, hvori hans arbejdsdag får håndgribeligt udtryk«. (Marx, »Kapitalen«, 1. bog 1, s. 139, note 15] Marx synes at have haft en forudelse om, hvad hr. Dühring kunne finde på, tager altså selv forbehold over for den mulighed, at man måske anvender de citerede sætninger på den løn, der skal udbetales for kompliceret arbejde selv i det nuværende samfund. Og når hr. Dühring, ikke tilfreds med alligevel at gøre det, udgiver disse sætninger for at være de grund-sætninger, ifølge hvilke Marx vil se fordelingen af subsistensmidler reguleret i det socialistiske samfund, så er det så skamløs en insinuation, at den kun finder sin lige i sensationspressen.

Men lad os se lidt nærmere på læren om ligeværd. Al arbejdstid er fuldstændig ligeværdig, trillebørskubberens og arkitektens. Altså har arbejdstiden, og dermed selve arbejdet, en værdi. Men arbejdet er skaberen af alle værdier. Det er alene arbejdet, der giver de forhåndenværende naturprodukter en værdi i økonomisk forstand. Værdien selv er ikke andet end udtrykket for det samfundsmæssigt nødvendige menneskelige arbejde, der er materialiseret i en ting. Arbejdet kan altså ikke selv have nogen værdi. Lige så godt som man kunne tale om arbejdets værdi og prøve at bestemme den, kunne man tale om værdiens værdi eller om vægten, ikke vægten af et tungt legeme, men om at ville bestemme vægten af selve tyngden. Hr. Dühring affejer mænd som Owen, Saint-Simon og Fourier med betegnelsen: sociale alkymister. Når han fabulerer om arbejdstidens, dvs. arbejdets værdi, beviser han faktisk, at han står langt under de virkelige alkymister. Og nu kan man måske vurdere den dristighed, hvormed hr. Dühring

pådutter Marx, at denne skulle have hævdet, at den ene persons arbejdstid er mere værd end en anden persons arbejdstid, som om arbejdstiden, altså arbejdet, skulle have en værdi – netop Marx, der som den første har påvist, at og hvorfor arbejdet ikke kan have nogen værdi!

For socialismen, der vil befri den menneskelige arbejdskraft fra dens stilling som vare, er den erkendelse af stor betydning, at arbejdet ikke har værdi, ikke kan have værdi. Med denne indsigt bortfalder alle forsøg, som fra den primitive arbejdersocialisme er gået i arv til hr. Dühring, gående ud på at regulere den fremtidige fordeling af subsistensmidler som en slags højere arbejds løn. Hermed følger endvidere den indsigt, at fordelingen, for så vidt den beherskes af rent økonomiske hensyn, vil blive reguleret i produktionens interesse, og produktionen fremmes bedst gennem en fordelingsmåde, der tillader alle samfundsmedlemmer at udvikle deres evner så alsidigt som muligt, at bevare og udøve disse evner. For de lærde klassers tankegang, der er overleveret til hr. Dühring, må det ganske vist fremstå som en uhyrlighed, at der engang i fremtiden ikke længere vil eksistere trillebørskubbere og arkitekter af profession, og at den mand, der i en halv time har givet anvisninger som arkitekt måske i et stykke tid også kan skubbe en trillebør, indtil der atter er brug for hans virksomhed som arkitekt. En køn socialisme, der vil udødeliggøre trillebørskubberfaget!

Hvis talen om arbejdstidens ligeværd skal betyde, at enhver arbejder inden for det samme tidsrum producerer lige store værdier, uden at man først behøver at tage et gennemsnit, så er det øjensynligt falsk. Hos to arbejdere, også inden for den samme arbejds gren, vil arbejdsproduktivitet af en arbejdstime altid være forskelligt i henhold til arbejdets intensitet og færdighed; denne ulempe, der imidlertid kun er en ulempe for folk som hr. Dühring, kan ingen erhvervskommune afhjælpe, i hvert fald ikke på vor lille klode. Hvad bliver der altså tilbage af al denne ligeværd af al slags arbejde? Intet andet end bombastisk snak, der ikke har noget andet økonomisk grundlag end hr. Dührings manglende evne til at skelne mellem værdi-

bestemmelse ved arbejdet og værdibestemmelse ved arbejdslønnen – ikke andet end et dekret, grundloven for den nye erhvervskommune: Arbejdslønnen skal være ens for samme arbejdstid! Så havde de gamle franske arbejderkommunister og Weitling dog langt bedre grunde til deres ideer om lige løn til alle.

Hvordan løses nu hele dette vigtige spørgsmål om højere løn for kompliceret arbejde? I et samfund af private producenter bestrider private personer eller deres familier omkostningerne ved uddannelsen af den faglærte arbejdskraft; den højere pris for den faglærte arbejdskraft tilfalder derfor også først og fremmest private personer: den dygtige slave sælges til en højere pris, den dygtige lønarbejder får en højere løn. I det socialistisk organiserede samfund bestrides disse omkostninger af samfundet, derfor tilhører også frugterne samfundet, nemlig de større værdier, som det komplicerede arbejde har frembragt. Arbejderen selv har ikke krav på mere. Hvoraf man for øvrigt kan drage den nyttige slutning, at der er en hage ved den meget yndede parole, at arbejderen har krav på det »fulde arbejdsudbytte«. (53)

VII. Kapital og merværdi

»Om kapitalen har hr. Marx fra først af ikke det almengyldige økonomiske begreb, ifølge hvilket den er et produceret produktionsmiddel, men han forsøger at opdrive en mere speciel, dialektisk-historisk idé, der indgår i begrebernes og historiens metamorfose-spil. Kapitalen siges at avle sig selv af pengene; den siges at danne en historisk fase, der begynder med det 16. århundrede, nemlig med begyndelsen til et verdensmarked, der forudsættes at falde i denne tid. Ved en sådan begrebsopfattelse går klarheden i den nationaløkonomiske analyse åbenbart tabt. I sådanne kaotiske forestillinger, der angiveligt skal være halvvejs historiske og halvvejs logiske, men som i virkeligheden kun er bastarder af historisk og logisk fantasteri, forsvinder fornuftens evne til at sondre samt enhver ærlig begrebsanvendelse« –

og således buldres der videre, side op og side ned...

»med den marx'ske karakteristik af kapitalbegrebet kan man kun anstifte forvirring i den strenge nationaløkonomiske lære... Letfærdigheder, der udgives for at være dybe logiske sandheder... Fundamenternes skrøbelighed« osv.

Ifølge Marx skulle kapitalen altså i begyndelsen af det 16. århundrede have avlet sig selv af pengene. Det er som om man ville sige, at metalpengene for godt tre tusinde år siden har avlet sig selv af kvæget, bl.a. fordi netop kvæg før i tiden udøvede pengefunktion. Ingen anden end hr. Dühning er i stand til at udtrykke sig så primitivt og skævt. Hos Marx viser analysen af de økonomiske former, inden for hvilke varens cirkulationsproces foregår, at dens sidste form er pengene. »Dette sidste produkt af vareomsætningen er den første form, hvori kapitalen fremtræder. Historisk set optræder kapitalen i sin begyndelse alle vegne over for jordejendommen i form af penge, som pengeformue, købmandskapital og ågerkapital... Den samme historie udspilles dagligt for øjnene af os. Enhver ny kapital træder stadig væk i første omgang ind på scenen, dvs. markedet, varemarkedet, arbejdsmarkedet, eller pengemarkedet, som penge, penge der gennem bestemte processer skal forvandles til kapital«. (Marx, »Kapitalen«, I, bog 1, s. 258] Igen er det en kendsgerning, Marx konstaterer. Ude af stand til at bestride denne kendsgerning, fordrejer hr. Dühning den. Kapitalen skal avle sig selv af pengene!

Marx undersøger nu de processer, hvorved penge forvandles til kapital, og finder ud af, at den form, hvori pengene cirkulerer som kapital, er det modsatte af den form, hvori de cirkulerer som alment vareækvivalent. Den simple varebesidder sælger for at købe, han sælger det, han ikke har brug for, og med de tiltuskede penge køber han det, han har brug for. Den vordende kapitalist køber fra første færd det, han *ikke* selv har brug for; han køber for at sælge, oven i købet for at sælge dyrere, for at få den pengeværdi tilbage, som han oprindeligt har kastet ind i transaktionen, men forøget med en tilvækst i penge, og denne tilvækst kalder Marx *merværdi*.

Hvor stammer denne merværdi fra? Den kan ikke skyldes, at køberen har købt varen under værdien og heller ikke at sælgeren sælger over værdien. I begge tilfælde vil begge parters gevinst og tab gensidigt udlignes, fordi beg-

ge skiftevis er købere og sælgere. Den kan heller ikke skyldes snyderi; snyderi kan ganske vist berige den ene part på den andens bekostning, men det kan ikke forøge den totalsum, de begge ejer, altså heller ikke summen af cirkulerende værdier. »Et lands samlede kapitalistklasse kan ikke snyde sig selv«. [Marx, »Kapitalen«, 1. bog 1, s. 278)

Og dog ser vi, at kapitalistklassen i hvert land uafbrudt beriger sig for øjnene af os, idet den sælger dyrere end den har købt, idet den tilegner sig merværdi. Vi er altså ikke kommet længere, end vi var i begyndelsen: Hvor stammer denne merværdi fra? Det er dette spørgsmål, det gælder om at løse, og det skal løses ad *rent økonomisk* vej, idet enhver form for snyderi, enhver indblanding af vold udelukkes – spørgsmålet: hvordan er det muligt, fortsat at sælge dyrere end man har købt, selv under forudsætning af, at der fortsat udveksles lige værdier mod lige værdier?

Løsningen af dette spørgsmål er den epokegørende for-
tjeneste, der tilkommer Marx' livsværk. Den kaster dagens klare lys over økonomiske områder, hvor før i tiden socialister ikke mindre end borgerlige økonomer ravede rundt i det dybeste mørke. Fra den daterer sig, om den grupperer sig den videnskabelige socialisme.

Denne løsning er følgende: Værdiforøgelsen [Wertvergrosserung] af de penge, der skal forvandles til kapital, kan ikke foregå med disse penge eller stamme fra indkøbet, fordi pengene her kun realiserer varens pris, og denne pris – når vi forudsætter, at der udveksles lige værdier – er ikke forskellig fra dens værdi. Af samme årsag kan værdiforøgelsen heller ikke stamme fra *salget* af varen. Forandringen må altså foregå med den *vare*, der bliver købt, men ikke med dens *værdi*, idet den bliver købt og solgt til sin værdi. Forandringen må foregå med dens *brugsværdi* som sådan, dvs. værdiændringen må udspringe af forbruget af varen. »For at kunne udvinde værdi af forbruget af en vare, skal vor pengebesidder være så heldig, at han... på markedet opdager en vare, hvis brugsværdi selv besidder den ejendommelige beskaffenhed, at den er kilde til værdi, en vare, hvis faktiske brug altså

selv består i legemliggørelse af arbejde, dvs. i skabelse af værdi. Og pengebesidderen forefinder på markedet en sådan specifik vare – arbejdsevnen eller arbejdskraften.« [Marx, »Kapitalen«, 1. bog 1, s. 282] Når altså, som vi har set, arbejdet som sådant ikke kan have nogen værdi, så er det samme ikke tilfældet med arbejdskraften. Denne får en værdi, når den bliver til vare; faktisk er den i dag en vare, og dens værdi er »ligesom værdien af enhver anden vare bestemt af den arbejdstid, der er nødvendig til produktionen, altså også fornyelsen (reproduktionen), af denne specifikke artikel« [Marx, »Kapitalen«, 1. bog 1, s. 286], dvs. den arbejdstid, der kræves til fremstilling af de livsfornødenheder, som arbejderne har brug for til at holde sig selv i arbejdsdygtig stand og til at fortsætte sin slægt. Lad os antage, at disse livsfornødenheder repræsenterer seks timers dagligt arbejde. Vor vordende kapitalist, der indkøber arbejdskraft til at drive sin virksomhed, dvs. lejer en arbejder, betaler altså denne arbejder den fulde dagsværdi af hans arbejdskraft, når han betaler ham en pengesum, der ligeledes repræsenterer seks arbejdstimer. Så snart arbejderne har arbejdet seks arbejdstimer i den vordende kapitalists tjeneste, har han ydet fuld erstatning for kapitalistens udlæg, for den udbetalte dagsværdi af hans arbejdskraft. Men dermed ville pengene ikke være forvandet til kapital, der ville ikke være frembragt merværdi. Arbejdskraftens køber har da også en helt anden opfattelse af karakteren af den forretning, han har afsluttet. At der kun skal bruges seks arbejdstimer for at holde liv i en arbejder i fireogtyve timer, forhindrer ham jo ikke i at arbejde tolv timer af de fireogtyve. Arbejdskraftens værdi og dens værdiskabende anvendelse [Verwertung] i arbejdsprocessen er to helt forskellige størrelser. Pengenes ejer har betalt arbejdskraftens dagsværdi, nu tilhører anvendelsen af arbejdskraften for denne dag, hele dagens arbejde, ham. At den værdi, arbejdskraften skaber i løbet af en dag, er dobbelt så stor som dens egen dagsværdi, er et held for køberen, men ifølge vareudvekslingens love ingenlunde en uret mod sælgeren. Arbejderne *koster* altså – ifølge vore forudsætninger – pengeejerens værdiproduktet af

seks arbejdstimer daglig, men han leverer ham værdiproduktet af tolv arbejdstimer. Differencen til fordel for pengeejereren – seks timers ubetalt merarbejde, et ubetalt merprodukt, hvori seks timers arbejde er materialiseret. Kunststykket er lykkedes, merværdien er frembragt, pengene er forvandlet til kapital.

Således påviser Marx, hvordan merværdien opstår, og at merværdien under de økonomiske love, der behersker vareudvekslingen, ikke kan opstå på nogen anden måde. Dermed afdækker han mekanismen i den nuværende kapitalistiske produktionsmåde, afslører den kerne, hvorom hele den nuværende samfundsorden har krystalliseret sig.

Denne frembringelse af kapital har imidlertid en meget væsentlig forudsætning: »For at forvandle penge til kapital må pengebesidderen altså forefinde den frie arbejder på varemarkedet, fri i den dobbelte betydning, at han som fri person råder over sin arbejdskraft som sin vare, og at han på den anden side ikke har andre varer at sælge, han er løs og ledig, fri for alle de ting, han skal bruge for at realisere sin arbejdskraft«. [Marx, »Kapitalen«, 1. bog 1, s. 284] Men dette forhold mellem penge- eller varebesidder på den ene side og dem, der ikke besidder andet end deres egen arbejdskraft, på den anden side, er ikke noget naturgivet og det er heller ikke et for alle historiske perioder fælles forhold. »Det er åbenbart selv resultatet af en forudgående historisk udvikling, produktet af mange økonomiske omvæltninger, hvor en hel række ældre formationer af samfundsmæssig produktion er gået under«. [Marx, »Kapitalen«, 1. bog 1, s. 284-285] Og denne frie arbejder optræder i stort antal for første gang i historien netop mod slutningen af det 15. og i begyndelsen af det 16. århundrede som resultat af den feudale produktionsmådes opløsning. Dermed, og med skabelsen af verdensmarkedet, der daterer sig fra samme periode, var det grundlag skabt, hvorpå den eksisterende mængde af mobil rigdom mere og mere må forvandles til kapital og den kapitalistiske produktionsmåde, hvis formål er produktion af merværdi, mere og mere må blive den fremherskende.

Så vidt har vi fulgt Marx' »kaotiske forestillinger«, dis-

se »bastarder af historisk og logisk fantasteri«, hvor »for-
nuftens evne til at sondre samt enhver ærlig begrebsan-
vendelse forsvinder«. Lad os nu stille disse »letfærdighe-
der« over for de »dybe, logiske sandheder« og den »ende-
lige og strengeste videnskabelighed i de eksakte disciplin-
ers betydning«, sådan som hr. Dühring tilbyder os dem.
Marx har altså om kapitalen »ikke det almengyldige øko-
nomiske begreb, ifølge hvilket den er et produceret pro-
duktionsmiddel«, derimod siger han, at en sum af værdier
først forvandles til kapital, når den øger *sin værdi* [sich
verwertet], idet den danner merværdi. Og hvad siger hr.
Dühring?

»Kapitalen er en stamme af økonomiske magtmidler til videre-
førelse af produktionen og til *dannelse af andele i den almene ar-
bejdskrafts frugter*«.

Selv om det atter en gang er udtrykt med orakelord og
på den sædvanlige forvrøvlede måde, så er én ting dog
sikker: Stammen af økonomiske magtmidler kan videre-
føre produktionen i al evighed, men ifølge hr. Dührings
egne ord bliver den ikke til kapital, så længe den ikke dan-
ner »andele i den almene arbejdskrafts frugter«, dvs. mer-
værdi eller i det mindste merprodukt. Den brøde, som hr.
Dühring bebrejder Marx, nemlig at han ikke har det almen-
gyldige økonomiske begreb om kapitalen, begår han nu
selv, og desforuden begår han et ubehændigt plagiat af
Marx, »slet skjult« bag højtravende talemåder.

På side 262 udvikles det videre:

»Kapitalen i social forstand« (og en kapital i ikke social forstand
mangler hr. Dühring at opdage) »er nemlig specifikt forskellig fra
det rene produktionsmiddel. Mens sidstnævnte kun har rent teknisk
karakter og er nødvendig under alle omstændigheder, udmærker
førstnævnte sig ved sin samfundsmæssige evne til tilegnelse og
andelsdannelse. Den sociale kapital er ganske vist for en stor dels
vedkommende ikke andet end det tekniske produktionsmiddel
i *dens sociale funktion*; men det er også netop denne sociale funk-
tion... der må forsvinde«.

Hvis vi nu husker på, at det netop var Marx, der som
den første fremhævede den »sociale funktion«, der alene
bevirker, at en værdisum bliver til kapital, så må det »for

enhver opmærksom iagttager af emnet snart stå fast, at der med den marx'ske karakteristik af kapitalbegrebet kun kan anstiftes forvirring«, ganske vist ikke, som hr. Dühring tror, i den strenge nationaløkonomiske lære, men ene og alene, som eksemplet viser, i hr. Dührings eget hoved – han der i sin »Kritische Geschichte« allerede har glemt, hvor meget han i sit »Cursus« har lukreret på det omtalte kapitalbegreb.

Imidlertid er hr. Dühring ikke tilfreds med at have lånt sin definition af kapitalen fra Marx, om end i »renset« form. Han må også følge ham i »begrebernes og historiens metamorfosespil«, og det på trods af hans egen bedre erkendelse, at der ikke kommer andet ud af det end »kaotiske forestillinger«, »letfærdigheder«, »fundamenternes skrøbelighed« osv. Hvorfra stammer kapitalens »sociale funktion«, som sætter den i stand til at tilegne sig frugterne af fremmed arbejde, en funktion, hvorved den adskiller sig fra produktionsmidlet slet og ret?

Den beror, siger hr. Dühring, »ikke på produktionsmidlets natur og ikke på dets tekniske uundværlighed«.

Den er altså opstået historisk, og hr. Dühring gentager på side 262, hvad vi allerede har hørt mindst ti gange, når han forklarer dens opståen ved hjælp af det gamle eventyr om de to mænd, hvoraf den ene ved historiens begyndelse forvandler sit produktionsmiddel til kapital, idet han øver vold mod den anden. Men ikke tilfreds med at tillægge den sociale funktion, hvorved en værdisum bliver til kapital, en historisk begyndelse, spør hr. Dühring den også et historisk endeligt. Det er netop »den, der må forsvinde«. Et fænomen, som er opstået historisk for atter at forsvinde, plejer man i sædvanlig sprogbrug at kalde »en historisk fase«. Kapitalen er altså en historisk fase, ikke blot hos Marx, men også hos hr. Dühring, og vi er faktisk nødsaget til at drage den slutning, at vi her befinder os blandt jesuitter. Når to gør det samme, er det ikke det samme. Når Marx siger, at kapitalen er en historisk fase, så er det en kaotisk forestilling, en bastard af historisk og logisk fantasi, hvor evnen til at sondre samt enhver ærlig be-

grebsanvendelse forsvinder. Når hr. Dühring ligeledes fremstiller kapitalen som en historisk fase, så er det bevis på den nationaløkonomiske analyses klarhed og på den endelige og strengeste videnskabelighed i de eksakte discipliners betydning.

Hvori adskiller den dühringske kapitalforestilling sig fra den marx'ske?

»Kapitalen«, siger Marx, »har ikke opfundet merarbejdet«. Overalt, hvor én del af samfundet har monopolet på produktionsmidlerne, må arbejderer, fri eller ikke fri, føje en overskydende arbejdstid til den arbejdstid, der er nødvendig til hans eget underhold, for at producere subsistensmidlerne til ejeren af produktionsmidlerne«. [Marx, »Kapitalen«, 1. bog 2, s. 372] Merarbejde, arbejde ud over den tid, der er nødvendig for at arbejderer selv kan opretholde livet, og tilegnelse af produktet af dette merarbejde, arbejdsudbytning, er altså fælles for alle hidtidige samfundformer, for så vidt de har bevæget sig i klasse modsætninger. Men først når produktet af dette merarbejde antager form af merværdi, når produktionsmidlernes ejer forefinder den frie arbejder – fri for sociale lænker og fri for ejendom – som genstand for udbytningen og udbytter ham med det formål at producere varer, først da antager – ifølge Marx – produktionsmidlerne specifik karakter af kapital. Og det er først sket i stor målestok siden slutningen af det 15. og begyndelsen af det 16. århundrede.

Hr. Dühring derimod kalder enhver sum af produktionsmidler for kapital, når den skaber »andele i den almene arbejdskrafts frugter«, altså frembringer merarbejde i en eller anden form. Med andre ord, hr. Dühring annekterer det af Marx opdagede merarbejde for dermed at ihjelslå den ligeledes af Marx opdagede merværdi, fordi den lige i øjeblikket ikke passer i hans kram. Ifølge hr. Dühring skulle al mulig mobil og immobil rigdom, for så vidt den på nogen måde tjente produktionen, uden forskel være kapital – det gælder antikkens græske borgere i Korinth og Athen, der drev deres virksomhed med slaver, kejsertidens romerske storgodsejere eller middelalderens feudalarbaroner.

Hr. Dühring har altså ikke »det almengyldige begreb om kapitalen, ifølge hvilket den er et produceret produktionsmiddel«, men tværtimod et helt modsat begreb, der også indbefatter ikke producerede produktionsmidler, jorden og dens naturlige hjælpemidler. Det er dog kun i vulgærøkonomien, at forestillingen om kapitalen som »produceret produktionsmiddel« slet og ret kan siges at være »almengyldig«. Uden for den vulgærøkonomi, som hr. Dühring sætter så stor pris på, bliver det producerede produktionsmiddel eller en værdisum først til kapital ved, at den frembringer profit eller rente, dvs. tilegner merproduktet af ubetalt arbejde i form af merværdi, og vel at mærke i disse to bestemte specialformer af merværdi. Det er i denne forbindelse underordnet, at hele den borgerlige økonomi er hildet i den forestilling, at enhver værdisum, der under normale betingelser anvendes i produktionen eller udvekslingen, ganske af sig selv har den egenskab at kunne frembringe profit eller rente. Kapital og profit, eller kapital og rente er i den klassiske økonomi simpelt hen uadskillelige, de står i samme indbyrdes forhold som årsag og virkning, far og søn, i går og i dag. Ordet kapital i dets moderne økonomiske betydning optræder først på det tidspunkt, hvor tingen selv optræder, dvs. hvor den mobile rigdom mere og mere får kapitalfunktion, idet den udbytter frie arbejders merarbejde for at producere varer, og det indføres af den første kapitalistnation i historien, italienerne, i det 15. og 16. århundrede. Marx har som den første grundigt analyseret den tilegnelsesmåde, der er karakteristisk for den moderne kapital; han har bragt kapitalbegrebet i overensstemmelse med de historiske kendsgerninger, hvoraf det i sidste ende er abstraheret, og som det kan takke for sin eksistens. Han befriede dette økonomiske begreb for de uklare og svævende forestillinger, som hang ved det også i den klassiske borgerlige økonomi og hos de tidlige socialister, og det var netop Marx, der gik til værks med hin »endelige og strengeste videnskabelighed«, som hr. Dühring altid fører i munden, men som vi savner så bitterligt hos ham.

Faktisk foregår det hele helt anderledes hos hr. Duh-

ring. Han er ikke tilfreds med at udskælde fremstillingen af kapitalen som en historisk fase for »en bastard af historiske og logiske fantastier« for derefter selv at fremstille kapitalen som en historisk fase. Han kalder *alle* økonomiske magtmidler, alle produktionsmidler, der tilegner »andele i den almene arbejdskrafts frugter« – altså også jordbesiddelsen i alle klassesamfund – slet og ret for kapital; men det forhindrer altså ikke, at han i det videre forløb på ganske traditionel vis udskiller jordbesiddelse og jordrente fra kapital og profit og kun betegner de produktionsmidler som kapital, der frembringer profit eller rente – det gør han til overmål på side 156 ff. i »Cursus«. Hr. Dühring kunne lige så godt i første omgang under begrebet lokomotiv også have indbefattet heste, stude, æsler og hunde, fordi man også kan bruge dem til at trække køretøjer, og bebrejdet de moderne ingeniører, at de ved at begrænse begrebet lokomotiv til den moderne dampvogn gør det til en historisk fase, præsterer kaotiske forestillinger, bastarder af historisk og logisk fantasi osv. – for til slut at erklære, at hestene, studene, æslerne og hundene alligevel må udelukkes fra betegnelsen lokomotiv, fordi denne kun gælder for dampvognen. – Og således er vi atter en gang nødt til at sige, at det netop er i den dühringske begrebsdefinition af kapitalen, at klarheden i den nationaløkonomiske analyse går tabt og evnen til at sondre samt enhver ærlig begrebsanvendelse forsvinder, og at det er netop her, de kaotiske forestillinger, forvirringen, letfærdighederne, der serveres som dybe logiske sandheder, og fundamenternes skrøbelighed står i fuldeste blomst.

Men alt det forslår ikke. Hr. Dühring har fortsat æren af at have opdaget den pol, hvorom hele den hidtidige økonomi, politik og jurisprudens, med et ord hele den hidtidige historie kredser. Her er den:

»Voldsmagt og arbejde er de to hovedfaktorer, der må tages i betragtning ved dannelsen af de sociale sammenhænge«.

I denne ene sætning ligger hele den hidtidige verdens forfatning. Den er særdeles kortfattet og lyder:

Artikel et: Arbejdet producerer.

Artikel to: Voldsmagten fordeler.

Og hermed er det – når vi skal tale »menneskeligt og tysk« – slut med hr. Dührings økonomiske visdom.

VIII. Kapital og merværdi (afslutning)

»Efter hr. Marx' mening repræsenterer arbejdslønnen kun betaling for den arbejdstid, hvor arbejderen faktisk er beskæftiget med at muliggøre sin egen eksistens. Et mindre antal timer er dog tilstrækkeligt hertil; hele den resterende del af den ofte meget lange arbejdsdag leverer han et overskud, hvori det, som vor forfatter kalder 'merværdien', eller, ifølge almindelig sprogbrug, kapitalgevinsten, er indeholdt. Bortset fra den arbejdstid, der på et givet produktionstrin allerede er indeholdt i arbejdsmidler og relative råstoffer, udgør hint overskud af arbejdsdagen den kapitalistiske driftsherres andel. En forlængelse af arbejdsdagen er følgelig ren udbytningsgevinst til fordel for kapitalisten«.

Skal man tro hr. Dühring, så skulle den marx'ske merværdi altså ikke være andet end hvad man ifølge almindelig sprogbrug kalder kapitalgevinst eller profit. Lad os høre, hvad Marx selv har at sige. På side 195 i »Kapitalen« forklares merværdien ved de bag ordet i parentes anførte ord: »Rente, profit, jordrente«. [»Kapitalen«, 1. bog 2, s. 337, note 22] På side 210 anfører Marx et eksempel, hvori en merværdisum på 71 shilling fremtræder i forskellige fordelingsformer: Tiender, afgifter, skatter – 21 shilling, jordrente – 28 shilling, forpagterens profit og rente – 22 shilling, i alt totalmerværdi – 71 shilling. [»Kapitalen«, 1. bog 2, s. 353, note 22] På side 542 erklærer Marx det for at være en hovedmangel hos Ricardo, at denne ikke fremstiller merværdien ren, »dvs. uafhængigt af dens specielle former, såsom profit, jordrente osv.« [»Kapitalen«, 1. bog 3, s. 741], og at han derfor uden videre blander lovene for merværdiraten sammen med lovene for profitraten. Heroverfor erklærer Marx: »Jeg skal senere i tredje bog af dette værk bevise, at den samme merværdirate kan udtrykke sig i de mest forskellige profitrater, og at forskellige merværdirater under bestemte omstændigheder kan udtrykke sig i den samme profirate«. [»Kapitalen«, 1. bog 3, s. 741] På side 587 hedder det: »Den kapitalist, der pro-

ducerer merværdien, dvs. umiddelbart pumper ubetalt arbejde ud af arbejderne og fæstner det i varer, er ganske vist den første, der tilegner sig denne merværdi, men han er på ingen måde den sidste indehaver. Han må bagefter dele den med kapitalister, der udfører andre funktioner inden for den samfundsmæssige produktion som helhed, med jordbesidderne osv. Merværdien spalter sig derfor i forskellige dele. Dens brudstykker tilfalder forskellige kategorier af personer og får forskellige af hinanden uafhængige former såsom profit, rente, handelsgevinst, jordrente osv. Disse merværdiens forvandlede former vil først kunne behandles i 3. bog.« [»Kapitalen«, 1. bog 4, s. 801] Og tilsvarende mange andre steder i værket.

Man kan ikke udtrykke sig tydeligere. Ved enhver given lejlighed gør Marx opmærksom på, at hans merværdi absolut ikke bør forveksles med profitten eller kapitalgevinsten, at sidstnævnte tværtimod er en særform og meget ofte endog kun en brøkdel af merværdien. Når hr. Dühring nu alligevel påstår, at den marx'ske merværdi skulle være det samme som »ifølge almindelig sprogbrug, kapitalgevinsten«, og når det står fast, at hele den marx'ske bog drejer sig om merværdien, så kan der kun være to mulige forklaringer: Enten véd hr. Dühring ikke bedre, og så er det en frækhed uden lige at rakke ned på en bog, hvis hovedindhold han ikke kender. Eller han véd bedre, og så begår han et overlagt falskneri.

Videre:

»Det giftige had, hvormed hr. Marx plejer disse forestillinger om udpresningsgesjæften, er let at forstå. Men der kan tænkes en vældigere vrede og en mere omfattende anerkendelse af, at den økonomiske form, der beror på lønarbejde, bærer udbytningskarakter, uden at man accepterer den teoretiske vending, der kommer til udtryk i Marx' lære om en merværdi«.

Den velmente, men fejlagtige teoretiske vending hos Marx afføder hos denne et giftigt had mod udpresningsgesjæften; den i sig selv moralske lidenskab får ifølge den falske »teoretiske vending« et umoralsk udtryk, den fremtræder i dagens lys som uædelt had og lavsindet giftighed, mens hr. Dührings endelige og strengeste videnskabelig-

hed ytrer sig i en moralsk lidenskab af tilsvarende ædel natur, i en vrede, der også ifølge sin form er moralsk og tilmed også kvantitativt overgår det giftige had, nemlig som en vældigere vrede. Mens hr. Dühring således kan opleve denne glæde over sig selv, vil vi undersøge, hvorfra denne vældigere vrede stammer.

»Der opstår,« hedder det videre, »nemlig det spørgsmål, hvordan de konkurrerende driftsherrer fortsat er i stand til at realisere værdien af arbejdets fulde produkt og dermed af merproduktet så højt over de naturlige fremstillingsomkostninger, som det angives ved det omtalte overskud i arbejdstimer. Et svar på dette spørgsmål findes ikke i den marx'ske doktrin af den ganske simple grund, at ikke engang spørgsmålet har kunnet finde plads i den. Luksuskarakteren af den produktion, der er bygget på lønarbejde, er slet ikke grebet alvorligt an, og den sociale forfatning med dens opsugende positioner er ingenlunde erkendt som yderste årsag til det hvide slaveri. Tværtimod har det politisk-sociale altid skullet finde en forklaring i det økonomiske«.

Nu har vi i de ovenfor anførte passager set, at Marx ingenlunde hævder, at den industrielle kapitalist, der som den første tilegner sig merproduktet, under alle omstændigheder sælger det til dets fulde værdi, sådan som hr. Dühring her forudsætter. Marx siger udtrykkeligt, at også handelsgevinsten udgør en del af merværdien, og det er under de givne forudsætninger kun muligt, når fabrikannten sælger sit produkt til købmanden *under* dets værdi og dermed overlader ham en andel i rovet. Sådan som spørgsmålet stilles her, er det altså rigtigt, at det ikke engang kunne finde plads hos Marx. Udtrykt rationelt lyder spørgsmålet: Hvordan forvandles merværdien til sine særformer: profit, rente, handelsgevinst, jordrente osv.? Og dette spørgsmål lover Marx altså at besvare i tredje bog. Men hvis hr. Dühring ikke kan vente så længe, til andet bind af »Kapitalen« udkommer, så må han indtil videre se sig lidt nøjere omkring i første bind. Han kunne da, foruden de allerede citerede passager, f.eks. læse på side 323, hvordan – ifølge Marx – den kapitalistiske produktions immanente love fremtræder i kapitalernes ydre bevægelse, hvorledes de gør sig gældende i konkurrencens tvangslove og derfor opstår i den individuelle kapitalists bevidsthed

som herskende motiver; at altså en videnskabelig analyse af konkurrencen kun er mulig i det øjeblik man forstår kapitalens indre natur, ganske som himmellegemernes tilsyneladende bevægelse kun er forståelig for den, der kender deres virkelige, men ikke sanseligt iagttagelige bevægelse. Og så viser Marx ved hjælp af et eksempel, hvordan en bestemt lov, værdiloven, fremtræder i et givet tilfælde i konkurrencen og udøver sin drivende kraft. [»Kapitalen«, 1. bog 2, s. 475] Her kunne hr. Dühring allerede se, at konkurrencen spiller en hovedrolle for merværdiens fordeling, og ved nogen eftertanke er allerede de i første bind af »Kapitalen« givne antydninger tilstrækkelige til at forstå merværdiens forvandling til dens særformer, i det mindste i store træk.

For hr. Dühring er det imidlertid netop konkurrencen, der udgør en absolut forhindring for forståelse. Han kan ikke begribe, hvordan de konkurrerende driftsherrer kan realisere hele arbejdsproduktets og dermed også merproduktets værdi så højt over de naturlige fremstillingsomkostninger. Her udtrykker han sig atter med tilvant »strenghed«, som i virkeligheden er sløsethed. Hos Marx har merproduktet som sådant slet *ingen fremstillingsomkostninger*, fordi det er den del af produktet, der ikke koster kapitalisten noget. Hvis de konkurrerende driftsherrer ville realisere merproduktet til dets naturlige fremstillingsomkostninger, måtte de simpelt hen *forære det væk*. Men vi vil ikke opholde os ved sådanne »mikrologiske enkeltheder«. Realiserer de konkurrerende driftsherrer ikke hver dag arbejdsproduktet over dets naturlige fremstillingsomkostninger? Ifølge hr. Dühring består de naturlige fremstillingsomkostninger

»i arbejds- eller kraftforbruget, og dette kan i sidste instans måles ved forbruget af næring«;

altså i det nuværende samfund i de faktiske udlæg til råstof, arbejdsmidler og arbejds løn – til forskel fra »beskatningen«, profitten, det tillæg, der blev fremtvunget med kården i hånd. Nu er det almindelig kendt, at driftsherrer i det samfund, vi lever i, ikke realiserer deres varer til de

naturlige fremstillingsomkostninger, men at de beregner sig det såkaldte tillæg, profitten, og som regel også får det. Det spørgsmål, som hr. Dühring ifølge egen mening blot behøvede at stille for at vælte hele den marx'ske bygning som salig Josua væltede Jerikos mure, dette spørgsmål eksisterer altså også for hr. Dührings økonomiske teori. Lad os se, hvordan han besvarer dette spørgsmål.

»Kapitalbesiddelsen«, siger han, »har ingen praktisk betydning og kan ikke anvendes indbringende, hvis den ikke tillige indbefatter en indirekte voldsomagt over menneskematerialet. Resultatet af denne voldsomagt er kapitalgevinsten, og dens størrelse vil derfor være afhængig af det omfang og den intensitet, hvormed dette herredømme udøves... Kapitalgevinsten er en politisk og social institution, der har en stærkere virkning end konkurrencen. Driftsherrerne handler i denne henseende som stand, og hver især holder fast ved sin position. Et vist mål af kapitalgevinst er en nødvendighed under det nu engang herskende økonomiske system«.

Desværre véd vi stadig væk ikke, hvordan de konkurrerende driftsherrer er i stand til at realisere arbejdsproduktet over de naturlige fremstillingsomkostninger. Hr. Dühring kan umuligt have en så ringe mening om sit publikum, at han vil spise det af med den talemåde, at kapitalgevinsten står højt hævet over konkurrencen som i sin tid kongen af Preussen stod over loven. Vi kender de manøvrer, der hjalp kongen af Preussen til denne stilling, højt hævet over loven; men de manøvrer, der skal hjælpe kapitalgevinsten til at være mægtigere end konkurrencen – det er netop det, hr. Dühring skal forklare os og så hårdnakket undlader at forklare. Det kan heller ikke have nogen Betydning, at driftsherrerne – efter hvad han siger – i denne henseende handler som stand, og at hver især holder fast ved sin position. Vi skal da vel ikke tro ham på hans ord, at et vist antal mennesker blot behøver at handle som stand for at hver af dem kan holde fast ved sin position? Som bekendt handlede middelalderens laugsmedlemmer og de franske adelsmænd i 1789 ganske afgjort som stand, og dog er de gået til grunde. Den preussiske hær ved Jena (27) handlede også som stand, men i stedet for at holde fast ved sin position måtte den som be-

kendt stikke af og siden hen endda kapitulere stykkevis. Vi kan heller ikke stille os tilfreds med en forsikring om, at et vist mål af kapitalgevinst er en nødvendighed under det nu engang herskende system. Det drejer sig netop om at påvise, hvorfor det forholder sig således. Vi kommer heller ikke et skridt nærmere til målet, når hr. Dühring meddeler os:

»Kapitalherredømmet er vokset op i tilslutning til herredømmet over jorden. En del af de livegne landarbejdere er i byerne blevet omdannet til håndværksarbejdere og sluttelig til fabriksmateriale. Efter jordrenten har kapitalgevinsten udviklet sig som den anden form for ejendomsrente«.

Selv om vi ser bort fra de historiske skævheder i denne påstand, så er det fortsat kun en påstand og indskrænker sig til gang på gang at bedyre det, der netop skal forklares og bevises. Vi kan altså ikke komme til nogen anden slutning end den, at hr. Dühring er ude af stand til at besvare sit eget spørgsmål: hvordan de konkurrerende driftsherrer vedvarende kan realisere arbejdsproduktet over de naturlige fremstillingsomkostninger. Det vil sige, at han er ude af stand til at forklare profittens opståen. Han har ingen anden udvej end kort og godt at dekretere: kapitalgevinsten er et resultat af *voldsmagten*, og det stemmer jo udmærket overens med artikel 2 i den dühringske samfundsforfatning: Voldsmagten fordeler. Det lyder ganske vist udmærket, men nu »opstår spørgsmålet«: Voldsmagten fordeler – men hvad er det den fordeler? Der må da være noget at fordele, ellers kan selv den almægtigste voldsmagt med sin bedste vilje ikke fordele noget. Den gevinst, som de konkurrerende driftsherrer putter i lommen, er noget meget håndgribeligt og håndfast noget. Voldsmagten kan *tage* den, men ikke *frembringe* den. Og når hr. Dühring så hårdnakket har undgået at give os en forklaring på, *hvordan* voldsmagten tager driftsherregevinsten, så har han nu kun gravens tavshed som svar på spørgsmålet om, *hvor* den tager den fra. Hvor intet er, har kejseren som enhver anden voldsmagt tabt sin ret. Af intet kommer intet, navnlig ikke profit. Når kapitalbesiddelsen ikke har nogen praktisk betydning og ikke kan anvendes indbrin-

gende, så længe den ikke tillige indbefatter en indirekte voldsmagt over menneskematerialet, så opstår atter spørgsmålet, for det første, hvordan kapitalrigdommen har fået denne voldsmagt, et spørgsmål, der absolut ikke er klaret med de enkelte ovenfor nævnte historiske påstande; for det andet, hvordan denne voldsmagt forvandles til indbringende kapitalanvendelse, til profit, og for det tredje, hvor den tager denne profit fra.

Vi kan tage fat på den dühringske økonomi på hvad måde vi lyster, vi kommer dog ikke et skridt videre. For alle utiltalende omstændigheder, for profit, jordrente, sulteløn, arbejderundertrykkelse har han kun ét ord til forklaring: voldsmagten om og om igen, og hr. Dührings »vældigere vrede« opløser sig netop i vrede over voldsmagten. Vi har set, for det første, at det er en dårlig undskyldning, når han tager sin tilflugt til at påberåbe sig voldsmagten, en overflytning fra det økonomiske område til det politiske, der ikke kan forklare en eneste økonomisk kendsgerning; og for det andet, at han lader det forblive uopklaret, hvordan voldsmagten selv er opstået, og det gør han klogt i, fordi han ellers ville komme til det resultat, at al samfundsmæssig magt og politisk vold har sin oprindelse i økonomiske forudsætninger, i det givne samfunds historisk betingede produktions- og udvekslingsmåde.

Lad os nu prøve, om vi kan fravriste økonomiens ubønhørlige »dybere grundlægger« endnu nogle få oplysninger om profitten. Måske lykkes det os, hvis vi begynder med hans omtale af arbejdslønnen.

På side 158 hedder det:

»Arbejdslønnen er aflønningen til arbejdskraftens underhold og kommer fra først af kun i betragtning som grundlag for jordrente og kapitalgevinst. For helt at klargøre sig de her rådende forhold må man tænke sig jordrenten og siden hen kapitalgevinsten opstået historisk uden arbejdsløn altså på grundlag af slaveri eller livegenskab... Om det er slaven eller den livegne, eller om det er lønarbejderen, der skal underholdes, betinger kun en forskel i den måde, hvorpå produktionsomkostningerne belastes. *I alle tilfælde udgør det nettoudbytte, der opnås ved udnyttelsen af arbejdskraften, arbejdsherrens indkomst...* Man ser altså, at... især den hovedmodsatning, i kraft af hvilken der på den ene side står en form

for besiddelsesrente og på den anden side det besiddelsesløse lønarbejde, ikke kan rammes i et af dens led, men altid kun i begge samtidig«.

Besiddelsesrente er imidlertid, som vi har fået at vide på side 188, et fælles udtryk for jordrente og kapitalgevinst.

Videre hedder det på side 174:

»Kapitalgevinstens karakter er en *tilegnelse af den væsentligste del af arbejdskraftens resultat*. Uden et tilsvarende arbejde, der i en eller anden skikkelse, direkte eller indirekte, er undertrykt, er den utænkelig«.

Og på side 183:

Arbejdslønnen er »under alle omstændigheder ikke andet end den aflønning, ved hjælp af hvilken arbejderens underhold og forplantningsmulighed i almindelighed skal sikres«.

Og endelig på side 195:

»Det der tilfalder besiddelsesrenten må gå tabt for arbejdslønnen og omvendt, det der af den almindelige ydeevne (!) tilgår arbejdet, må undrages besiddelsesindkomsten«.

Hr. Dühring fører os fra overraskelse til overraskelse. I værditeorien og i de følgende kapitler, lige til læren om konkurrencen og indbefattet denne, altså fra side 1 til side 155 blev varepriserne eller værdierne opdelt, for det første i de naturlige fremstillingsomkostninger eller produktionsværdien, dvs. udlæg til råstof, arbejdsmidler og arbejds løn, og for det andet i et tillæg eller fordelingsværdien, dvs. den beskatning til fordel for monopolistklassen, der fremtvinges med kården i hånd. Dette tillæg kan – som vi har set – faktisk ikke ændre noget i rigdommens fordeling, idet hr. Dühring må give tilbage med den ene hånd, hvad han har taget med den anden, og desforuden, for så vidt hr. Dühring har oplyst os om dets oprindelse og indhold – så er det opstået af intet og består af intet. I de to følgende kapitler, der handler om forskellige arter indtægter, altså fra side 156 til side 217, er der ikke længere tale om et tillæg. I stedet bliver værdien af et arbejdsprodukt, altså af enhver vare, nu opdelt i følgende to dele: for det første produktionsomkostningerne, hvori

den udbetalte arbejds løn er indbefattet; for det andet det *nettoudbytte*, der er »opnået ved udnyttelsen af arbejdskraften« og som danner arbejdsherrens indkomst. Og dette nettoudbytte har et velkendt fysiognomi, der ikke kan tilsløres af nogen tatovering eller malerkunst. »For helt at klargøre sig de her rådende forhold« må læseren forestille sig de netop anførte passager fra hr. Dührings værk, trykt sort på hvidt ved siden af de tidligere citerede passager fra Marx om merarbejde, merprodukt og merværdi. Man vil da se, at hr. Dühring på sin egen maner direkte afskriver »Kapitalen«.

Merarbejde i en eller anden form, det være sig som slaveri, livegenskab eller lønarbejde, anerkender hr. Dühring som kilde til alle hidtil herskende klassers indtægter: taget fra det gentagne gange citerede afsnit i »Kapitalen«, side 227: »Kapitalen har ikke opfundet merarbejdet« osv. [»Kapitalen«, 1. bog 2, s. 372] – Og »nettoudbyttet«, der udgør »arbejdsherrens indkomst«, hvad er det vel andet end arbejdsproduktets overskud over arbejds lønnen, og denne sidstnævnte skal vel også hos hr. Dühring, trods den helt overflødige forklædning som »aflønning«, i almindelighed sikre arbejderens underhold og forplantningsmulighed? Hvordan kan »tilegnelsen af den væsentligste del af arbejdskraftens resultat« foregå på nogen anden måde end ved at kapitalisten, akkurat som hos Marx, presser mere arbejde ud af arbejderen end det er nødvendigt til reproduktion af de subsistensmidler, han forbruger, dvs. ved at kapitalisten lader arbejderen arbejde længere end det er nødvendigt for at erstatte værdien af den arbejds løn, han udbetaler til arbejderen? Altså forlængelse af arbejdsdagen ud over den tid, der er nødvendig til reproduktion af arbejderens subsistensmidler, det som Marx kalder merarbejde – det er det og ikke andet, der skjuler sig bag hr. Dührings »udnyttelse af arbejdskraften«. Og hans »nettoudbytte« for arbejdsherren, hvad andet kan det være end Marx' merprodukt og merværdi? Og adskiller den dühringske besiddelsesrente sig fra den marx'ske merværdi på anden måde end ved den mindre præcise formulering? Selve betegnelsen »besiddelsesrente« har hr. Düh-

ring for øvrigt lånt hos Rodbertus, der allerede har sammenfattet jordrenten og kapitalrenten eller kapitalgevinsten under den fælles betegnelse: rente, således at hr. Dühring blot behøvede at tilføje »besiddelse«*. Og for at der ikke skal herske nogen tvivl om dette plagiat, sammenfatter hr. Dühring på sin egen måde de af Marx i 15. kapitel (s. 539 ff. i »Kapitalen«) [Marx, »Kapitalen«, 1. bog 3, s. 736 ff.] undersøgte love for ændringerne i arbejdskraftens pris og merværdien. Det bliver til, at det der tilfalder besiddelsesrenten, må gå tabt for arbejdslønnen og omvendt; han reducerer dermed de indholdsrige specifikke love hos Marx til en indholdsløs tautologi, fordi det er en selvfølge, at når en given størrelse falder i to dele, så kan den ene del ikke vokse uden at den anden aftager. Og sålunde er det lykkedes for hr. Dühring at fuldbyrde tilegnelsen af de marx'ske ideer på en sådan måde, at den »sidste og strengeste videnskabelighed i de eksakte discipliners betydning«, sådan som den ganske rigtigt findes hos Marx, aldeles går tabt. Vi kan altså ikke andet end formode, at det påfaldende spektakel, som hr. Dühring udfolder i sin »Kritische Geschichte« angående »Kapitalen«, og navnlig det støv, han hvirvler op med det famøse spørgsmål, der opstår i forbindelse med merværdien, og som han hellere skulle have undladt at stille, al den stund han ikke kan besvare det – at alt dette kun er en krigslist, snu manøvrer for at tilsløre det grove plagiat, han selv gør sig skyldig i over for Marx i »Cursus«. Hr. Dühring har faktisk al mulig grund til at advare sine læsere mod at beskæftige sig med det sammenrod, der af hr. Marx kaldes »Kapitalen«, bastarderne af historisk og logisk fantasteri, de forvirrede hegelske tågetanker, fløvser osv. Den fru Venus, som denne trofaste Eckart (54) advarer den tyske ungdom imod, har han selv til eget brug og i al stilfærdighed bjærget fra de marx'ske enemærker. Lad os lykønske ham med det nettoudbytte, han har opnået ved at

* Og ikke engang det. Rodbertus siger (Soziale Briefe, 2. Brief, s. 59): »Rente er ifølge denne« (Rodbertus') »teori enhver indkomst, der opnås uden eget arbejde, udelukkende på grund af besiddelse«.

udnytte den marx'ske arbejdskraft, og med det ejendommelige lys, som hans annekstion af den marx'ske merværdi under navn af besiddelsesrente kaster på de motiver, der må ligge bag hans hårdnakkede, i to udgaver gentagne, men falske påstand, at Marx ved merværdi kun skulle forstå profit eller kapitalgevinst.

Og så bør vi da skildre hr. Dührings præstationer med hr. Dührings egne ord som følger:

»Efter hr.« Dühring's »mening repræsenterer arbejdslønnen kun betaling for den arbejdstid, hvor arbejderen faktisk er beskæftiget med at muliggøre sin egen eksistens. Et mindre antal timer er dog tilstrækkeligt hertil; hele den resterende del af den ofte meget lange arbejdsdag leverer han et overskud, hvori det, som vor forfatter kalder besiddelsesrente... er indeholdt. Bortset fra den arbejdstid, der på et givet produktionstrin allerede er indeholdt i arbejdsmidler og relative råstoffer, udgør hint overskud af arbejdsdagen den kapitalistiske driftsherres andel. En forlængelse af arbejdsdagen er følgelig ren udbytningsgevinst til fordel for kapitalisten. Det giftige had, hvormed hr.« Dühring »plejer disse forestillinger om udpresningsgesjæften, er let at forstå...«

Derimod er det mindre let at forstå, hvordan han nu vil bære sig ad med at mobilisere sin »vældigere vrede«.

IX. Økonomiske naturlove. Jordrenten

Selv med vor bedste vilje har vi hidtil ikke været i stand til at opdage, hvordan hr. Dühring på økonomiens område når frem til

»at optræde med krav på at have skabt et nyt system, der ikke blot svarer til epoken, men er bestemmende for epoken«.

Men hvad vi ikke har kunnet få øje på, da vi gennemgik teorien om voldsmagten, eller da der var tale om værdi og kapital – måske kommer det til at stå soleklart for vore blikke, når vi nu betragter de af hr. Dühring opstillede »naturlove for nationaløkonomien«. På sin som sædvanlig splinternye og knivskarpe måde udtrykker han sig således:

»Den højere videnskabeligheds triumf består i, at den over de blotte beskrivelser og inddelinger af det så at sige hvilende stof når frem til levende indsigt, der belyser selve oprindelsen. Erken-

delsen af lovene er derfor den mest fuldkomne, thi den viser os, hvordan den ene proces er betinget af den anden«.

Allerede den første naturlov for al økonomi er specielt opdaget af hr. Dühring.

Adam Smith »har besynderlig nok ikke blot undladt at anbringe den vigtigste faktor for al økonomisk udvikling forrest, han har endog helt forsømt at formulere den særskilt og på denne måde vilkårligt nedværdiget den magt, der har påtrykt den moderne europæiske udvikling sit stempel, til en underordnet rolle«. Denne »grundlæggende lov, der må anbringes forrest, er loven om den tekniske udrustning, ja man kunne sige bevæbning af menneskets naturgivne økonomiske evne«.

Denne af hr. Dühring opdagede »fundamentale lov« lyder som følger:

Lov nr. 1. »Produktiviteten af de økonomiske midler, de naturlige hjælpemidler og menneskekraften, øges ved opfindelser og opdagelser«.

Vi må forbavses. Hr. Dühring behandler os som hin spøgfuld hos Molière behandler den nyudklækkede adelsmand, da han meddeler ham den nyhed, at han hele sit liv har talt prosa uden at vide det. At opfindelser og opdagelser i visse tilfælde øger arbejdets produktivkraft (men i ganske mange tilfælde gør de det ikke, hvad der kan ses af den omfattende makulatur, der henligger i alverdens patentarkiver), det har vi vidst længe. Men at denne ældgamle banalitet er den fundamentale lov for hele økonomien – denne oplysning kan vi altså takke hr. Dühring for. Hvis »den højere videnskabeligheds triumf« i økonomien som i filosofien kun skal bestå i at give den første den bedste banalitet et nyt og vellydende navn, at udbasunere den som naturlov eller endog en fundamental lov, så er det muligt for alle og enhver, selv for redaktionen af Volks-Zeitung i Berlin, at »grundlægge og omvælte« videnskaben. Vi ville da være nødt til »med al strengthed« at anvende hr. Dührings dom over Plato på følgende måde, men på hr. Dühring selv:

»Men hvis noget sådant skal forestille at være nationaløkonomisk visdom, så har ophavsmanden til« de kritiske begrundelser »den tilfælles med enhver person, der overhovedet har haft an-

ledning til at tænke en tanke« – ja endog blot at føre løs snak – »om noget, der er selvindlysende«.

Hvis vi f.eks. siger: Dyrene æder, så har vi i al uskyldighed udtalt banebrydende ord; vi behøver jo blot at sige, at det »at æde« er alt dyrelivs fundamentale lov, og dermed har vi omvæltet hele zoologien.

Lov nr. 2. Arbejdsdelingen: »Opspaltning i erhvervsgrenene og sønderdeling af aktiviteter forhøjer arbejdets produktivitet«.

For så vidt dette er rigtigt, har det ligeledes været en banalitet siden Adam Smith. *Hvorvidt* det er rigtigt, vil vise sig i tredje afsnit.

Lov nr. 3. »*Afstand og transport* er de hovedårsager, der hindrer eller fremmer de produktive kræfters samvirken«.

Lov nr. 4. »Industristaten har en betydelig større befolkningskapacitet end agrarstaten«.

Lov nr. 5. »I økonomien sker intet uden materiel interesse«.

Dette er de »naturlove« hvorpå hr. Dühring grundlægger sin nye økonomi. Han forbliver tro mod sin metode, der allerede er skildret i filosofien. Nogle selvfølgeligheder af den mest trøstesløse banalitet, undertiden endog udtrykt på en skæv måde, danner aksiomer, der ikke har behov for at bevises, de fundamentale sætninger, naturlovene også for økonomien. Under påskud af at ville forklare indholdet i disse love, som ikke har noget indhold, benyttes lejligheden til et udtværet politisk kandestøberi om de forskellige emner, hvis *navne* optræder i disse angivelige love, såsom opfindelser, arbejdsdeling, transportmidler, befolkning, interesse, konkurrence osv., et kandestøberi, hvis platte hverdagsagtighed krydres med bombastiske orakelord, hist og her en skæv opfattelse eller spekulativt vigtigmageri og allehånde spidsfindige hårkløverier. Så kommer vi endelig til jordrente, kapitalgevinst og arbejds løn, og da vi i det forudgående kun har beskæftiget os med de to sidstnævnte tilegnelsesformer, vil vi her til slut kort undersøge den dühringske opfattelse af jordrenten.

Vi ser her bort fra alle de punkter, hvor hr. Dühring blot skriver af efter sin forgænger Carey; vi har her ikke at gøre med Carey, det er heller ikke vor opgave at forsvare Ricardos opfattelse af jordrenten mod Careys for-

vrængninger og tåbeligheder. Det er kun hr. Dühring, der angår os, og han definerer jordrenten som

»indkomster, som jordejeren som sådan får af jorden«.

Det økonomiske jordrentebebegreb, som hr. Dühring skal forklare, oversætter han altså kort og godt til juristsprog, og vi er ikke klogere end før. Vor dybe grundlægger må altså, om han vil eller ej, inklade sig på videre forklaringer. Han sammenligner nu bortforpagtningen af landbrugsjord til en forpagter med udlån af kapital til en driftsherre, men han opdager snart at denne sammenligning, ligesom så mange andre, halter.

»Hvis man«, siger han, »vil føre denne analogi videre, så måtte den gevinst, som forpagteren har tilbage efter at have betalt jordrenten, svare til den rest af kapitalgevinsten, som efter fradrag af renterne tilfalder driftsherren, der arbejder med kapitalen. *Men man er ikke vant til at betragte forpagterens gevinst som hovedindtægt og jordrenten som rest...* Et bevis for denne forskel i opfattelse er den *kendsgerning*, at man i læren om jordrenten særlig udskiller det tilfælde, hvor ejeren selv driver bruget, og ikke lægger særlig* vægt på forskellen i størrelse mellem en rente, der fremkommer i form af forpagtning, og en, man selv frembringer. *I det mindste har man ikke fundet anledning til at forestille sig den jordrente, der fremkommer i et landbrug, der drives af ejeren selv, opdelt på en sådan måde, at den ene bestanddel så at sige er rente for jorden og den anden overskudsgevinst til driftsherren. Bortset fra sin egen kapital, som forpagteren anvender, synes man for det meste at anse hans specielle gevinst som en slags arbejds-løn. Dog er det betænkeligt at ville påstå noget herom, da man slet ikke har forelagt sig selv spørgsmålet med denne præcision. Overalt, hvor det drejer sig om større brug, vil man med lethed kunne indse, at det ikke går an at lade den specielle forpagtergevinst gælde som arbejds-løn. Denne gevinst beror nemlig på modsætningen til den landlige arbejdskraft, hvis udnyttelse alene gør denne form for indkomst mulig. Det er åbenbart *et stykke rente*, der forbliver i forpagterens hånd, og dermed formindsker den *fulde jordrente*, der kunne opnås, hvis det var ejeren selv, der drev ejendommen«.*

Jordrenteteorien er et specifikt stykke engelsk økonomi og måtte være det, fordi det kun var i England, der fandtes en produktionsmåde, hvor jordrenten faktisk havde skilt sig ud fra profit og pengerente. Som bekendt er den store jordbesiddelse og det store landbrug dominerende i Eng-

land. Jordejerne bortforpagter deres godser som store, ofte endog meget store brug til forpagtere, der er forsynet med tilstrækkelig kapital til at drive dem; de arbejder ikke selv, som vore bønder gør det, men anvender som rigtige kapitalistiske driftsherrer arbejde udført af tyende og daglejere. Her har vi altså de tre klasser i det borgerlige samfund og den indkomstform, der er karakteristisk for hver enkelt af dem: jordejeren, der får jordrenten, kapitalisten, der får profitten, og arbejderen, der får arbejdslønnen. Det er aldrig faldet nogen engelsk økonom ind at betragte forpagterens gevinst som en slags arbejds løn, sådan som det *forekommer* hr. Dühring. Endnu mindre kunne den engelske økonom finde noget *betænkeligt* i at påstå, at forpagterens profit er det, den ubestrideligt, øjensynligt og håndgribeligt er – nemlig kapitalprofit. Det er ganske latterligt, når det her hedder, at man ikke med denne præcision har forelagt sig spørgsmålet om, hvad forpagtergevinsten er. I England behøver man overhovedet ikke at forelægge sig dette spørgsmål, spørgsmålet såvel som svaret har foreligget længe i selve kendsgerningerne, og der har ikke hersket tvivl herom siden Adam Smith.

Det tilfælde, hvor ejeren selv driver bruget, som hr. Dühring kalder det, eller rettere sagt lader det passe af en forvalter for ejerens egen regning, sådan som det faktisk foregår for størsteparten i Tyskland, ændrer ikke noget ved sagen. Hvis jordejeren også leverer kapitalen og lader bruget drive for egen regning, så kan han foruden jordrenten også stikke kapitalgevinsten i sin egen lomme, sådan som det er en selvfølge ifølge den herskende produktionsmåde og slet ikke kan være anderledes. Og når hr. Dühring påstår, at man hidtil ikke har fundet sig foranlediget til at forestille sig denne rente (skal være revenu), der skyldes, at ejeren selv driver bruget, delt, så er det simpelt hen ikke sandt og beviser i bedste tilfælde atter en gang hans egen uvidenhed. For eksempel:

»Den indkomst, der afledes fra arbejde, kaldes løn. Den der afledes fra 'kapital' af en person, der enten beskæftiger eller forvalter den, kaldes profit... Den indkomst, der udelukkende stammer fra jorden, kaldes jordrente og tilfalder jordejeren... Når

disse tre forskellige slags indkomster tilfalder tre forskellige personer, skelnes de let fra hinanden; men når de tilfalder samme person, sammenblandes de undertiden med hinanden, i det mindste i daglig tale. En mand, der *selv dyrker* en del af sin egen jord, bør, efter at have betalt kultiveringens udgifter, *erhverve både jordejerens rente og farmerens [forpagterens] profit*. Han er imidlertid tilbøjelig til at kalde hele gevinsten for profit og her sammenblande jordrente og profit, i det mindste i daglig tale. Den største del af vore nordamerikanske og vestindiske plantageejere er i denne situation. De fleste af dem dyrker deres egen jord, som følge heraf hører vi sjældent om jordrente i forbindelse med en plantage, men ofte om dens profit... En gartner, der kultiverer sin egen have med sine egne hænder, er på samme tid både jordejer, farmer [forpagter] og arbejder. Hans produkt bør derfor levere ham rente for det første, profit for det andet, og løn for det tredje. Det hele anses imidlertid almindeligvis for at være løn for hans arbejde. Både jordrente og profit sammenblandes i dette tilfælde med løn....«

Således står det skrevet i 6. kapitel af første bog hos Adam Smith [Adam Smith, »Nationernes Velstand«, dansk udg. Rhodos 1976, s. 93-95]. Det tilfælde, hvor ejeren selv driver sit brug, er altså blevet undersøgt allerede for hundrede år siden, og de betænkeligheder og den usikkerhed, der volder hr. Dühring så megen kummer, skyldes udelukkende hans egen uvidenhed.

Til sidst redder han sig ud af forlegenheden med et dristigt snuptag:

Forpagtergevinsten beror på udbytning af den »landlige arbejdskraft«; følgelig er den åbenbart et »stykke jordrente«, hvormed den »fulde jordrente«, der egentlig skulle gå i jordejerens lomme, »formindskes«.

Her får vi hele to ting at vide: For det første, at forpagteren »formindsker« jordejerens rente; altså er det hos hr. Dühring ikke forpagteren, der betaler jordrente til ejeren – som man hidtil har forestillet sig det – men *jordejeren, der betaler rente til forpagteren*. Ganske rigtigt en forestilling, der er yderst ejendommelig. Og for det andet får vi endelig at vide, hvad det er, hr. Dühring forestiller sig ved jordrente: nemlig hele det merprodukt, der frembringes under udbytningen af det landlige arbejde i landbruget. Men da dette merprodukt hos alle hidtidige økonomer – måske lige med undtagelse af nogle vulgær-

økonomer – opdeles i jordrente og kapitalprofit, så må vi konstatere, at hr. Dühring heller ikke om jordrenten »nærer det almengyldige begreb«.

Ifølge hr. Dühring adskiller jordrente og kapitalgevinst sig kun derved, at jordrenten fremkommer i landbruget og kapitalgevinsten i industrien eller handelen. Til denne ukritiske og forvirrede forestillingsmåde må hr. Dühring nødvendigvis komme. Vi har set, at han gik ud fra den »sande historiske opfattelse«, ifølge hvilken herredømmet over jorden kun er etableret i kraft af et herredømme over mennesket. Når jorden opdyrkes ved hjælp af en eller anden form for trællearbejde, opstår der et overskud til jordejeren, og dette overskud er netop jordrenten, ligesom arbejdsproduktets overskud over arbejdsindkomsten i industrien er kapitalgevinsten.

»På denne måde er det klart, at jordrenten har eksisteret altid og overalt, hvor landbruget drives ved hjælp af en eller anden af arbejdets underkastelsesformer«.

Når hr. Dühring på denne måde fremstiller jordrenten som hele det merprodukt, der opnås i landbruget, kommer han i konflikt dels med den engelske forpagterprofit og dels med den af denne afledede og i hele den klassiske økonomi gældende opdeling af merproduktet i jordrente og forpagterprofit, og dermed med den *rene*, præcise definition af jordrenten. Hvad gør nu hr. Dühring? Han lader som om han ikke kendte en stavelse til opdelingen af landbrugets merprodukt i forpagterprofit og jordrente, altså til *hele* den klassiske økonomis jordrenteteori; som om spørgsmålet om, hvad forpagterprofiten egentlig er, i hele økonomien endnu aldrig var blevet stillet »med præcision«; som om det drejede sig om en genstand, der endnu aldrig var blevet udforsket, hvorom der ikke er noget bekendt, ikke andet end skin og betænkeligheder. Og han flygter fra det fatale England, hvor landbrugets merprodukt helt uden nogen teoretisk skoles medvirken så nådesløst er opdelt i sine bestanddele: jordrente og kapitalprofit. Han flygter til sine højtelskede enemærker, landet hvor den preussiske landret har gyldighed, hvor driften af

egen jord står i fuld patriarkalsk blomst, hvor »godsejeren ved jordrente forstår indtægterne fra sine godser«, og hvor d'herrer junkeres forestillinger angående jordrenten gør krav på at være retningsgivende for videnskaben – hvor hr. Dühring altså endnu kan gøre sig håb om at smutte igennem med sin begrebsforvirring om jordrente og profit og måske endog kan finde nogen, der vil tro på hans nyeste opdagelse, at jordrenten ikke betales af forpagteren til jordejeren, men af jordejeren til forpagteren.

X. Fra »Kritische Geschichte«

Lad os til slut kaste endnu et blik på hr. Dührings »Kritische Geschichte der Nationalökonomie«, på dette »foretagende«, der ifølge hans egne ord er »helt uden forgængere«. Måske møder vi her endelig den så ofte lovede yderste og strengeste videnskabelighed.

Hr. Dühring gør en masse ståhej over den opdagelse, at »læren om økonomien« er et »enormt moderne fænomen« (side 12).

Faktisk står der hos Marx i »Kapitalen«: »Den politiske økonomi, der først opstår som en selvstændig videnskab i manufakturperioden...« [»Kapitalen«, 1. bog 2, s. 534] og i »Bidrag til kritik af den politiske økonomi«: »Den politiske økonomi begynder i England med William Petty, i Frankrig med Boisguillebert, og slutter i England med Ricardo, i Frankrig med Sismondi«. [»Bidrag til kritik af den politiske økonomi«, Rhodos 1974, s. 47] Hr. Dühring følger den sti, der er ham foreskrevet, men for ham begynder den højere økonomi først med de ynkelige misfoster, som den borgerlige videnskab har udklækket efter sin klassiske periode. Derimod triumferer han med rette i slutningen af sin indledning:

»Men når dette foretagende er helt uden forgængere allerede i de ydre iagttagelige ejendommeligheder og i den nyere halvdel af sit indhold, så tilhører det mig i endnu højere grad som mit egentligste eje ifølge dets kritiske synspunkter og dets almene standpunkt« (side 9).

Faktisk kunne han, hvad både det ydre og det indre angår, have annonceret sit foretagende (det industrielle ud-

tryk er ikke ilde valgt) som: Den eneste og hans ejendom. (34)

Den politiske økonomi, som den optræder historisk, er faktisk ikke andet end den videnskabelige indsigt i den kapitalistiske produktionsperiodes økonomi; derfor kan sætninger og teoremer desangående, der findes f.eks. hos tænkere i det antikke græske samfund, kun optræde for så vidt som visse fænomener: vareproduktion, handel, penge, rentebærende kapital osv. er fælles for begge samfundsformationer. Når grækerne undertiden foretager strejftog ind på dette område, viser de den samme genialitet og originalitet som på andre områder. Deres anskuelser danner derfor historisk set de teoretiske udgangspunkter for den moderne videnskab. Lad os høre, hvad den verdenshistoriske hr. Dühring har at sige.

»Herefter har vi med henblik på den videnskabelige økonomiske teori egentlig (!) slet ikke noget positivt at berette om antikken, og den totalt uvidenskabelige middelalder giver dertil« (til *ikke* at berette noget!) »endnu langt mindre anledning. Da imidlertid den uskik forfængeligt at bære et skin af videnskabelig lærdom til skue skæmmer den moderne videnskabs rene karakter, så må i det mindste nogle eksempler fremføres og tages til efterretning«.

Og hr. Dühring fremfører nu eksempler på en kritik, der faktisk forstår at holde sig ganske fri af det mindste »skin af lærdom«.

Aristoteles' sætning, at

»ethvert gode kan bruges på to måder: den ene beror på tingen selv, den anden ikke, ligesom en sandal kan bruges som fodtøj, men også byttes. Begge er sandalens brugsmåde, for også den, der udveksler sandalen med noget, han mangler, for eksempel næring, bruger sandalen som sandal. Men ikke i dens naturlige brugsmåde. For den er ikke til af hensyn til udveksling« (55) –

denne sætning er ifølge hr. Dühring ikke blot »udtrykt i en ret triviell og skolastisk form«. Men de læsere, der heri har villet finde en »sondring mellem brugsværdi og bytteværdi«, forfalder desuden til den »spøgefuldhed« at glemme, at brugsværdi og bytteværdi er totalt forsvundet i den allernyeste tid og inden for »det mest fremskredne systems rammer«, nemlig hr. Dührings.

„I Platons skrifter om staten har man også villet finde... det moderne kapitel om den nationaløkonomiske arbejdsdeling«.

Dette skal formodentlig hentyde til et afsnit i »Kapitalen«, kapitel XII, 5, s. 369 i tredje oplag, hvor det tværtimod påvises, at den klassiske oldtids opfattelse af arbejdsdelingen står i klar modsætning til den moderne. [»Kapitalen«, 1. bog 2, s. 535-536] Hr. Dühring kan kun rynke på næsen, og ikke andet, ad Platon, der har givet en for hans tid genial skildring af arbejdets deling (56) som det naturlige grundlag for byen (der for grækerne var identisk med staten) og det fordi Platon ikke – det gør derimod grækeren Xenofon, hr. Dühring! – nævner den »grænse«,

»som markedets til enhver tid givne omfang sætter for en videre forgrening af erhvervsarterne og den tekniske opdeling i specialoperationer – forestillingen om denne grænse er den erkendelse, hvormed den idé, der ellers næppe kan kaldes videnskabelig, bliver til en økonomisk betydningsfuld sandhed«.

Den af hr. Dühring så dybt foragtede »professor« Roscher har faktisk trukket denne »grænse«, hvor ideen om arbejdets deling først bliver »videnskabelig«, og han har derfor udtrykkeligt gjort Adam Smith til den, der har opdaget loven om arbejdets deling. (57) I et samfund, hvor vareproduktionen er den herskende produktionsmåde, er »markedet« – for nu for en gangs skyld at tale på hr. Dührings manér – en »grænse«, der er velkendt blandt »forretningsfolk«. Men der hører mere til end »rutinens viden og instinkt« for at indse, at det ikke var markedet, der skabte den kapitalistiske arbejdsdeling, men omvendt, at det var opløsningen af tidligere samfundsmæssige sammenhænge og den deraf følgende arbejdsdeling, der skabte markedet. (Jfr. »Kapitalen« I, kapitel XXIV, 5: Etablering af det indre marked for den industrielle kapital. [»Kapitalen«, 1. bog 4, s. 1037])

»Pengeens rolle har til alle tider været den første betydelige tilskyndelse til økonomiske (!) tanker, men hvad vidste en Aristoteles om denne rolle? Åbenbart ikke andet end hvad der ligger i forestillingen om, at udvekslingen, formidlet af penge, er fulgt efter den oprindelige naturaludveksling«.

Men når sådan »en« Aristoteles drister sig til at opdage pengenes to forskellige *cirkulationsformer*, den ene, hvor de blot er virksomme som cirkulationsmiddel, og den anden, hvor de er virksomme som pengekapital (58),

så udtrykker han dermed, ifølge hr. Dühring, »blot en moralsk antipati«.

Når »en« Aristoteles tilmed er så formastelig at ville analysere pengene i deres »rolle« som *værdimålestok*, og faktisk opstiller dette problem, som er så afgørende for teorien om pengene, på den rigtige måde (59), så foretrækker »en« Dühring helt at tie om slig utilladelig forvovenhed, og det af gode om end skjulte grunde.

Slutresultat: I det dühringske spejl, hvori den græske oldtid »tages til efterretning«, ejer antikken kun »ganske almindelige ideer« (side 26), hvis sådanne »niaiserier« (side 19) [enfoldigheder] da overhovedet har noget tilføjes med ideer, de være sig almindelige eller ualmindelige.

Hr. Dührings kapitel om merkantilismen bør man hellere læse i »originaludgaven«, dvs. hos F. List, »Nationales System« osv., kapitel 29: »Industrisystemet, af de lærde med urette kaldt merkantilsystemet«. Hvor omhyggeligt hr. Dühring også her formår at undgå ethvert »skin af lærdom«, viser bl.a. følgende:

List siger i kapitel 28: »De italienske nationaløkonomer«:

»Italien er forud for alle moderne nationer, såvel i praksis som i den politiske økonomis historie«,

og så nævner han som

»det første værk, der er skrevet specielt om politisk økonomi i Italien, et skrift af Antonio Serra fra Neapel om midlerne til at skaffe kongerigerne en overflod af guld og sølv (1613)«. (60)

Hr. Dühring tager trøstigt dette til sig, og følgelig kan han

»betragte Serras 'Breve trattato' som en slags inskription over porten til økonomiens nyere forhistorie«.

Hans behandling af »Breve trattato« indskrænker sig faktisk til dette »belletristiske krumspring«. Uheldigvis

forholder det sig noget anderledes i virkeligheden. I 1609, altså fire år før »Breve trattato«, udkom Thomas Muns »A Discourse of Trade etc.« Dette skrift har straks i sin første udgave den ganske specifikke betydning, at det er rettet mod det ældre *monetarsystem*, der dengang endnu blev forfægtet som statspraksis i England, at det altså repræsenterer merkantilsystemets bevidste udskillelse fra dets modersystem. Allerede i sin første skikkelse oplevede skriftet flere oplag og øvede direkte indflydelse på lovgivningen. I sin senere skikkelse i oplaget af 1664, der var blevet grundigt omarbejdet af forfatteren og udkom efter hans død, »Englands Treasure etc.«, forblev det hundrede år frem i tiden det merkantilistiske evangelium. Hvis merkantilismen overhovedet har et epokegørende værk som en slags »inskription over porten«, så er det dette, og netop derfor eksisterer det slet ikke for hr. Dührings »historie, der nøje iagttager rangforholdene«.

Om *Petty*, grundlæggeren af den moderne politiske økonomi, meddeler hr. Dühring os, at han

havde »en temmelig stor portion letfærdig tækningsmåde«, endvidere »manglede sans for begrebernes indre og finere forskelligheder«, men »letbenet springer fra det ene til det andet uden at slå dybere rødder i nogen tanke«... han »farer endnu ret primitivt frem i nationaløkonomisk henseende og »kommer med naiviteter, som den alvorligere tænker for afvekslingens skyld vel også en gang imellem kan finde underholdende...«

Hvilken nedladenhed! Det kan slet ikke værdsættes højt nok, at den »alvorligere tænker« hr. Dühring overhovedet behager at tage notits af »en Petty«. Og hvordan tager han så notits af ham?

Pettys teori om

»arbejdet og endog arbejdstiden som værdimål, hvoraf der hos ham... findes *ufuldkomne spor*«,

omtales overhovedet ikke, undtagen i denne ene sætning. Ufuldkomne spor! I sit skrift »*Treatise on Taxes and Contributions*« (første udgave 1662) giver Petty en fuldkommen klar og rigtig analyse af varernes værdistørrelser. Idet han først gør sagen anskuelig ved at forklare, at ædle metaller og korn, der koster lige meget arbejde, har samme

værdi, siger han dermed det første og sidste »teoretiske« ord om ædelmetallers værdi. Men han udtaler også bestemt og generelt, at vareværdierne måles ved hjælp af *lige arbejde* (equal labour). Han anvender sin opdagelse på forskellige til dels meget indviklede problemer og drager ved forskellige lejligheder og i forskellige skrifter, også hvor hovedsætningen ikke gentages, vigtige slutninger netop på dette grundlag. Men han siger også straks i sit første skrift:

»Dette« (vurdering ved hjælp af lige arbejde) »hævder jeg, er grundlaget for sammenligningen og bedømmelsen af værdierne; men jeg indrømmer, at der findes meget, der er mangfoldigt og indviklet, i overbygningen og den praktiske anvendelse.«

Petty er altså ganske klar over, hvor vigtig hans opdagelse er, men han er også klar over, hvilke vanskeligheder den vil støde på, når den skal anvendes til detailformål. Derfor forsøger han sig også med en anden vej til vigtige detailformål.

Der skal nemlig findes et naturligt lighedsforhold (a natural Par) mellem jord og arbejde, således at man efter behag kan udtrykke værdien »i hver af dem eller endnu bedre i dem begge«.

Selve vildsporet er genialt.

Hr. Dühring fremsætter til Pettys værditeori den skarpsindige bemærkning:

»Hvis han selv havde tænkt skarpere, så ville det slet ikke have været muligt, at der andetsteds fandtes spor af en modsat opfattelse, som der allerede tidligere er mindet om«,

det vil sige, som der ikke »tidligere« er nævnt noget om, ud over at »sporene« er – »ufuldkomne«. Det er en meget karakteristisk manér hos hr. Dühring, at han med en indholdsløs frase hentyder til noget for »bagefter« at bilde læseren ind, at han allerede »tidligere har fået kendskab til hovedsagen, som vor forfatter i virkeligheden smutter udenom, både tidligere og senere.

Nu findes der hos Adam Smith ikke kun »spor« af »modsatte opfattelser« om værdibegrebet, og ikke kun to, men endog tre og nøje taget endog fire stik modsatte opfattelser af værdien, som i al gemytlighed løber side om side og ind imellem hinanden. Men noget, der kan være

ret naturligt hos den politiske økonomis grundlægger, der nødvendigvis famler sig frem, eksperimenterer, brydes med et kaos af ideer, der først er ved at tage form – det må synes besynderligt hos en skribent, der kritisk sammenfatter resultater af mere end halvandet hundrede års forskning, resultater, der til dels allerede er gået over fra bøgerne i den almindelige bevidsthed. Og for at komme fra det store til det små: som vi har set, serverer hr. Dühring selv fem forskellige slags værdi til udvælgelse efter behag, og sammen med dem lige så mange forskellige opfattelser. Ganske vist, »hvis han selv havde tænkt skarpere«, så ville han ikke have gjort sig så megen umage for at kaste sine læsere tilbage fra Pettys fuldstændig klare opfattelse af værdien til den yderste forvirring.

Et helstøbt, vel afrundet arbejde er Pettys »Quantulumcunque concerning Money«, offentliggjort i 1682, ti år efter hans »Anatomy of Ireland« (den udkom »først« 1672 og ikke 1691, som hr. Dühring afskriver efter de »mest gængse lærebogskompilationer«). De sidste spor af merkantilistiske anskuelser, som man kan møde i hans andre skrifter, er her fuldstændig forsvundet. Det er i indhold og form et lille mesterværk og figurerer netop derfor ikke engang med sit navn hos hr. Dühring. Men det kan ikke være anderledes! En opstyltet pedantisk middelmådighed kan kun vise gnaven misfornøjelse over for den mest geniale og originale økonomiske forsker, han må tage anstød af, at de teoretiske lynglimt ikke marcherer i række og gæled som færdige »aksiomer«, men dukker op i spredt orden som resultat af fordybning i det »rå« praktiske stof, f.eks. skatteproblemerne.

På samme måde som mod Pettys egentlige økonomiske værker farer hr. Dühring også frem mod hans grundlæggelse af den »politiske aritmetik«, vulgo [ifølge almindelig sprogbrug] statistik. Skadefro trækken på skulderen ad det besynderlige ved de af Petty anvendte metoder! Sammenlignet med de groteske metoder, som selv Lavoisier endnu hundrede år senere anvender på dette område, og den store afstand, der endnu i dag skiller statistikken fra det mål, som Petty i vældige træk havde ridset op for den, virker

en sådan selvglad bedreviden to århundrede senere som en åbenlys tåbelighed.

Af Pettys mest betydningsfulde ideer er der kommet sørgelig lidt til syne i hr. Dührings »foretagende«. Ifølge hr. Dühring er der kun tale om fritsvævende indfald, tankens tilfældigheder, lejlighedsvis ytringer, som man først i vor tid – ved hjælp af citater, løsrevet fra deres sammenhæng – har tillagt en betydning, som de i og for sig slet ikke indeholder, og som altså ikke spiller nogen rolle i den politiske økonomis *virkelige* historie, men kun i moderne bøger, der ligger under det niveau, som kendetegner hr. Dührings dybt originale kritik og »historie-skrivning i stor stil«. Det kunne se ud til, at han med sit »foretagende« tager sigte på en læserskare, der er så opfyldt af troskyldig kulsvietro, at den slet ikke kunne finde på at kræve beviser for hans påstande. Vi skal straks komme tilbage til dette emne (i forbindelse med Locke og North), men vil lige i forbifarten kaste et blik på Boisguillebert og Law.

Hvad angår den førstnævnte, vil vi her fremhæve den eneste opdagelse, der kan tilskrives hr. Dühring. Han har opdaget en tidligere savnet sammenhæng mellem Boisguillebert og Law. Boisguillebert hævder nemlig, at de ædle metaller kan erstattes af kreditpenge (un morceau de papier [en stump papir]). Law derimod indbilder sig, at en »formering« af disse »papirstumper« efter behag kan forøge »en nations rigdom«. Deraf følger for hr. Dühring, at Boisguilleberts

»vending allerede indeholdt en ny vending i merkantilismen«,

med andre ord, at den allerede indeholdt Laws ideer. Det bevises soleklart på følgende måde:

»Det kom *kun* an på at tildele de 'simple papirstumper' den samme rolle, som de ædle metaller *skulle* spille, og der var straks fuldbyrdet en metamorfose i merkantilismen.«

På samme måde kan man straks fuldbyrde metamorfosen fra onkel til tante. Hr. Dühring tilføjer dog beroligende:

»Ganske vist havde Boisguillebert ikke sådanne hensigter«.

Men ved alle djævlø, hvordan kunne han have til hensigt at erstatte sin egen rationelle opfattelse af pengenes rolle med merkantilisternes overtroiske forestillinger, blot fordi han mener, at de ædle metaller i denne bestemte rolle kan erstattes af papir?

Hr. Dühring fortsætter dog med sine alvorligt mente pudsigheder:

»Imidlertid må man dog indrømme, at vor skribent hist og her har haft held til at komme med en virkelig træffende bemærkning« (side 83).

Angående Law har hr. Dühring kun held til at komme med denne »virkelig træffende bemærkning«:

»Begribeligvis har heller ikke Law været i stand til helt og holdent at *udrydde* dette grundlag« (nemlig »de ædle metaller som basis« [for pengeudstedelsen]); »han har blot drevet udstedelsen af papirpenge til det yderste, det vil sige til systemets sammenbrud« (side 94).

I virkeligheden skulle papirsommerfuglene, de blotte papirpengetegn flagre lystigt om blandt publikum, ikke for at »udrydde ædelmetalgrundlaget«, men for at lokke ædelmetallerne fra publikums lommer ned i den tomme statskasse. (61)

For at komme tilbage til Petty og den uanselige rolle, hr. Dühring tildeler ham i økonomiens historie, så vil vi først høre, hvad der meddeles os om Pettys nærmeste efterfølgere, nemlig Locke og North. Samme år 1691 udkom Lockes skrift »Considerations on Lowering of Interest and Raising of Money« og North' »Discourses upon Trade«.

»Hvad han« (Locke) »skrev om rente og mønt, går ikke ud over rammen for de betragtninger, som var almindelige under merkantilismens herredømme i tilknytning til de begivenheder, der foregik i staternes liv« (side 64).

For læseren af denne »beretning« må det nu stå soleklart, hvorfor Lockes »Lowering of Interest« i anden halvdel af det 18. århundrede fik så stor indflydelse på den politiske økonomi i Frankrig og Italien, og det i to forskellige henseender.

»Om rentefodens frihed har mangan en forretningsmand tænkt noget lignende« (som Locke) »og forholdenes udvikling bragte en

tilbøjelighed med sig til at betragte hindringer for rentefodens frie bevægelighed som ikke effektive. I en tid, hvor en Dudley North kunne skrive sine 'Discourses upon Trade', der gik i retning af frihandel, måtte meget, der ikke lod den teoretiske opposition mod begrænsninger af rentens frihed fremtræde som noget uhørt, allerede så at sige ligge i luften« (side 64).

Altså Locke måtte følge denne eller hin »forretningsmands« tanker eller opsnappe noget af det, der på den tid »så at sige lå i luften«, for at udvikle teorier angående den frie rentefod og for ikke at fremture med noget »uhørt«! Faktisk opstillede allerede Petty i 1662 i sin »Treatise on Taxes and Contributions« renten som penge-rente, hvad vi kalder åger (rent of money which we call usury), som modsætning til jordrenten (rent of land and houses) og docerede for jordejerne, som gerne ville regulere pengerenten nedad ved lov, men ikke jordrenten, hvor forfængeligt og frugtesløst det er at ville lave borgerlige love mod naturens lov (the vanity and fruitlessness of making civil positive law against the law of nature). (62) I sit skrift »Quantulumcunque« (1682) erklærer han derfor, at det er lige så tåbeligt at forsøge på at regulere renten ved lov som at ville regulere udførslen af ædelmetaller eller vekselkursen. I det samme skrift afgør han en gang for alle spørgsmålet om raising of money (hævning af pengeværdien) (Et forsøg på at give ½ shilling navn af 1 shilling, idet man udmønter en unse sølv i dobbelt så mange shilling som før).

Hvad angår det sidste punkt, kopieres han næsten af Locke og North. Hvad angår renten, så knytter Locke an til Pettys parallel mellem pengerente og jordrente, mens North går videre og stiller pengerenten som kapitalrente (rent of stock) over for jordrenten, og stocklords over for landlords. (63) Locke accepterer kun den af Petty krævede frie bevægelighed for rentefoden med indskrænkninger, mens North tager den absolut.

Hr. Dühning overgår sig selv, når han, der selv endnu er forhærdet merkantilist i mere »subtil« betydning, af-færdiger Dudley North' »Discourses upon Trade« med den bemærkning, at den »går i retning af frihandel«. Det er som om man ville sige om Harvey, at hans værk »går i ret-

ning af blodcirkulationen«. (64) North' skrift er – helt bortset fra dets øvrige fortjenester – en klassisk redegørelse for frihandelslæren, skrevet med hensynsløs konsekvens, såvel hvad angår den ydre som den indre handel, i det år 1691 ganske rigtigt noget »uhørt«! I øvrigt beretter hr. Dühring, at

North var »købmand«, dertil en slet person og at hans skrift »ikke formåede at vinde bifald«.

Det manglede bare, at et sådant skrift skulle have vundet »bifald« hos den toneangivende pøbel på et tidspunkt, hvor beskyttelsestoldsystemet endelig havde sejret i England! Dette forhindrede dog ikke, at det fik en øjeblikkelig teoretisk virkning, som kan påvises i en hel række økonomiske skrifter, der udkom i England umiddelbart efter, tildels endnu i det 17. århundrede.

Locke og North gav beviser på, hvordan de første dristige tag, Petty tog i næsten alle sfærer af den politiske økonomi, enkeltvis blev grebet og videreforarbejdet af hans engelske efterfølgere. Selv den overfladiske iagttagelse kan ikke overse sporene af denne proces, der foregår i perioden 1691 til 1752. Alle betydelige økonomiske skrifter fra denne periode knytter positivt eller negativt an til Petty. Perioden er fuld af originale tænkere og derfor den mest betydningsfulde for udforskningen af den politiske økonomis gradvise genesis. Den »historieskrivning i stor stil«, der lægger Marx den utilgivelige synd til last, at han i »Kapitalen« har gjort for stort væsen af Petty og skribenterne fra hin tid, sletter dem simpelt hen af historien. Fra Locke, North, Boisguillebert og Law hopper den straks over til fysiokraterne, og således fremtræder ved porten til den politiske økonomis virkelige tempel – David Hume. Med hr. Dührings tilladelse vil vi genoprette den kronologiske orden, og så kommer Hume før fysiokraterne.

Humes økonomiske »Essays« udkom 1752. (65) I de sammenhørende essays »Of Money«, »Of the Balance of Trade«, »Of Commerce« følger Hume skridt for skridt – ofte sågar i rene griller – Jacob Vanderlints »Money answers all things«, London 1734. Selv om denne Vanderlint måtte

være totalt ukendt for hr. Dühring, så tages der dog hensyn til ham i engelske økonomiske skrifter så sent som i slutningen af det 18. århundrede, dvs. også i tiden efter Adam Smith.

I lighed med Vanderlint behandler Hume pengene udelukkende som værditegn; han kopierer næsten ordret (og det er vigtigt, fordi han kunne have taget værditegn-teorien fra mange andre værker) fra Vanderlint, hvorfor handelsbalancen ikke uafbrudt kan være negativ eller positiv i et givet land; han lærer, ligesom Vanderlint, at ligevægt på handelsbalancen opstår på naturlig måde i overensstemmelse med de enkelte landes forskellige økonomiske stilling; han prædiker frihandel som Vanderlint, blot mere dristigt og konsekvent; som Vanderlint, blot mere overfladisk, fremhæver han behovenes betydning som drivkræfter for produktionen; han følger Vanderlint, når denne fejlagtigt tilskriver bankpengene og andre offentlige værdipapirer indflydelse på varepriserne; som Vanderlint forkaster han kreditpenge; som Vanderlint gør han varepriserne afhængige af arbejdets pris, altså af arbejdslønnen; han kopierer ham sågar i den specielle grille, at ophobning af skatte skulle holde varepriserne nede osv., osv.

Allerede længe har hr. Dühring med sælsomme orakelord skumlet over de misforståelser af Humes pengeteori, som andre skal have gjort sig skyldige i; især henvises der dystert til Marx; denne skal i »Kapitalen« på utilbørlig vis have gjort opmærksom på hemmelighedsfulde sammenhænge mellem Hume og Vanderlint og tilmed en vis J. Massie, der skal blive omtalt senere. [»Kapitalen«, 1. bog 1, s. 230, note 79 og 1. bog 3, s. 730, note 7]

Med denne misforståelse forholder det sig på følgende vis. Hvad angår Humes virkelige pengeteori, så er penge rene værditegn, og derfor må – alt andet lige – varepriserne falde i samme forhold som den cirkulerende pengemængde vokser og stige i samme forhold som den falder. (66) Her kan hr. Dühring med sin bedste vilje – om end på den for ham ejendommelige inspirerende måde – kun gentage sine forgængere, der har taget fejl. Hume selv

derimod indvender – efter at han har opstillet omtalte teori – mod sig selv (det samme havde allerede Montesquieu gjort, idet han gik ud fra de samme forudsætninger), (67)

at det dog er »sikkert og vist«, at industrien siden opdagelsen af de amerikanske miner »er vokset i alle europæiske nationer, med undtagelse af dem, der besidder disse miner«, og at dette »blandt andre årsager også skyldes tilvæksten af guld og sølv«.

Hans forklaring på dette fænomen er følgende:

»Skønt vareernes høje pris er en nødvendig følge af tilvæksten af guld og sølv, så følger den dog ikke umiddelbart af denne tilvækst, men det kræver nogen tid, før pengene er cirkuleret gennem hele staten og har gjort deres virkninger gældende i alle kredse af befolkningen«. I denne mellemtid virker de gavnligt på industri og handel.

Ved slutningen af denne redegørelse fortæller Hume os også hvorfor, skønt mere ensidigt end mange af hans forgængere og samtidige:

»Det er let at følge pengene i deres løb gennem hele samfundet, og vi vil da finde, at de må anspore hver mands flid, før *de forhøjer arbejdets pris*«. (68)

Med andre ord: Hume beskriver her den virkning, en revolution i ædelmetallernes værdi har, i dette tilfælde en forringelse eller, hvad der er det samme, en revolution i ædelmetallernes *værdimål*. Han finder ganske rigtigt ud af, at denne forringelse, når varepriserne kun gradvis udlignes, først i sidste instans »forhøjer arbejdets pris«, vulgo [ifølge almindeligt sprogbrug] arbejds lønnen; at den altså på arbejdernes bekostning forøger købmandens og de erhvervsdrivendes profit og dermed »ansporer deres flid« (noget han dog finder helt i orden!). Men det egentlige videnskabelige spørgsmål: om og hvordan den øgede tilførsel af ædelmetaller – ved uforandret værdi – indvirker på varepriserne, dette spørgsmål stiller han ikke, og han sammenblander *enhver* »forøgelse af de ædle metaller« med forringelsen af deres værdi. Hume gør altså netop det, som Marx fortæller om ham („Zur Kritik etc.«, s. 173 [»Bidrag til kritik af den politiske økonomi«, dansk udg. s. 162]). Vi skal siden hen endnu en gang vende til-

bage til dette punkt, men først skal vi beskæftige os med Humes essay om »Interest« [rente].

Humes påvisning – der udtrykkeligt er rettet mod Locke – af, at renten ikke reguleres af mængden af de forhåndenværende penge, men af profittaten, og hans øvrige forklaring af de årsager, der bestemmer, om rentefoden er høj eller lav, alt dette finder vi meget mere eksakt og mindre åndrigt i et skrift, der udkom 1750, to år før Humes essay: »An Essay on the Governing Causes of the Natural Rate of Interest, wherein the sentiments of Sir W. Petty and Mr. Locke, on that head, are considered«. Skriftets forfatter er J. Massie, en meget læst forfatter – det fremgår af den samtidige engelske litteratur – og meget driftig i forskellige retninger. Adam Smith' redegørelse for rentefoden står Massie nærmere end Hume. Begge, Massie og Hume, véd intet og siger intet om »profittens natur«, der hos dem begge spiller en rolle.

Men hr. Dühring prædiker: »Overhovedet har man ved vurderingen af Hume for det meste været meget fordomsfuld og har tillagt ham ideer, som han slet ikke havde«.

Hr. Dühring giver os selv adskillige slående eksempler på denne »fremgangsmåde«.

F.eks. begynder Humes essay om renten med følgende ord:

»Intet anses for et sikrere tegn på et folks blomstrende tilstand end en lav rentefod, og med rette; skønt jeg tror, at årsagen dertil er en anden, end man sædvanligvis antager«.

Altså straks i sin første sætning betegner Hume den opfattelse, at en lav rentefod er det sikreste tegn på et folks blomstrende tilstand, som en trivialitet, der på hans tid allerede var grundigt fortærsket. Og faktisk havde den »idé« siden Childs dage haft hele hundrede år til at blive den gængse.

Derimod hos hr. Dühring:

»Af hans« (Humes) »opfattelser om rentefoden må hovedsagelig den idé fremhæves, ifølge hvilken denne er det sande barometer for tilstandene« (hvilke tilstande?), »og at en lav rentefod er et næsten usvigeligt sikkert tegn på et folks blomstring« (s. 130)

Hvem er den »hildede« person, der taler således? Ingen anden end hr. Dühring.

Hvad der i øvrigt fremkalder vor kritiske historieskri- vers naive forundring, det er at Hume i forbindelse med visse heldige ideer »ikke engang udgiver sig for at være ophavsmanden«. Det kunne aldrig ske for hr. Dühring!

Vi har set, hvordan Hume sammenblander enhver for- øgelse i mængden af ædelmetaller med den forøgelse, der ledsages af en forringelse, en revolution i ædelmetaller- nes værdi, altså i varernes værdimål. Denne forveksling var uundgåelig for Hume, fordi han ikke havde den mind- ste forståelse for ædelmetallernes funktion som *værdimål*. Han kunne ikke have denne forståelse, fordi han ikke vidste noget om værdien selv. Selve ordet synes kun en enkelt gang at optræde i hans værker, nemlig der hvor han forværrer Lockes fejltagelse, at ædelmetallerne kun har »en indbildt værdi«, idet han siger, at de »hovedsagelig har en fiktiv værdi«.

Her står han ikke kun langt under Petty, men også un- der nogle af sine engelske samtids. Han viser den sam- me »forældede holdning«, når han stadig væk på gam- meldags facon lovpriser »købmanden« som den første driv- fjeder for produktionen, et standpunkt som allerede Petty for længst havde forladt. Og hvad endelig angår hr. Düh- rings forsikring om, at Hume i sine værker skulle have beskæftiget sig med de »økonomiske hovedforhold«, så kan man blot sammenligne dem med det af Adam Smith citerede skrift af Cantillon (udkommet som Humes essays i 1752, men mange år efter forfatterens død) (69) for at undre sig over den snævre kreds af problemer, som Hu- mes økonomiske arbejder begrænser sig til. Hume forbli- ver på trods af det patent, hr. Dühring tildeler ham, også på den politiske økonomis område en ganske respektabel skribent, men alt andet end en original forsker og på in- gen måde epokegørende. Den virkning, som hans økono- miske essays udøvede på hin tids dannede kredse, skyld- tes ikke blot hans fortrinlige fremstillingsevne, men langt mere den omstændighed, at de var en progressiv-optimi- stisk forherligelse af den netop opblomstrende industri og

handel, med andre ord, af det i datidens England hurtigt opblomstrende kapitalistiske samfund; som sådan måtte de vinde »bifald« i dette samfund. Et fingerpeg må her være nok. Det er almindelig kendt, hvor lidenskabeligt de engelske folkemasser netop på Humes tid bekæmpede det indirekte skattesystem, der af den berygtede Robert Walpole systematisk blev udnyttet til at begunstige de store jordejere og i det hele taget de rige. I sit essay om skatterne (»Of Taxes«) polemiserer Hume mod sin altid nærværende hjemmelsmand Vanderlint, dog uden at nævne ham, der var en energisk modstander af indirekte skatter og en afgjort tilhænger af beskatning af jorden. Her hedder det:

»De« (skatterne på forbruget) »må faktisk være meget tunge skatter og meget ufornuftigt pålignet, hvis arbejderne ikke skulle være i stand til at betale dem gennem øget flid og sparsommelighed uden at forhøje arbejds pris«.

Man tror her at høre selveste Robert Walpole, navnlig hvis man samtidig tager den passage i essayet om »offentlig kredit« med, hvor det siges, med henblik på at det er vanskeligt at beskatte statskreditorerne:

»En formindskelse af deres indtægt ville ikke være *tilsløret* under skin af blot at være en post på accisen eller tolden«.

Som man kan forvente af en skotte, var Humes beundring for den borgerlige indtjening ingenlunde rent platonisk. Hjemmefra en fattig djævel, havde han bragt det til mange tusind pund i årsindtægt. Dette udtrykker hr. Dühring, da det her ikke drejer sig om Petty, på følgende indtagende måde:

»Gennem en dygtig privatøkonomi var han med udgangspunkt i meget beskedne midler nået dertil, at han ikke behøvede at skrive for at tækkes nogen«.

Når hr. Dühring endvidere siger:

»Han havde aldrig gjort indrømmelser til partiernes, fyrsternes eller universiteternes indflydelse«,

så foreligger der ganske vist ikke noget om, at Hume nogen sinde skulle have gjort litterære kompagniforretninger med en vis hr. »Wagener« (70); derimod var han en urokkelig tilhænger af whig-oligarkiet og satte »kirke og

stat« overordentlig højt. Som løn for sine fortjenester fik han først posten som ambassadesekretær i Paris og senere den ulige vigtigere og mere indbringende stilling som understatssekretær.

»I politisk henseende var og blev Hume altid konservativ og strengt monarkistisk af sindelag. Derfor var han blandt tilhængerne af den bestående kirke heller ikke så forkæret som Gibbon«,

siger gamle Schlosser om ham. (71)

»Denne selviske Hume, denne historieforfalsker« udskælder de engelske munke for at være fede, uden kone og familie, levende af tiggeri, »men selv har han aldrig haft kone eller familie, og han var selv en stor fed fyr, i betragtelig omfang opfedet af offentlige midler, uden nogen sinde at have gjort sig fortjent til dem gennem et offentligt virke« siger den »rå« plebejiske Cobbett (72) om ham. »Hume har i den *praktiske* behandling af livet i væsentlige retninger meget forud for en Kant«,

siger hr. Dühring.

Men hvorfor tildeles Hume en så overdreven position i hr. Dührings »Kritische Geschichte«? Simpelt hen fordi denne »alvorlige og subtile tænker« nyder den ære så at sige at repræsentere det 18. århundredes Dühring. En Hume kan tages som bevis for, at

»skabelsen af hele videnskabsgrenen« (økonomien) »er en dåd, der skyldes den mest oplyste filosofi«,

og således udgør Humes rolle som hr. Dührings forløber den bedste garanti for, at hele denne videnskabsgren vil finde sin indtil videre overskuelige afslutning i hin fænomenale mand, der har omskabt den »mere oplyste« filosofi til en absolut blændende virkelighedsfilosofi, og hos hvem ganske som hos Hume

»pleje af filosofien i snævrere betydning forenes med den videnskabelige beskæftigelse med nationaløkonomien, noget der hidtil er uden fortilfælde på tysk jord«.

Følgelig ser vi den i økonomien ganske respektable Hume oppustet til en økonomisk stjerne af første størrelsesorden, hvis betydning kun har kunnet forklejnes af samme misundelse, der også hidtil så hårdnakket har fortiet hr. Dührings »epokegørende« stordåd.

Som bekendt har den *fysiokratiske* skole efterladt os en gåde i skikkelse af *Quesnays »økonomiske tableau«*. (73) Forgæves har de økonomiske kritikere og historieskrivere hidtil prøvet tænder på denne gåde. Dette tableau, der skulle anskueliggøre den fysiokratiske forestilling om den måde, et lands totale rigdom produceres og cirkulerer på, forblev ret så dunkelt for den økonomiske efterverden. Men hr. Dühring vil også her kaste endeligt lys over sagen.

Hvad denne »økonomiske afbildning af produktionens og distributionens forhold skal betyde hos *Quesnay selv«*, siger han, »kan kun forklares, når man i *forvejen nøje har undersøgt* de for ham ejendommelige ledende begreber«. Og det så meget mere som de hidtil kun er blevet skildret med »svævende ubestemthed«, og selv hos Adam Smith »kan deres væsentlige træk ikke erkendes«.

Hr. Dühring vil én gang for alle gøre ende på den gængse »letfærdige redegørelse«. Og nu tager han læseren ved næsen over hele fem sider, fem sider, hvor allehånde opstyltede vendinger, uafledelige gentagelser og velberegnet uorden skal dække over den fatale kendsgerning, at hr. Dühring angående *Quesnays* ledende begreber næppe har så meget at meddele som de »gængse lærebogskompilationer«, han så utrætteligt advarer imod. Det er »en af de mest betænkelige sider« ved denne indledning, at forfatteren allerede her lejlighedsvis snuser til det hidtil kun af navn kendte tableau, men derefter forvilder sig imellem alle mulige »refleksioner«, som f.eks. »forskellen mellem opbud og resultat«. Når noget sligt »ganske vist ikke kan træffes fikst og færdigt i den *quesnayske idé«*, så vil hr. Dühring derimod give os et knusende eksempel derpå, så snart han fra sit langstrakte indledende »opbud« når frem til et mærkværdigt forpustet »resultat«, nemlig oplysningen om selve tableauet. Lad os gengive alt, virkelig ordret alt, hvad han finder for godt at meddele os om *Quesnays tableau*:

I »opbuddet« siger hr. Dühring:

»For ham« (Quesnay) »syntes det at være en selvfølge, at man kan opfatte og behandle udbyttet« (hr. Dühring har netop talt om nettoproduktet) »som en pengeværdi... han knyttede straks sine overvejelser (!) til de pengeværdier, han forudsatte som salgsresultater ved den første afhændelse af alle landbrugsprodukter. På denne måde (!) opererer han i tableauets kolonner med adskillige milliarder« (dvs. pengeværdier).

Her har vi tre gange i træk fået at vide, at Quesnay i sit tableau opererer med »landbrugsprodukternes pengeværdier«, indbefattet »nettoproduktets« eller »nettoudbyttets« pengeværdi. Videre i teksten hedder det:

»Hvis Quesnay havde bevæget sig ad den vej, der svarer til en virkelig naturlig betragtningsmåde og ikke blot havde gjort sig fri af alle hensyn til ædelmetallerne og pengemængden, men også af hensynet til *pengeværdierne*... Således regner han med lutter *værdisummer* og tænkte sig (!) på forhånd nettoproduktet som en *pengeværdi*«.

Altså for fjerde og femte gang: i tableauet findes kun pengeværdier!

»Han« (Quesnay) »kom frem til det« (nettoproduktet), »idet han trak udgifterne fra og hovedsagelig« (det er ikke den gængse, men en desto mere letfærdig form for redegørelse) »*tænkte* (!) på de værdier, der tilfalder jordejeren som jordrente«.

Stadig har vi ikke rokket os ud af stedet, men nu kommer det vel endelig:

»På den anden side indgår *nu imidlertid også* – dette »nu imidlertid også« er en sand perle! – »nettoproduktet som naturalgenstand i cirkulationen og bliver på denne måde et element, hvorigennem den som steril betegnede klasse... skal underholdes. Her kan man *straks* (!) bemærke den forvirring, som opstår ved at det i det ene tilfælde er pengeværdien, i det andet selve sagen, der bestemmer tankegangen!«

I almindelighed synes *al* varecirkulation at lide af den »forvirring«, at varen indgår i den på samme tid som »naturalgenstand« og som »pengeværdi«, fordi

»Quesnay vil undgå en dobbelt opstilling af det nationaløkonomiske udbytte«.

Med hr. Dührings nådigste tilladelse: forneden i Quesnays »analyse« af tableauet (74) figurerer de forskellige produktarter som »naturalgenstande« og foroven i selve

tableauet deres pengeværdier. Quesnay har endog senere fået sin famulus, abbé Baudeau, til at indføre naturalgenstandene ved siden af pengeværdierne i selve tableauet. (75)

Efter så meget »opbud« endelig »resultatet«. Man hører og undres:

»Dog bliver inkonsekvensen« (med henblik på den rolle, Quesnay tilskriver jordejeren) »straks klar, så snart man spørger, hvad der i det nationaløkonomiske kredsløb bliver af det nettoprodukt, der er tilegnet som jordrente. Her har den eneste mulighed for fysiokraternes forestillingsmåde og for det økonomiske tableau været en til mysticisme stigende forvirring og vilkårlighed«.

Når enden er god, er alting godt. Hr. Dühring véd altså ikke, hvad der i det nationaløkonomiske kredsløb (som tableauet repræsenterer) bliver af det »nettoprodukt, der er tilegnet som jordrente«. For ham er tableauet en cirkulens kvadratur [uløselig opgave]. Han indrømmer selv, at han ikke forstår fysiokratiets ABC. Efter i lang tid at have lusket omkring den varme grød, tærsket langhalm, foretaget alle mulige krumspring, harlekinader, episoder, diversioner, gentagelser og sindsforvirrende sammenblandinger, der udelukkende har til formål at forberede os på den vældige oplysning »hvad har tableauet at betyde hos Quesnay selv?« – efter alt dette følger til slut hr. Dührings beskæmmende indrømmelse, *at han heller ikke véd det!*

Efter at have rystet sin smertelige hemmelighed af sig, denne sorte sorg, der har siddet ham i nakken under hans ridt gennem det fysiokratiske land (76), blæser vor »alvorlige og subtile tænker« atter lystigt i basunen, nemlig således:

»De linjer, som Quesnay trækker på kryds og tværs« (der er i alt hele 6 linjer!) »i sit for øvrigt ret så simple (!) tableau, og som skal forestille nettoproduktets cirkulation«, får os til at tænke over, om der i »disse underlige forbindelser mellem kolonnerne« ikke indsniger sig matematiske fantasier, minder om Quesnays beskæftigelse med cirkulens kvadratur osv.

Da disse linjer, trods deres simpelhed, ifølge hans egen tilståelse forbliver uforståelige for hr. Dühring, må han

på sin yndede manér *mistænkeliggøre* dem. Og nu kan han uførtrodt give det besværlige tableau nådestødet:

»Idet vi betragter nettoproduktet fra denne *mest betænkelige side*« osv.

Nemlig den nødtvungne indrømmelse, at han ikke forstår et eneste ord af tableau économique og af den rolle, som det deri figurerende nettoprodukt spiller – det kalder hr. Dühring »nettoproduktets mest betænkelige side«. Hvilken galgenhumor!

For at vore læsere ikke skal forblive i den samme grusomme uvidenhed angående Quesnays tableau, som de nødvendigvis må være det, hvis de har fået deres økonomiske lærdom leveret »på første hånd« af hr. Dühring, så skal der her i korthed nævnes følgende:

Som bekendt inddeler fysiokraterne samfundet i tre klasser: 1. den produktive, dvs. den klasse, der virkelig er aktiv i landbruget, forpagtere og landarbejdere; de kaldes den produktive klasse, fordi deres arbejde leverer et overskud – jordrenten. 2. Den klasse, der tilegner sig dette overskud, og som omfatter jordejerne og de af dem afhængige, tjenestefolk, fyrsterne og i det hele taget de embedsmænd, der lønnes af staten, og endelig også kirken i dens særskilte egenskab af modtager af tiende. For kortheds skyld betegner vi i det følgende den første klasse simpelt hen som »forpagtere« og den anden som »jordejere«. 3. Den erhvervsdrivende eller sterile klasse, steril (ufrugtbar), fordi den ifølge fysiokraternes opfattelse kun tilsætter så megen værdi, som den selv forbruger af de subsistensmidler, den produktive klasse leverer, til de råstoffer, den samme klasse leverer. Quesnays tableau skal nu anskueliggøre, hvordan et lands (i dette tilfælde Frankrigs) årlige totalprodukt cirkulerer mellem disse tre klasser og tjener til den årlige reproduktion.

Den første forudsætning for tableauet er, at forpagtningssystemet og dermed det store landbrug, i den betydning det havde på Quesnays tid, er almindelig gennemført; som eksempel tog han Normandiet, Picardiet, Ile-de-France og nogle andre franske provinser. Forpagteren

fremtræder derfor som den egentlige leder af landbruget, han repræsenterer i tableauet hele den produktive (agerdyrkende) klasse, og han betaler en jordrente i penge til jordejeren. Forpagterne som helhed tilskrives en anlægskapital eller inventarium på ti milliarder livres, hvoraf en femtedel, dvs. to milliarder, er driftskapital, der skal erstattes hvert år, en vurdering for hvilken de bedst drevne forpagtergårde i de nævnte provinser var retningsgivende.

Videre forudsætninger er: 1. at der er konstante priser og simpel reproduktion – for enkelheds skyld; 2. at al cirkulation, der foregår inden for de enkelte klasser, ikke er taget med, og at der kun tages hensyn til cirkulationen mellem de forskellige klasser; 3. at alle køb resp. salg, der i løbet af driftsåret foregår mellem de forskellige klasser, er sammenfattet i en enkelt totalsum. Endelig må man huske, at der på Quesnays tid i Frankrig som mere eller mindre i hele Europa, endnu herskede en tilstand, hvor bondefamiliens egen hjemmeindustri leverede størsteparten af dens behov, også det der ikke sorterer under fødevarer; alt dette er forudsat som selvfølgelig tilbehør til agerbruget.

Udgangspunktet for tableauet er den totale høst, bruttoproduktet af jordens årsafrøede, dvs. landets, her Frankrigs, »totale reproduktion«, der derfor også står øverst. Værdistørrelsen af dette bruttoprodukt ansættes efter gennemsnitspriserne for landbrugsprodukter hos de nationer, der driver handel. Den udgør fem milliarder livres, en sum, der ifølge de dengang mulige statistiske beregninger nogenlunde udtrykker Frankrigs bruttoprodukt i landbruget. Dette og intet andet er grunden til, at Quesnay i sit tableau opererer med »nogle milliarder«, nemlig med fem, og ikke med fem livres tournois. (77)

Hele bruttoproduktet, til en værdi af fem milliarder, befinder sig altså i hænderne på den produktive klasse, dvs. i første omgang forpagterne, der har produceret det ved at anvende en årlig driftskapital på to milliarder, svarende til anlægskapitalen på ti milliarder. De landbrugsprodukter, dvs. levnedsmidler, råstoffer osv. som

kræves for at erstatte driftskapitalen, altså også for at underholde de personer, der er umiddelbart aktive i landbruget, tages in natura fra det totale høstudbytte og anvendes til den nye landbrugsproduktion. Da der, som sagt, er forudsat konstante priser og simpel reproduktion på et én gang givet niveau, er pengeværdien for denne del af bruttoproduktet, der udtages på forhånd, to milliarder livres. Denne del indgår altså ikke i den almindelige cirkulation. Som allerede nævnt, er den cirkulation, der foregår inden for hver enkelt klasse, men ikke mellem de forskellige klasser, udelukket fra tableauet.

Efter at driftskapitalen er erstattet af bruttoproduktet, bliver der et overskud på tre milliarder, hvoraf to i subsistensmidler, én i råstoffer. Den jordrente, forpagteren skal betale til jordejeren, udgør kun to tredjedele heraf, dvs. to milliarder. Hvorfor disse to milliarder figurerer under rubrikken »nettoprodukt« eller »nettoindkomst«, vil snart vise sig.

Foruden landbrugets »totale reproduktion« til en værdi af fem milliarder, hvoraf tre milliarder indgår i den almindelige cirkulation, befinder sig imidlertid – *forud* for den i tableauet skildrede bevægelse – endnu hele nationens »pecule« (opsparing), to milliarder kontante penge, i forpagternes besiddelse. Dermed forholder det sig således:

Da tableauets udgangspunkt er den totale høst, danner det tillige slutpunktet for et økonomisk år, f.eks. året 1758; derefter begynder der et nyt økonomisk år. I løbet af det nye år 1759 fordeles den for cirkulationen bestemte del af bruttoproduktet via et antal betalinger, køb- og salgsakter mellem de to andre klasser. Disse bevægelser, der følger efter hinanden, er opsplittede og fordeles sig over hele året, sammenfattes imidlertid – som det under alle omstændigheder skulle gøres for tableauets skyld – i nogle få karakteristiske handlinger, der hver gang dækker et helt år. Således har forpagterklassen ved slutningen af 1758 fået de penge tilbage, som den for 1757 havde betalt til jordejerne i jordrente (hvordan det sker, vil tableauet vise), nemlig den sum på to milliarder, der nu atter kan kastes ind i cirkulationen 1759. Da nu

denne sum – som Quesnay selv bemærker – er meget større end i virkeligheden, hvor betalingerne uafbrudt gentages, men stykkevis, kræves til totalcirkulationen i landet (Frankrig), så repræsenterer de to milliarder livres i forpagternes hænder totalsummen af de penge, der er i omløb i nationen.

Jordejernes klasse, der indkasserer jordrenten, optræder – sådan som det tilfældigvis den dag i dag er tilfældet – først i rollen som modtager af betalingerne. Ifølge Quesnays forudsætninger får de egentlige jordejere kun fire syvendedele af jordrenten på to milliarder, to syvendedele går til regeringen og en syvendedel til tiendenyderne. På Quesnays tid var kirken den største jordejer i Frankrig og fik desuden tiende af al anden jordejendom.

Den driftskapital (avances annuelles [årlige forskud]), der af den »sterile« klasse gives ud i årets løb, består af råmateriale til en værdi af en milliard – kun råmateriale, fordi værktøj, maskiner osv. hører til denne klasses egne produkter. Men de mangfoldige roller, som sådanne produkter spiller i de industrier, denne klasse selv beskæftiger sig med, angår ikke tableauet; heller ikke den vare- og pengecirkulation, der foregår inden for dens rammer. Lønnen for det arbejde, hvorved den sterile klasse forvandler råmaterialet til manufakturvarer, er lig med værdien af de subsistensmidler, den får dels direkte fra den produktive klasse, dels indirekte fra jordejerne. Skønt den sterile klasse selv opdeles i kapitalister og lønarbejdere, lønnes den ifølge Quesnays grundlæggende anskuelse som helhed af den produktive klasse og jordejerne. Den industrielle totalproduktion og også dens totalcirkulation, der fordeles over det år, som følger efter høsten, er ligeledes sammenfattet til en helhed. Det er forudsat, at den sterile klasses årlige vareproduktion ved begyndelsen af den bevægelse, der er skildret i tableauet, befinder sig i dens eje, at altså hele driftskapitalen resp. råmaterialet til en værdi af en milliard er forvandlet til varer til en værdi af to milliarder, hvoraf halvdelen repræsenterer prisen for de subsistensmidler, der er forbrugt under den-

ne forvandling. Man kunne her indvende: men den sterile klasse forbruger dog også industriprodukter til eget behov; hvor figurerer de, hvis totalproduktet gennem cirkulationen går over til de andre klasser? Derpå får vi som svar: den sterile klasse forbruger ikke blot selv en del af sine egne varer, men den forsøger desuden at beholde så meget som muligt af dem. Den sælger altså de varer, den kaster ind i cirkulationen, over deres virkelige værdi og den må gøre det, da vi ansætter disse varer til produktionens totalværdi. Det ændrer dog ikke noget ved tableauets bestemmelser, fordi de to andre klasser kun får manufakturvarer til totalproduktionens værdi.

Vi kender altså nu de tre forskellige klassers økonomiske position ved begyndelsen af den bevægelse, som tableauet skildrer.

Efter at den produktive klasse har erstattet driftskapitalen in natura, råder den endnu over to milliarder af landbrugets bruttoprodukt samt over to milliarder i penge. Jordejernes klasse figurerer foreløbig kun med krav til den produktive klasse, nemlig krav på to milliarder i jordrente. Den sterile klasse råder over to milliarder i manufakturprodukter. En cirkulation, der kun foregår mellem to af disse tre klasser, kaldes hos fysiokraterne en ufuldstændig cirkulation, en der forløber gennem alle tre klasser kaldes en fuldstændig cirkulation.

Og nu til selve det økonomiske tableau.

Første (ufuldstændige) cirkulation: Forpagterne betaler til jordejerne, uden modydelse, med to milliarder i penge den jordrente, der tilkommer dem. For den ene af disse to milliarder køber jordejerne subsistensmidler hos forpagterne, der således får halvdelen af de penge tilbage, som de har givet ud til betaling af jordrenten.

I sin »Analyse du tableau économique« taler Quesnay ikke længere om staten, der får to syvendedele, og om kirken, der får en syvendedel af jordrenten, da deres samfundsmæssige rolle er velkendt. Angående de egentlige jordejere siger han imidlertid, at deres udgifter, hvorunder også alle deres tjenestefolks udgifter figurerer, for størsteparten er ufrugtbare udgifter, med undtagelse af den

ringe del, som anvendes til »bevarelse og forbedring af deres godser og til at højne kulturen«. Men ifølge »den naturlige ret« består deres egentlige funktion netop i »at sørge for en god forvaltning og for udgifterne til bevarelse af deres arvelod« eller, som han siden hen forklarer, i at yde »avances foncières« dvs. udgifter, der tjener til at forbedre jorden og forsyne forpagtergårdene med alt tilbehør, som tillader forpagteren at anvende hele sin kapital til egentlige dyrkningsopgaver.

Anden (fuldstændige) cirkulation: Med den anden milliard, de endnu har i deres eje, køber jordejerne manufakturprodukter af den sterile klasse, og denne køber igen for de erhvervede penge subsistensmidler af forpagterne til samme beløb.

Tredje (ufuldstændige) cirkulation: Forpagterne køber for den ene milliard af den sterile klasse manufakturprodukter til samme beløb; en stor del af disse varer består i landbrugsredskaber og andre produktionsmidler, der er nødvendige i landbruget. Den sterile klasse leverer forpagterne de samme penge tilbage, idet den køber for en milliard råstoffer til at erstatte sin egen driftskapital. Dermed har forpagterne fået de to milliarder tilbage, som de har givet ud til betaling af jordrenten, og bevægelsen er afsluttet. Og dermed løsningen på den store gåde om,

»hvad der bliver af det nettoprodukt, der i det økonomiske kredsløb er tilegnet som jordrente«.

Vi havde ved processens begyndelse et overskud på tre milliarder i den produktive klasses eje, deraf blev kun to som nettoprodukt betalt til jordejerne i form af jordrente. Den tredje milliard af overskuddet udgør renten for forpagternes totale anlægskapital, altså ti procent for ti milliarder. Denne rente får de – vel at mærke – ikke fra cirkulationen, den befinder sig i deres eje in natura, og de realiserer den kun gennem cirkulationen, idet de via denne omsætter den til manufakturprodukter af samme værdi.

Uden denne rente ville forpagteren, landbrugets hovedperson, ikke udlægge sin anlægskapital. Ifølge fysiokrater-

ne er det allerede ud fra dette synspunkt en betingelse, at forpagteren tilegner sig den del af landbrugets merindkomst, der repræsenterer renten – en betingelse, der er lige så vigtig for reproduktionen som forpagterklassen selv er det, og derfor kan dette element ikke regnes til kategorien det nationale »nettoprodukt« eller »nettoindkomst«. For sidstnævnte er det netop karakteristisk, at den kan forbruges uden hensyn til den nationale reproduktions umiddelbare behov. Denne beholdning på en milliard tjener ifølge Quesnay for størsteparten til reparationer, der bliver nødvendige i årets løb og til delvis fornyelse af anlægskapitalen, endvidere som reservefond mod uheld, endelig om muligt til berigelse af anlægs- og driftskapitalen, til forbedring af jorden og til udvidelse af det dyrkede areal.

Hele forløbet er faktisk »ret så simpelt«. Ind i cirkulationen blev kastet: af forpagterne to milliarder i penge til betaling af jordrenten og for tre milliarder landbrugsprodukter, heraf to tredjedele subsistensmidler og en tredjedel råstoffer; af den sterile klasse for to milliarder manufakturprodukter. Af subsistensmidlerne til et beløb af to milliarder forbruges den ene halvdel af jordejerne med deres slæng, den anden halvdel af den sterile klasse som betaling for deres arbejde. Råstoffer for en milliard erstatter den sterile klasses driftskapital. Af de cirkulerende manufakturprodukter til et beløb af to milliarder tilfalder den ene halvdel jordejerne, den anden forpagterne, for hvem de er en forvandlet form for den rente af deres anlægskapital, som de i første omgang havde fået ud af landbrugets reproduktion. Men de penge, som forpagterne kastede ind i cirkulationen, da de betalte jordrenten, strømmer tilbage til dem gennem salg af deres produkter, og sådan kan det samme økonomiske kredsløb gennemløbes på ny i det næste økonomiske år.

Og nu må man beundre hr. Dürrings »virkelig kritiske« fremstilling, der er den »gængse letfærdige redegørelse« så uendelig overlegen. Efter at han fem gange i træk hemmelighedsfuldt har forklaret os, hvor betænkeligt Quesnay i sit tableau opererer med blotte pengeværdier

– noget der oven i købet har vist sig at være urigtigt – kommer han endelig frem til et resultat. Han hævder, at så snart han spørger,

»hvad der i det nationaløkonomiske kredsløb bliver af det nettoprodukt, der er tilegnet som jordrente«, så byder det økonomiske tableau kun på en til »forvirring og vilkårlighed stigende mysticisme«.

Vi har set, hvordan tableauet, denne lige så simple som for sin tid geniale skildring af den årlige reproduktionsproces, som den formidles gennem cirkulation, giver et meget præcist svar på, hvad der i det nationaløkonomiske kredsløb bliver af nettoproduktet, og følgelig er »mysticismen«, »forvirringen og vilkårligheden« atter en gang ene og alene på hr. Dührings »mest betænkelige side« og hans eneste »nettoprodukt« efter studiet af fysiokraterne.

Lige så fortløbig som med fysiokraternes teori er hr. Dühring også med dens historiske virkning.

»Med Turgot«, belærer han os, »var fysiokratiet i Frankrig praktisk og teoretisk nået til ende«.

Men Mirabeau er i sine økonomiske anskuelser i det væsentlige fysiokrat; i den konstituerende forsamling af 1789 er han den største økonomiske autoritet, og denne forsamling overfører i sine økonomiske reformer en stor del af de fysiokratiske grundsætninger fra teori til praksis, navnlig lagde den skatter på det »nettoprodukt«, der er tilegnet af jordejerne »uden modydelse«, endog en meget kraftig beskatning af jordrenten, men alt dette eksisterer ikke for en hr. Dühring.

Ligesom han med en eneste lang streg gennem tidsrummet 1691 til 1752 ryddede alle Humes forgængere af vejen, sletter han med endnu en streg sir James Steuart, der ligger mellem Hume og Adam Smith. Om Steuarts store værk, der helt bortset fra dets historiske betydning har beriget den politiske økonomi med vedvarende erkendelser (78), findes der i hr. Dührings »foretagende« ikke en stavelse. I stedet overdænger han denne Steuart med de værste skældsord, der findes i hans leksikon, og siger at han var »en professor« på Adam Smith' tid. Desværre

er denne bagvaskelse det rene opspind. I virkeligheden var Steuart en skotsk storgodsejer, der blev forvist fra Storbritannien på grund af en påstået deltagelse i stuarternes sammensværgelse; ved langvarige rejser og ophold på kontinentet gjorde han sig fortrolig med de økonomiske tilstande i forskellige lande.

Kort sagt: Ifølge »Kritische Geschichte« havde alle tidligere økonomer kun den ene betydning, at de enten kunne bruges til »udgangspunkter« for hr. Dührings »afgørende« dybere grundlæggelse, eller at de netop i kraft af deres forkastelighed kunne tjene som baggrund for den. Ikke desto mindre findes der også i økonomien nogle helteskikkelser, der ikke blot danner »udgangspunkter« for den »dybere grundlæggelse«, men »sætninger«, hvoraf denne ikke er »udviklet«, men ligefrem »komponeret«, sådan som det er foreskrevet i naturfilosofien: nemlig den »uforligneligt fremragende storhed« *List*, der til gavn og nytte for tyske fabrikanter har oppustet Ferriers og andre økonomers »mere subtile« merkantilistiske læresætninger med »vældigere« ord; endvidere *Carey*, der i følgende sætning afslører sin visdoms oprigtige kerne:

»Ricardos system er et system, der sår tvedragt... det går ud på at fremkalde fjendskab mellem klasserne... hans skrift er en håndbog for den demagog, der stræber efter magten gennem deling af landet, krig og plyndring« (79);

og til syvende og sidst hr. Konfusius fra London City, *Macleod*.

Herefter turde folk, der i nutiden og den nærmeste fremtid ønsker at studere den politiske økonomis historie, immervæk være på den sikre side, hvis de gør sig bekendt med »udvandede produkter«, »banaliteter«, »sølle opkog« fra de »mest gængse lærebogskompilationer« fremfor at stole på hr. Dührings »historietegning i stor stil«.

Hvad resultat kommer der så ud af vor analyse af hr. Dührings »selvproducerede« politisk-økonomiske »system?« Ikke andet end den kendsgerning, at vi med alle

de store ord og endnu vældigere løfter er blevet ført lige så meget bag lyset som tidligere i filosofien. Værditeorien, denne »prøvesten for økonomiske systemers gedigenhed«, gik ud på, at hr. Dühring ved værdi forstår fem slags totalt forskellige og stik modsatte ting, at han altså i bedste fald ikke engang selv ved, hvad det er han vil. De med så megen ståhej averterede »naturlove for al økonomi« har vist sig at være lutter almindeligt kendte og ofte ikke engang rigtigt forståede banaliteter af værste slags. Den eneste forklaring på økonomiske fænomener, som det selvproducerede system kan byde på, er at de er resultater af »voldsmagten«, en talemåde, som spidsborgeren af alle nationer i årtusinder har kunnet bruge som trøst i al uret, der vederfares ham; men vi ved ikke mere end vi vidste før. I stedet for at undersøge denne voldsmagt, dens oprindelse og dens virkninger, vil hr. Dühring, at vi skal være ham taknemmelig og stille os tilfreds med det blotte ord »voldsmagt« som den endelige årsag til og endegyldige forklaring på alle økonomiske foreteelser. Hvis han ser sig tvunget til at give nærmere oplysninger om den kapitalistiske udbytning af arbejdet, fremstiller han den i almindelighed som beroende på beskatning og pristillæg – her tilegner han sig helt det proudhonske begreb *prélèvement* [opkrævning], bagefter forklarer han den i særdeleshed med den marx'ske teori om merarbejde, merprodukt og merværdi. Han evner altså den gladelige forsoning af to totalt modsatte anskuelser, idet han i samme åndedrag afskriver dem begge. I filosofien kunne han ikke finde grove ord nok for den selv-samme Hegel, som han ustandseligt afskrev, idet han forfladigede ham. I »Kritische Geschichte« skal den samtidige uhæmmede udskældning af Marx kun dække over den kendsgerning, at alt blot nogenlunde fornuftigt, der findes i hans »Cursus« angående kapital og arbejde netop er et forfladiget plagiat af Marx. Den uvidenhed, der i »Cursus« placerer »den store jordejer« i begyndelsen af alle kulturfolks historie og ikke aner et ord om det fælleseje til jorden i landsbyfællesskabet, der i virkeligheden danner historiens udgangspunkt – denne uvidenhed virker

i dag på det nærmeste ufattelig. Den overgår dog næsten af den uvidenhed, der kommer til syne i »Kritische Geschichte«. Her gør den sig til af »det historiske overblikks universelle bredde«, som vi har givet nogle afskrækkende eksempler på. Kort sagt: først det kolossale »opbud« af selvros, af markskrigeriske trompetstød, af løfter, der så at sige overgår hinanden – og så »resultatet«: lig nul.

Socialisme

I. Historisk stof

I indledningen [se »Indledning«, I] har vi set, hvordan det 18. århundredes franske filosoffer, der forberedte revolutionen, appellerede til fornuften som den eneste dommer over alt eksisterende. Der skulle skabes en fornuftig stat, et fornuftigt samfund; alt, hvad der var i modstrid med den evige fornuft, skulle ryddes af vejen, ganske uden nåde og barmhjertighed. Vi har også set, at denne evige fornuft i virkeligheden ikke var andet end en idealisering af den almindelige menneskeforstand, der fandtes hos middelborgeren, som netop på det tidspunkt var i færd med at udvikle sig videre til bourgeois. Da den franske revolution havde gjort dette fornuftssamfund og denne fornuftsstat til virkelighed, viste det sig, at de nye samfundsinstitutioner aldeles ikke var absolut fornuftige, hvor rationelle de end var i sammenligning med de tidligere tilstande. Fornuftsstaten var gået totalt i vasken. Rousseaus samfundspagt (17) havde fundet sin reale skikkelse i rædselsherredømmet, og borgerskabet, der var begyndt at tvivle på sine egne politiske evner, havde skyndsomt søgt tilflugt i direktoriets korruption og til sidst under den napoleonske despotismes beskyttende vinger. (80) Den forjættede evige fred var slået om i en endeløs erobrerkrig. Og det var ikke gået bedre med fornuftssamfundet. I stedet for den almindelige velstand, der skulle brede sig, var modsætningen mellem rige og fattige blevet skærpet, da man afskaffede laugs- og andre privilegier, som havde slået bro over den, og den kirkelige velgørelse, som havde mildnet den. Industriens opsving på kapitalistisk grundlag gjorde de arbejdende massers fattigdom og elendighed til en livsbetingelse for samfundet. Antallet af forbrydelser steg fra år til år. De feudale laster,

der tidligere havde boltret sig ugenert ved højlys dag, var ganske vist ikke tilintetgjort, men dog foreløbigt skubbet i baggrunden; til gengæld blomstrede de borgerlige laster, der hidtil kun var blevet dyrket i det skjulte, nu så meget yppigere. Handelen udviklede sig til målbevidst snyderi. De revolutionære slagords »broderlighed« blev til konkurrencekampens chikaner og misundelse. Korruptionen erstattede den voldelige undertrykkelse, pengene trådte i stedet for kården som det vigtigste magtredskab i samfundet. Retten til »den første nat« overgik fra feudalth Herren til den borgerlige fabrikant. Prostitutionen bredte sig i hidtil uset omfang. Ægteskabet selv var – nu som før – den lovligt anerkendte form, det officielle dække for prostitutionen og blev desuden suppleret med ægteskabsbrud i rigeligt mål. Kort sagt, de samfundsmæssige og politiske institutioner, som »fornuftens sejr« havde frembragt, viste sig at være bitterligt skuffende vrængbillede, sammenlignet med oplysningsfilosoffernes strålende visioner. Der manglede kun de rette mænd til at give udtryk for denne skuffelse, og de stod frem ved århundredskiftet. 1802 udkom Saint-Simons »Breve fra Genève« (81), Fouriers første værk (82) udkom i 1808, skønt grundlaget for hans teori daterer sig allerede fra 1799; den 1. januar 1800 overtog Robert Owen ledelsen af New Lanark (83).

Imidlertid var den kapitalistiske produktionsmåde og sammen med den modsætningen mellem bourgeoisie og proletariat på dette tidspunkt endnu kun svagt udviklet. Storindustrien, først for nylig opstået i England, var endnu helt ukendt i Frankrig. Men det er netop storindustrien, der på den ene side udvikler de konflikter, som gør en omvæltning af produktionsmåden til en tvingende nødvendighed – konflikter ikke blot mellem de klasser, den frembringer, men også mellem de produktivkræfter og udvekslingsformer, den har skabt; på den anden side udvikler den netop i disse enorme produktivkræfter også midlerne til at løse disse konflikter. Men de konflikter, der udsprang af den nye samfundstilstand, var omkring 1800 kun i deres vorden; det samme gjaldt i langt højere

grad midlerne til deres løsning. Under rædselsherredømmet havde de besiddelsesløse masser i Paris for et kort øjeblik erobret magten; men dermed havde de kun bevist, hvor umuligt dette herredømme var under de daværende forhold. Proletariatet, der netop var i færd med at udskille sig fra disse besiddelsesløse masser som kerne til en ny klasse, endnu helt ude af stand til selvstændig politisk handling, fremtrådte som en undertrykt, en lidende stand, der med sin manglende evne til at hjælpe sig selv allerhøjest kunne vente at få hjælp udefra, oppefra.

Denne historiske situation prægede også socialismens grundlæggere. Til den kapitalistiske produktions umodne stadi, til den umodne klassesituation svarede umodne teorier. De samfundsmæssige opgavers løsning, der endnu lå skjult i de uudviklede økonomiske relationer, måtte frembringes i hovedet. Samfundet frembød kun miserable tilstande; at afskaffe dem var en opgave for den tænkende fornuft. Det gjaldt om at opfinde et nyt, et mere fuldkomment system for samfundslivet og at påtvinge samfundet dette system udefra, ved hjælp af propaganda, om muligt gennem eksemplet fra mønstereksp eksperimenter. Disse nye sociale systemer var på forhånd dømt til at forblive utopier; jo mere detaljeret de blev udarbejdet, desto mere måtte de forville sig ud i det rene fantasi.

Når vi én gang har fastslået dette, vil vi ikke et øjeblik længere opholde os ved denne side af sagen, der nu helt tilhører fortiden. Vi kan overlade det til kræmmere i den litterære småtingsafdeling à la Dühring at beskæftige sig i dybeste alvor med disse fantasier, der i dag kun kan kalde på smilet, og at gøre deres egen nøgterne tænkekemådes overlegenhed gældende over for sligt »vanvid«. Vi vil hellere glæde os over de mange geniale tankeskim og tanker, der overalt bryder frem under det fantastiske hylster, men som hine spidsborgere er helt blinde for.

Allerede i sine »Breve fra Genève« fremsætter Saint-Simon det krav at

»alle mennesker må arbejde«.

I det samme skrift erkender han allerede, at rædselsherredømmet var de besiddelsesløse massers herredømme.

»Se blot«, tilråber han dem, »hvad der skete i Frankrig på den tid, da jeres kammerater herskede dér: de skabte hungersnød«. (84)

Men at opfatte den franske revolution som en klassekamp mellem adel, borgerskab og de besiddelsesløse, det var i 1802 en højst genial opdagelse. I 1816 erklærer han, at politik er videnskaben om produktionen, og han forudsiger, at politikken engang vil gå fuldstændigt op i økonomien. Den erkendelse, at de økonomiske forhold danner grundlag for de politiske institutioner, viser sig her ganske vist kun i kimform. Men det er allerede klart udtrykt, at den politiske regering over mennesker engang skal forvandles til en forvaltning af ting og en ledelse af produktionsprocesser, altså den afskaffelse af staten, som man i den allernyeste tid med så megen larm tærsker langhalm på. Lige så overlegen i forhold til sine samtidige viser han sig, når han i 1814, umiddelbart efter de allieredes indtog i Paris, og endnu i 1815, under De hundrede Dage, erklærer, at en alliance mellem Frankrig og England og på længere sigt mellem de to lande og Tyskland vil være den eneste garanti for en gavnlig udvikling og for fred i Europa. (85) Men at anbefale franskmændene af 1815 en alliance med sejrherrene fra Waterloo, det krævede bestemt mere mod end at erklære de tyske professorer krig med sladderens som våben. (6)

Vi opdager således hos Saint-Simon et genialt vidsyn, der gør at næsten alle de ikke strengt økonomiske tanker, vi finder hos de senere socialister, synes at være til stede hos ham i kim. Hos Fourier finder vi en ægte fransk-spirituel, men derfor ikke mindre dybtgående kritik af de bestående samfundstilstande. Fourier tager borgerskabet på ordet, såvel dets begejstrede profeter fra før revolutionen som dem, der i egen interesse skamroser det efter revolutionen. Han afslører ubarmhertigt den borgerlige verdens materielle og moralske elendighed og sammenholder den med oplysningsmændenes løfter om et samfund, hvor alene fornuften skal herske, om en civilisation, der

skal gøre alle lykkelige, om menneskets ubegrænsede evne til fuldkommengørelse – men også med samtidens borgerlige ideologer, der maler alt i rosenrøde farver. Han påviser, hvordan den ynkeligste virkelighed overalt kontrasterer med den højtravende frase, og han overdænger frasens uhjælpelige fiasko med bidende spot. Fourier er ikke blot kritiker; hans altid muntre natur gør ham til satiriker, tilmed en af alle tiders største satirikere. Svinde-len og spekulatjonen, der blomstrede op samtidig med revolutionens endeligt, og også den almindelige kræmmermentalitet i den daværende franske handelsverden skildrer han lige så mesterligt som fornøjeligt. Endnu mere fremragende er hans kritik af den borgerlige udformning af forholdet mellem kønnene og af kvindens stilling i det borgerlige samfund. Han er den første, der udtaler, at graden af kvindens frigørelse i et givet samfund er den naturlige målestok for graden af den almindelige frigørelse. (86) Men mest storslået viser Fourier sig i sin opfattelse af samfundets historie. Han opdeler hele det hidtidige forløb i fire udviklingstrin: vild tilstand, patriarkat, barbari, civilisation; den sidstnævnte falder sammen med det, man nu kalder det borgerlige samfund, og han påviser,

»at det civiliserede samfund ophøjer enhver last, som barbariet udøver på en simpel måde, til en kompliceret, modsætningsfuld, tvetydig, hyklerisk eksistensmåde«,

at civilisationen bevæger sig i en »ond cirkel«, i modsigelser, som den altid frembringer på ny uden at kunne overvinde dem, således at den altid opnår det modsatte af det, den vil opnå eller foregiver at ville opnå. (87) Således at f. eks.

»i civilisationen udspringer armoden af selve overfloden«. (88)

Som man ser, anvender Fourier dialektikken lige så mesterligt som hans store samtidige Hegel. Med samme dialektik fremhæver han – modsat den almindelige snak om menneskets ubegrænsede evne til fuldkommengørelse – at enhver historisk fase har sin opstigende, men også sin nedstigende gren. (89) Denne betragtningsmåde anvender

han også på hele menneskehedens fremtid. Ligesom Kant indfører Jordens fremtidige undergang i naturhistorien, indfører Fourier menneskehedens fremtidige undergang i betragtningen af historien.

Mens revolutionens orkan i Frankrig fejede landet rent, foregik der i England en mere stilfærdig, men derfor ikke mindre storslået omvæltning. Dampkraften og de nye maskiner forvandlede manufakturen til den moderne storindustri og revolutionerede dermed hele grundlaget for det borgerlige samfund. Manufakturtidens søvnige udviklingstempo forvandlede sig til en sand »Sturm und Drang«-periode (90) for produktionen. Med stedse voksende hastighed fuldbyrdedes samfundets opdeling i store kapitalister og besiddelsesløse proletarer. Imellem dem fandtes der nu i stedet for den tidligere solide middelstand en ustabil masse af håndværkere og småhandlende; de fristede en usikker eksistens og udgjorde den mest fluktuerende del af befolkningen. Den nye produktionsmåde stod endnu ved begyndelsen af sin opstigende gren; den var endnu den normale og under de givne omstændigheder den eneste mulige produktionsmåde. Men allerede dengang frembragte den rystende sociale forhold; sammenstuvning af den rodløse befolkning i storbyernes elendigste slumkvarterer – opløsning af alt hvad der hedder skik og brug, af den patriarkalske struktur, af familien – overanstrengelse og nedslidning, der især ramte kvinder og børn, i et forfærdende omfang – demoralisering i massemålestok af den arbejdende klasse, der så pludselig fandt sig kastet ud i helt nye forhold. Da fremtrådte en 29-årig fabrikant som reformator, en mand med en karakter, der i sin barnlige enkelthed grænsede til det ophøjede, og tillige en født leder af mennesker som få andre. Robert Owen havde tilegnet sig de materialistiske oplysningsfilosoffers lære, at menneskets karakter er et produkt, på den ene side af dets medfødte organisation og på den anden side af de omstændigheder, der omgiver det her i livet, især i dets udviklingsperiode. De fleste af hans standsfæller så i den industrielle revolution kun forvirring og kaos, godt for den der ville fiske

i rørte vande og berige sig så hurtigt som muligt. Han så i den samme industrielle revolution en lejlighed til at praktisere sin yndlingslære og dermed skabe orden i dette kaos. Han havde allerede gennemført et resultatrigt forsøg som direktør for en fabrik med fem hundrede arbejdere i Manchester. Fra 1800 til 1829 ledede han som medejer det store bomuldsspinderi i New Lanark i Skotland – i samme ånd, blot med friere hænder og med et resultat, der indbragte ham europæisk berømmelse. En befolkning, der efterhånden voksede til 2500 personer, oprindelig sammensat af de mest blandede og for størsteparten stærkt demoraliserede elementer, forvandlede han til en fuldkommen mønsterkoloni, hvor drukkenskab, politi, dommere, processer, fattigvæsen og privat velgørenhed var ukendte ting. Og han gjorde det simpelt hen ved at anbringe menneskene under menneskeværdige omstændigheder; navnlig gav han den opvoksende generation en omhyggelig opdragelse. Han var småbørnsskolernes opfinder og indførte dem her for første gang. Fra toårsalderen kom børnene i skole, hvor de morede sig så godt, at de næsten ikke var til at få hjem. Mens hans konkurrenter lod deres arbejdere knokle i tretten til fjorten timer dagligt, blev der i New Lanark kun arbejdet i ti og en halv time. Da bomuldskrisen tvang industrien til at ligge stille i fire måneder, fik de ledige arbejdere fortsat udbetalt den fulde løn. Samtidig havde virksomheden mere end fordoblet sin værdi og lige til det sidste afkastede den rigelig gevinst til ejerne.

Men Owen var ikke tilfreds. Den eksistens, han havde skabt for sine arbejdere, var i hans øjne endnu langt fra menneskeværdig:

»menneskene var mine slaver«.

siger han. De relativt gunstige betingelser, han havde anbragt dem under, var endnu langt fra sådan, at de tillod en alsidig og rationel udvikling af karakter og forstand, endsige en fri livsudfoldelse.

»Og dog producerede den arbejdende del af disse 2500 mennesker lige så megen virkelig rigdom til samfundet, som en befolk-

ning på 600.000 kunne have frembragt et halvt århundrede tidligere. Jeg spurgte mig selv: hvad bliver der af differencen mellem den rigdom, disse 2500 personer forbruger, og den, som de 600.000 skulle have forbrugt?»

Svaret var klart. Den var blevet anvendt til at give virksomhedens ejere fem procent i rente af anlægskapitalen, og desuden over 300.000 pd.st. (6 millioner mark) i profit. Og hvad der gjaldt for New Lanark, gjaldt i langt højere grad for alle Englands fabrikker.

»Uden denne nye rigdom, der var skabt af maskinerne, kunne krigene for at styrke Napoleon og opretholde de aristokratiske samfundsprincipper ikke have været ført. Og dog var denne nye magt frembragt af den arbejdende klasse«. (91)

Derfor måtte frugterne også tilhøre den arbejdende klasse. De enorme nye produktivkræfter, der hidtil kun havde tjent til at berige enkelte personer og undertrykke masserne, udgjorde for Owen grundlaget for en ny udformning af samfundet; de var som fælles ejendom, der tilhørte alle, bestemt til at skabe velfærd for alle.

På en sådan rent forretningsmæssig måde, man kan sige som resultat af en forretningsmands beregninger, opstod Owens kommunisme. Hele vejen igennem bibeholder den denne specielle karakter, der er orienteret mod det praktiske. I 1823 foreslog han at råde bod på Irlands elendighed ved hjælp af kommunistiske kolonier, og han forelagde komplette beregninger over anlægsomkostninger, årlige driftsudgifter og forventet afkastning. (92) I hans definitive fremtidsplan er den tekniske udarbejdelse af alle detaljer gennemført med en så grundig sagkundskab, at der selv fra en forretningsmands synspunkt ikke kan rejses mange indvendinger mod enkelthederne, når man først har accepteret Owens metode for en samfundsreform.

Overgangen til kommunismen blev vendepunktet i Owens liv. Så længe han blot havde optrådt som filantrop, havde han ikke høstet andet end rigdom, bifald, ære og berømmelse. Han var den mest populære mand i Europa. Ikke blot hans standsfæller, men også statsmænd og fyrster lyttede velvilligt til ham. Men da han trådte frem

med sine kommunistiske teorier, skete der et brat omsving. Det forekom ham, at der fandtes tre store forhindringer, som fremfor alt spærrede vejen for en samfundsreform: privatejendommen, religionen og den nuværende form for ægteskab. Han vidste udmærket, hvad der ventede ham, hvis han gik til angreb mod disse institutioner: bandlysning fra det officielle samfunds side, tab af hans sociale position. Men det afholdt ham ikke fra at angribe dem hensynsløst, og det han havde forudset skete. Ud-stødt af det officielle samfund, tiet ihjel af pressen, forarmet som følge af fejlslagne kommunistiske eksperimenter i Amerika, som han havde ofret hele sin formue på, henvendte han sig direkte til arbejderklassen, og i arbejderklassens midte fortsatte han sit virke endnu i 30 år. Alle sociale bevægelser, alle virkelige fremskridt, der er sket i England til gavn for arbejderklassens interesser, er knyttet til Owens navn. I 1819 vedtoges – efter fem års anstrengelser fra hans side – den første lov, der begrænser kvinders og børns arbejde i fabrikkerne. (93) Det var ham, der ledede den første kongres, hvor fagforeninger fra hele England forenede sig til en eneste stor faglig sammenslutning. (94) Det var ham, der – som overgang til samfundets fuldstændig kommunistiske indretning – oprettede kooperative virksomheder (konsum- og produktionskooperativer), som siden da i det mindste har leveret det praktiske bevis for, at både købmanden og fabrikanten er personer, der let kan undværes. Han skabte også arbejdsbasarerne, institutioner til udveksling af arbejdsprodukter ved hjælp af en slags papirpenge, hvor regneenheden er en arbejdstime. Disse institutioner måtte nødvendigvis lide skibbrud, men de antciperede fuldstændig Proudhons langt senere idé om en byttebank (95); de adskilte sig dog fra denne ved, at de ikke blev opfattet som universalmedicin mod alle samfundets skavanker, men kun som et første skridt mod en langt mere radikal omdannelse af samfundet.

Dette er altså de mænd, den suveræne hr. Dühring med foragt ser ned på fra toppen af sin »endegyldige inappellable sandhed« – en foragt, som vi har givet nogle ek-

sempler på i indledningen. Og i én henseende er denne foragt ikke uden skellig grund: den beror nemlig i det væsentlige på en i sandhed forfærdende uvidenhed, hvad angår de tre store utopisters værker. Således siger han f.eks. om Saint-Simon, at

»hans grundtanke i det væsentlige var træffende, og bortset fra nogle ensidigheder leverer den endnu i dag retningsgivende tilskyndelser til reale udformninger«.

På trods af, at hr. Dühring faktisk synes at havde haft enkelte af Saint-Simons værker mellem hænderne, leder vi dog forgæves på de pågældende 27 tryksider efter Saint-Simons »grundtanker«, ligesom vi tidligere har måttet lede forgæves efter, hvad Quesnays økonomiske tableau »betyder for Quesnay selv«. Sluttelig må vi lade os nøjes med den frase, at

»Saint-Simons hele idéverden var behersket af imaginationen og den filantropiske affekt... med den for ham karakteristiske over-spændthed«.

Af Fourier kender og behandler han kun hans fremtidsfantasier, der er udpenslet med alle mulige romanagtige detaljer, og det er naturligvis »langt vigtigere« for at kunne fastslå hr. Dührings uendelige overlegenhed over Fourier – i stedet for at undersøge, hvordan Fourier »lejlighedsvis prøver at kritisere de virkelige tilstande«. Lejlighedsvis! På næsten hver eneste side i Fouriers værker gnistrer det af satire og kritik, rettet mod den så højt besungne civilisations elendigheder. Det er som om man ville sige, at hr. Dühring kun »lejlighedsvis« udnævner hr. Dühring til alle tiders største tænker. Og hvad endelig angår de 12 sider, der er viet Robert Owen, så har hr. Dühring ingen anden kilde at holde sig til end en miserabel biografi, forfattet af spidsborgeren Sargant, der heller ikke kendte noget til Owens vigtigste skrifter – om ægteskabet og de kommunistiske institutioner. (96) Hr. Dühring kan derfor driste sig til den påstand, at man hos Owen »ikke kan forudsætte en beslutsom kommunisme«. Hvis hr. Dühring blot en eneste gang havde haft Owens værk »Book of the New Moral World« i hånden, så ville han deri have fundet rene ord, ikke blot om den mest

beslutsomme kommunisme, med lige arbejdspligt og lige ret til produktet – lige, men i forhold til alderen, som Owen altid tilføjer – men også en klart opridset bygning af fremtidens kommunistiske fællesskab, med grundrids, opstalt og set oppefra i fugleperspektiv. Men når man – sådan som hr. Dühning gør det – begrænser det »umiddelbare studium af skrifter, forfattet af repræsentanter for den socialistiske idéverden« til et kendskab til titlen og allerhøjest *mottoet* for nogle få af disse skrifter, så bliver der naturligvis ikke andet tilbage end den slags pjattede og frit opfundne påstande. Owen ikke blot prædikede en »beslutsom kommunisme«, han praktiserede den også i fem år (sidst i 30'erne og først i 40'erne) i kolonien Harmony Hall i Hampshire og dér lod kommunismen ikke noget tilbage at ønske i beslutsomhed. (97) Jeg har selv kendt flere forhenværende deltagere i dette kommunistiske mønsterekperiment. Men Sargant ved absolut intet om alt dette eller om Owens virksomhed mellem 1836 og 1850 i det hele taget, og derfor forbliver også hr. Dühnings »dybtgående historieskrivning« i bælgmørk uvidenhed. Hr. Dühning betegner Owen som »i enhver henseende et sandt uhyre af påtrængende filantropi«. Men når den samme hr. Dühning vil belære os om indholdet i bøger, hvis titel og motto han næppe selv kender, så må vi ingenlunde sige om ham, at han er »i enhver henseende et sandt uhyre af påtrængende uvidenhed«; i vores mund ville det jo være »udskældning«.

Vi har set, at utopisterne var utopister, fordi de ikke kunne være andet i en tid, hvor den kapitalistiske produktion var så svagt udviklet. De var tvunget til at konstruere elementerne til et nyt samfund ud af hovedet, fordi disse elementer endnu ikke fremtrådte synligt for alle i det gamle samfund, de måtte med hensyn til grundtrækkene i deres nye konstruktion nøjes med en appel til fornuften, netop fordi de endnu ikke kunne appellere til den samtidige historie. Men når hr. Dühning nu, næsten firs år senere, betræder scenen og gør krav på at udvikle et »retningsgivende« system for en ny samfundsorden, ikke ud af det foreliggende, historisk udviklede materiale og som

dets nødvendige resultat, men nej, ud af sit suveræne hoved, ud af sin fornuft, der går svanger med endegyldige sandheder, så er han, der overalt kan lugte epigoner, selv kun en epigon af utopisterne, den nyeste utopist. Han kalder de store utopister for »sociale alkymister«. Det får være. Alkymien var i sin tid en nødvendighed. Men siden hin tid har storindustrien udviklet de modsigelser, der slumrede i den kapitalistiske produktionsmåde, til så skrigende modsætninger, at det nu så at sige er til at tage og føle på, hvordan sammenbruddet for denne produktionsmåde nærmer sig. De nye produktivkræfter kan kun bevares og udvikles, hvis der indføres en ny produktionsmåde, der svarer til deres nye nuværende udviklingstrin, og kampen mellem de to klasser, som den herskende produktionsmåde har frembragt og reproducerer i stadig skærpet modsætning, har grebet alle civiliserede lande og bliver voldsommere for hver dag. Der er også allerede vundet indsigt i denne historiske sammenhæng, i betingelserne for den omformning, der er blevet nødvendig, og i de lige så nødvendige grundtræk for denne omformning. Og når nu hr. Dühring – i stedet for at benytte det foreliggende historiske materiale – fabrikker et nyt utopisk samfundssystem ud af sin allerhøjeste hjernebælte, så bedriver han ikke blot »social alkymi« slet og ret. Han opfører sig snarere som en mand, der i dag – efter at den moderne kemi og dens love er opdaget og fastslået – vil genoplive den gamle alkymi og prøver at benytte atomvægten, molekyleformlerne, atomernes valens, krystallografien og spektralanalysen til et eneste formål – at opdagge *De Visés Sten*.

II. Lidt om teorien

Den materialistiske historieopfattelse går ud fra den tese, at produktionen og næst efter produktionen udvekslingen af dens produkter er grundlaget for enhver samfundsorden. I ethvert samfund, der optræder i historien, retter produkternes fordeling og hermed den sociale strukturering i klasser og stænder sig efter, hvad og hvordan der

produceres, og hvordan det producerede udveksles. De grundlæggende årsager til alle samfundsmæssige forandringer og politiske omvæltninger er altså ikke at finde i menneskenes hoveder, i deres voksende erkendelse af den evige sandhed og retfærdighed, men i forandringer i måden at producere og udveksle på; de er ikke at finde i den pågældende epokes *filosofi*, men i dens *økonomi*. Den vågnende erkendelse af, at de bestående indretninger er fornuftsstridige og uretfærdige, at »fornuft bli'r vås, velgernerig plage« [citater fra Goethes »Faust«, 1. del], er kun et ydre tegn på, at der i det skjulte er foregået forandringer, som ikke længere er i overensstemmelse med den samfundsmæssige orden, der er tilpasset de tidligere økonomiske betingelser. Dermed er det tillige sagt, at de midler, der skal til for at overvinde de uheldige tilstande, som man har fået øjnene op for, også må være til stede i de forandrede produktionsforhold selv – mere eller mindre veludviklet ganske vist. Disse midler skal altså bestemt ikke opfindes ud af hovedet, men opdages i produktionens givne materielle kendsgerninger ved hjælp af hovedet.

Hvordan forholder det sig altså med den moderne socialisme ?

Det indrømmes nu stort set af alle, at den bestående samfundsorden er skabt af den klasse, der i dag er den herskende, nemlig bourgeoisiet. Den produktionsmåde, der er karakteristisk for bourgeoisiet og siden Marx betegnes med navnet den kapitalistiske produktionsmåde, kunne ikke forliges med de lokale privilegier og standsprivilegier og heller ikke med de gensidige personlige bånd, der kendetegnede den feudale samfundsformation. Bourgeoisiet knuste det feudale system og oprettede på dets ruiner den borgerlige samfundsforfatning – et rige med fri konkurrence, fri bevægelighed, ligeberettigelse for alle vareejere og hvad der ellers kan nævnes af borgerlige herligheder. Den kapitalistiske produktionsmåde kunne nu udfolde sig frit. Produktivkræfterne, der var blevet til under ledelse af bourgeoisiet, udviklede sig med hidtil uset hastighed og i hidtil uhørt målestok, siden dampkraften og de nye maskiner havde forvandlet den gamle manufaktur til stor-

industri. Men ligesom i sin tid manufakturen og det håndværk, der havde udviklet sig videre under dens indvirkning, kom i konflikt med de feudale laugsbånd, så kommer storindustrien, når den er fuldt udviklet, i konflikt med de skranker, som den kapitalistiske produktionsmåde holder den indespærret i. De nye produktionskræfter* er allerede vokset fra den borgerlige form, hvori de anvendes. Denne konflikt mellem produktionskræfter og produktionsmåde er ikke en konflikt, der er opstået i menneskenes hoveder som f.eks. konflikten mellem den menneskelige arvesynd og den guddommelige retfærdighed; men den eksisterer i reale kendsgerninger, objektivt, uden for os, uafhængigt også af de menneskers vilje og opførelse, som har frembragt den. Den moderne socialisme er ikke andet end en refleks i tankernes verden af denne faktiske konflikt, dens idémæssige genspejling i første række i hovederne på den klasse, der direkte lider under den, nemlig arbejderklassen.

Hvori består denne konflikt?

Forud for den kapitalistiske produktion, altså i middelalderen, fandtes der overalt småproduktion, baseret på de arbejdendes privateje af deres produktionsmidler: landbrug med små bønder – frie eller livegne – byernes håndværk. Arbejdsmidlerne – jorden, landbrugsredskaber, værksted, værktøj – var arbejdsmidler for den enkelte, altså nødvendigvis af ringe omfang, dværgagtige, begrænsede. Men netop derfor tilhørte de også som regel producenten selv. At koncentrere disse opsplittede, snævre produktionsmidler, at udvikle dem, at forvandle dem til nutidens effektive løftestænger for produktionen – det var netop den historiske rolle, der tilfaldt den kapitalistiske produktionsmåde og dens bærer, bourgeoisiet. Marx har i fjerde afsnit af »Kapitalen« [Marx, »Kapitalen«, 1. bog 2, s. 470 til 1. bog, 3, s. 720] udførligt skildret, hvordan dette er foregået historisk siden det 15. århundrede, nem-

* Oprindeligt skriver Engels »produktionskræfter«. Fra 1894-udgaven retter han det – alle andre steder end netop her – til »produktivkræfter«. – Red.

lig i tre trin: simpel Kooperation, manufaktur og storindustri. Men som det er påvist sammesteds, kunne bourgeoisie ikke forvandle de begrænsede produktionsmidler til vældige produktionskræfter uden samtidig at forvandle dem fra den enkeltes produktionsmidler til *samfundsmæssige* produktionsmidler, der kun kan anvendes af et *stort antal mennesker i fællesskab*. I stedet for spinderokken, håndvæven og smedehammeren fik man spindemaskinen, den mekaniske vævestol, damphammeren. I stedet for værkstedet fik man fabrikken, der kræver, at hundreder og tusinder af mennesker arbejder sammen i fællesskab. Og som produktionsmidlerne forvandlede, forvandlede også produktionen selv fra at være en række individuelle handlinger til en række samfundsmæssige handlinger, og produkterne fra at være den enkeltes produkter til samfundsmæssige produkter. Garnet, stofferne, metalvarerne, der nu kom ud fra fabrikken, var mange arbejders fælles produkter; de måtte gå gennem mange hænder i en bestemt rækkefølge, før de var færdige. Ingen enkelt person kunne sige om dem: Dette har jeg lavet, det er mit produkt.

Men overalt hvor arbejdets naturgroede arbejdsdeling i samfundet er produktionens grundform, antager produkterne form af *varer*; deres indbyrdes udveksling – køb og salg – sætter de enkelte producenter i stand til at tilfredsstille deres mangfoldige behov. Sådant foregik det i middelalderen. Bonden solgte f.eks. landbrugsprodukter til håndværkeren og købte for dem håndværksprodukter af håndværkeren. I dette samfund af enkeltproducenter, vareproducenter, indsneg der sig nu en ny produktionsmåde. Midt i den naturgroede *planløse* arbejdsdeling, som herskede i hele samfundet, indførte den en *planmæssig* form for arbejdsdeling, som var organiseret på den enkelte fabrik; ved siden af den *individuelle* produktion optrådte den *samfundsmæssige* produktion. Begges produkter blev solgt på det samme marked, altså til nogenlunde samme pris. Men den planmæssige organisation var mere effektiv end den naturgroede arbejdsdeling; de samfundsmæssigt arbejdende fabrikker fremstillede deres produkter billi-

gere end de isolerede småproducenter. På det ene felt efter det andet bukkede enkeltproduktionen under; den samfundsmæssige produktion revolutionerede hele den gamle produktionsmåde. Men dens revolutionære karakter blev ikke erkendt; tværtimod blev den indført som et middel til at hæve og fremme vareproduktionen. Den opstod i direkte tilknytning til bestemte, allerede eksisterende faktorer for vareproduktion og vareudveksling: købmandskapital, håndværk, lønarbejde. Og fordi den selv optrådte som en ny form for vareproduktion beholdt vareproduktionens tilegnelsesformer også fortsat gyldighed for den.

Det spørgsmål, hvem arbejdets produkt skal tilhøre, kunne slet ikke opstå i vareproduktionen, som den havde udviklet sig i middelalderen. Den enkelte producent havde fremstillet produktet, som regel af råstof, der tilhørte ham, som han ofte selv havde frembragt, med egne arbejdsmidler og med sine egne hænder eller sin families arbejde. Han behøvede slet ikke at tilegne sig produktet, det tilhørte ham ganske af sig selv. Ejendomsretten til produkterne hvilede altså *på eget arbejde*. Selv hvor der blev anvendt fremmed hjælp, var den som regel en biting, og den var ofte forbundet med andre former for godtgørelse foruden lønnen: lærling og svend arbejdede ikke så meget for kost og løn som for at få en uddannelse, der tillod dem selv at blive mestre. Så kom koncentrationen af produktionsmidlerne i store værksteder og manufakturer, deres forvandling til – i realiteten – samfundsmæssige produktionsmidler. Men de samfundsmæssige produktionsmidler og produkter blev behandlet, som om de stadig væk var den enkeltes produktionsmidler og produkter. Hidtil havde arbejdsmidlernes ejer tilegnet sig produktet, fordi det som regel var hans eget produkt og fremmed hjælp til arbejdet var en undtagelse. Men nu fortsatte arbejdsmidlernes ejer med at tilegne sig produktet på trods af, at det ikke længere var *hans* produkt, men udelukkende produkt *af andres arbejde*. Sådan gik det til, at produkterne, som nu blev produceret samfundsmæssigt, ikke blev tilegnet af dem, der virkelig havde sat produktionsmidlerne i bevægelse, virkelig havde frem-

stillet produkterne, men af *kapitalisten*. Produktionsmidler og produktion har i det væsentlige antaget samfundsmæssig karakter. Men de er underlagt en tilegnelsesform, der har enkeltindviders privatproduktion som forudsætning, hvor hver enkelt ejer sit eget produkt og bringer det på markedet. Produktionsmåden bliver underlagt denne tilegnelsesform til trods for, at den ophæver dens forudsætning*. I denne modsigelse, der netop giver den nye produktionsmåde dens kapitalistiske karakter, *ligger allerede hele nutidens kollision i kim*. Jo mere den nye produktionsmåde blev dominerende i alle afgørende produktionsgrene, i alle økonomisk vigtige lande, og fortrængte enkeltproducenterne – på ubetydelige rester nær – *desto klarere måtte det komme for dagen, at samfundsmæssig produktion og kapitalistisk tilegnelse ikke kan forliges*.

Som sagt forefandt de første kapitalister lønarbejdet som noget, der allerede eksisterede i samfundet. Men lønarbejdet som undtagelse, som bibeskæftigelse, som nødhjælp, som overgangsfænomen. Landarbejderen, der fra tid til anden gik som daglejer, havde selv en smule jord, som han til nød kunne leve af. Laugsordningerne sørgede for, at svenden af i dag blev mester i morgen. Men det blev anderledes, så snart produktionsmidlerne blev forvandlet til samfundsmæssige produktionsmidler og koncentreret i kapitalisternes hænder. Den lille producents produktionsmidler blev mindre og mindre værd, og det samme gjaldt hans produkt. Han havde ingen anden udvej end at gå til kapitalisten for at få arbejds løn. Lønarbejdet, der tidligere havde været en undtagelse og en nødhjælp, blev nu reglen og grundformen for hele produktio-

* Det skulle være unødvendigt at forklare, at selv om tilegnelsesformen forbliver den samme, så bliver *karakteren* af denne tilegnelse i den ovenfor skildrede proces ikke mindre revolutioneret end produktionen selv. Om jeg tilegner mig mit eget produkt eller andre menneskers produkt, det er naturligvis to meget forskellige slags tilegnelse. Apropos: lønarbejdet, hvori hele den kapitalistiske produktionsmåde allerede findes i kim, er meget gammelt; spredt hist og her forekommer det side om side med slaveriet igennem århundrederne. Men først da de historiske betingelser var til stede, kunne kimen udvikle sig til den kapitalistiske produktionsmåde.

nen; fra at have været en bibeskæftigelse blev det nu til lønarbejderens eneste beskæftigelse. Den midlertidige lønarbejder forvandlede sig til livsvarig lønarbejder. Antallet af livsvarige lønarbejdere voksede kolossalt, fordi det feudale systems sammenbrud foregik på omtrent samme tid. Feudalherrerne havde ikke længere brug for deres væbnede følgesvende, bønderne blev fordrevet fra deres fæstegårde osv. Adskillelsen var fuldbyrdet, adskillelsen mellem produktionsmidlerne, koncentreret i kapitalisternes hænder, på den ene side, og producenterne, der var reduceret til ikke at eje andet end deres egen arbejdskraft, på den anden side. *Modsigelsen mellem samfundsmæssig produktion og kapitalistisk tilegnelse kommer for dagen som modsætning mellem proletariat og bourgeoisie.*

Vi har set, hvordan den kapitalistiske produktionsmåde indsneget sig i et samfund af vareproducenter, enkeltproducenter, hvis indbyrdes samfundsmæssige sammenhæng blev formidlet gennem udveksling af deres produkter. Men i ethvert samfund, der hviler på vareproduktion, kan man iagttage det ejendommelige forhold, at producenterne i et sådant samfund har mistet herredømmet over deres egne samfundsmæssige relationer. Hver af dem producerer for sig, med sine tilfældige produktionsmidler, for sit individuelle udvekslingsbehov. Ingen af dem ved, hvor meget af hans specielle produkt der kommer på markedet, hvor meget af det der overhovedet er brug for. Ingen af dem ved, om der findes et faktisk behov for hans produkt, om han kan dække sine omkostninger, om han overhovedet kan sælge. Der hersker anarki i samfundets produktion. Men vareproduktionen har som enhver anden produktionsform sine særegne, iboende love, der ikke kan adskilles fra den, og disse love slår igennem på trods af, i og gennem anarkiet. De kommer til syne i den eneste form for samfundsmæssig sammenhæng, der fortsat består, nemlig i udvekslingen; de gør sig gældende over for den enkelte producent som konkurrencens tvangslove. Til at begynde med er disse love ganske ukendte for producenterne selv; først lidt efter lidt og gennem lang tids erfaring opdages de af dem. De slår igennem uden og mod producenternes

vilje, altså som blindtvirkende naturlove for den specifikke produktionsform. Produktet behersker producenten.

I det middelalderlige samfund, især i de tidligste århundreder, var produktionen i det væsentlige beregnet til eget forbrug. Den tilfredsstillende i overvejende grad kun producentens og hans families eget behov. Hvor der bestod et personligt afhængighedsforhold, sådan som det var tilfældet på landet, bidrog den også til at tilfredsstille feudaltherrns behov. Der fandt altså ingen udveksling sted, og produkterne antog ikke karakter af varer. Bondefamilien producerede næsten alt hvad den havde brug for, redskaber og beklædning såvel som fødevarer. Først da man var nået så langt, at man kunne producere et overskud ud over det, som man dels selv havde brug for, dels skyldte feudaltherrn i naturalafgifter, først da producerede man også varer. Dette overskud, der indgik i den samfundsmæssige udveksling, blev udbudt til salg, blev til vare. Byens håndværkere derimod producerede fra første færd til udveksling. Men også de producerede selv en stor del af deres fornødenheder. De havde køkkenhaver og små marker, de lod deres kvæg og svin gå i byskoven, der også leverede tømmer og brænde. Kvinderne spandt hør, uld osv. Produktion med det ene formål at udveksle, dvs. vareproduktion, var kun i sin begyndelse. Følgelig begrænset udveksling, begrænset marked, stabil produktionsmåde, lokal isolation udadtil, lokal sammenslutning indadtil: landsbyfællesskabet på landet, laugene i byen.

Men vareproduktionen udvides og den kapitalistiske produktionsmåde viser sig, og nu begynder også vareproduktionens hidtil slumrende love at virke mere iøjnefaldende og med større magt. De gamle bånd blev løsnet, de gamle skranker gennembrudt, producenterne forvandlede mere og mere til uafhængige, isolerede vareproducenter. Anarkiet i den samfundsmæssige produktion kom op til overfladen og blev sat mere og mere på spidsen. Men det hovedredskab, hvormed den kapitalistiske produktion forøgede anarkiet i den samfundsmæssige produktion, var netop det modsatte af anarki: produktionens øgede organisation som samfundsmæssig produktion inden for ram-

merne af hver enkelt produktionsvirksomhed. Ved hjælp af denne løftestang gjorde den det af med den gamle fredeelige stabilitet. Hvor den blev indført i en industrigren, tålte den ingen ældre driftsform ved sin side. Hvor den tog magten over håndværket, tilintetgjorde den det gamle håndværk. Arbejdsmarken blev en slagmark. De store geografiske opdagelser og koloniseringen, der fulgte i deres kølvand, mangedoblede afsætningsmulighederne og fremskyndede håndværkets forvandling til manufaktur. Det kom til kamp, og ikke blot mellem de enkelte lokale producenter; de lokale kampe voksede til nationale, handelskrigene i det 17. og 18. århundrede. (98) Storindustrien og det nye verdensmarked har endelig gjort kampen universel, og samtidig har den fået en uhørt voldsomhed. Det er de naturlige eller selvskabte produktionsbetingelser, der afgør hvem der skal overleve i konkurrencen mellem de enkelte kapitalister såvel som mellem hele industrier og hele lande. Den svage bliver skånselsløst ryddet af vejen. Det er den darwinske kamp for individets eksistens, overført fra naturen til samfundet med potenseret raseri. Dyrrets naturtilstand fremtræder som topmålet for den menneskelige udvikling. Modsigelsen mellem samfundsmæssig produktion og kapitalistisk tilegnelse reproducerer sig som *modsatning mellem produktionens organisation på den enkelte fabrik og produktionens anarki i samfundet som helhed.*

Den kapitalistiske produktionsmåde bevæger sig i disse to fremtrædelsesformer for en modsigelse, der er den iboende ifølge selve dens oprindelse. Uden at kunne finde udvej bevæger den sig i hin »onde cirkel«, som allerede Fourier havde fået øje på. Fourier kunne ganske vist på sin tid endnu ikke se, at denne cirkel indsnævres lidt efter lidt, at bevægelsen snarere er en spiral og må nå sin ende, ligesom planeternes bevægelse, når de støder sammen med centrum. Det er den drivende kraft i det samfundsmæssige produktionsanarki, der mere og mere forvandler menneskenes store flertal til proletarer, og det er proletarernes masser, der sluttelig vil gøre ende på produktionsanarkiet. Det er den drivende kraft i det sociale

produktionsanarki, der bevirker, at de stadig mere fuldkomne maskiner i storindustrien tvinger den enkelte industrikapitalist til uafbrudt at forbedre sine egne maskiner under trussel om ellers at gå til grunde. Men mere fuldkomne maskiner, det betyder, at menneskeligt arbejde bliver overflødigt. Nye maskiner og flere maskiner betyder, at millioner af håndværkere bliver fortrængt af arbejdere, der passer maskinerne; men atter nye og bedre maskiner betyder, at også de arbejdere, der passer maskinerne, bliver fortrængt, og i sidste instans betyder det, at der frembringes et antal disponible lønarbejdere, der overstiger kapitalens gennemsnitlige beskæftigelsesbehov, en sand industriel reservearmé (som jeg kaldte den allerede i 1845*), der står til rådighed i tider, hvor industrien arbejder under højtryk, men bliver kastet på gaden under den nødvendigvis følgende krise, altid en klods om benet på arbejderklassen i dens eksistenskamp mod kapitalen, en regulator, som tjener til at holde arbejdslønnen nede på det lave niveau, der svarer til kapitalens behov. Sådan går det til, at maskinen – med Marx' ord – bliver kapitalens mægtigste krigsvåben mod arbejderklassen, at arbejdsmidlerne gang på gang slår subsistensmidlerne ud af arbejderens hænder, at arbejderens eget produkt forvandles til et redskab, der skal knægte arbejderens. [Marx, »Kapitalen«, 1. bog 3, s. 628 og 694], at økonomiseren med arbejdsmidlerne fra allerførste færd samtidig bliver til den mest hensynsløse ødslen med arbejdskraften og rovdrift på arbejdsfunktionens normale forudsætninger, at maskinerne, det mægtigste middel til forkortelse af arbejdstiden, slår om i et ufejlbarligt middel til at forvandle arbejderens og hans families samlede levetid til disponibel arbejdstid for kapitalens værdiøgning. Sådan går det til, at nogle må forslæbe sig for at skabe forudsætningerne for at andre kan være uden beskæftigelse, og at storindustrien gennemtrawler hele jordkloden på jagt efter nye konsumenter, men hjemme i sit eget land begrænser massernes forbrug til det mindst mulige og dermed undergraver

* »Lage der arbeitenden Klasse in England«, s. 109 [Marx/Engels Werke, bd. 2, s. 314-315]

sit eget indre marked. »Den lov, som altid holder den relative overbefolkning, dvs. den industrielle reservearmé, i ligevægt med akkumulationens omfang og energi, lænker arbejderen fastere til kapitalen end Hefaistos' kile lænker Prometheus til klippen. Den betinger en akkumulation af elendighed, der svarer til akkumulationen af kapital. Akkumulationen af rigdom på den ene pol er således på samme tid akkumulation af elendighed, arbejdskval, slaveri, uvidenhed, brutalisering og moralsk nedværdigelse på modpolen, dvs. hos den klasse, der *producerer sit eget produkt som kapital*« [Marx, »Kapitalen«, 1. bog 4, s. 908]. Og at vente en anden produktfordeling af den kapitalistiske produktionsmåde ville være det samme som at forlange, at elektroderne i et batteri, så længe de er forbundet med batteriet, skulle lade være med at spalte vandet og udvikle ilt ved den positive pol og brint ved den negative.

Vi har set, hvordan de moderne maskiners ubegrænsede evne til forbedring som følge af samfundets produktionsnarki tvinger den enkelte industrikapitalist til uafbrudt at forbedre sine egne maskiner, at forøge deres produktivitet. En lige så bydende tvang ligger der for ham i den blotte mulighed for at udvide produktionsområdet. Storindustriens enorme ekspansionsevne – sammenlignet med den er luftarternes evne til at udvide sig den rene barneleg – træder os nu i møde som et kvalitativt og kvantitativt udvidelses*behov*, der lader hånt om ethvert modtryk. Modtrykket udgøres af konsumtionen, af afsætningen, af markederne for storindustriens produkter. Men markedernes ekspansionsevne, ekstensivt såvel som intensivt, styres af helt andre love, der virker med betydelig mindre stryke. Markedernes ekspansion kan ikke holde trit med produktionens ekspansion. Kollisionen er uundgåelig, og da den ikke kan skabe nogen løsning, så længe den ikke sprænger selve den kapitalistiske produktionsmåde, frembringer den en ny »ond cirkel«.

Og sandt at sige, siden 1825, da den første almindelige krise brød ud, går hele den industrielle og kommercielle verden, produktionen og udvekslingen hos samtlige civili-

serede folk medsammt deres mere eller mindre uciviliserede vedhæng totalt ud af lave omtrent hvert tiende år. Samhandelen går i stå, markederne er overfyldte, produkterne ligger hen i store mængder, men er usælgelige, konstanter har gjort sig usynlige, kreditten forsvinder, fabrikerne går i stå, de arbejdende masser må savne livsfornödenheder, fallit følger på fallit, tvangssalg på tvangssalg. Stagnationen varer i årevis, produktivkræfter såvel som produkter bortødes og ødelægges i massevis, indtil de ophobede varemængder endelig strømmer bort under større eller mindre værditab, indtil produktion og vareudveksling lidt efter lidt kommer i gang. Efterhånden sættes farten op, der sættes i trav, det industrielle trav slår over i galop, og denne går gennem et tøjlesløst parforceridt over i et fuldstændigt industrielt, kommercielt, kreditmæssigt og spekulationsmæssigt steeple-chase for endelig efter halsbrækkende spring atter at havne – i bankerottens dybe grøft. Sådan går det atter og atter. Siden 1825 har vi oplevet det hele fem gange og oplever det i dette øjeblik (1877) for sjette gang. Disse krisers karakter er så udpræget, at Fourier beskrev dem alle, da han så ramende betegnede den første som: *crise pléthorique*, overflodskrise. (99)

I kriserne kommer modsigelsen mellem samfundsmæssig produktion og kapitalistisk tilegnelse til voldsomt udbrud. Varecirkulationen er midlertidigt tilintetgjort; cirkulationsmidlet, pengene, bliver en hindring for cirkulationen; der bliver vendt op og ned på alle love for vareproduktion og varecirkulation. Den økonomiske kollision har nået sit højdepunkt: *produktionsmåden gør oprør mod udvekslingsmåden, produktivkræfterne gør oprør mod produktionsmåden, som de er vokset fra.*

Den kendsgerning, at produktionens samfundsmæssige organisation inden for fabrikken har udviklet sig og nået et punkt, hvor den ikke længere kan forliges med det produktionsanarki, der ved siden af den og oven over den hersker i samfundet som helhed – denne kendsgerning kommer til at stå klart og håndgribeligt også for kapitalisterne selv, nemlig gennem den voldsomme kapital-

koncentration, der foregår under kriserne, hvor mange store og endnu flere mindre kapitalister går fallit. Den kapitalistiske produktionsmådes samlede mekanisme svigter under presset af de produktivkræfter, den selv har frembragt. Den kan ikke længere forvandle hele denne masse af produktionsmidler til kapital; de ligger stille, og netop derfor må også den industrielle reservearmé ligge stille. Produktionsmidler, subsistensmidler, disponible arbejdere, alle elementer for produktionen og den almindelige rigdom er til stede i overflod. Men »overfloden bliver kilde til nød og mangel« (Fourier). Det er netop denne overflod, der forhindrer, at produktions- og subsistensmidler forvandles til kapital. I det kapitalistiske samfund kan produktionsmidlerne ikke sættes i gang, hvis de ikke først er forvandlet til kapital, til et middel, der tjener til udbytning af den menneskelige arbejdskraft. Den nødvendighed, at produktions- og subsistensmidler først må antage kapitalkarakter, står som et spøgelse mellem dem og arbejderne. Den alene forhindrer, at produktionens materielle og personlige faktorer kan finde sammen. Den alene forbyder produktionsmidlerne at fungere, den forbyder arbejderne at arbejde og leve. På den ene side bliver der således ført bevis for, at den kapitalistiske produktionsmåde mangler evnen til fremover at tage vare på disse produktivkræfter. På den anden side kræver disse produktivkræfter selv med stigende styrke, at modsigelsen må ophæves, at de må frelses fra deres kapitalegenskab, *at de faktisk anerkendes som de samfundsmæssige produktivkræfter, de er.*

Det er dette modtryk fra de enormt voksende produktivkræfter mod deres kapitalegenskab, denne voksende nødvendighed af at anerkende deres samfundsmæssige natur, der tvinger kapitalistklassen til mere og mere at behandle dem som samfundsmæssige produktivkræfter, for så vidt dette overhovedet er muligt inden for kapitalrelationen. Den industrielle højkonjunktur med dens ubegrænsede kreditoppustning og endnu mere krakket, hvor selv store kapitalistiske virksomheder ikke kan klare sig, driver dem til den form for associering [Vergesellschaftung]

af større mængder produktionsmidler, som vi møder i de forskellige former for aktieselskaber. Mange af disse produktions- og samfærdselsmidler, f.eks. jernbanerne, har på forhånd et så enormt omfang, at de udelukker enhver anden form for kapitalistisk udbytning. På et vist udviklingstrin er heller ikke denne form tilstrækkelig, den officielle repræsentant for det kapitalistiske samfund, nemlig staten, må overtage ledelsen««. Nødvendigheden af at forvandle dem til statsejendom viser sig først ved de store kommunikationsindretninger: post, telegraf, jernbaner.

Når kriserne således afslører bourgeoisiets manglende evne til at administrere de moderne produktivkræfter også fremover, så viser forvandlingen af de store produktions- og kommunikationsmidler til aktieselskaber og stats-ejendom, at bourgeoisiet faktisk kan undværes til alle formål. Alle kapitalistens samfundsmæssige funktioner bliver nu udført af lønnede funktionærer. Kapitalisten udøver ikke længere nogen samfundsmæssig aktivitet ud over at stryge fortjenesten, klippe kuponer og spekulere på børsen, hvor de forskellige kapitalister indbyrdes fratager

* *Jeg siger må.* Kun i tilfælde, hvor produktions- og kommunikationsmidlerne *virkelig* er vokset fra den privatkapitalistiske ledelse, f.eks. i form af aktieselskaber, og statsliggørelsen er en økonomisk nødvendighed, betyder den et økonomisk fremskridt; selv om den gennemføres af den nuværende stat, bliver den et nyt trin i samfundsmæssiggørelsen af alle produktivkræfter. Siden Bismarck har slået sig på en slags statsliggørelse, har der vist sig en vis falsk socialisme, som undertiden er udartet til øjentjeneri, således at man erklærer enhver statsliggørelse, også dem Bismarck laver, for socialistisk. Men hvis statsliggørelsen af tobakken var socialistisk, så kunne man uden videre regne Napoleon og Metternich for at høre med til socialismens grundlæggere. Når den belgiske stat af ganske dagligdags politiske og finansielle årsager selv byggede sine vigtigste jernbanelinjer, og når Bismarck uden økonomisk nødvendighed statsliggjorde Preussens vigtigste jernbanelinjer for at have rådighed over dem i tilfælde af krig og gøre banernes tjenestemænd til regeringens stemmekvæg og – som det vigtigste – for at skaffe sig en ny indkomstkilde, der var uafhængig af parlamentsbeslutninger, så var det ikke socialistiske skridt, hverken direkte eller indirekte, bevidst eller ubevidst. I så fald måtte man også kalde den kongelige »Seehandlung«, den kongelige porcelænsfabrik og hærens uniformskræddere for socialistiske indretninger.

hinanden deres kapitaler. Har den kapitalistiske produktionsmåde i første omgang gjort arbejdere overflødige, så gør den nu kapitalisterne overflødige og forviser dem, ligesom arbejderne, til den overflødige befolkning, dog foreløbig ikke til den industrielle reservearmé.

Men forvandlingen til aktieselskaber eller til statsejendom ophæver ikke produktivkræfternes kapitalegenskab. For aktieselskabernes vedkommende er det indlysende. Og den moderne stat er kun den organisation, som det borgerlige samfund giver sig selv for at opretholde de almene ydre betingelser for den kapitalistiske produktionsmåde og værne den mod overgreb, såvel fra arbejdernes side som fra enkelte kapitalisters side. Den moderne stat er, uanset sin statsform, i det væsentlige en kapitalistisk maskine, den er kapitalisternes stat, den ideelle totalkapitalist. Jo flere produktivkræfter den tager i sin besiddelse, desto flere statsborgere udbytter den. Arbejderne bliver ved med at være lønarbejdere, proletarer. Kapitalrelationen ophæves ikke, den bliver tværtimod sat på spidsen. Men så slår den om. Statsejendom til produktivkræfterne er ikke løsningen på konflikten, men den indeholder i sig det formelle middel, ansatspunktet til løsningen.

Denne løsning kan kun bestå i, at de moderne produktivkræfters samfundsmæssige natur faktisk bliver anerkendt og at produktions-, tilegnelses- og udvekslingsmåden bliver bragt i samklang med produktionsmidlernes samfundsmæssige karakter. Og det kan kun ske ved at samfundet åbent og uden omsvøb tager produktivkræfterne i besiddelse, fordi de er vokset fra enhver anden ledelse. Produktionsmidlernes og produkternes samfundsmæssige karakter, der i dag vender sig mod producenterne, fra tid til anden sprænger produktions- og udvekslingsmåden og slår igennem som en blind naturlov, brutalt og ødelæggende, vil da gøre sig gældende og blive anvendt fuldt ud bevidst af producenterne. Fra at være årsag til forstyrrelser og periodiske sammenbrud vil den blive forvandlet til den stærkeste løftestang for produktionen selv.

De kræfter, der er virksomme i samfundet, virker ganske som naturlove: blindt, voldsomt, ødelæggende, så læn-

ge vi ikke erkender dem og regner med dem. Men når vi først har erkendt dem, har forstået deres funktion, deres retning, deres virkninger, så afhænger det kun af os selv mere og mere at underlægge dem vores vilje og ved deres hjælp at nå vore mål. Ganske særligt gælder det om de enorme produktivkræfter, der findes i dag. Så længe vi hårdnakket vægrer os ved at forstå deres natur og deres karakter – og den kapitalistiske produktionsmåde og dens forsvarere stritter hårdnakket imod denne forståelse – så længe virker disse kræfter på trods af os, mod os, så længe behersker de os, sådan som det netop er skildret udførligt her. Men når vi først har forstået deres natur, kan de i de associerede producenters hænder forvandles fra dæmoniske herrer til villige tjenere. Det er forskellen mellem elektricitetens ødelæggende kraft i lynet under et tordenvejr og den tæmmede elektricitet i telegrafene og buelampen, forskellen mellem en ildebrand og ilden, der virker i menneskets tjeneste. Når først de eksisterende produktivkræfter behandles ifølge deres endelig erkendte natur, træder der i stedet for produktionsanarkiet i samfundet en samfundsmæssigt-planmæssig regulering af produktionen i overensstemmelse med de behov, som hvert enkelt individ og hele samfundet har; samtidig bliver den kapitalistiske tilegnelsesmåde, hvor produktet først underkuer producenten, men derefter også tilegneren, afløst af en tilegnelsesmåde, der har sit grundlag i selve de moderne produktionsmidlers natur: på den ene side direkte samfundsmæssig tilegnelse som middel til en fortsat og udvidet produktion, på den anden side direkte individuel tilegnelse som subsistens- og nydelsesmiddel.

Den kapitalistiske produktionsmåde forvandler mere og mere det store flertal af befolkningen til proletarer, og derved frembringer den den kraft, der er tvunget til at fuldbyrde denne omvæltning for ikke selv at blive ramt af tilintetgørelse. Den har en voksende tilbøjelighed til at forvandle de store kollektive [vergesellschaftete] produktionsmidler til statsejendom, og dermed viser den selv vejen til at fuldbyrde denne omvæltning. *Proletariatet sætter sig i besiddelse af statsmagten og forvandler først*

produktionsmidlerne til statsejendom. Men dermed ophæver det sig selv som proletariat, dermed ophæver det alle klasseforskelle og klasse modsætninger, og dermed også staten som stat. Det hidtidige samfund, der bevægede sig inden for klasse modsætninger, havde brug for staten, dvs. en organisation af vedkommende udbytende klasse til opretholdelse af sine ydre produktionsbetingelser, altså navnlig til med magt at holde den udbyttede klasse nede i den form for undertrykkelse, (slaveri, livegenskab eller stavnsbånd, lønarbejde) som den bestående produktionsmåde betingede. Staten var hele samfundets officielle repræsentant, dets sammenfatning i et synligt organ, men den var det kun for så vidt den var den classes stat, som på sin tid selv repræsenterede hele samfundet: i oldtiden var den de glaveejende statsborgeres stat, i middelalderen lensadelens, i vor tid bourgeoisiets. Idet den faktisk bliver hele samfundets repræsentant, gør den sig selv overflødig. Så snart der ikke mere findes nogen samfundsklasse, der skal holdes nede, så snart klasseherredømmet er fjernet, og den kamp for den enkeltes eksistens afskaffet, som opstår på grund af det hidtidige anarki i produktionen og altså de sammenstød og udskejelser, der udspringer heraf, er der ikke mere noget, der skal undertrykkes, og som kunne nødvendiggøre en særlig undertrykkelsesmagt, en stat. Den første handling, under hvilken staten virkelig optræder som repræsentant for hele samfundet – overtagelsen af produktionsmidlerne i samfundets navn – er samtidig dens sidste selvstændige handling som stat. Statsmagtens indgriben i samfundsforholdene bliver overflødig på det ene område efter det andet og sover så hen af sig selv. I stedet for hersken over personer træder nu forvaltning af ting og ledelse af produktionsprocesser. Staten bliver ikke »afskaffet«, *den dør bort*. I forhold hertil må man måle frasen om den »fri folkestet«, altså både med hensyn til dens tidsbegrænsede agitatoriske berettigelse og med hensyn til dens endelige videnskabelige utilstrækkelighed (100); det samme gælder de såkaldte anarkisters krav om, at staten skal afskaffes fra den ene dag til den anden.

Siden den kapitalistiske produktions entré i historien har det foresvævet såvel enkelte personer som hele sekter mere eller mindre klart som et fremtidsideal, at samfundet burde tage samtlige produktionsmidler i besiddelse. Men det blev først muligt, kunne først blive til en historisk nødvendighed, da de materielle betingelser for at gennemføre det var til stede. Som ethvert andet samfundsmæssigt fremskridt kan det ikke komme til udførelse alene gennem den opnåede indsigt, at eksistensen af klasser er i modstrid med retfærdigheden, med ligheden osv., eller gennem den blotte vilje til at afskaffe klasserne, kun i kraft af bestemte nye økonomiske betingelser. Opdelingen af samfundet i en udbytende og en udbyttet, en herskende og en undertrykt klasse var en nødvendig følge af produktionens tidligere ringe udvikling. Så længe det samfundsmæssige totalarbejde kun leverer et resultat, der ligger meget lidt over det, der nødvendigvis kræves til den mest nødvendige eksistens for alle; så længe arbejdet altså lægger beslag på hele arbejdstiden eller næsten hele« arbejdstiden hos det store flertal af samfundets medlemmer, så længe er samfundet nødvendigvis opdelt i klasser. Ved siden af det store flertal, der udelukkende må hellige sig arbejdet, danner der sig en klasse, der er befriet for det umiddelbart produktive arbejde og som tager sig af samfundets fælles anliggender: ledelsen af produktionsprocessen, statsanliggender, lovgivnings- og dommervirksomhed, videnskab og kunst osv. Det er altså arbejdsdelingens lov, der ligger til grund for klassesdelingen. Men det forhindrer ikke, at denne inddeling i klasser meget vel kan være gennemført ved anvendelse af vold og røveri, list og snyderi, og at den herskende klasse, når den først er kommet til magten, aldrig er gået af vejen for at befæste sin stilling på bekostning af den arbejdende klasse og forvandle den samfundsmæssige ledelse til udbytning af masserne.

Hvis inddelingen i klasser altså har en vis historisk berettigelse, så har den dog kun denne berettigelse for en vis given tidsperiode, for visse samfundsbetingelser. Den havde sit grundlag i produktionens utilstrækkelighed; den

vil blive fejlet bort i kraft af den fulde udfoldelse af de moderne produktivkræfter. I virkeligheden forudsætter samfundsklassernes afskaffelse et historisk udviklingstrin, hvor ikke blot denne eller hin, altså en bestemt herskende klasse, men eksistensen af en herskende klasse overhovedet, dvs. klasseforskellen selv, er blevet en anakronisme, er forældet. Klassernes afskaffelse forudsætter en så høj udviklingsgrad af produktionen, at en særskilt samfundsklasses tilegnelse af produktionsmidlerne og produkterne og dermed af det politiske herredømme, af monopoliet på uddannelse og på den åndelige ledelse af samfundet ikke blot er overflødig, men også økonomisk, politisk og intellektuelt en hindring for udviklingen. Dette punkt er allerede nået. Bourgeoisiets politiske og intellektuelle fallit er ikke længere nogen hemmelighed, næppe nok for det selv, og dets økonomiske fallit gentager sig regelmæssigt med ca. 10 års mellemrum. Under krisen kvæles samfundet under vægten af sine egne produktivkræfter og produkter, som det ikke kan finde anvendelse for, og står hjælpeløst over for den absurde modsigelse, at producenterne ikke har noget at konsumere, fordi der mangler konsumenter. Produktionsmidlernes ekspansionskraft sprænger de bånd, som den kapitalistiske produktionsmåde lægger på dem. Deres befrielse fra disse bånd er den eneste nødvendige betingelse for en uafbrudt, stadig hurtigere fremadskridende udvikling af produktivkræfterne og dermed en praktisk taget ubegrænset forøgelse af produktionen selv. Ikke nok hermed. Den samfundsmæssige tilegnelse af produktionsmidlerne fjerner ikke blot den hindring for produktionen, der nu findes, men også den faktiske ødslen med og ødelæggelse af produktivkræfter og produkter, der for nærværende uundgåeligt ledsager produktionen og når sit højdepunkt under kriserne. Den stiller endvidere en mængde produktionsmidler og produkter til rådighed for helheden ved at afskaffe det sindssyge luksusforbrug fra de herskende klassers og deres politiske repræsentanters side. Muligheden for ved hjælp af den samfundsmæssige produktion at sikre alle samfundsmedlemmer en eksistens, der ikke blot er materielt tilstræk-

kelig og bliver rigere for hver dag, men også garanterer dem en fuldstændig fri udvikling og anvendelse af deres fysiske og åndelige evner – denne mulighed er nu til stede for første gang, *men den er til stede**.

I og med at samfundet tager produktionsmidlerne i besiddelse, er det slut med vareproduktionen og tillige med produktets herredømme over producenten. Anarkiet i samfundets produktion afløses af en planmæssig, bevidst organisation. Kampen for den enkeltes eksistens ophører. Og først dermed udskiller mennesket sig, i en vis forstand, endeligt fra dyreriget, udtræder af de dyriske eksistensbetingelser og indtræder i virkelig menneskelige. De livsbetingelser, som omgiver menneskene og som hidtil har behersket dem, kommer nu under menneskenes herredømme og kontrol; for første gang bliver menneskene bevidste, virkelige herrer over naturen, fordi og idet de bliver herrer over deres egen samfundsmæssiggørelse [Vergesellschaftung]. Lovene for deres egen samfundsmæssige aktivitet, der hidtil stod fremmede over for dem som fremmede naturlove, der beherskede dem, anvendes og beherskes nu af menneskene med fuld sagkundskab. Menneskenes egen samfundsmæssiggørelse, der indtil nu fremstod som noget, natur og historie havde påtvunget dem, bliver nu deres egen frie handling. De objektive, fremmede magter, der hidtil har behersket historien, kommer under menneskenes egen kontrol. Først fra da af skaber menneskene selv deres historie fuldt bevidst, først fra da af får de samfundsmæssige årsager, som menneskene har sat i bevægelse, overvejende og i stadig stigen-

* Nogle tal kan give en tilnærmelsesvis forestilling om de moderne produktionsmidlers enorme ekspansionskraft, selv under kapitalistisk tryk. Efter de nyeste beregninger hos Giffen udgjorde Storbritanniens og Irlands totale rigdom i runde tal:

1814	2200 millioner pd.st.	=	44 milliarder mark
1865	6100 »	=	122 »
1875	8500 »	=	170 »

Hvad angår ødelæggelsen af produktionsmidler og produkter under kriserne, så blev alene den *tyske jernindustri*s tab under det sidste krak beregnet til 455 millioner mark (på de tyske industridrivendes anden kongres i Berlin 21. februar 1878)

de grad de af dem tilsigtede virkninger. Det er springet fra nødvendighedens rige ind i frihedens rige.

Det er det moderne proletariats historiske kald at gennemføre denne verdensbefriende gerning. Den videnskabelige socialisme er den proletariske bevægelses teoretiske udtryk. Det er dens opgave at udforske de historiske betingelser for denne proces og dermed selve dens natur, og således at give den klasse, der er kaldet til handling, men som i dag er undertrykt, bevidstheden om betingelserne for og naturen af denne dens egen handling.

III. Produktion

Efter alt hvad der er gået forud, vil det næppe undre læseren at erfare, at den fremstilling af socialismens grundtræk, der er givet i det foregående kapitel, aldeles ikke er efter hr. Dührings hoved. Tværtimod. Han må slynge den i afgrunden, hvor al forvorpenshed hører hjemme, ned til de øvrige »bastarder af historisk og logisk fantasti«¹, »forvirrede forestillinger«, »konfuse tågetanker«² osv. For ham er socialisme jo ingenlunde et nødvendigt resultat af nutidens groft-materielle økonomiske betingelser, hvor det kun gælder om at komme til »fodertruget«, eller af den historiske udvikling. Han har noget meget bedre at byde på. Hans socialisme er en endegyldig inappellabel sandhed:

den er »samfundets naturlige system«, den har sine rødder i »retfærdighedens universelle princip«,

og hvis han ikke kan komme udenom at tage notits af de eksisterende tilstande, der er skabt af den hidtidige syndige historie – og det må han jo gøre for at kunne forbedre dem – så må det nærmest anses for at være en ulykke for retfærdighedens rene princip. Sin egen socialisme skaber hr. Dühring ligesom alt andet formedelst sine to famøse mænd. I stedet for som hidtil at lade disse to marionetter spille herre og træl, opfører de nu til en afveksling spillet om ligeberettigelsen – og den Dühringske socialisme er fiks og færdig i sit grundlag.

Herefter siger det sig selv, at de periodiske industrielle

kriser hos hr. Dühring ingenlunde har den historiske betydning, som vi måtte tillægge dem.

Hos ham er kriserne kun lejlighedsvis afvigelse fra »normaliteten«, og de giver allerhøjest anledning til »udfoldelse af en mere velreguleret orden«. Den »sædvanlige måde« hvorpå man plejer at forklare kriserne som følge af overproduktion, er slet ikke nok for hans »mere eksakte opfattelse«. Ganske vist kan en sådan forklaring være »tilladelig for specielle kriser på særlige områder«. Således kan f.eks. »en overfyldelse af bogmarkedet« forklares med »udgivelse af værker, der pludselig bliver frigivet til genoptryk og er velegnede til masseafsætning«.

Hr. Dühring kan dog lægge sig til at sove i tryk forvisning om, at hans udødelige værker aldrig vil anstifte en sådan ulykke i verden.

For de store kriser gælder det imidlertid, at det ikke er overproduktionen, der »til sidst gør kløften mellem forråd og afsætning så kritisk bred«, men derimod den omstændighed, »at folkets konsumtion står tilbage... at der findes en kunstig frembragt underkonsumtion... at *folkebehovet*« (!) »forhindres i sin naturlige vækst«.

Og til denne sin kriseteori har han da også til alt held fundet en discipel.

Desværre er massernes underkonsumtion, massekonsumtionens indskrænkning til det, der er strengt nødvendigt til underhold og forplantning, ikke noget nyt fænomen. Den har eksisteret, så længe der fandtes udbytende og udbyttede klasser. Selv i de perioder i historien, hvor massernes stilling var forholdsvis gunstig, f.eks. i England i det 15. århundrede, var underkonsumtion deres lod. De var meget langt fra at råde over deres eget årsprodukt til forbrug. Underkonsumtion har altså været et konstant historisk fænomen i årtusinder; men den almindelige afsætningsstagnation, der skyldes produktionsoverskud og kommer til udtryk i kriserne, er først kommet til syne i de sidste halvtreds år. Man må altså være i besiddelse af hele hr. Dührings vulgærøkonomiske overfladiskhed for at forklare den nye kollision med det årtusinder gamle fænomen, underkonsumtionen, og ikke med det *nye* fænomen, nemlig overproduktionen. Det er som om man i matematikken ville forklare det ændrede forhold mellem to

størrelser, en konstant og en variabel, med at den konstante forbliver konstant og ikke med at den variable forandrer sig. Massernes underkonsumtion er en nødvendig betingelse for alle samfundsformationer, der beror på udbytning, altså også den kapitalistiske. Massernes underkonsumtion er også en forudsætning for kriserne, og den rolle, den spiller i dem, er for længst erkendt og anerkendt. Men det siger ikke noget om årsagerne til, at vi i dag har kriser, lige så lidt som det siger noget om årsagerne til, at de ikke fandtes tidligere.

Hr. Dühring har i det hele taget besynderlige forestillinger om verdensmarkedet. Vi har set, hvordan han – som den vaskeægte tyske litterat, han er – prøver at forestille sig virkelige industrielle kriser som kriser på bogmarkedet i Leipzig, kriser der kun eksisterer i hans indbildning; han forestiller sig stormen på verdenshavet som en storm i et glas vand. Endvidere indbilder han sig, at produktionen, som den i dag foregår i kapitalistiske virksomheder,

»med hensyn til afsætningen hovedsagelig må dreje sig om de *besiddende klasser selv*«.

Det forhindrer ham dog ikke i, kun 16 sider længere fremme, på den velkendte måde at erklære jern- og bomuldsindustrien for de afgørende moderne industrier, altså netop de to industrigrene, hvis produkter kun for en forsvindende lille dels vedkommende konsumeres af de besiddende klasser, og som fremfor alt er beregnet for massekonsumtion. Lige meget, hvor vi vender os hen, finder vi hos ham ikke andet end den samme tomme og selvmodsigende snakken frem og tilbage. Men lad os tage et eksempel fra bomuldsindustrien. I den forholdsvis lille by Oldham – en ud af et dusin byer med 50.000 til 100.000 indbyggere, der ligger omkring Manchester og beskæftiger sig med bomuldsindustri – i denne by er antallet alene af spindler, der spinder det ene nummer 32, på de fire år fra 1872 til 1875 vokset fra 2½ til 5 millioner, så at der i én enkelt middelstor by i England findes lige så mange spindler, der spinder et bestemt nummer, som hele den tyske bomuldsindustri, Elsass indbefattet, overhovedet

ejer. I de øvrige grene af bomuldsindustrien og i alle de egne af England og Skotland, hvor bomuldsindustrien er udbredt, er udvidelsen antageligvis foregået i omtrent samme tempo og omfang. Der hører således en stærk dosis dybt original uforsømmethed til for at forklare den øjeblikkelige totale stagnation i afsætningen af bomulds-garner og -stoffer med de engelske massers underkonsumtion i stedet for med de engelske bomuldsfabrikanter overproduktion.*

Nok om det. Man mundhugges ikke med folk, der er så uvidende i økonomi, at de kan finde på at opfatte bogmarkedet i Leipzig som et marked i moderne industriel forstand. Lad os blot konstatere, at hr. Dühring endvidere angående kriserne kan meddele os, at det her ikke drejer sig om andet end

»et sædvanligt spil mellem overanspændthed og afmatning«, at overspekulationen »ikke alene stammer fra den planløse ophobning af private virksomheder«, men at også »de enkelte virksomhedsejeres forhastede dispositioner og mangel på personligt overblik må regnes med blandt årsagerne til, at der opstår et overudbud«.

Og hvad er så igen »årsagen til at der opstår« forhastede dispositioner og mangel på personligt overblik? Netop den samme planløshed i den kapitalistiske produktion, der viser sig i den planløse ophobning af private virksomheder. At lade økonomiske kendsgerninger antage form af en moralsk bebrejdelse og derefter tro, at man har opdaget en ny årsag, det er netop også en »meget forhastet disposition«.

Dermed vil vi forlade kriserne. I forrige kapitel har vi påvist, hvordan den kapitalistiske produktionsmåde nødvendigvis frembringer dem. Vi har også påvist deres betydning som kriser for denne produktionsmåde selv, som tvangsmiddel for den samfundsmæssige omvæltning. Vi behøver derfor ikke at spilde flere ord på at imødegå hr. Dührings fladbundede betragtninger angående denne gen-

* Krisernes forklaring med underkonsumtion stammer fra Sismondi; hos ham har den endnu en vis mening. Fra ham har Rodbertus lånt den, og hos ham har hr. Dühring på sin vante forfladigende facon skrevet den af.

stand. Lad os gå over til hans positive skaberværk, til »samfundets naturlige system«.

Dette system, der bygger på »retfærdighedens universelle princip« og derfor er ganske uafhængigt af hensyn til plagsomme materielle kendsgerninger, består af en føderation af erhvervskommuner. Imellem dem er der

»fri bevægelighed for og tvungen optagelse af nye medlemmer ifølge bestemte love og administrationsformer«.

Erhvervskommunen selv er fremfor alt

»en omfattende skematisme af verdenshistorisk rækkevidde«, og går langt ud over de »vildfarende halvheder«, som man f.eks. finder hos en vis Marx. Den betyder »et fællesskab af personer, der er forbundet gennem deres offentlige råderet over et jordareal og over en gruppe produktionsvirksomheder til fælles aktivitet og fælles deltagelse i afkastningen«. Den offentlige ret er en »ret over genstanden... i den betydning, at den er *et rent publicistisk forhold til naturen* og til produktionsindretningerne«.

Hvad alt dette egentlig skal betyde, det må fremtidsjuristerne i erhvervskommunen bryde deres stakkels hjerter med. Vi opgiver ethvert forsøg i så henseende. Vi får kun så meget at vide, at

det ingenlunde er ensbetydende med »arbejdersammenslutningers korporative ejendomsret«, som ikke ville udelukke indbyrdes konkurrence og endog lønudbytning.

Ved denne lejlighed ymtes der lidt om, at

forestillingen om en »fællesejendom«, sådan som den findes hos Marx, »i det mindste er uklar og betænkelig, da denne fremtidsforestilling altid får udseende af, at den ikke betyder andet end arbejdergruppernes korporative ejendom«.

Det er atter en af hr. Dührings sædvanlige »små grimme unoder«, nemlig at pådutte andre noget de ikke har sagt; »til deres vulgære væsen« ville (som han selv udtrykker det) »kun det vulgære ord flabet være passende«. Her er der tale om en usandhed, totalt grebet ud af luften ligesom en anden af hr. Dührings opfindelser, nemlig at fællesejendommen hos Marx skulle være »individuel og tillige samfundsmæssig ejendom«.

Så meget synes i hvert fald at være klart: erhvervskommunens publicistiske ret til sine arbejdsmidler er en eks-

klusiv ejendomsret, i det mindste i forhold til enhver anden kommune og også i forhold til samfundet og staten.

Den skal ikke have magt til »udadtil... at virke begrænsende, thi imellem de forskellige erhvervskommuner er der fri bevægelighed for og tvungen optagelse af nye medlemmer ifølge bestemte love og administrationsnormer... på lignende måde... som i dag tilhørsforholdet til en bestemt politisk enhed og deltagelse i det økonomiske tilhørsforhold i kommunale rammer«.

Der vil altså være rige og fattige erhvervskommuner, og udligningen sker gennem en sammenstimlen af befolkningen i de rige og fraflytningen fra de fattige kommuner. Mens hr. Dühring altså vil fjerne konkurrencen mellem de enkelte kommuner med hensyn til produkterne gennem en national organisation af handelen, så lader han ganske roligt konkurrencen om producenterne fortsætte. Tingene unddrages konkurrencen, menneskene er fortsat underlagt konkurrencen.

Imidlertid er vi endnu meget langt fra at være kommet til klarhed over, hvad der menes med den »publicistiske ret«. To sider længere fremme forklarer hr. Dühring os:

Handelskommunen rækker »foreløbig så langt som det politisk-samfundsmæssige område, hvis medlemmer er sammenfattet til et enkelt retssubjekt, der i denne egenskab har rådighed over jorden, boligerne og produktionsindretningerne«.

Det er altså alligevel ikke den enkelte kommune, som har rådigheden, men hele nationen. Den »offentlige ret«, »retten over genstanden«, det »publicistiske forhold til naturen« osv. er altså ikke blot »i det mindste uklart og betænkeligt«, men er direkte i modstrid med sig selv. Her er der faktisk, i det mindste for så vidt hver enkelt erhvervskommune ligeledes er et retssubjekt, tale om en »individuel og tillige samfundsmæssig ejendom«, og denne »tågede og tvetydige skabning« møder vi igen kun hos hr. Dühring selv.

I hvert fald råder erhvervskommunen over sine arbejdsmidler til produktionsformål. Hvordan går denne produktion for sig? Efter alt, hvad vi erfarer hos hr. Dühring, sker det i gammel stil,- blot med den forskel, at kommu-

nen træder i stedet for kapitalisten. Vi får allerhøjest at vide, at valget af erhverv nu er frit for hver enkelt og at der består samme forpligtelse for alle til at arbejde.

Grundformen for al hidtidig produktion er arbejdets deling, dels inden for samfundet, dels inden for hver enkelt produktionsindretning. Hvordan forholder den dühringske »socialitet« sig til arbejdsdelingen?

Den første store samfundsmæssige arbejdsdeling er adskillelsen mellem by og land.

Skal man tro hr. Dühring, så er denne antagonisme »ifølge sagens natur... uundgåelig«. Men »det er overhovedet betænkeligt at forestille sig kløften mellem landbrug og industri... som uovervindelig. I virkeligheden består der allerede en vis grad af stabilitet i overgangen, og der er grund til at tro, at den vil blive forøget betydeligt i fremtiden«. Allerede nu har nemlig to industrier skudt sig ind i agerbruget og den landlige bedrift: »i første række brændevinsbrænderiet og dernæst fremstillingen af roesukker... Spiritusfremstillingen er af en sådan betydning, at man lettere kan overvurdere end undervurdere den«. Og »hvis det kunne tænkes, at der som følge af opdagelser af den ene eller anden art opstod en større kreds af industrier af en sådan beskaffenhed, at der forelå en nødvendighed af at anbringe virksomhederne på landet og knytte dem umiddelbart til produktionen af råstofferne, så ville modsætningen mellem land og by blive svækket og »det mest omfattende grundlag for civilisationens udfoldelse ville være vundet«. Imidlertid »kunne noget lignende også komme på tale ad anden vej. Foruden den tekniske nødvendighed kan der mere og mere blive tale om sociale behov, og når disse bliver retningsgivende for gruppering af de menneskelige aktiviteter, så vil det ikke længere være muligt at tilsidesætte de fordele, der resulterer af en systematisk og nær forbindelse mellem beskæftigelse på landet og udøvelsen af det tekniske forvandlingsarbejde«.

Nu er der i erhvervskommunen jo netop tale om de sociale behov, og så vil man vel få travlt med i bredfuldt mål at tilegne sig de ovennævnte fordele, der ligger i foreningen af landbrug og industri? Og hr. Dühring vil ikke undlade – med al den bredde han ynder – at oplyse os om sine »mere eksakte opfattelser« desangående? Men nej, den læser, som måske forventer sligt, bliver grundigt snydt. Alt hvad hr. Dühring har at sige om modsætningen mellem by og land i nutid og fremtid er de anførte magre og forlegne banaliteter, der endnu en gang

kredser om de steder, hvor den preussiske Landret gælder, og hvor der brændes snaps og koges roesukker.

Lad os gå over til arbejdsdelingen i særdeleshed. Herom er hr. Dühring allerede noget »mere eksakt«. Han taler om

»en person, der skal beskæftige sig *udelukkende* med *én* slags erhvervsaktivitet«. Hvis det drejer sig om indførelse af en ny produktionsgren, så er problemet simpelt hen, at der så at sige må skabes et vist antal *eksistenser, der skal vie sig til fremstillingen af netop denne artikel*, tillige med den for dem nødvendige konsumtion (!) En given produktionsgren vil i socialiteten »ikke lægge beslag på nogen stor del af befolkningen«. Og også i socialiteten findes der »*økonomiske varianter*« af mennesker, »der adskiller sig fra hinanden i deres levevis«.

Altså forbliver alting så nogenlunde ved det gamle i produktionssfæren. Ganske vist hersker der i det nuværende samfund en »falsk arbejdsdeling«; men hvori den egentlig består og hvad den skal erstattes med i erhvervskommunen, herom får vi kun at vide:

»Hvad angår de nødvendige hensyn til arbejdsdelingen selv, så har vi allerede ovenfor sagt, at de må anses for at være bragt i orden, så snart de kendsgerninger, der vedrører de forskellige naturlige anlæg og personlige evner, er taget i betragtning«.

Ved siden af evnerne gør den personlige tilbøjelighed sig gældende:

»Impulsen til opstigning til aktiviteter, der kræver mere i retning af evner og uddannelse, ville da udelukkende bero på tilbøjelighed til den pågældende beskæftigelse og glæde ved at udøve *netop denne og ingen anden ting*« (at udøve en ting, sikke et udtryk!)

Men dermed bliver kappestriden i socialiteten opmuntret,

»produktionen selv vil få interesse, og den sløve arbejdsgang, der kun regner den for et middel til gevinstformål, vil ikke længere sætte sit præg på tilstandene«.

I ethvert samfund med en spontan produktionsudvikling – og dertil hører det nuværende – er det ikke producenterne, der behersker produktionsmidlerne, men det er tværtimod produktionsmidlerne, der behersker producenterne. I et sådant samfund slår enhver ny løftestang for

produktionen nødvendigvis om og bliver et nyt middel til at gøre producenterne til produktionsmidlernes slaver. Det gælder fremfor alt om arbejdsdelingen, der indtil storindustrien blev indført har været den stærkeste løftestang for produktionen. Allerede den første store arbejdsdeling – adskillelsen mellem by og land – fordømte landbefolkningen til årtusinders fordummelse og byboerne til underkuelse under hver sit håndværk. Den tilintetgjorde grundlaget for den åndelige udvikling hos bønderne og for den legemlige hos byboerne. Når bonden tilegner sig sin jord og byboen sit håndværk, så er det nok så meget jorden, der tilegner sig bonden, og håndværket, der tilegner sig håndværkeren. Idet arbejdet opdeles, opdeles også mennesket. Alle øvrige legemlige og åndelige evner ofres til fordel for uddannelse til en eneste beskæftigelse. Denne forkrøbling af mennesket tiltager i samme grad som arbejdsdelingen, der opnår sin højeste udvikling i manufakturen. Manufakturen opspalter håndværket i dets enkelte deloperationer, overlader hver enkelt af dem til en bestemt arbejder som livsvarig beskæftigelse og lænker ham således for hele livet til en bestemt delfunktion og et bestemt værktøj. »Den forkrøbler arbejderen til en abnormitet, idet den som i et drivhus opelsker hans detaildygtighed ved at undertrykke en verden af produktive tilskyndelser og anlæg... Individet selv bliver delt, forvandlet til det automatiske drivværk for et delarbejde«, [Marx, »Kapitalen«, 1. bog 2, s. 528] – et drivværk, der i mange tilfælde først kan opnå fuldkommenhed i kraft af arbejderens bogstavelige forkrøbling, legemligt og åndeligt. Maskinerne i storindustrien degraderer arbejderen fra at være en maskine til blot at være tilbehør til en maskine. »Den livslange specialitet at føre et specialværktøj (Teilwerkzeug) bliver til den livsvarige specialitet at betjene en specialmaskine (Teilmaschine). Maskinerne bliver misbrugt til fra barnsben at forvandle arbejderen til en del af en delmaskine«. [Marx, »Kapitalen«, 1. bog 3, s. 610] Og det er ikke blot arbejderne, der som følge af arbejdets deling bliver slaver af det værktøj, de arbejder med; også de klasser, der direkte eller indirekte udbytter

arbejderne, bliver det; den tanketomme bourgeois bliver underkuet af sin egen kapital og sin egen grådighed efter profit; juristen af sine forbenede retsforestillinger, der behersker ham som en selvstændig magt; de »dannede stænder« overhovedet af de mangfoldige former for indskrænkethed og ensidighed, af deres eget fysiske og intellektuelle snæversyn, af deres forkrøbling gennem en opdragelse, der er skræddersyet til en enkelt specialitet, og af at være livsvarigt lænket til selve denne specialitet – også når denne specialitet er den rene lediggang.

Allerede utopisterne var ganske klar over virkningerne af arbejdsdelingen, over den forkrøbling, der rammer dels arbejderen, dels selve arbejdsaktiviteten, når den indskrænkes til livsvarig ensformig mekanisk gentagelse af en og samme funktion. Ophævelse af modsætningen mellem by og land kræves både af Fourier og Owen som den første betingelse for at den gamle arbejdsdeling kan ophæves i det hele taget. Hos dem begge skal befolkningen fordele sig ud over landet i grupper på 1600 til 3000; hver gruppe bebor et kæmpepalads med fælles husholdning, beliggende i centrum for dens jorderråde. Fourier taler ganske vist hist og her om byer, men disse består kun af fire eller fem sådanne paladser, der ligger nærmere sammen. Hos begge skal hvert medlem af samfundet deltage i såvel landbrug som industri. Hos Fourier er det håndværk og manufaktur, der spiller hovedrollen, hos Owen derimod er det allerede storindustrien, og han forlanger også allerede, at dampkraft og maskiner indføres i husholdningsarbejdet. Men begge kræver for såvel landbrug som industri, at hver enkelt persons virksomhed skal være så afvekslende som muligt, og tilsvarende kræver de, at ungdommen uddannes til en så alsidig teknisk virksomhed som muligt. Hos begge skal mennesket udvikle sig alsidigt gennem alsidig praktisk virksomhed, og arbejdet skal igen have den tiltrækning, det har mistet som et resultat af arbejdsdelingen; det skal i første række ske gennem denne afveksling og den tilsvarende korte varighed af den »session«, der skal vies hver enkelt slags arbejde – for at bruge Fouriers udtryk. Begge er nået langt

ud over hr. Dührings tankegang, som han har overtaget fra de udbytende klasser, der anser modsætningen mellem by og land for noget, der er uundgåeligt ifølge sagens natur, hildet i den indskrænkethed, at et vist antal »eksistenser« under alle omstændigheder må være dømt til fremstilling af én bestemt artikel, og at de »økonomiske varianter« af mennesker, der er udsondret efter deres levevis, skal gøres evige, mennesker som kun har glæde af at udøve denne ene og ingen anden ting og som altså er sunket så dybt, at de glæder sig over deres egen underkuelse og ensidighed. Hr. Dühring, der selv er helt underkuet af arbejdets deling, står som en næsvis dværg, sammenlignet med de grundlæggende tanker i selv de allerdristigste fantasier hos »idioten« Fourier, sammenlignet med selv de allerfattigste ideer hos den »rå, bovlamme og fattige« Owen.

Idet samfundet gør sig til herre over alle produktionsmidler for at anvende dem samfundsmæssigt og planmæssigt, bliver der gjort ende på menneskenes hidtidige underkuelse under deres egne produktionsmidler. Selvfølgelig kan samfundet ikke frigøre sig uden at også hver enkelt bliver gjort fri. Den gamle produktionsmåde må altså omvælttes fra grunden, og navnlig må den gamle arbejdsdeling forsvinde. I dens sted må der sættes en organisation af produktionen, hvor ingen enkelt person kan vælte sin andel i det produktive arbejde, denne naturbetingelse for den menneskelige eksistens, over på andre; på den anden side vil det produktive arbejde, i stedet for at være et middel til at underkue menneskene, blive et middel til at befri dem, idet det giver hver enkelt lejlighed til at udfolde og anvende alle sine evner, fysiske som åndelige, i alle retninger, hvor arbejdet således fra at være en byrde bliver en glæde.

I dag er dette ikke længere blot fantasi, et fromt ønske. Alene den forøgelse af produktionen, der vil være resultatet af at produktivkræfterne overføres til samfundseje og at de forhindringer og forstyrrelser, den bortødslen af produkter og produktionsmidler, der udspringer af den kapitalistiske produktionsmåde, fjernes, vil ved produktiv-

kræfternes nuværende udvikling være tilstrækkelig til at arbejdstiden for hver enkelt kan reduceres til et mål, der efter vore dages forestillinger er beskedent, forudsat at alle deltager i arbejdet.

Ophævelse af den gamle arbejdsdeling er heller ikke et krav, der kun skulle være gennemførligt på bekostning af arbejdets produktivitet. Tværtimod. Storindustrien har gjort det til en betingelse for produktionen. »Ved maskindriften er det ikke længere nødvendigt at befæste denne arbejdsdeling ved stadig at binde den samme arbejder til den samme funktion, som det er tilfældet i manufakturen. Da fabrikkens samlede bevægelse ikke udgår fra arbejderen, men fra maskinen, kan personerne stadig skifte, uden at der sker en afbrydelse i arbejdsprocessen... Den hurtighed, hvormed man lærer arbejdet ved maskinen i den unge alder, fjerner ligeledes nødvendigheden af at udanne en speciel klasse arbejdere udelukkende som maskinarbejdere«. [Marx, »Kapitalen«, 1. bog 3, s. 608-609] Men mens den kapitalistiske anvendelse af maskinerne må videreføre den gamle arbejdsdeling med dens forbenede delfunktioner, på trods af at det er blevet teknisk overflødigt, gør maskinerne selv oprør mod denne anakronisme. Storindustriens tekniske basis er revolutionær. »Ved hjælp af maskiner, kemiske processer og andre metoder revolutionerer den uafbrudt produktionens tekniske grundlag og som følge heraf arbejderens funktioner og arbejdsprocessens samfundsmæssige kombinationer. Ikke mindre uafbrudt revolutionerer den herigennem arbejdsdelingen i samfundet og kaster uden ophør mængder af kapital og arbejdere fra den ene produktionsgren til den anden. Storindustriens natur betinger derfor, at arbejdet skifter og at arbejderen og hans funktioner ikke stivner, men har evnen til alsidig bevægelse... Vi har set hvordan denne absolutte modsigelse... raser ud i en uafbrudt offerfest, med arbejderklassen som offer, i ødslen med arbejdskraft uden grænser og hærgende anarki i samfundet. Dette er den negative side. Men hvis en ændring i arbejdet nu kun sætter sig igennem som en overmægtig naturlov og med de blindt ødelæggende virkninger, en sådan lov har, når den

overalt støder på hindringer, gør storindustrien ved selve de katastrofer, den forvolder, det til et spørgsmål om liv og død, at man anerkender ændring i arbejdet og som følge heraf arbejdernes størst mulige alsidighed som en generel lov for den samfundsmæssige produktion, og at man tilpasser forholdene, så den kan realiseres på normal vis. Den gør det til et spørgsmål om liv og død at gøre mennesket disponibelt i absolut forstand for de skiftende krav, arbejdet stiller, i stedet for den uhyrlighed det er, at en arbejderbefolkning, kuert i elendighed, holdes i reserve, til disposition for kapitalens skiftende udbytningsbehov. Det bliver nødvendigt at erstatte specialindividet, der blot er en bærer af en samfundsmæssig specialfunktion, med et individ, der er udviklet på alle områder og for hvem forskellige samfundsmæssige funktioner er virksomhedsformer, der afløser hverandre«. [Marx, »Kapitalen«, 1. bog 3, s. 693-694] Storindustrien har lært os at forvandle molekylærbevægelsen, der kan frembringes så at sige overalt, til massens bevægelse og anvende den til tekniske formål, og dermed har den i betydelig grad befriet den industrielle produktion for lokale skranker. Vandkraften var lokalt betinget, dampkraften er fri. Hvis vandkraften nødvendigvis er knyttet til landet, så er dampkraften ingenlunde nødvendigvis knyttet til byen. Det er dens kapitalistiske anvendelse, der fortrinsvis koncentrerer den i byerne og omdanner fabrikslandsbyen til fabriksbyer. Men derigennem undergraver den tillige betingelserne for sin egen eksistens. Dampmaskinens vigtigste krav og hovedkravet i næsten alle storindustriens grene er forholdsvis rent vand. Men fabriksbyen forvandler alt vand til stinkende ajle. Så sandt det er, at den bymæssige koncentration er en grundbetingelse for den kapitalistiske produktion, lige så sandt er det, at den enkelte industrikapitalist altid søger bort fra de store byer, som industrien med nødvendighed har skabt, og prøver at oprette industrier ude på landet. Denne proces kan studeres i alle enkeltheder i de områder, hvor tekstilindustrien har hjemme, i Lancashire og Yorkshire; dér skaber den kapitalistiske storindustri hele tiden nye storbyer netop ved at den hele tiden flygter fra

byerne ud på landet. Noget lignende foregår i områder med metalindustri, hvor det til dels er andre årsager, der frembringer de samme virkninger.

At ophæve den moderne industris onde cirkel, denne modsigelse, der hele tiden genskabes på ny – det kan kun ske ved at industriens kapitalistiske karakter ophæves. Kun et samfund, der lader produktivkræfterne gribe harmonisk ind i hinanden efter en eneste stor plan, vil gøre det muligt for industrien at slå sig ned over hele landet i den spredning, der er bedst tilpasset til dens egen udvikling og til bevarelse resp. udvikling af produktionens øvrige elementer.

Ophævelsen af modsætningen mellem by og land er altså ikke blot mulig. Den er blevet en direkte nødvendighed for selve den industrielle produktion, ligesom den er blevet en nødvendighed for landbrugsproduktionen og desuden for det offentlige sundhedsvæsen. Kun ved en sammensmeltning af by og land kan det sikres, at den forgiftning af luften, af vandet og af jorden, der foregår i dag, standses; kun derved kan de menneskemasser, der nu hensesynger i byerne, bringes til, at deres affaldsstoffer bliver brugt til at nære planter i stedet for at nære sygdomme.

Den kapitalistiske industri har allerede gjort sig relativt uafhængig af lokale begrænsninger, der hænger sammen med, hvor råstofferne produceres. Tekstilindustrien forarbejder store mængder importerede råstoffer. Spansk jernmalm bliver forarbejdet i England og Tyskland, spansk og sydamerikansk kobbermalm bliver forarbejdet i England. Hvert kulområde forsyner et stadigt voksende industrielt opland langt ud over sine grænser. Langs hele den europæiske kyst bliver dampmaskiner drevet med engelske kul, stedvis med tyske og belgiske. Et samfund, der er befriet for den kapitalistiske produktions skranker, kan gå videre. Det frembringer en slægt af alsidigt uddannede producenter, der forstår det videnskabelige grundlag for hele den industrielle produktion; hver enkelt af dem vil have gennemgået en hel række produktionsgrene fra begyndelse til slut i praksis; men derved skabes en ny produktivkraft, der rigeligt opvejer transportarbejdet for

råstoffer og brændsel, som skal fremskaffes over større afstande.

Ophævelsen af adskillelsen mellem by og land er altså ingen utopi, heller ikke under det aspekt, at en af dens betingelser er en så vidt muligt ensartet fordeling af storindustrien over hele landet. Ganske vist har civilisationen i de store byer efterladt os en arv, som det vil koste meget tid og møje at fjerne. Men de må og vil blive fjernet, selv om det kan blive en langvarig proces. Hvilken skæbne det tyske rige af preussisk nation end måtte have i vente, så kan Bismarck gå i graven med den stolte bevidsthed, at hans kongstanke sikkert vil gå i opfyldelse: storbyernes undergang. (101)

Og nu skal man se på hr. Dührings barnlige forestilling om, at samfundet kan tage produktionsmidlerne som helhed i sin besiddelse uden grundigt at omvælte den gamle måde at producere på og fremfor alt afskaffe arbejdsdeling; som om alt var afgjort, når blot

»der tages hensyn til de naturlige anlæg og de personlige evner«,

hvorved nu som før store mængder af eksistenser forbliver underkuet af produktionen af en artikel, hele »befolkninger« optaget af en enkelt produktionsgren og menneskeheden nu som før opdelt i et antal forskellige forkrøblede »økonomiske varianter« såsom »trillebørskubbe« og »arkitekter«. Samfundet skulle være herre over produktionsmidlerne som helhed for at hver enkelt skal blive ved med at være slave af sit eget produktionsmiddel og kun have valget: *hvilket* produktionsmiddel. Og lad os så se på, hvordan hr. Dühring betragter adskillelsen mellem by og land som noget, der »ifølge sagens natur er uundgåeligt«, hvordan han kun kan få øje på et lillebitte lindrende middel, nemlig de i deres forbindelse specifikt preussiske erhvervsgræne, brændevinsbrænderiet og roesukkerproduktionen; hvordan han gør spredningen af industrien ud over landet afhængig af en eller anden slags fremtidige opdagelser og af tvangen til at knytte forarbejdelsen umiddelbart sammen med udvindingen af råstofferne – de råstoffer som allerede nu bliver forarbejdet

i stadig større afstand fra deres oprindelsessted! – og hvordan han endelig søger at skaffe sig rygdækning, idet han forsikrer, at de sociale behov dog til syvende og sidst vil gennemtvunge en forbindelse mellem landbrug og industri, endog mod de økonomiske hensyn, som om der i denne forbindelse skulle bringes et økonomisk offer!

For at se, at de revolutionære elementer, der vil fjerne den gamle arbejdsdeling medsamts dens adskillelse mellem land og by og omvælte hele produktionen, at disse elementer i kim allerede er til stede i den moderne storindustris produktionsbetingelser og kun hindres af den nuværende kapitalistiske produktionsmåde i at udfolde sig – dertil må man være i besiddelse af en noget større horisont end det beskedne område, hvor den preussiske Landret gælder, landet hvor brændevin og roesukker er de vigtigste industriprodukter, og hvor man kan studere handelskriserne på bogmarkedet! Dertil må man kende den virkelige store industri, kende dens historie og dens nuværende virkelighed, navnlig i det ene land, hvor den har sit hjemsted, og hvor den alene har nået sin klassiske udvikling: så vil man også have andet i tankerne end at forfladige den moderne videnskabelige socialisme for at bringe den ned på niveau med den *specifikt preussiske socialisme*, der er hr. Dürrings særkende.

IV. Fordeling

Vi har for længst set, at den dürringske økonomi til syvende og sidst mundede ud i denne konklusion: den kapitalistiske produktionsmåde er god nok og kan få lov at fortsætte, men den kapitalistiske fordelingsmåde er af det onde og må forsvinde. Nu finder vi, at hr. Dürring »socialitet« ikke er andet end denne konklusions gennemførelse i fantasien. Faktisk viser det sig, at hr. Dürring næsten ikke har noget at udsætte på det kapitalistiske samfunds produktionsmåde som sådan. Han vil i alt væsentligt bibeholde den gamle arbejdsdeling, og derfor har han ikke mange ord at mæle angående produktionen i

erhvervskommunen. Nu er produktionen ganske vist også et område, hvor det drejer sig om håndfaste kendsgerninger, og hvor den »rationelle fantasi« ikke rigtigt kan give efter for sine flyvegriller, fordi faren for at blamere sig ligger så snublende nær. Det er noget andet med fordelingen som jo i hr. Dührings forestilling slet ikke hænger sammen med produktionen og slet ikke er bestemt af produktionen, men af en ren viljesakt. Fordelingen er så at sige det prædestinerede felt for hans »sociale alkymister i«.

Over for den samme produktionspligt står den samme konsumtionsret, organiseret i erhvervskommunen og i handelskommunen, der sammenfatter et større antal erhvervskommuner. Her bliver »arbejde... ifølge princippet om lige vurdering byttet mod andet arbejde... Ydelse og modydelse repræsenterer her arbejdsmængdernes virkelige lighed«. Her hersker »ligestilling mellem menneskelige kræfter, hvad enten de enkelte har ydet mere eller mindre, eller de tilfældigvis ikke har ydet noget«. Thi man kan betragte alle aktiviteter, for så vidt de kræver tid og kræfter, som arbejdsydelser – altså også at spille kegler eller promenerer på strøget. Denne udveksling foregår imidlertid ikke mellem enkeltpersoner, fordi fællesskabet ejer alle produktionsmidler og altså også alle produkter, men dels mellem erhvervskommunen og dens enkelte medlemmer, dels mellem de forskellige erhvervs- og handelskøtmuner indbyrdes. »Navnlig vil de enkelte erhvervskommuner inden for deres egne rammer erstatte detailhandelen med en fuldkommen planmæssig omsætning«. På samme måde organiseres engroshandelen: »Det frie erhvervssamfunds system... bliver derfor en stor bytteindretning, hvis transaktioner fuldbyrdes på det grundlag, der er givet af de ædle metaller. Gennem indsigt i denne grundegenskabs uundgåelige nødvendighed adskiller vort skema sig fra alle de andre tågetanker, der hænger ved selv de mest rationelle former for socialistiske forestillinger, som endnu den dag i dag er i omløb«.

Erhvervskommunen skal som den, der i første omgang tilegner sig samfundsprodukterne, til dette udvekslingsformål »fastsætte en enhedspris for hver gren af artikler, svarende til de gennemsnitlige produktionsomkostninger«. »Hvad de såkaldte omkostninger i produktionen for nærværende betyder for værdi og pris, det vil...« (i socialiteten) »vurderingen af den arbejdsmængde, der skal anvendes, sørge for. Disse vurderinger, der – ifølge princippet om enhver personligheds økonomiske ligeret – sluttelig kan reduceres til hensyntagen til det deltagende antal personer, vil resultere i et prisforhold, der svarer til produktionens naturforhold og tillige til den samfundsmæssige værdiøgningsret. Produktionen

af ædelmetaller bliver på lignende måde som i dag bestemmende for pengenes værdi... Man ser heraf, at bestemmelsesgrundlag og målestok for værdierne og følgelig for det forhold, hvori produkterne udveksles med hinanden, ikke blot ikke går tabt i den ændrede samfundsforfatning, men tværtimod først bliver tilbørligt vundet«.

Den berømte »absolutte værdi« er endelig realiseret.

På den anden side vil kommunen også være nødt til at sætte den enkelte i stand til at købe de producerede artikler, idet den udbetaler hver enkelt en vis daglig, ugentlig eller månedlig pengesum, der må være ens for alle, som modydelse for vedkommendes arbejde. »Fra socialitetens standpunkt er det derfor ligegyldigt, om man siger at arbejdslønnen må forsvinde eller at den må blive den eneste form for økonomiske indtægter«. Lige løn og lige priser frembringer den »kvantitative om end ikke kvalitative lighed i konsumtionen« og dermed er »retfærdighedens universelle princip« sket fyldest i økonomisk henseende.

Hvordan skal denne fremtidsløns størrelse bestemmes? Herom fortæller hr. Dühring os kun,

at også her, som i andre tilfælde, »udveksles lige arbejde mod lige arbejde«. For seks timers arbejde vil der blive udbetalt en pengesum, som ligeledes materialiserer seks timers arbejde.

Imidlertid må »retfærdighedens universelle princip« ingenlunde forveksles med hint brutale ligemageri, som vækker borgerens vrede mod al slags kommunisme, navnlig den spontane arbejderkommunisme. Dette princip er ikke nær så ubarmhjertigt, som det gerne vil give udseende af.

De »økonomiske retskravs principielle lighed udelukker ikke, at der *frivilligt* kan føjes noget til det, retfærdigheden kræver, så at sige et udtryk for særlig anerkendelse og respekt. Samfundet ærer sig selv, idet det belønner de højere ydelser med *en beskeden ekstratildeling* til konsumtionen«.

Også hr. Dühring ærer sig selv, idet han – forenende duens enfoldighed og slangens snilde – så rørende bekymrer sig om fremtidige Dühring'ers beskedne merkonsumtion.

Hermed er den kapitalistiske fordelingsmåde endelig afskaffet. Hvis

»vi antager, at nogen under forudsætning af en sådan tilstand virkelig havde et overskud af private midler til rådighed, så ville

han ikke kunne finde nogen kapitalistisk anvendelse for dem. Ingen enkeltperson eller gruppe ville aftage dem til produktionsformål på anden måde end gennem udveksling eller køb, men der vil aldrig indtræde det tilfælde, at man betaler ham renter eller profit«. Derfor er »en arveret, svarende til lighedens princip«, tilladelig. Den er uundgåelig, fordi »en vis arveret altid nødvendigvis vil ledsage familieprincippet«. Men heller ikke arveretten vil »kunne føre til ophobning af omfattende formuer, fordi ejendomsdannelsen her aldrig mere kan have til formål at skabe produktionsmidler og rene rente-eksistenser«.

Hermed er erhvervskommunen heldigvis fiks og færdig. Lad os nu se, hvordan den fungerer.

Vi antager, at alle hr. Dührings påstande er fuldstændigt realiseret. Vi forudsætter altså, at erhvervskommunen til sine medlemmer for seks timers dagligt arbejde udbetaler en pengensum, hvori også seks timers arbejde er realiseret, lad os sige 12 mark. Vi antager endvidere, at priserne svarer nøjagtigt til værdierne, at de altså ifølge vore forudsætninger kun indbefatter omkostningerne for råstoffer, slitage på maskinerne, forbrug af arbejdsmidler og den udbetalte arbejds løn. En erhvervskommune med hundrede arbejdende medlemmer producerer hver dag varer til en værdi af 1200 mark; på et år med 300 arbejdsdage for 360.000 mark, og den udbetaler den tilsvarende sum til sine medlemmer. Hver enkelt kan gøre som han lyster med sin andel på 12 mark dagligt eller 3600 mark årligt. Ved årets slutning eller ved slutningen af et århundrede ville kommunen ikke være rigere end den var i begyndelsen. Den ville i løbet af denne tid ikke engang være i stand til at yde den beskedne ekstratildeling til hr. Dührings konsumtion, hvis den da ikke vil angribe sin beholdning af produktionsmidler. Akkumulationen er totalt glemt. Værre endnu: da akkumulationen er en samfundsmæssig nødvendighed, og da pengenes bibeholdelse repræsenterer en bekvem form for akkumulation, så opmuntrer erhvervskommunens organisation direkte sine medlemmer til privat akkumulation og fremmer derved sin egen ødelæggelse.

Hvordan skal man nu undgå denne splidagtighed i erhvervskommunens natur? Den kunne tage sin tilflugt til

den yndede »beskatning«, dvs. et pristillæg, og sælge sin årsproduktion for 480.000 mark og ikke for 360.000 mark. Men da alle andre erhvervskommuner er i samme situation og altså skulle gøre det samme, så ville hver af dem ved den indbyrdes udveksling yde lige så meget i »beskatning«, som den selv indkasserer, og »tributten« ville altså falde tilbage på dens egne medlemmer.

Eller også klarer den kort og godt problemet ved at den for seks timers arbejde udbetaler til hvert medlem mindre end produktet af seks timers arbejde, lad os sige produktet af kun fire timers arbejde, altså i stedet for 12 mark kun 8 mark dagligt, men holder varepriserne på samme niveau som før. I dette tilfælde gør den åbenlyst og direkte, hvad den i det første tilfælde prøvede at gøre skjult og ad omveje: den danner merværdi (i Marx' forstand) til et årligt beløb af 120.000 mark, idet den på aldeles kapitalistisk vis betaler medlemmerne mindre end værdien af deres ydelser og oven i købet beregner varerne, som de ikke kan købe andetsteds, til den fulde værdi. Erhvervskommunen kan altså kun komme i besiddelse af en reservefond, idet den afslører sig som et »forædlet« truck-system* på bredeste kommunistiske grundlag.

Altså et af to: Enten udveksler erhvervskommunen »lige arbejde mod lige arbejde«, og så er det ikke kommunen, men kun privatpersoner, der kan akkumulere den fond af midler, der er nødvendige for at bevare og udvide produktionen. Eller den danner en sådan fond, og så udveksler den ikke »lige arbejde mod lige arbejde«.

Sådan står det til med udvekslingens indhold i erhvervskommunen. Hvordan forholder det sig nu med dens form? Udvekslingen formidles af metalpenge, og hr. Dühring gør meget ud af denne forbedrings »historiske rækkevidde«. Men i udvekslingen mellem kommunen og dens medlemmer *er* pengene slet ikke penge, de fungerer ikke

* Truck-system kalder man i England det også i Tyskland velkendte system, hvor fabrikanterne selv opretter butikker og tvinger arbejderne til at købe deres varer i disse butikker.

som penge. De fungerer som arbejds-certifikat slet og ret, konstaterer altså kun – med Marx' ord – »producentens individuelle andel i fællesarbejdet og hans individuelle krav på den del af fællesproduktet, der er bestemt til forbrug«, og i denne funktion er de »ikke mere penge end et garderobemærke er det«. [Marx, »Kapitalen«, 1. bog 1, s. 197, note 50] De kan erstattes med et hvilket som helst tegn, sådan som Weitling ville erstatte dem med en »Kommerzbuch«, hvor der på den ene side indstemples arbejdstimer og på den anden side de til gengæld modtagne nydelser. (102) Kort sagt, i erhvervskommunens samhandel med dens medlemmer fungerer pengene simpelt hen som Owens »arbejdstimepenge«, dette »fantasi-produkt«, som hr. Dühring så fornemt ser ned på, og som han alligevel selv må indføre i sin fremtidsøkonomi. Om det tegn, der registrerer omfanget af den opfyldte »produktionspligt« og den derved erhvervede »konsumtionsret«, er en lap papir, en slags regnepenge eller en guld-mønt, er for dette formåls skyld totalt underordnet. Men aldeles ikke for andre formåls skyld, som det snart vil vise sig.

I erhvervskommunens samhandel med dens medlemmer fungerer metalpengene altså ikke som penge, men som forklædte arbejdstegn; endnu mindre udøver de deres pengefunktion i udvekslingen mellem de forskellige erhvervskommuner indbyrdes. Her er – under de af hr. Dühring givne forudsætninger – metalpenge totalt overflødige. Faktisk ville det være nok med bogføring; udvekslingen af produkter af lige arbejde mod produkter af lige arbejde foregår på en simplere måde, når man regner med arbejdets naturlige målestok: tiden, arbejdstimen som enhed, end når man først omregner arbejdstimerne til penge. Udvekslingen er i virkeligheden ren naturaløkonomi; alle merkrav udlignes let og simpelt ved hjælp af anvisninger på andre kommuner. Men hvis en kommune virkelig skulle have et underskud i forhold til andre kommuner, så kan »alt guld, der eksisterer i universet«, selv om det nok så meget skulle være »penge af natur«, ikke frelse denne kommune fra den triste skæbne

at skulle erstatte dette underskud gennem eget forøget arbejde, hvis den ikke vil komme i gældsafhængighed af andre kommuner. Læseren må i øvrigt fortsat huske på, at det slet ikke er os, der laver denne fremtidskonstruktion. Vi accepterer simpelt hen hr. Dührings forudsætninger og drager de uundgåelige slutninger af dem.

Guldet der er »penge af natur«, kan altså ikke få lov til at realisere denne sin natur, hverken i udvekslingen mellem erhvervskommunen og dens medlemmer eller i udvekslingen mellem de forskellige kommuner indbyrdes. Alligevel påbyder hr. Dühring, at guldet også i »socialiteten« skal udføre pengefunktioner. Vi må altså se os om efter et andet virkefelt for denne pengefunktion. Og dette virkefelt eksisterer. Hr. Dühring har ganske vist sat hvert individ i stand til »kvantitativt samme konsumtion«, men han kan ikke tvinge nogen dertil. Tværtimod, han er stolt af, at alle i hans nye verden kan gøre med deres penge akkurat som de lyster. Han kan altså ikke forhindre, at nogle lægger en lille pengebeholdning til side, mens andre ikke kan klare sig med den løn, de får udbetalt. Han gør det endog til noget uundgåeligt, idet han i arveretten udtrykkeligt accepterer familiens fællesejendom, hvoraf endvidere følger forældrenes pligt til at sørge for deres børn. Men dermed får den kvantitativt samme konsumtion en ordentlig skalle. Ungkarlen lever herligt og i sus og dus for sine otte eller tolv mark, mens enkemanden med de otte umyndige børn kun kummerligt kan klare sig for det samme beløb. Kommunen, der uden videre modtager penge som betaling, lader på den anden side alle muligheder stå åbne for at penge kan være erhvervet på anden måde end ved eget arbejde. Non olet [Penge lugter ikke]. Kommunen ved ikke, hvor de kommer fra. Men så er alle muligheder til stede for at de metalpenge, der hidtil kun spillede rollen som arbejdstegn, kan indtræde i den virkelige pengefunktion. Der findes en anledning og et motiv, på den ene side til at puge penge sammen, på den anden side til at stifte gæld. Den trængende låner hos pengepugeren. De lånte penge, som kommunen modtager som betaling for subsistensmidler, bliver derved at-

ter til det, de er i det nuværende samfund, nemlig den samfundsmæssige legemliggørelse af menneskeligt arbejde, arbejdets virkelige målestok, det generelle cirkulationsmiddel. Alle »love og administrationsnormer« i verden er afmægtige mod dette, ligesom de er det mod den lille tabel eller mod vandets kemiske sammensætning. Og da pengepugeren er i stand til at afkræve den trængende låner renter, så er også renteågeren genoprettet sammen med metalpengene, der fungerer som penge.

Hidtil har vi kun set, hvilke virkninger bibeholdelsen af metalpengene får inden for det område, hvor den dühringske erhvervskommune råder. Men hinsides dette område går den øvrige syndige verden indtil videre roligt i sin gamle gænge. På verdensmarkedet er guld og sølv fortsat verdenspenge, det generelle købe- og betalingsmiddel, rigdommens absolutte samfundsmæssige legemliggørelse. Og denne egenskab ved de ædle metaller udgør for det enkelte medlem af erhvervskommunen et nyt motiv til at puge penge sammen, til at berige sig, til at drive åger – nemlig motivet til at bevæge sig frit og uafhængigt i forhold til kommunen og uden for dens grænser, til at anvende den ophobede private rigdom indbringende på verdensmarkedet. Ågerkarlen udvikler sig til forhandler af cirkulationsmidlet, til bankier, til herre over cirkulationsmidlet og verdenspengene, dermed til herre over produktionen, dermed også til herre over produktionsmidlerne, selv om de endnu i årevis af navn kan fungere som erhvervs- og handelskommunens ejendom. Men dermed er pengepugerne og ågerkarlene også blevet til erhvervs- og handelskommunens egentlige herrer. Hr. Dührings »socialitet« adskiller sig faktisk ret så væsentligt fra de øvrige socialisters »tågetanker«. Den har ikke andet formål end at genoprette højfinanssen; under dens kontrol og til gavn for dens pengepung vil den tappert slide og slæbe – hvis den overhovedet bliver til noget og kan holde sammen. Dens eneste redning ville være, at pengepugerne foretrak at bruge deres verdenspenge til hurtigst muligt at stikke af fra kommunen.

I Tyskland hersker der desværre en ret udbredt mangel på kendskab til den ældre socialisme, derfor kunne en troskyldig ungersvend måske stille det spørgsmål, om ikke f.eks. også Owens arbejdstegn kunne give anledning til et lignende misbrug. Skønt det ikke er vor opgave på dette sted at forklare betydningen af disse arbejdstegn, så kan der dog blive plads til at anføre følgende til sammenligning mellem hr. Dührings »omfattende skematisme« og Owens »rå, bovlamme og fattige ideer«: For det første ville det – for at et sådant misbrug af de owenske arbejdstegn kunne finde sted – være nødvendigt at de forvandles til virkelige penge. Hr. Dühring derimod forudsætter virkelige penge, men vil forbyde dem at fungere som andet end arbejdstegn. I det ene tilfælde ville der virkelig være tale om misbrug, her derimod slår pengenes virkelige natur igennem, uafhængig af menneskenes vilje. Pengene sejrer med den for dem særegne rigtige funktion over det misbrug, som hr. Dühring vil påtvinge dem ifølge sin egen uvidenhed om pengenes natur. For det andet er arbejdstegnene hos Owen kun en overgangsform til det fulde fælleseje og fri benyttelse af de samfundsmæssige ressourcer, desuden også et middel til at gøre kommunismen indlysende for det britiske publikum. Hvis misbrug af den ene eller anden art skulle tvinge det owenske samfund til at afskaffe arbejdstegnene, så tager dette samfund et skridt videre frem mod målet og indtræder i en mere fuldkommen udviklingsfase. Hvis den dühringske erhvervskommune derimod afskaffer pengene, så udsletter den med et slag sin »historiske rækkevidde«, den mister sin mest ejendommelige charme, hører op med at være en dühringsk erhvervskommune og synker ned til de »tågetanker«, hvorfra hr. Dühring har løftet den op ved sin rationelle fantasi sure slid.*

* For øvrigt er hr. Dühring totalt uvidende om den rolle, som arbejdstegnene spiller i Owens kommunistiske samfund. Han kender dem fra Sargant og kun, for så vidt de fungerer i de – naturligvis – fejlslagne Labour Exchange Bazaars forsøg, der gik ud på at skabe en overgang fra det bestående til det kommunistiske samfund ved hjælp af direkte arbejdsudveksling.

Hvorfra stammer nu alle de besynderlige forviklinger og forvirringer, som den dühringske erhvervskommune farer vild i? Simpelt hen fra de tågetanker, som i hr. Dührings hoved omgiver begreberne værdi og penge. I sidste ende driver de ham til at nære ønsker om at opdage arbejdets værdi. Men da hr. Dühring i Tyskland ingenlunde har monopol på disse tågetanker – tværtimod finder han talrige konkurrenter – så vil vi »et øjeblik gøre vold på os selv for at udrede de tråde«, som han har rodet sammen.

Den eneste værdi, økonomien kender, er varers værdi. Hvad er varer? Varer er produkter, der er frembragt i et samfund af mere eller mindre isolerede privatproducenter, altså til at begynde med privatprodukter. Disse privatprodukter bliver imidlertid først til varer, når de ikke produceres for producenternes eget private forbrug, men for andres forbrug, altså det samfundsmæssige forbrug. De indgår i det samfundsmæssige forbrug gennem udvekslingen. Privatproducenterne står altså i en samfundsmæssig sammenhæng, de danner et samfund. Deres produkter er, skønt de er hver enkelt producents privatprodukter, også samtidig samfundsmæssige produkter, men utilsigtet og så at sige modvilligt. Hvori består nu disse privatprodukters samfundsmæssige karakter? Øjensynligt i to egenskaber: for det første deri, at de tilfredsstillende et eller andet menneskeligt behov, at de har en brugsværdi, ikke alene for producenten, men også for andre. For det andet deri, at de, skønt de er produkter af de mest forskelligartede private arbejdsprocesser, samtidig er produkter af menneskeligt arbejde slet og ret, alment menneskeligt arbejde. De kan overhovedet kun indgå i udvekslingen, fordi de også har brugsværdi for andre. Men fordi der i dem er indeholdt alment menneskeligt arbejde, forbrug af menneskelig arbejdskraft, kan de mængder arbejde, der er indeholdt i hver enkelt vare, sammenlignes i den indbyrdes udveksling, de kan sættes som lige eller ulige store. I to lige store privatprodukter kan der – under uændrede samfundsmæssige forhold være indeholdt ulige store mængder privatarbejde, men altid lige

meget alment menneskeligt arbejde. En fummelfingret smed kan lave fem hestesko på den tid, som en ferm smed behøver til at lave ti. Men samfundet bestemmer ikke værdien efter den enes tilfældige fummelfingrethed, det anerkender som alment menneskeligt arbejde kun arbejde, der er udført med en til enhver tid given normal gennemsnitlig færdighed. En af de fem hestesko, som den første smed har lavet, har altså ikke større værdi i udvekslingen end en af de ti, som den anden smed har lavet på samme tid. Privatarbejdet indeholder kun alment menneskeligt arbejde for så vidt det er samfundsmæssigt nødvendigt.

Når jeg siger, at en vare har denne bestemte værdi, siger jeg: 1. at den er et samfundsmæssigt nyttigt produkt; 2. at den er produceret af en privatperson for privat regning og 3. at den, skønt produkt af privatarbejde, alligevel samtidig og så at sige uden at vide af det eller ønske det også er produkt af samfundsmæssigt arbejde; den er produkt af en ganske bestemt mængde samfundsmæssigt arbejde, der er fastslået ad samfundsmæssig vej, nemlig gennem udvekslingen; 4. udtrykker jeg denne mængde ikke i arbejde, i så og så mange arbejdstimer, men i en anden vare. Når jeg siger, at dette ur er lige så meget værd som dette stykke klæde og at begge dele er halvtreds mark værd, så siger jeg altså: i uret, i klædet og i pengene er der indeholdt de samme mængder samfundsmæssigt arbejde. Jeg konstaterer altså, at den i dem repræsenterede samfundsmæssige arbejdstid er samfundsmæssigt målt og fundet at være lige stor. Men ikke direkte, absolut, sådan som man ellers måler arbejdstid, nemlig i arbejdstimer eller -dage osv. – men ad en omvej, via udvekslingen, relativt. Derfor kan jeg heller ikke udtrykke dette fastslåede kvantum arbejdstid i arbejdstimer, fordi deres antal forbliver ukendt for mig, men ligeledes ad en omvej, relativt, i en anden vare, som repræsenterer det samme kvantum samfundsmæssig arbejdstid. Uret er lige så meget værd som dette stykke klæde.

Vareproduktion og vareudveksling tvinger det samfund, der er baseret på dem, til denne omvej, men tvinger det

tillige til at afkorte omvejen mest muligt. Af den gemene varepøbel udsondrer det en fyrstelig vare, hvori alle øvrige varer kan udtrykkes én gang for alle, en vare, der gælder som den umiddelbare legemliggørelse af det samfundsmæssige arbejde og som derfor er umiddelbart og ubetinget udvekslelig mod alle andre varer – pengene. I kim er pengene allerede indeholdt i selve værdibegrebet, de er kun den udviklede værdi. Men idet vareværdien gør sig selvstændig over for varen selv, nemlig i pengene, indtræder der en ny faktor i det samfund, der producerer og udveksler varer, en faktor med nye samfundsmæssige funktioner og virkninger. Dette kan vi her kun fastslå uden at komme nærmere ind på det.

Vareproduktionens økonomi er på ingen måde den eneste videnskab, som må regne med faktorer, der kun er relativt kendte. I fysikken ved vi heller ikke, hvor mange enkelte gasmolekyler der findes i et givet volumen, hvor tryk og temperatur er kendt. Men vi ved – forudsat at Boyles lov er rigtig – at et givet volumen af en given luftart indeholder lige så mange gasmolekyler som et tilsvarende volumen af en hvilken som helst anden luftart ved samme tryk og samme temperatur. Derfor kan vi sammenligne de mest forskellige volumener af de mest forskellige luftarter under de mest forskellige tryk- og temperaturbetingelser ved deres indhold af molekyler. Hvis vi tager en liter af en bestemt luftart ved 0° Celsius og 760 mm tryk som enhed, kan vi ved hjælp af denne enhed måle et hvilket som helst indhold af molekyler. – I kemien kender vi heller ikke de enkelte grundstoffers absolutte atomvægt. Men vi kender dem relativt, fordi vi kender deres indbyrdes forhold. Vareproduktionen og dens økonomi får et relativt udtryk for de ukendte arbejds mængder, der er indeholdt i de enkelte varer, idet den sammenligner disse varer med henblik på deres relative arbejdsindhold. På samme måde får kemien et relativt udtryk for størrelsen af atomvægten, som den ikke kender, idet den sammenligner de enkelte grundstoffer med henblik på deres atom vægt; det ene grundstofs atomvægt udtrykkes som en mangedobling eller en brøkdel

af et andet grundstofs atom vægt (svovl, ilt, brint). Vareproduktionen ophøjer guldet til den absolutte vare, til alment ækvivalent for de øvrige varer, til alle værdiers mål. På samme måde ophøjer kemien brint til kemiens pengevare, idet den sætter brints atomvægt = 1 og reducerer alle øvrige grundstoffer til brint, udtrykker dem i en mangedobling af brints atomvægt.

Imidlertid er vareproduktionen aldeles ikke den eneste mulige form for samfundsmæssig produktion. I det gamle indiske landsbyfællesskab, i det sydslaviske familiebrug forvandles produkterne ikke til varer. Fællesskabets medlemmer er umiddelbart associerede i produktionen, arbejdet fordeles efter sædvane og behov, produkterne ligeledes for så vidt de konsumeres. Umiddelbar samfundsmæssig produktion og direkte fordeling udelukker al vareudveksling, altså også produkternes forvandling til varer (i det mindste inden for fællesskabets rammer) og dermed også deres forvandling til værdier.

Så snart samfundet tager produktionsmidlerne i besiddelse og i umiddelbar associering [Vergesellschaftung] anvender dem til produktion, bliver hver enkelt persons arbejde – uanset hvor forskellig arbejdets specifikt nyttige karakter måtte være – fra første færd og umiddelbart samfundsmæssigt arbejde. Den mængde samfundsmæssigt arbejde, der er indeholdt i et produkt, behøver ikke at konstateres ad omvej. Den daglige erfaring viser direkte, hvor meget arbejde der i gennemsnit er nødvendigt. Samfundet kan simpelt hen beregne, hvor mange arbejdstimer der er indeholdt i en dampmaskine, i en hektoliter hvede af sidste høst, i hundrede kvadratmeter klæde af en bestemt kvalitet. Det vil altså ikke falde samfundet ind fortsat at udtrykke de arbejdsmængder, der er nedlagt i produkterne og som det altså kender direkte og absolut, i en blot relativ, svingende, utilstrækkelig, men tidligere som hjælpemiddel uundværlig målestok, i et tredje produkt – i stedet for i arbejdets naturlige, adækvate, absolutte målestok, nemlig tiden. Lige så lidt som det ville falde kemien ind at udtrykke grundstoffernes atomvægte relativt og ad omvejen over brintatomet, hvis

den var i stand til at udtrykke dem absolut, i den adækvate målestok, nemlig i virkelig vægt, i billiontedele eller kvadrilliontedele gram. Samfundet vil altså under de ovennævnte forudsætninger heller ikke tilskrive produkterne værdier. Det udtrykker ikke den simple kendsgerning, at f.eks. hundrede kvadratmeter klæde har krævet tusinde arbejdstimer til deres produktion, på den skeløjede og meningsløse måde, at man siger: de er tusinde arbejdstimer værd. Ganske vist vil samfundet også til den tid være nødt til at vide, hvor meget tid der kræves til fremstilling af hver enkelt brugsgenstand. Det vil være nødt til at indrette produktionsplanen efter produktionsmidlerne, hvortil ganske særlig også arbejdskrafterne hører. De forskellige brugsgenstandes nytteeffekt, afvejet mod hinanden og mod de til deres fremstilling nødvendige arbejdsmængder, vil i sidste ende bestemme planen. Man klarer det hele på enkleste vis uden mellemkomst af den berømmelige »værdi«*.

Værdibegrebet er det mest generelle og derfor mest omfattende udtryk for de økonomiske betingelser, der hersker i vareproduktionen. Værdibegrebet indeholder kimformen ikke blot til pengene, men også til alle mere udviklede former, der er karakteristiske for vareproduktion og vareudveksling. Værdien er udtryk for det samfundsmæssige arbejde, som privatprodukterne indeholder, og heri ligger der allerede den mulighed, at der kan bestå en forskel mellem det samfundsmæssige og det private arbejde, som det samme produkt indeholder. Hvis en privatperson producerer videre på den gamle måde, mens den samfundsmæssige produktion har udviklet sig, vil han få denne forskel at føle, så det gør ondt. Det samme sker, hvis de privatproducenter, der fremstiller en bestemt vareart, tilsammen producerer et kvantum, der overstiger det behov, der eksisterer i samfundet for denne

* Allerede i 1844 udtalte jeg, at denne sammenligning af nytteeffekt og arbejdsforbrug ved afgørelser vedrørende produktionen vil være det eneste, der i et kommunistisk samfund bliver tilbage af den politiske økonomis værdibegreb. (»Deutsch-Französische Jahr-bücher«, s. 95) Men en videnskabelig begrundelse af denne opfattelse er først blevet mulig gennem Marx' »Kapitalen«.

vare. Det faktum, at en vares værdi kun kan udtrykkes i en anden vare og realiseres i udvekslingen med denne, rummer allerede den mulighed, at udvekslingen overhovedet ikke kommer i stand eller i hvert fald ikke realiserer den rigtige værdi. Og endelig: når den specifikke vare arbejdskraft indtræder på markedet, så bestemmes dens værdi – ligesom enhver anden vares værdi – af den arbejdstid, der er samfundsmæssigt nødvendig til dens produktion. I produkternes værdiform ligger allerede hele den kapitalistiske produktionsform i kim, modsætningen mellem kapitalister og lønarbejdere, den industrielle reservearmé, kriserne. At ville afskaffe den kapitalistiske produktionsform ved at etablere den »sande værdi« er det samme som at ville afskaffe katolicismen ved at etablere den »sande« pave. Det svarer til, at man ønsker at skabe et samfund, hvor producenterne langt om længe selv behersker deres produkt, ved konsekvent at hævde netop den økonomiske kategori, som er det mest omfattende udtryk for producenternes underkuelse under deres eget produkt.

Når det vareproducerende samfund har udviklet værdiformen, der er varen som sådan iboende, videre til pengeformen, så kommer der allerede forskellige af de kim for dagen, der lå skjult i værdien. Den nærmeste og væsentligste virkning er, at vareformen bliver den generelle form. Pengene tvinger også de genstande, der hidtil blev produceret til eget forbrug, til at antage vareformen, river dem med ind i udvekslingen. Dermed trænger vareformen og pengene ind i det indre samkvem også i de fællesskaber [Gemeinwesen], der er umiddelbart associerede til produktionsformål. Fællesskabets bånd brister, det ene efter det andet, og fællesskabet opløser sig i en hoben privatproducenter. Først etablerer pengene privatdrift af det enkelte brug i stedet for fælles dyrkning af jorden, sådan som man kan iagttage det i Indien. Senere opløses fællesejet af landbrugsjorden, der endnu kommer til udtryk i den periodisk gentagne omfordeling, endelig sker der en definitiv udstykning (f.eks. i »Gehöferschaften« ved Mosel; nu også begyndende i det russiske lands-

byfællesskab). Der opstår et pres for at få opdelt også de skov- og græsarealer, der endnu er fælleseje. Selv om også andre årsager, der er begrundet i produktionens udvikling, kan spille ind, så er og bliver pengene det mægtigste middel, der påvirker fællesskaberne. Og med samme naturnødvendighed ville pengene, på trods af alle »love og administrationsnormer«, opløse den dühringske erhvervskommune, hvis den nogen sinde kom i stand.

Vi har allerede tidligere (Økonomi, VI) set, at det er en modsigelse i sig selv at tale om arbejdets værdi. Under bestemte samfundsmæssige former frembringer arbejdet ikke blot produkter, men også værdi, og denne værdi måles ved arbejdet. Derfor kan arbejdet ikke have en særskilt værdi, lige så lidt som tyngden som sådan kan have en særskilt vægt eller varmen en særskilt temperatur. Men det er karakteristisk for al slags forvirret social tænkning, der grubliserer over den »sande« værdi, at man indbilder sig, at arbejderen i det nuværende samfund ikke får den fulde »værdi« af sit arbejde og at socialismen er kaldet til at afhjælpe dette onde. Så gælder det i første omgang om at finde ud af, hvad der er arbejdets værdi. Og den finder man, idet man prøver at måle arbejdet, dog ikke med den målestok, der er adækvat for arbejdet, nemlig tiden, men ved dets produkt. Arbejderen skal få det »fulde arbejdsudbytte«. Ikke blot arbejdsproduktet, men selve arbejdet skal kunne udveksles umiddelbart mod produktet, en arbejdstime mod produktet af en arbejdstime. Der er dog straks en meget »betænkelig« hage ved det. Hele produktet fordeles. Samfundets vigtigste progressive funktion, akkumulationen, bliver frataget samfundet og overladt til enkeltpersoner og deres vilkårlighed. Enkeltpersonerne kan gøre med deres »arbejdsudbytte« hvad de lyster. Samfundet forbliver i bedste tilfælde lige så rigt eller fattigt som det var før. Man har koncentreret de i fortiden akkumulerede produktionsmidler i samfundets eje, men blot for at alle fremtidigt akkumulerede produktionsmidler skal opsplittes mellem enkeltpersoner. Man slår sine egne forudsætninger i ansigtet, man er havnet i den rene absurditet.

Flydende arbejde, virkende arbejdskraft skal udveksles mod arbejdsprodukt. Men så er den en vare, ligesom det produkt, den udveksles mod. Så bliver også værdien af denne arbejdskraft bestemt – aldeles ikke ved sit produkt, men ved det samfundsmæssige arbejde, der er materialiseret i arbejdskraften, dvs. ifølge den økonomiske lov, der bestemmer arbejdslønnen i det nuværende samfund.

Men det er jo netop det, der ikke bør ske. Det flydende arbejde, arbejdskraften, skal kunne udveksles mod sit fulde produkt. Det vil sige, den skal kunne udveksles, ikke mod sin værdi, men mod sin brugsværdi. Værdiloven skal gælde for alle andre varer, men den skal være ophævet for arbejdskraftens vedkommende. Det er denne forvirring, der så at sige ophæver sig selv, som skjuler sig bag »arbejdets værdi«.

»Udvekslingen af arbejde mod arbejde ifølge princippet om lige vurdering« er – for så vidt der overhovedet er nogen mening i det – indbyrdes udvekslelighed af produkter af lige store mængder samfundsmæssigt arbejde, altså værdiloven. Den er den grundlæggende lov netop for vareproduktionen, også for dens højeste form, den kapitalistiske produktion. I det nuværende samfund slår den igennem på den eneste måde, hvorpå økonomiske love i det hele taget kan slå igennem i et samfund af privatproducenter: som blindt virkende naturlove, der ligger i selve tingene og forholdene og er uafhængige af, hvad producenterne ønsker og gør. Hr. Dühring har ophøjet denne lov til den grundlæggende lov i sin erhvervskommune og kræver, at den skal gennemføres med fuldt overlæg. Dermed gør han den lov, der er den grundlæggende i det bestående samfund, til den grundlæggende lov i sit fantasisamfund. Han ønsker det bestående samfund, men uden dets ulemper. Han holder sig til ganske samme standpunkt som Proudhon. Ligesom denne vil han afskaffe de ulemper, der er udsprunget af vareproduktionens udvikling til kapitalistisk produktion, idet han over for dem vil benytte sig af vareproduktionens grundlæggende lov, hvis virkning netop har frembragt disse

ulemper. Ligesom Proudhon vil han ophæve værdilovens virkelige konsekvenser ved hjælp af andre, som han fantaserer sig til.

Men hvor stolt end vor moderne Don Quijotte på sin ædle Rosinante, »retfærdighedens universelle princip«, og fulgt af sin gæve Sancho Pansa, Abraham Enss, drager ud på sin omflakkende ridderfærd for at erobre Mambrins hjelm, »arbejdets værdi« – vi er alvorligt bange for, at han ikke får andet med hjem end det gammelkendte barberbækken.

V. Stat. Familie. Opdragelse

Med de to sidste afsnit har vi så nogenlunde udtømt det økonomiske indhold i hr. Dührings »nye socialitære dannelse«. Allerhøjest kunne det tilføjes, at »det historiske overblikks universelle bredde« ingenlunde forhindrer ham i at varetage sine specielle interesser, også bortset fra den noksom bekendte beskedne merkonsumtion. Da den gamle arbejdsdeling fortsat består, også i socialiteten, må erhvervskommunen foruden arkitekter og trillebørskubbere også regne med skribenter af profession, hvorved der opstår det problem, hvordan det til den tid skal gå med op-havsretten. Dette spørgsmål optager hr. Dühring mere end alt andet. Alle mulige steder, f.eks. i forbindelse med Louis Blanc og Proudhon, snubler læseren over op-havsretten; endelig bliver den til overmål tværet ud over hele ni sider af »Cursus« og redder sig til sidst lykkeligt ind i socialitetens havn, nemlig i form af en mysteriøs »arbejdsbelønning« – med eller uden beskeden merkonsumtion siges der ikke noget om. Et kapitel om loppernes stilling i samfundets naturlige system ville have været lige så meget på sin plads og givetvis mindre kedeligt.

Hr. Dührings »Philosophie« giver udførlige forskrifter angående fremtidens statsform. Her har Rousseau – skønt hr. Dühring anerkender ham som sin »eneste betydelige forgænger« – alligevel ikke lagt grunden dybt nok. Hans dybere efterfølger råder bod derpå, idet han udvander Rousseau til det yderste og krydrer resultatet

med affald fra Hegels retsfilosofi, som der jo også kan koges suppe på i det uendelige. »Individets suverænitet« danner grundlaget for den dühringske fremtidsstat; den skal ikke undertrykkes, men tværtimod for alvor kulminere i flertallets herredømme. Hvordan det går til? Meget simpelt.

»Når man i alle retninger forudsætter, at hver enkelt indgår overenskomst med alle andre, og når disse aftalers genstand er gensidig ydelse af hjælp mod uretfærdig krænkelse – så styrkes kun magten til at håndhæve retten, og der vil ikke af mængdens blotte overmagt over den enkelte eller af flertallets over mindretallet kunne afledes nogen ret«.

Med en sådan lethed sætter den levende kraft i det virkelighedsfilosofiske hokuspokus sig ud over de mest uoverstigelige forhindringer, og hvis læseren synes, at han herefter ikke er klogere end før, så svarer hr. Dühring ham, at han endelig ikke skal tage for let på sagen,

fordi »det mindste fejlgreb i opfattelsen af den kollektive viljes rolle ville *tilintetgøre* individets suverænitet, og det er alene denne suverænitet, hvoraf (!) der kan afledes virkelige rettigheder«.

Når hr. Dühring holder sit publikum for nar, behandler han det kun efter fortjeneste. Han kunne smøre endnu tykkere på; virkelighedsfilosofiens disciple ville dog ikke opdage noget.

Imidlertid består individets suverænitet væsentligt deri, at

»den enkelte i forhold til staten *pålægges en absolut tvang*«, men at denne tvang kun kan retfærdiggøres, for så vidt den »virkelig tjener den naturlige retfærdighed«. Til dette formål vil der være »lovgivning og domsmagt«, men de må »forblive hos helheden«; endvidere en væbnet magt, der ytrer sig i at »man står sammen i en hær eller en eksekutivafdeling, der tilhører den indre sikkerhedstjeneste«.

altså hær, politi, gendarmen. Hr. Dühring har allerede så ofte stået sin prøve som den gæve preusser, han er. Men her beviser han, at han ligner hin ideal-preusser, der ifølge salig minister von Rochows ord »bærer gendarmen i sit eget bryst«. Disse fremtidsgendarmen vil dog ikke være så farlige som de nuværende »Zarugker« (103). Uanset

hvad de kan finde på at foretage sig mod det suveræne individ, så har dette dog altid *en trøst*:

»den ret eller uret, som alt efter omstændighederne overgår ham fra det frie samfunds side, kan aldrig være værre end hvad også *naturtilstanden* ville føre med sig«!

Og efter at hr. Dühring endnu en gang har fået os til at snuble over sin uundgåelige ophavsret, forsikrer han os om, at hans fremtidsverden selvfølgelig også har

»et fuldstændig frit og alment advokatur«.

Det »i dag udtænkte frie samfund« bliver en stadig mere blandet landhandel. Arkitekter, trillebørskubbere, skribenter, gendarmer, og nu også advokater! Dette »solide og kritiske tankerige« ligner på en prik de forskellige religioners forskellige himmeriger, hvor den troende i forklaret form altid genfinder just det, der forsøder hans jordiske tilværelse. Og hr. Dühring tilhører jo netop den stat, hvor »enhver kan blive salig på sin egen facon« (104). Hvad mere kan man ønske sig?

Hvad vi måske kunne ønske er imidlertid underordnet. Det drejer sig om, hvad hr. Dühring ønsker. Og han adskiller sig fra Friedrich II af Preussen ved, at det i den dühringske fremtidsstat netop ikke er sådan, at enhver kan blive salig på sin egen facon. I denne fremtidsstats forfatning siges det nemlig:

»I det frie samfund kan der ikke findes nogen religiøs kult, *fordi* ethvert af dets medlemmer har overvundet den barnagtige og primitive forestilling, at der bagved eller over naturen skulle findes et væsen, som lader sig påvirke af ofre eller bønner«. Et »rigtigt forstået socialitetsprincip *må* *følgelig* *skaffe sig af med...* alle indretninger til gejstlig trolddom og således med alle væsentlige bestanddele af religionsudøvelsen«.

Religionen forbydes kort sagt.

Nu er religion jo ikke andet end den fantastiske genspejling i menneskenes hoveder af hine ydre magter, der behersker deres daglige tilværelse, en genspejling, hvor de jordiske magter antager form af overjordiske magter. I historiens begyndelse er det først naturkræfterne, som bliver genstand for denne genspejling, og i de forskellige

folkeslags videre udvikling gennemgår de de mest mangfoldige og brogede personificeringer. Denne tidlige proces er – i det mindste for de indoeuropæiske folks vedkommende – af den sammenlignende mytologi ført tilbage til sin oprindelse i de indiske vedaer. Den er i enkeltheder påvist under sin videre udvikling hos inderne, perserne, grækerne, romerne, germanerne og, så vidt materialet rækker, også hos kelterne, litauerne og slaverne. Men snart begynder også samfundsmæssige magter at virke ved siden af naturkræfterne – magter, der står lige så fremmede og i begyndelsen lige så uforklarlige over for menneskene og hersker over dem med samme tilsyneladende naturnødvendighed som selve naturkræfterne. De fantasiskikkelser, der i begyndelsen kun genspejler naturens hemmelighedsfulde kræfter, får nu samfundsmæssige attributter, de bliver repræsentanter for historiske magter*. På et endnu senere udviklingstrin bliver de mange forskellige guders naturlige og samfundsmæssige attributter overført til én almægtig gud, der igen kun er en genspejling af det abstrakte menneske. Således opstod monoteismen. Historisk set er den det sidste produkt af den sengræske vulgærfilosofi, der fandt sin legemliggørelse i den jødiske nationalgud Jahve. I denne bekvemme lethåndterlige skikkelse, der, kan tilpasses til alt muligt, kan religionen som en umiddelbar, dvs. følelsesmæssig form for menneskenes adfærd i forhold til de fremmede magter, naturlige og samfundsmæssige, der behersker dem, eksistere videre så længe menneskene er undergivet disse magters herredømme. Vi har allerede flere gange set, hvordan menneskene i det nuværende borgerlige samfund beherskes af de af dem selv skabte økonomiske forhold, af de af dem selv producerede produktionsmidler

* Gudeskikkelsernes senere dobbeltkarakter er årsag til den senere optrædende forvirring i mytologien, som den sammenlignende mytologi har overset, fordi den ensidigt holder sig til gudernes karakter af refleks af naturmagterne. Hos nogle germanske stammer hedder krigsguden på oldnordisk Tyr, på oldhøjtyisk Zio, svarer altså til den græske Zeus, latinsk Jupiter, fra Diespieter; hos andre stammer hedder han Er, Eor, svarer altså til den græske Ares, latinsk Mars.

som af en fremmed magt. Det faktiske grundlag for den religiøse genspejling består altså fortsat og med den også selve den religiøse genspejling. Den borgerlige økonomi giver ganske vist en vis indsigt i dette fremmedherredømmes årsagssammenhæng, men det ændrer ikke noget ved sagen. Den borgerlige økonomi kan ikke forhindre kriserne som helhed, og den kan heller ikke beskytte den enkelte kapitalist mod tab, ruinerende gæld og fallit eller den enkelte arbejder mod arbejdsløshed og nød. Det hedder stadig væk: Mennesker spå'r, men Gud (dvs. den kapitalistiske produktionsmådes fremmedherredømme) rå'r. Den blotte erkendelse er – selv om den rækker videre og går dybere end den borgerlige økonomi – ikke nok til at bringe de samfundsmæssige kræfter ind under samfundets herredømme. Der skal fremfor alt samfundsmæssig *handling* til. Og når denne handling er fuldbyrdet, når samfundet – ved at tage produktionsmidlerne i besiddelse og anvende dem planmæssigt – har befriet sig selv og alle sine medlemmer fra den trældom, hvori de for tiden holdes af de produktionsmidler, som de selv har produceret, men som står over for dem som en overmægtig fremmed magt, når mennesket altså ikke længere kun tænker og »spå'r«, men også »rå'r«, først da forsvinder den sidste fremmede magt, der endnu genspejler sig i religionen. Dermed forsvinder også den religiøse genspejling selv, af den simple grund, at der ikke længere er noget at genspejle.

Hr. Dühring derimod har ikke tid til at vente til religionen afgang ved en naturlig død. Han går mere radikalt til værks. Han overgår Bismarck; han dekretterer skærpede maj-love (105) ikke blot mod katolicismen, men mod al religion overhovedet. Han pudser sine fremtidsgendamer på religionen og hjælper den dermed til en martyrkrone og forlænget levetid. Overalt, hvor vi end vender blikket, en specifik preussisk socialisme.

Efter at hr. Dühring således med held har tilintetgjort religionen

»kan mennesket – nu alene henvist til naturen og sig selv, modnet til erkendelse af sine kollektive kræfter – dristigt slå ind på alle

de veje, som tingenes forløb og hans eget væsen åbner for ham«.

Lad os nu til en afveksling se på, hvilket »tingenes forløb« det er, mennesket så dristigt slår på, henvist til sig selv, men ledet af hr. Dührings hånd.

Det første tingenes forløb, hvor mennesket er henvist til sig selv, er at blive født. Så bliver han

under den naturlige umyndighedstid betroet til »børnenes naturlige opdragerske«, moderen. »Denne periode kan, som i den gamle romerske ret, strække sig til puberteten, altså måske til det 14. år«. Kun hvor ældre uvorne drenge ikke tilbørligt respekterer mode-rens autoritet, vil den faderlige bistand, men navnlig de offentlige opdragelsesforanstaltninger bøde på denne mangel. Med puberteten indgår barnet under »faderens naturlige formynderskab«, forudsat at et sådant, med »ubestridt virkeligt faderskab«, er for hånden; i modsat fald stiller samfundet en formynder.

Som vi tidligere har set, forestiller hr. Dühring sig, at man kan erstatte den kapitalistiske produktionsmåde med den samfundsmæssige produktionsmåde, uden at forandre selve produktionen. Tilsvarende forestiller han sig nu, at man kan løsrive den moderne borgerlige familie fra hele dens økonomiske grundlag uden at forandre hele dens form. For ham er denne form så uforanderlig, at han end-og vil gøre »den gamle romerske ret«, om end i noget »forædlet« skikkelse, til rettesnor for familien i al evighed, og han kan kun forestille sig en familie »med arveret«, dvs. som en besiddende enhed. Utopisterne står i dette spørgs-mål langt over hr. Dühring. For dem stod det som noget umiddelbart givet, at menneskenes frie associering [Vergesellschaftung] og det huslige privatarbejdes forvandling til offentlig industri også ville medføre en samfundsmæs-siggørelse [Vergesellschaftung] af ungdomsopdragelsen og dermed et virkelig frit indbyrdes forhold mellem familiens medlemmer. Endvidere har allerede Marx påvist, at »stor-industrien skaber det nye økonomiske grundlag for en højere familieform og en højere form for forholdet mellem de to køn. Det gør den ved den afgørende rolle den tilde-ler kvinderne, de unge og børnene af begge køn i sam-fundsmæssigt organiserede produktionsprocesser uden for hjemmets sfære«. [Marx, »Kapitalen«, 1. bog 3, s. 697]

»Enhver socialreformatorisk fantast«, siger hr. Dühring, »har naturligvis sin egen pædagogik i baghånden, svarende til hans eget nye sociale liv«.

Målt med denne sætning fremtræder hr. Dühring som »et sandt uhyre« blandt de socialreformatoriske fantastere. Fremtidsskolen beskæftiger ham mindst lige så meget som ophavsretten, og det siger sandelig ikke så lidt. Han har en skoleplan og en universitetsplan fiks og færdig, ikke blot for hele den »overskuelige fremtid«, men også for overgangperioden. Lad os imidlertid nøjes med at se på, hvad der skal bibringes de unge af begge køn i den endegyldige inappellable socialitet.

Den almindelige folkeskole byder på

»alt der i sig selv eller principielt kan være af interesse for mennesket«, altså navnlig »grundlag og hovedresultater for alle de videnskaber, der berører verdens- og livsanskuelsen«. Der undervises altså fremfor alt i matematik, og det skal ske på en sådan måde, at hele kredsen af principielle begreber og metoder fra simpel tælling og sammenlægning til integralregning »gennemløbes fuldstændigt«.

Det betyder imidlertid ikke, at der i denne skole virkelig skal drives differential- og integralregning. Tværtimod. Der skal nemlig i denne skole undervises i helt nye elementer for totalmatematikken, der i kimform indeholder såvel den sædvanlige elementære som den højere matematik. Hr. Dühring påstår ganske vist om sig selv, at han allerede har

»indholdet af lærebøgerne« i denne fremtidsskole »i hovedet i skematiske grundtræk«,

men desværre er det ikke hidtil lykkedes ham at opdage

»disse elementer for totalmatematikken«;

og hvad han ikke kan præstere, det kan man

»virkelig først forvente af den nye samfundstilstands frie og forøgede kræfter«.

Men selv om fremtidsmatematikkenes rønnebær indtil videre er meget sure, så volder fremtidens astronomi, mekanik og fysik til gengæld langt færre besværligheder og

»vil udgøre kernen i al undervisning«, mens »videnskaben om plante- og dyreriget med dens, trods alle teorier, endnu fortrinsvis beskrivende fremgangsmåde... mere skal tjene til lettere underholdning«.

Sådan står det trykt, sort på hvidt, i »Philosophie«, s. 417. Hr. Dühring kender den dag i dag ingen anden videnskab om plante- og dyreriget end den fortrinsvis beskrivende. Hele den organiske morfologi, der omfatter den sammenlignende anatomi, embryologi og palæontologi, kender han ikke engang af navn. Mens der bag hans ryg er opstået næsten i dusinvis af nye videnskaber på biologiens område, holder hans barnlige gemyt fortsat fast ved de »eminent moderne dannelseselementer« for den naturvidenskabelige tænkning fra Raffs »Naturhistorie for Børn«, og denne opfattelse af den organiske verden vil han også pådutte hele den »overskuelige fremtid«. Som det er sædvanligt hos ham, er kemien også her totalt glemt.

Hvad angår undervisningens æstetiske aspekter, så er hr. Dühring nødt til at skabe alt fra grunden af. Den hidtidige poesi duer ikke til formålet. Hvor al religion er forbudt, kan det hos ældre digtere sædvanlige »tilsnit af mytologisk eller anden religiøs art« selvfølgelig ikke tolereres i skolen. Forkastelig er også den »poetiske mysticisme, som f.eks. Goethe har plejet så stærkt«. Hr. Dühring bliver altså nødt til at beslutte sig til i egen person at levere hine digteriske mesterværker, »der svarer til de højere krav, som en fantasi, der kan forliges med forstanden, vil stille« og repræsenterer det ægte ideal, »som betyder verdens fuldendelse«. Lad ham endelig ikke tøve med det. Erhvervskommunen kan først erobre verden, når den vander i stormskridt med aleksandrinere, der kan forliges med forstanden.

Den opvoksende fremtidsborger vil ikke blive plaget ret meget med filologi.

»De døde sprog vil falde helt bort... mens de levende fremmedsprog vil indtage en underordnet plads«. Kun hvor samkvem mellem nationerne udstrækker sig til selve folkemassernes bevægelse, skal de gøres tilgængelige for alle på en let måde, alt efter

behov. »Den virkelig dannende sprogskoling« skal søges i en slags almen grammatik og navnlig i »modersmålets stof og form«.

Efter hr. Dührings smag er de nulevende menneskers nationale indskrænkethed stadig væk alt for kosmopolitisk. Han vil afskaffe de to faktorer, der i den nuværende verden i det mindste giver mulighed for at hæve sig over det indskrænkede nationale standpunkt: kendskab til de gamle sprog, der i det mindste for klassisk dannede personer åbner en udvidet fælles horisont, og kendskab til de nyere sprog, som er det eneste middel, hvorved folk af forskellige nationer kan gøre sig forståelig for hinanden og få kendskab til det, der foregår uden for deres egne grænser. Derimod skal modersmålets grammatik indterpes grundigt. »Modersmålets stof og form« kan man imidlertid kun forstå, hvis man følger dets opståen og historiske udvikling, og det er kun muligt, hvis man kender noget til 1. dets egne tidligere former og 2. de beslægtede levende og døde sprog. Men dermed er vi atter på udtrykkeligt forbudt område. Men når hr. Dühning således sletter (hele den moderne historiske grammatik fra sit skoleskema, har han ikke andet tilbage i sin sprogundervisning end den forældede tekniske grammatik, friseret i den gamle klassiske filologis stil, med al dens kasuistik og vilkårlighed, som beror på manglende historisk viden. Hadet til den gamle filologi får ham til at gøre det allerværste produkt af denne gamle filologi til »midtpunkt i den virkelig dannende sprogskoling«. Man ser tydeligt, at vi her har at gøre med en sproglærd, der aldrig har hørt tale om hele den historiske sprogforskning, der i de sidste tres år har udviklet sig så enormt og resultatrigt. Derfor søger han ikke sprogundervisningens »eminent moderne dannelselementer« hos Bopp, Grimm og Diez, men hos salig Heyse og Becker.

Med alt dette vil den vordende fremtidsborger dog langtfra være »henvist til sig selv«. Her er igen brug for det dybere grundlag, opnået ved

»tilegnelse af de endelige filosofiske principper«. »En sådan uddybelse vil dog være alt andet end en kæmpeopgave«, siden hr. Dun-

ring har gjort rent bord. Og faktisk, »hvis man renser de få elementer af streng viden, som tilværelsens almene skematik kan rose sig af, fra de falske skolastiske krummelurer, og hvis man beslutter sig til overalt kun at lade den« – af hr. Dühring – »stadfæstede virkelighed gælde« – så er elementarfilosofien gjort fuldt ud tilgængelig også for fremtidens ungdom. »Man ihukomme de højst enkle vendinger, hvormed vi har hjulpet uendelighedsbegreberne og deres kritik til en hidtil ukendt rækkevidde« – så det er »slet ikke til at indse, hvorfor de gennem den foreliggende uddybelse og skærpelse så enkelt udformede elementer af den universelle rum- og tidsopfattelse ikke sluttelig skulle gå ind i rækken af forkundskaber...« Hr. Dührings »dybt originale tanker« må ikke »spille nogen underordnet rolle i det nye samfunds universelle uddannelsessystematik«. Materiens tilstand, der er lig med sig selv, og den talløse række, der er talt, er tværtimod kaldet til at få mennesket »til ikke blot at stå på egne ben, men også vide med sig selv, at det har det såkaldte absolutte under fødderne«.

Som man ser, er fremtidens folkeskole ikke andet end et noget »forædlet« preussisk gymnasium, hvor græsk og latin erstattes med lidt mere ren og anvendt matematik, og hvor især tyskundervisningen atter er bragt ned på niveau med salig Becker, altså omtrent svarende til 3. mellem. Det er faktisk »slet ikke til at indse«, hvorfor hr. Dührings »kundskaber« – der, som vi har påvist, på alle de af ham berørte områder er yderst dilettantiske – eller snarere, hvad der er tilbage af dem efter forudgående grundig »udrensning«, ikke helt og holdent »sluttelig skulle gå ind i rækken af forkundskaber«. Al den stund de i virkeligheden aldrig har forladt denne række. Ganske vist har hr. Dühring også hørt en lille fugl synge om, at arbejde og opdragelse i det socialistiske samfund skal forbindes med hinanden for at sikre en alsidig teknisk uddannelse samt et praktisk grundlag for den videnskabelige opdragelse. Også dette punkt tages i socialitetens tjeneste efter den gængse metode. Men som man har set, består den gamle arbejdsdeling i alt væsentligt fortsat i den dühringske fremtidsproduktion; derfor er denne tekniske skoleundervisning afskåret fra senere praktisk anvendelse og fra at få betydning for produktionen selv. Den har netop kun skolemæssige formål, den skal nemlig erstatte gymnastikken, som vor dybt originale samfundsomvæltter ikke

vil vide af. Derfor har han kun nogle få fraser at byde på, såsom:

»ungdommen og alderdommen arbejder i ordets alvorfulde betydning«.

I al sin ynkelighed fremtræder dette holdningsløse og indholdsløse kandestøberi, når man sammenligner det med de afsnit i »Kapitalen«, s. 508 til 515 [Marx, »Kapitalen« 1. bog 3, s. 689 til 697], hvor Marx udvikler den tanke, at »fabrikssystemet, som det i enkeltheder kan ses hos Robert Owen, skabte den første spæde kim til fremtidens opdragelse, der for alle børns vedkommende over en vis alder vil forene produktivt arbejde med undervisning og gymnastik, ikke blot som en metode til at øge den samfundsmæssige produktion, men som den eneste metode til at frembringe alsidigt udviklede mennesker«. [Marx, »Kapitalen«, 1. bog 3, s. 689–690).

Lad os i tavshed forbigå fremtidens universitet, hvor virkelighedsfilosofien vil danne al visdoms kerne, og hvor også det juridiske fakultet fortsat vil blomstre ved siden af det medicinske. Lad os også forbigå de »specielle faganstalter«, hvorom vi blot får at vide, at de kun skal gælde »for nogle få genstande«. Lad os antage, at den unge fremtidsborger efter at have absolveret hele skolegangen endelig er så meget »henvist til sig selv«, at han kan se sig om efter en kone. Hvilket tingenes forløb stiller hr. Dühring ham nu i udsigt?

»Taget i betragtning hvilken betydning forplantningen har for bevarelse, udryddelse og blanding samt endog for den nyudformede udvikling af egenskaber, så må man for en stor dels vedkommende søge de dybeste rødder til alt menneskeligt eller umenneskeligt i den kønslige parring og udvælgelse og desuden i omsorgen for eller imod et bestemt udfald af børnefødslerne. Dommen over den primitivitet og sløvhed, der hersker på dette område, må i praksis overlades til en senere epoke. Dog må i det mindste så meget gøres begribeligt, også under fordommenes pres, at der må tages mindre hensyn til antallet og mere hensyn til beskaffenheden af de fødte børn, som kan være lykkedes eller mislykkedes for naturen eller den menneskelige omhu. Misfostre er ganske vist til alle tider og under alle retstilstande blevet overladt til tilintetgørelse, men trinfølgen fra det normale til en forvrængning ud i det ikke længere menneskelignende har mange

trin... Kan man forebygge tilblivelsen af et menneske, som dog kun ville blive et dårligt produkt, så er denne kendsgerning åbenbart en fordel«.

Ligeledes siges der et andet sted:

»Det kan ikke falde svært for en filosofisk betragtning at begribe den ufødte verdens ret til bedst mulig komposition... Undfangelsen og måske også fødslen byder lejlighed til i denne henseende at indføre en forebyggende eller undtagelsesvis også udvælgende omsorg«.

Og endvidere:

»Den græske kunst at idealisere mennesker i marmor vil ikke kunne bevare den samme historiske vægt, så snart der tages fat på en opgave, der mindre tilsigter kunstnerisk leg og derfor for millionernes livsskæbne har langt alvorligere betydning, nemlig at gøre menneskeskabelsen i kød og blod mere fuldkommen. Denne art kunst er ikke blot af sten, og dens æstetik drejer sig ikke om at betragte døde former« osv.

Vor vordende fremtidsborger rives ud af sine søde drømme. At det ved giftermål ikke blot drejer sig om kunst af sten og heller ikke blot om betragtning af døde former, det vidste han ganske vist allerede, også uden hr. Dührings hjælp. Men denne havde jo lovet ham, at han kunne slå ind på alle veje, som tingenes forløb og hans eget væsen åbner for ham, for at finde et medfølelse kvindeligt hjerte samt tilhørende krop. Ingenlunde, tordner den »dybere og strengere moralitet« ham nu i møde. Først drejer det sig om at afkaste den primitivitet og sløvhed, der hersker på den kønslige parrings og udvælgelses område og tage hensyn til den ufødte verdens ret til bedst mulig komposition. Det drejer sig for ham i dette højtidelige øjeblik om at fuldkommengøre menneskeskabelsen i kød og blod, så at sige blive en Fidias i kød og blod. Hvordan skal han nu bære sig ad med det? Hr. Dührings ovenfor citerede mystiske ytringer giver ham desværre ikke den mindste anvisning, skønt han selv siger at det er en »kunst«. Skulle hr. Dühring måske allerede have en håndbog i denne kunst »i hovedet i skematiske grundtræk«, noget i retning af hvad der allerede i dag kan findes gemt under disken i den tyske boghandel? Faktisk befinder vi os her ikke længere i so-

cialiteten, men snarere i »Tryllefløjten«. (106) Den digre frimurer-stormester Sarastro kan dog næppe gøre krav på at være mere end en »præst af anden grad« i sammenligning med vor dybere og strengere moralist. De prøver, som Sarastro pålægger sit kærestepar af adepter, er den rene barneleg i sammenligning med de gruppvækkende prøvelser, hr. Dühring pånøder sine to suveræne individer, før han vil tillade dem at indtræde i den »sædelige og frie ægtestand«. Nu kan det jo ske, at vor fremtids-Tamino, »henvist til sig selv«, som han er, ganske vist har det såkaldte absolutte under fødderne, men at en af disse fødder med nogle streger afviger fra det normale, således at onde tunger kunne kalde den en klumpfod. Det ligger også inden for mulighedens grænser at hans allerkæreste fremtids-Pamina ikke står absolut lodret på det førømtalte absolutte som følge af en let forskydning i retning af højre skulder, som misundelsen endog ondsindet kunne kalde for en lille pukkelryg. Hvad så? Vil vor dybere og strengere Sarastro forbyde dem at praktisere den menneskelige fuldkommengørelses kunst i kød og blod? Vil han gøre sin »forebyggende omsorg« gældende ved »undfangelsen« eller den »udvælgende« ved »fødslen«? Vi vil vædde ti mod én på at tingene forløber anderledes: kæresteparret lader hr. Sarastro-Dühring stå, hvor han står, og går til giftefogeden.

Stands! råber hr. Dühring. Sådan var det slet ikke ment. I må da være til at snakke med.

Ved de »højere, ægte menneskelige bevæggrunde for de sunde kønsforbindelser... er kønsdriftens menneskeligt forædlede skikkelse, hvis pirring viser sig som *lidenskabelig kærlighed*... i sin dobbelthed den bedste borgen for en forbindelse, der også i sit resultat er gavnlig... Det er kun en sekundær virkning, at der af en i sig selv harmonisk forbindelse også opstår et resultat af harmonisk præg. Heraf fremgår igen, at enhver tvang må virke skadelig« osv.

Og hermed er alt ordnet på bedste måde i den bedste af alle socialiteter. Klumpfod og pukkelryg elsker hinanden lidenskabeligt og byder derfor også i deres dobbeltsidighed den bedste borgen for en harmonisk »sekundær virk-

ning«. Det går som i romanerne. De elsker hinanden, de får hinanden i enden, og hele den dybere og strengere moralitet fortaber sig som sædvanlig i harmonisk dillerdaller.

Hvilke noble forestillinger hr. Dühning overhovedet har om kvindekønnet, fremgår af følgende anklage, rettet mod det bestående samfund :

»I det undertrykkelsessamfund, der er grundlagt på det ene menneskes salg til det andet, gælder prostitutionen som et selvfølgeligt supplement til tvangsægteskabet til fordel for mændene. Det er en af de mest forståelige, men også mest *betydningsfulde* kendsgerninger, at der ikke kan findes noget lignende for kvinderne«.

Den tak, som hr. Dühning kan indhøste fra kvinderne for denne kompliment, ville jeg for alt i verden helst være foruden. Men skulle hr. Dühning dog være ganske ukendt med en ikke længere helt usædvanlig indtægtsform, der kaldes »skørte-stipendium«. (107) Og hr. Dühning har selv været referendar – juridisk studerende – og bor i Berlin, hvor man allerede i min tid, for 36 år siden, ofte fik referendarius til at rime på skørte-stipendiarius, for slet ikke at snakke om løjtnanterne!

Det må være os tilladt i en forsonlig munter tone at tage afsked med vort emne, der sikkert ofte har været ret så tørt og kedeligt. Så længe vi skulle behandle de enkelte punkter, var vor dom bundet af de objektive, ubestridelige kendsgerninger, ifølge disse kendsgerningers natur måtte dommen ofte blive skarp og hård. Nu, hvor filosofi, økonomi og socialitet ligger bag os, står der foran os et helhedsbillede af forfatteren, som vi før skulle bedømme detaljeret. Nu kan menneskelige hensyn træde i forgrunden. Det må være os tilladt at føre mange ellers ubegribelige vildfarelser og fejlvurderinger tilbage til personlige årsager og at sammenfatte vor helhedsdom over hr. Dühning i ordene: *utilregnelighed på grund af storhedsvanvid.*

Noter

- 1 1879 afholdtes i Philadelphia den 6. Verdensindustriudstilling. Blandt de 40 stater, der udstillede deres varer, var også Tyskland. I en korrespondance fra udstillingen blev det anført, at princippet for Tysklands industri – på daværende tidspunkt – var: »billigt og dårligt«. Denne konstatering vakte megen debat. – 13
- 2 Udtrykket de »har virkelig ingenting lært« stammer fra den franske revolutions tid og er møntet på de franske royalister, der ikke ville lære af historien. 13
- 3 Den tyske forsker Rudolf Virchow havde i en forsamling af læger og naturforskere i 1877 i München fremsat en sådan ytring. – 13
- 4 »Gesetz gegen die gemeingefährlichen Bestrebungen der Sozialdemokratie« [Loven mod socialdemokratiets samfundsfarlige bestræbelser], almindeligvis kaldet Socialistloven, blev gennemført i oktober 1878 af Bismarck, der fik støtte af et flertal i Rigsdagen. Den stillede socialdemokraterne uden for loven. Deres aviser – over 50 – og deres foreninger blev forbudt, deres forsamlingshuse lukket, deres midler konfiskeret. Der blev gennemført arrestationer og udvisninger i stor målestok. Alligevel fortsatte det socialdemokratiske parti sin virksomhed illegalt. Massernes voksende pres gennemtvang lovens ophævelse 1. oktober 1890. – 14
- 5 Den Hellige Alliance, et forbund af reaktionære stater i Europa, rettet mod alle progressive bevægelser, blev grundlagt 1815 på initiativ af den russiske tsar Aleksander I af de magter, der havde vundet sejren over Napoleon I. Foruden Rusland, Østrig og Preussen tilhørte også næsten alle andre europæiske magter dette forbund, hvor monarkerne havde forpligtet sig til at bistå hinanden med undertrykkelsen af alle revolutioner, der kunne tænkes at bryde ud i deres lande. – 14
- 6 Eugen Dühring, der var lektor ved universitetet i Berlin, rettede 1872 skarpe angreb mod visse professorer. Det førte til, at han fik frataget retten til at forelæse, og dette fremkaldte protester fra hans tilhængere og også i bredere kredse. Ernst Schwening, der var Bismarcks private læge, blev 1884 udnævnt til professor ved universitetet. – 16, 284
- 7 Engels' skrift »Socialismens udvikling fra utopi til videnskab« foreligger på dansk i Karl Marx og Friedrich Engels, Udvalgte skrifter, Forlaget Tiden 1971, bd. 2. – 17
- 8 1877 udkom i London Lewis H. Morgans værk »Ancient so-

- ciety or researches in the lines of human progress from savagery, through barbarism to civilisation«. – 17
- 9 Engels' skrift »Familiens, privatejendommens og statens oprindelse« findes på dansk i Karl Marx og Friedrich Engels, Udvalgte skrifter, Forlaget Tiden, 1971, bd. 2. – 17
- 10 1. juli 1869 afsluttede Engels sin virksomhed i firmaet Ermen & Engels i Manchester, der havde været en nødvendighed for hans og familien Marx' eksistens, men som han brød sig meget lidt om. – 17
- 11 Den kendte kemiker Justus von Liebig skriver i et af sine værker, at kemien gør så hurtige fremskridt, at kemikeren befinder sig i en uafbrudt »fældningsproces. Når en fugl får nye fjer, falder de gamle fjer af vingerne, der ikke længere vil bære den, men bagefter flyver den meget bedre«. – 17
- 12 Socialdemokraten H. W. Fabian, der levede i Amerika, skrev den 6. november 1880 herom i et brev til Marx. Engels beskæftiger sig med kvadratroden af minus 1 i XII. kapitel af første del af Anti-Dühring. – 18
- 13 Kants hypotese, ifølge hvilken alle nu eksisterende himmelleger er opstået af roterende tågemasser, er fremstillet i hans værk »Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels, oder Versuch von der Verfassung und dem mechanischen Ursprung des ganzen Weltgebäudes, nach Newtonschen Grundsätzen abgehandelt« – der udkom anonymt i Königsberg og Leipzig i 1755. – 19, 66
- 14 Det drejer sig om den engelske fysiker Thomas Andrews', den franske fysiker Louis-Paul Cailletets og den schweiziske fysiker Raoul Pictets arbejde. – 20
- 15 Der hentydes i første tilfælde til næbdyret, i andet tilfælde sandsynligvis til *Archaeopteryx* (et fossilt hvirveldyr, en fugl på størrelse med en due, men med krybdyrtræk). – 21
- 16 Rudolf Virchow siger i sin bog »Die Cellularpathologie« (første udgave 1858): »Hvert dyr fremtræder som en sum af vitale enheder«. Når Engels betegner Virchows teori som »fremskridtsvenlig«, hentyder han dermed også til hans tilhørsforhold til det tyske »Fremskridtsparti«, som han i 1861 var medstifter af. – 21
- 17 Rousseaus »samfundspagt« – Rousseaus teori om samfundets udvikling er fremstillet i hans værker »Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes«, 1755, og »Du contract social; ou, les principes du droit politique«, 1762. – 25, 28
- 18 Thomas Münzer og hans »gendøbere« prædikede under den tyske bondekrig en utopisk lighedskommunisme, støttet til en revolutionær fortolkning af urkristendommen. – 26
- 19 Levellers (ligemagere), egentlig de sande levellers – under den engelske borgerlige revolution den yderste venstre fløj af det

- revolutionære parti, der repræsenterede de fattigste lag i byen og på landet. – 26
- 20 Der tænkes hovedsagelig på Thomas Mores og Tommaso Campanellas værker. – 26
- 21 Denis Diderots dialog »Le neveu de Rameau«, skrevet 1762, udkom på tysk i Leipzig 1805, oversat af Goethe, og første gang på fransk i Paris 1823. – 28
- 22 Den aleksandrinske periode – tiden under ptolemæerne (323–30 f.v.t.) og under romernes herredømme (30 f.v.t. – 640) i den ægyptiske havneby Alexandria, hvor en række videnskaber nåede en betydelig blomstring, f.eks. matematik og mekanik, geografi, astronomi, anatomi, fysiologi m.fl. – 29
- 23 Laplace udviklede sin hypotese om solsystemets opståen i sit værk »Exposition du système du monde«, der udkom 1795/96. Eksistensen af en glødende, gasformet substans i verdensrummet blev 1864 påvist af den engelske astronom William Huggins ved hjælp af spektralanalysen, der var udviklet af Gustav Kirchhoff og Robert Bunsen 1859. – 32
- 24 I første udgave af »Socialismens udvikling fra utopi til videnskab« gav Engels denne sætning den mere præcise formulering: »...al hidtidig historie, med undtagelse af urtilstanden, var en klassekampenes historie«. – 35
- 25 Phalanstères (paladser), hvori ifølge den franske utopist Charles Fouriers ideer medlemmerne af produktions- og konsumtionsfællesskaber i det ideale socialistiske samfund skulle leve og arbejde. – 40
- 26 Hentydning til preussernes underdanighed, da de den 5. december 1848 modtog den forfatning, der blev »givet« af Friedrich Wilhelm IV samtidig med Nationalforsamlingens opløsning. Den preussiske minister Manteuffel havde afgørende andel i denne forfatnings tilblivelse. – 48
- 27 En række store slag i det 19. århundredes europæiske krige: Austerlitz 2.12.1805 mellem russiske og østrigske tropper på den ene side og franske på den anden, endte med Napoleon I's sejr; Jena 14.10.1806, hvor franskmændene under Napoleon I tilføjede Preussen et knusende nederlag; Königgrätz 3.7.1866 afgjorde Preussens sejr i krigen mod Østrig; Sedan 1. og 2. september 1870, det afgørende slag i den tysk-franske krig, hvor de tyske tropper besejrede Napoleon II. – 50, 237
- 28 Her og i det følgende leges med dobbeltbetydningen af det tyske ord »Anstoss«, der betyder såvel »impuls« som »anstødssten«. – 71
- 29 Ifølge senere, mere nøjagtige målinger er den latente varme ved vands forvandling til damp ved 100° lig med 538,9 cal/g. – 73

- 30 Protisterne er ifølge Haeckels klassifikation en stor gruppe af meget simple organismer, excellede eller celleløse, der ved siden af dyre- og planteriget danner et særskilt tredje rige i naturen. – 83
Monererne er ifølge Haeckels hypotese »urkilderne til alt organisk liv«. – Betegnelsen protister og monerer blev indført af Haeckel i 1866, men er ikke slået igennem i videnskaben.
- 31 »Nibelungernes Ring« – opera-cyklus af Richard Wagner, der altid gav udtryk for, at han havde en meget høj mening om sig selv. Der hentydes også til Wagners skrifter: »Zukunftsmusik« og »Das Kunstwerk der Zukunft«. – 86
- 32 Fra og med det 16. århundrede blev visse hvirvelløse væsner (f.eks. svampe), der har visse kendetegn til fælles med planterne, betegnet med navnet plantedyr (zoophyter) man anså dem for at være former, der står mellem plante og dyr. I dag anvendes begrebet ikke mere. – 89
- 33 Traubes kunstige celler (af kemikeren og fysiologen Moritz Traube) er anorganiske dannelser, der repræsenterer modeller af levende celler og er i stand til at efterligne stofskifte. – 92
- 34 Der hentydes til Max Stirners bog »Der Einzige und sein Eigentum« [Den eneste og hans ejendom], Leipzig 1845. – 112
- 35 Der er tale om det tsaristiske Ruslands erobring af Centralasien. Under felttoget 1873 mod Khiva gennemførte en afdeling russiske tropper en grusom straffeekspedition mod jomuderne, en lille turkmensk stamme. – 114
- 36 Den preussiske Landret (Allgemeines Landrecht für die preussischen Staaten von 1794) fastholdt det feudale Preussens tilbagestående i retsvæsenet og havde i det væsentlige gyldighed, til den i 1900 blev afløst af Bürgerliches Gesetzbuch. – 122
- 37 Code Napoléon – den franske civilret af 1804. Code Pénal – straffeloven, vedtaget i 1810 i Frankrig og også indført i de dele af Vest- og Sydtykland, som Napoleon I havde erobret. 123
- 38 Civilstandsregistret blev indført i Preussen i 1874 på initiativ af Bismarck og fratog kirken retten til at foretage registreringer af civil art. Loven var hovedsagelig rettet mod den katolske kirke og et led i Bismarcks politik på dette område. – 126
- 39 Det drejer sig om Brandenburg, Østpreussen, Vestpreussen, Posen, Pommern og Schlesien, der hørte til kongeriget Preussen allerede før 1815. – 127
- 40 Gustav Struve, tysk borgerlig politiker, der i 1869 udgav en bog, der gik ind for »Plantekost som grundlag for en ny verdensanskuelse«. – 133
- 41 Mamelukkerne, der oprindelig nedstammede fra slaver, styrede Ægypten under den tyrkiske sultans overherredømme. Under den

- ægyptiske ekspedition 1798–1799 kom Napoleons hær i kamp med dem. – 144
- 42 Nogle mindre forskelle i ordlyden mellem disse citater i »Anti-Dühring« og i »Kapitalen« skyldes, at Engels citerer fra den 2. tyske udgave af »Kapitalen« (1872), mens den danske udgave følger Dietz-udgaven (Marx/Engels Werke), der bringer teksten efter den 4. tyske udgave (1890). – 146
- 43 Haeckels klassifikation repræsenterer »Alalus« [den umælende] et trin, der går umiddelbart forud for det egentlige menneske. Alali er urmennesker uden sprog, eller måske rettere abemennesker (pithecanthropus). – 156
- 44 De tyske journalister og deres aviser, der tjente Bismarck, blev af regeringens modstandere betegnet som »krybdyr«. – 172
- 45 Tiden efter Napoleon I, da bourbonerne var vendt tilbage til Frankrig; der tænkes på historikerne Augustin Thierry, François-Pierre-Guillaume Guizot, François-Auguste-Marie Mignet og Louis-Adolphe Thiers. – 177
- 46 Der hentydes til de 5 milliarder francs, som Frankrig måtte betale til Tyskland efter den tysk-franske krig 1870–1871. De fremkaldte i Tyskland et forrygende økonomisk opsving med efterfølgende krak og krise. – 185
- 47 Koalitionens – det forbund af monarkistiske stater med Østrig og Rusland i spidsen, der forsøgte at slå den franske revolution ned og bringe bourbonerne tilbage til den franske trone. – 187
- 48 Det preussiske landeværnssystem – indført i 1813, hvorefter også ældre årgange af de militært uddannede værnepligtige kunne inddrages i kamphandlinger; det skete faktisk i den tysk-franske krig 1870–1871. – 188
- 49 Krimkrigen 1853–1856 blev ført mellem Rusland på den ene side og Tyrkiet, der var i forbund med England, Frankrig og Sardinien, på den anden side. – 191
- 50 Gajus Plinius Secundus »Historiae naturalis libri XXXVII«, lib. XVIII. – 196
- 51 Pierre-Joseph Proudhon, »Qu'est-ce que la propriété? Ou Recherches sur le principe du droit et du gouvernement«, Paris 1840. – 207
- 52 Assignater – værdipapirer, egentlig anvisninger på beslaglagt jord, der blev udstedt under den franske revolution. – 211
- 53 En udførlig kritik af Lassales ideer om det »fulde« eller »ubeskårne arbejdsudbytte« giver Marx i sin »Kritik af Gothaprogrammet«, dansk udgave Forlaget Tiden 1977. – 223
- 54 Hentydning til det tyske folkesagn om den trofaste Eckart, der holder vagt ved indgangen til »Venusbjerget« hvor den farlige gudinde holder til og prøver at lokke unge mænd i sine garn. – 242

- 55 Aristoteles, »De republica«, lib. I, cap. 9. Marx anfører dette citat i »Kritik af den politiske økonomi« og i »Kapitalen«. – 251
- 56 Platon, »De republica«, lib. II. – 252
- 57 Wilhelm Roscher, »Die Grundlagen der Nationalökonomie. Ein Hand- und Lesebuch für Geschäftsmänner und Studierende«, 3. Aufl. Stuttgart und Augsburg, 1858. – 252
- 58 Aristoteles, »De republica«, lib. I cap. 8–10. – 253
- 59 Aristoteles, »Ethica Nicomachea«, lib. V, cap 8. – 253
- 60 Friedrich List, »Das nationale System der politischen Ökonomie«, Bd. I, Stuttgart und Tübingen 1841. – 253
- 61 Den engelske bankier og økonom John Law prøvede at realisere sin idé i praksis; den gik ud på at forøge et lands rigdom gennem udstedelse af papirpenge uden dækning. 1716 grundlagde han i Paris en privatbank, der i slutningen af 1718 blev omdannet til en statsbank. Laws bank udstedte papirpenge i ubegrænsede mængder og inddrog samtidig metalpengene. Det udviklede sig til enorme spekulations- og svindelforretninger, indtil statsbanken og Laws »system« i 1720 krakkede. Law flygtede til udlandet. – 258
- 62 William Petty, »A treatise of taxes, and contributions...« London 1662. – 259
- 63 Dudley North, »Discourses upon trade...«, London 1691. – 259
- 64 Den engelske læge William Harvey (1578–1657) opdagede blodets kredsløb. – 260
- 65 Det drejer sig her om en bog af David Hume, udkommet 1752 i Edinburgh: »Essays, moral, and political, and dialogues concerning natural religion«, vol 4: »Political discourses«. – 260
- 66 Ordene »stige« og »falde« skal åbenbart byttes om. En udførlig redegørelse for Humes pengeteori findes i Marx, »Bidrag til kritik af den politiske økonomi«, dansk. udg. Rhodos 1974, s. 162–167. – 261
- 67 Der hentydes til Montesquieus bog »De l'esprit des loix«, hvis første udgave udkom anonymt i Genève 1748. – 262
- 68 David Hume, »Essays and treatises on several subjects«, vol. I, London 1777. – 262
- 69 Den første udgave af bogen »Essai sur la nature du commerce en général« af Richard Cantillon udkom ikke 1752, men 1755, som Marx selv nævner i »Kapitalen«. – 264
- 70 I 1866 henvendte Bismarck sig gennem sin rådgiver Hermann Wagener til Dühring med forslag om at affatte en betænkning om arbejderspørgsmålet. Dühring, der var tilhænger af harmoni mellem kapital og arbejde, leverede et skrift, der i 1867 uden hans vidende udkom under Wageners navn. Dühring anlagde sag mod Wagener og vandt processen om ophavsretten. Han beretter

- selv om skandalesagen i sit skrift »Die Schicksale meiner sozialen Denkschrift für das Preussische Staatsministerium«. – 265
- 71 F. C. Schlosser, »Weltgeschichte für das deutsche Volk«, Bd. 17, Frankfurt a.M. 1855. – 266
- 72 William Cobbett, »A history of the protestant 'reformation' in England and Ireland...«, London 1824. – 266
- 73 Quesnays »*økonomiske tableau*« blev første gang offentliggjort 1758 i Versailles som en lille brochure under titlen »Tableau économique, et maximes générales du gouvernement économique«. – 267
- 74 Quesnays »Analyse du Tableau économique« blev første gang offentliggjort 1766 i fysiokraternes tidsskrift »Journal de l'agriculture, commerce, arts et finances«. – 268
- 75 Der henvises til abbé Baudeaus skrift »Explication du Tableau économique« offentliggjort 1767 i fysiokraternes tidsskrift »Éphémérides du Citoyen ou Chronique de l'esprit national«. – 269
- 76 »Den sorte sorg« hentyder til et udtryk i en ode af den romerske digter Horats. – 269
- 77 Livre tournois – fransk pengeenhed, mønt, præget i byen Tours indtil året 1796. – 271
- 78 James Steuart, »An inquiry into the principles of political economy«, der blev udgivet i to bind i London i 1767. – 277
- 79 Henry Charles Carey, »The past, the present, and the future«, Philadelphia 1848. – 278
- 80 Rædselsherredømmet – jakobinernes revolutionær-demokratiske diktatur (juni 1793 til juli 1794); direktoriet bestod af 5 medlemmer på grundlag af forfatningen af 1795 og fungerede til Napoleon Bonapartes statskup 18. brumaire 1799. – 281
- 81 Saint Simon, »Lettres d'un habitant de Genève à ses contemporains...«, Saint-Simons første værk, skrevet 1802 i Genève, udkommet anonymt i Paris 1803. Engels havde sine oplysninger fra en bog af Nicolas-Gustave Hubbard »Saint-Simon, sa vie et ses travaux...«, Paris 1857, der indeholdt nogle unøjagtigheder m.h.t. dateringen. – 282
- 82 Fouriers første store værk er »Théorie des quatre mouvement et des destinées générales...«, skrevet lige efter århundredskiftet og udgivet anonymt i Lyon 1808; som udgivelsessted angives Leipzig. – 282
- 83 New Lanark – bomuldsspinderi i nærheden af den skotske by Lanark grundlagt i 1784 sammen med en lille bebyggelse. – 282
- 84 8. Brev i Saint-Simons »Correspondance politique et philosophique. Lettres de H. Saint-Simon à un Américain«. – 284
- 85 Den 31. marts 1814 indtog den antinapoleonske koalitions hære (Rus-

land, Østrig, England, Preussen m.fl.) Paris. Napoleon blev tvunget til at abdicere og blev forvist til øen Elba.

De hundrede Dage – Napoleons tilbagekomst fra Elba fra 20. marts 1815 til 28. juni 1815, hvor han endelig måtte give afkald på magten efter slaget ved Waterloo 18. juni 1815. – 284

- 86 Fourier udvikler denne tanke i sit værk »Théorie des quatre mouvements...«, se ovenfor (note 82). – 285
- 87 Charles Fourier, »Le nouveau monde industriel et sociétaire ou invention du procédé d'industrie attrayante et naturelle distribuée en series passionnées«, Paris 1829. I: Oeuvres complètes, bd. 6, Paris 1845. – 285
- 88 Charles Fourier, Oeuvres complètes, bd. 6, Paris 1845. – 285
- 89 Charles Fourier. Oeuvres complètes, bd. 1, Paris 1841. – 285
- 90 »Sturm und Drang« kaldes i den tyske litteraturhistorie den periode, der går forud for den såkaldte »klassiske« – i denne periode skrev Goethe og Schiller deres revolutionære ungdomsværker. – 286
- 91 Robert Owen, »The revolution in the mind and practice of the human race; or, the coming change from irrationality to rationality«, London 1849. – 288
- 92 Robert Owen, »Report of the proceedings at the several public meetings, held in Dublin...«, Dublin 1823. – 288
- 93 1815 foreslog Owen på et møde i Glasgow en række foranstaltninger til at forbedre forholdene for alle, børn såvel som voksne, der var beskæftiget i bomuldsindustrien. En tilsvarende lov, der på Owens initiativ blev fremlagt i parlamentet i 1815, blev vedtaget i 1819 i stærkt beskåret form. Loven, der kun havde gyldighed for bomuldsindustrien, forbød børnearbejde for børn under 9 år (Owen havde foreslået 10 år) og begrænsede arbejdstiden for personer under 16 år til 12 timer (ifølge Owen skulle arbejdstiden for alle arbejdere begrænses til højst 10½ time). – 289
- 94 I oktober 1833 afholdtes i London en kongres, ledet af Robert Owen, hvor kooperative selskaber og fagforeninger var repræsenteret og hvor Grand Consolidated Trades' Union formelt blev stiftet. Ifølge Owens opfattelse skulle organisationen lede produktionen og bevirke en fredelig omdannelse af samfundet; den mødte stærk modstand i det borgerlige England og opløste sig i august 1834. – 289
- 95 Equitable Labour Exchange Bazaars – Basarer for retfærdig udveksling af arbejdsprodukter – blev oprettet af arbejderkooperativer i flere engelske byer; den første grundlagde Owen september 1832 i London, den bestod til 1834.
- Proudhon grundlagde 31. januar 1849 i Paris Banque du peuple (Folkebanken). Den bestod kun i to måneder og kun på papiret. – 289

- 96 William Lucas Sargant udgav 1860 i London bogen »Robert Owen, and his social philosophy«.
- Owens vigtigste skrifter om ægteskabet og de kommunistiske institutioner er: »The marriage system of the new moral world«, Leeds 1838; »The book of the new moral world...« i syv dele, London 1836–1844 og »The revolution in the mind and practice of the human race...« London 1849. – 290
- 97 Harmony Hall – navnet på en kommunistisk koloni, der sidst i 1839 blev oprettet i Queenwood i Hampshire af engelske socialister under ledelse af Robert Owen; den bestod til 1845. – 291
- 98 En række krige mellem de stærkeste europæiske stater om handelen med Indien og Amerika og om kolonimarkeder, først mellem England og Holland, senere mellem England og Frankrig. England sejrede i alle disse krige. – 300
- 99 Charles Fourier, »Le nouveau monde industriel et sociétaire« I: Oeuvres complètes, bd. 6, Paris 1845. – 303
- 100 Den »frie folkestat« var i 70'erne et af det tyske socialdemokratiske programkrav. I »Kritik at Gothaprogrammet« (Tiden, 1977) giver Marx bl.a. en vurdering også af denne parole. – 308
- 101 Engels sigter sandsynligvis til en tale, Bismarck holdt i den preussiske Landdag i 1852, hvor han sagde noget i retning af: »Hvis de store byer atter engang skulle rejse sig, vil det sande preussiske folk tvinge dem til lydighed, om så det skal slette dem af landkortet«. – 326
- 102 Wilhelm Weitlings bog »Garantien der Harmonie und Freiheit« skildrer, hvordan denne »Kommerzbuch« skal fungere. – 332
- 103 »Zaruck« – berlinsk dialektform af »zurück«, politisk slang for bagstrævere. – 345
- 104 Udtrykket tilskrives Friedrich II af Preussen. – 346
- 105 Bismarcks lovgivning af 1874, der var rettet mod den katolske kirke. – 348
- 106 Sarastro, Tamino og Pamina er skikkelser fra Mozarts opera »Tryllefløjten«. – 356
- 107 Skørte-stipendium – tysk: Schürzenstipendium: der sigtes til det i samtiden velkendte fænomen, at fattige unge studerende gik som opvartende kavalere og husvenner hos velhavende damer af borgerskabet. Også løjtnanter var kendt for at være ringe lønnet, ofte af fattigfin familie og derfor afhængige af en hjælpsom damehånd. – 357

Personregister

- Aleksander I* (1777-1825) russisk tsar (1801-1825) – 358
- Andrews, Thomas* (1813-1885) irsk kemiker og fysiker – 359
- Aristoteles* (384-322 f.v.t.) græsk filosof – 28, 101, 251-253, 362
- Babeuf, François-Noël* (1760-1797) fransk revolutionær, utopisk kommunist – 26, 40
- Bacon, Francis* (1561-1626) engelsk statsmand og politiker, filosof, naturforsker og historiker – 29
- Baudeau, Nicolas* (1730-1792) fransk abbed og økonom, fysiokrat – 364
- Becker, Karl Ferdinand* (1775-1849) tysk sprogforsker, læge og pædagog – 352
- Bismarck, Otto von* (1815-1898) tysk statsmand, preussisk ministerpræsident (1862-1881) og tysk rigskansler (1871-1890) – 126, 305, 326, 348, 358, 361-362, 366
- Blanc, Jean-Joseph-Louis* (1811-1.882) fransk småborgerlig socialist, journalist og historiker – 40, 344
- Boguski, Józef-Jerzy* (1853-1933) polsk fysiker og kemiker – 104
- Boisguillebert, Pierre Le Pésant, sieur de* (1646-1714) fransk økonom – 250, 257, 260
- Bopp, Franz* (1791-1867) tysk sprogforsker, orientalist – 352
- Boyle, Robert* (1627-1691) engelsk kemiker og fysiker – 103-104, 338
- Bunsen, Robert Wilhelm von* (1811-1899) tysk kemiker – 360
- Campanella, Tomasso* (1568-1639) italiensk dominikanermunk, utopisk kommunist, forfatter til »Solstaten« – 360
- Camphausen, Rudolf* (1803-1890) bankier i Köln, liberalborgerlig politiker, preussisk ministerpræsident marts til juni 1848 – 123
- Cantillon, Richard* (1680-1734) engelsk økonom og købmand – 264, 363
- Carey, Henry Charles* (1793-1879) amerikansk økonom – 213, 245, 278, 364
- Child, Sir Josiah* (1630-1699) engelsk købmand og økonom, merkantilist – 263
- Cobbet, William* (1763-1835) engelsk politisk skribent – 266, 363
- Darwin, Charles Robert* (1809-1882) engelsk naturforsker, grundlæggeren evolutionsteorien, 1859 udkom hans hovedværk »The Origin of Species by Means of Natural Selection« – 39, 78-81, 83-86, 91, 141
- Descartes René* (1596-1650) fransk filosof, matematiker og naturforsker – 28, 62, 69, 137
- Diderot, Denis* (1713-1784) fransk filosof, repræsentant for den mekaniske materialisme, ateist, oplysningsmand – 28, 360

- Diez, Christian Friedrich* (1794-1876) tysk sprogforsker – 352
- Dühring, Eugen Karl* (1833-1921) tysk filosof og vulgærøkonom, repræsentant for den reaktionære småborgerlige socialisme; 1863-1877 forelæste han ved universitetet i Berlin – 7-17, 36-47, 49-55, 57-72, 75-77, 79-84, 86-91, 94-95, 97, 102-105, 108-110, 112, 115-116, 121-127, 129-133, 137-148, 150-152, 154-155, 157-161, 168-174, 176-179, 181, 183-184, 190, 192-195, 197-198, 202, 204-208, 210-214, 217-222, 224-261, 263-270, 276-279, 283, 289-292, 312-319, 322, 326-336, 343-344, 346, 348-358, 363
- Engels, Friedrich* (1820-1895) – 7-9, 23, 37, 185, 193, 294, 301, 358-362, 364, 366
- Enns, Abraham* (19. århundrede) tilhænger af Dühring, i 3 år medlem af det tyske arbejderparti (»Eisenacherner«) – 344
- Euklid* (3. århundrede f.v.t.) græsk matematiker – 206
- Ferrier, François-Louis-Auguste* (1777-1861) fransk økonom – 278
- Fichte, Johann Gottlieb* (1762-1814) tysk filosof, en af repræsentanterne for den klassiske tyske filosofi, subjektiv idealist – 39, 162
- Fourier, François-Marie-Charles* (1772-1837) fransk utopisk socialist – 26, 40, 166, 221, 282, 284-286, 290, 300, 303-304, 321-322, 360, 364-366
- Friedrich II* (1712-1786) konge af Preussen (1740-1786) – 186, 346, 368
- Friedrich Wilhelm IV* (1795-1861) konge af Preussen (1840-1861) – 204, 360
- Galen, Claudius* (ca. 130 — 200) berømt romersk læge, naturforsker og filosof – 100
- Gauss, Karl Friedrich* (1777-1855) tysk matematiker – 59
- Gerhardt, Charles-Frédéric* (1816-1856) fransk kemiker – 142
- Gibbon, Edward* (1737-1794) engelsk historiker, hovedværk »History of the decline and fall of the Roman Empire« 266
- Giffen, Sir Robert* (1837-1910) engelsk nationaløkonom og statistiker – 311
- Goethe, Johann Wolfgang von* (1749-1832) tysk digter – 105, 108, 161, 293, 351, 360, 365
- Gribeauval, Jean-Baptiste Vaquette de* (1715-1789) fransk general og kanonkonstruktør – 188
- Grimm, Jacob* (1785-1863) tysk filolog og kulturhistoriker – 352
- Guizot, François-Pierre* (1787-1874) fransk historiker og politiker – 362
- Haeckel, Ernst* (1834-1919) tysk biolog, darwinist 18, 81-83, 89, 156, 360
- Harvey, William* (1578-1657) engelsk læge – 259, 363
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich* (1770-1831) tysk filosof – 18-19, 32, 39, 41, 43-44, 46, 48, 51, 53-56, 60-61, 68, 76-77, 84, 90, 128, 134, 137, 139, 141, 145-147, 156-157, 159, 162, 208, 279, 285, 344
- Helmholtz, Hermann von* (1821-1894) tysk fysiker og fysiolog – 19
- Heraklit* (ca. 540 til ca. 480 f.v.t) græsk filosof – 28
- Heyse, Johann Christian August* (1764-1829) tysk sprogforsker og pædagog – 352
- Huggins, Sir William* (1824-1910) engelsk astronom og fysiker – 360

- Hume, David* (1711-1776) skotsk filosof, historiker og økonom – 23, 139, 260-266, 277, 363
- Huxley, Thomas Henry* (1825-1895) engelsk naturforsker, darwinist 89
- Kant, Immanuel* (1724-1804) tysk filosof – 19, 31, 39, 58-59, 66-67, 75, 286, 359
- Kaufmann, Konstantin* (1818-1882) russisk general – 114
- Kepler, Johannes* (1571-1630) tysk astronom – 19
- Kirchhoff, Gustav Robert* (1824-1887) tysk fysiker – 360
- Kopernikus, Nikolaus* (1473-1543) polsk astronom – 66
- Krupp, Alfred* (1812-1887) tysk industrimand, grundlægger af stål- og kanonværker – 184, 192
- Lafargue, Paul* (1842-1911) fransk socialist, marxist – 16
- Lamarck, Jean Baptiste de* (1744-1829) fransk naturforsker – 78, 85
- Laplace, Pierre-Simon* (1749-1827) fransk astronom, matematiker og fysiker – 31, 360
- Lassalle, Ferdinand* (1825-1864) tysk socialist – 41, 122-123, 143
- Laurent, Auguste* (1807-1853) fransk kemiker – 142
- Lavoisier, Antoine-Laurent* (1743-1794) fransk kemiker – 256
- Law, John of Lauriston* (1671-1729) engelsk økonom og finansmand – 257-258, 260, 363
- Leibniz, Gottfried Wilhelm* (1646-1716) tysk filosof og matematiker – 39, 151
- Liebig, Justus von* (1803-1873) tysk kemiker – 17, 359
- Linné, Carl von* (1707-1778) svensk naturforsker – 34
- List, Friedrich* (1789-1846) tysk økonom – 253, 278, 363
- Locke, John* (1632-1704) engelsk filosof og økonom – 23, 29, 257-260, 363
- Mably, Gabriel-Bonnot de* (1709-1785) fransk sociolog repræsentant for den utopiske kommunisme – 24, 26
- Macleod, Henry Dunning* (1821-1902) engelsk økonom – 278
- Malpighi, Marcello* (1628-1694) italiensk læge og biolog – 100
- Malthus, Thomas Robert* (1766-1834) engelsk præst og økonom – 79
- Manteuffel, Otto Theodor von* (1805-1882) preussisk statsmand og ministerpræsident – 48, 360
- Marx, Karl* (1818-1883) – 7-9, 15-20, 23, 36, 41, 54, 121-122, 137-150, 157, 168, 173, 181, 185, 204, 210, 212, 216-231, 233-235, 241-242, 250, 260-263, 279, 293-294, 301-302, 316, 320, 323-324, 331, 340, 349, 354, 358-359, 362-364, 366
- Massie, Joseph* (død 1784) engelsk økonom – 261, 263
- Maurer, Georg Ludwig* (1790-1872) tysk historiker – 195
- Mausser, Wilhelm* (1834-1882) og *Paul* (1838-1914) tyske ingeniører, konstruerede 1863 et bagladegevær – 184
- Mayer, Julius Robert* (1814-1878) tysk læge – 70
- Mendelejev, Dmitrij Ivanovitj* (1834-1907) russisk lærd, opstillede i 1869 de kemiske elementers periodiske system – 104
- Metternich, Clemens Wenzel von* (1773-1859) østrigsk statsmand og diplomat, udenrigsminister og statskansler – 305

- Michelet, Karl Ludwig* (1801-1893) tysk filosofi-professor, hegelianer – 42
- Mirabeau, Honoré-Gabriel-Victor Riqueti, comte de* (1749-1791) fransk politiker under revolutionen – 277
- Molière, Jean Baptiste* (1622-1673) fransk dramatiker – 244
- Montesquieu, Charles de Secondat, baron de la Brede et* (1689-1755) fransk sociolog, økonom og forfatter – 262, 363
- More, Sir Thomas* (1478-1535) engelsk politiker og forfatter, utopisk kommunist – 360
- Morelly* (18. århundrede) repræsentant for den utopiske kommunisme i Frankrig – 24, 26
- Morgan, Lewis Henry* (1818-1881) amerikansk etnolog, arkæolog og historiker – 17, 359
- Münzer, Thomas* (ca. 1490-1525) tysk revolutionær leder under bondekrigen – 26, 174, 359
- Mun, Thomas* (1571-1641) engelsk købmand og økonom, merkantilist – 254
- Napoleon I* (1769-1821) fransk kejser (1804-1814 og 1815) – 101, 144-145, 187, 305, 358, 360-362, 364
- Napoleon III* (1808-1873) fransk kejser (1852-1870) – 360
- Newton, Sir Isaac* (1642-1727) engelsk fysiker, astronom og matematiker – 19, 31, 33, 40
- North, Sir Dudley* (1641-1691) engelsk økonom – 23, 257-260, 363
- Oken, Lorenz* (1779-1851) tysk naturforsker og naturfilosof – 18
- Owen, Robert* (1771-1858) engelsk utopisk socialist – 26, 40, 166, 221, 282, 286-288, 290-291, 321-322, 332, 335, 354, 365
- Petty, Sir William* (1623-1687) engelsk økonom og statistiker – 23, 250, 254-260, 263-265, 263
- Platon* (427-347 f.v.t.) græsk filosof – 244, 252, 362
- Plinius (Gajus Plinius Secundus)* den ældre (23-79) romersk naturforsker – 196, 362
- Proudhon, Pierre-Joseph* (1809-1865) fransk forfatter, sociolog og økonom – 343-344, 362, 365
- Quesnay, François* (1694-1774) fransk økonom og læge, fysiokrat – 23, 267-271, 273-274, 276, 290, 363
- Raff, Georg Christian* (1748-1788) tysk pædagog – 351
- Regnault, Henri-Victor* (1810-1878) fransk ifysiker og kemiker – 103
- Ricardo, David* (1772-1823) engelsk økonom – 79, 110, 212-214, 216-217, 233, 245, 250, 278
- Rochow, Friedrich Eberhardt von* (1734-1804) tysk pædagog, forfatter af moraliserende børnebøger – 205
- Rochow, Gustav Adolf Rochus von* (1792-1847) preussisk statsmand, indenrigsminister (1834-1842) – 345
- Rodbertus (-Jagetzow) Johann Karl* (1805-1875) preussisk godsejer og økonom – 242, 315

- Roscher, Wilhelm Georg Friedrich* (1817-1894) tysk økonom – 252, 362
- Rousseau, Jean-Jacques* (1712-1778) fransk forfatter og oplysningsfilosof – 25, 28, 110-111, 116, 156-157, 161, 344, 359
- Saint-Simon, Claude-Henri de Rouvroy, comte de* (1760-1825) fransk utopisk socialist – 26, 32, 40, 166, 221, 282-284, 290, 364
- Sargant, William Lucas* (1809-1889) engelsk pædagog og økonom – 290-291, 335, 365
- Say, Jean-Baptiste* (1767-1832) fransk økonom – 170
- Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph von* (1775-1854) tysk naturfilosof – 39, 55, 162
- Schlosser, Friedrich Christoph* (1776-1861) tysk historiker – 266, 363
- Schweninger, Ernst* (1850-1924) Bismarcks læge, 1884 udnævnt til professor ved universitetet i Berlin – 16, 358
- Serra, Antonio* (16.-17. århundrede) italiensk økonom – 253
- Sismondi, Jean-Charles, Léonard Simonde de* (1773-1842) schweizisk økonom og historiker – 250, 315
- Smith, Adam* (1723-1790) engelsk økonom – 110, 168, 214, 244-245, 248-249, 261, 263-264, 267, 277
- Smith, George* (1840-1876) engelsk arkæolog – 83
- Spinoza, Baruch (Benediktus) de* (1632-1677) hollandsk filosof – 28, 124, 159
- Steuart (Stewart), Sir James* (1712-1780) engelsk økonom – 277-278, 364
- Stirner, Max* (pseudonym for Johann Gaspar Schmidt) (1806-1856) tysk filosof og forfatter – 112, 361
- Struwe, Gustav* (1805-1870) tysk småborgerlig demokrat, vegetar – 133, 361
- Thierry, Augustin* (1795-1856) fransk historiker – 362
- Thiers, Louis-Adolphe* (1797-1877) fransk historiker og statsmand – 362
- Traube, Moritz* (1826-1894) tysk kemiker og fysiolog – 92, 361
- Treviranus, Gottfried Reinhold* (1776-1837) tysk naturforsker og naturfilosof – 18
- Turgot, Anne-Robert-Jacques, baron de l'Aulne* (1727-1781) fransk statsmand og økonom, fysiokrat – 277
- Vanderlint, Jacob* (død 1740) engelsk økonom – 261, 265
- Virchow, Rudolf* (1821-1902) tysk patolog og antropolog – 13, 21, 358
- Vogt, Karl* (1817-1895) tysk naturvidenskabsmand, materialist – 18
- Wagener, Hermann* (1815-1889) preussisk forfatter og politiker – 265, 363
- Wagner, Richard* (1813-1883) tysk komponist – 37, 130, 161, 170, 361
- Walpole, Sir Robert* (1676-1745) engelsk statsmand – 265
- Weitling, Wilhelm* (1808-1871) tysk arbejder-kommunist, af fag skrædder, udvandrede 1849 til Amerika – 27, 223, 332, 366
- Xenofon* (ca. 430-355 f.v.t.) græsk feltherre og forfatter – 252

